

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

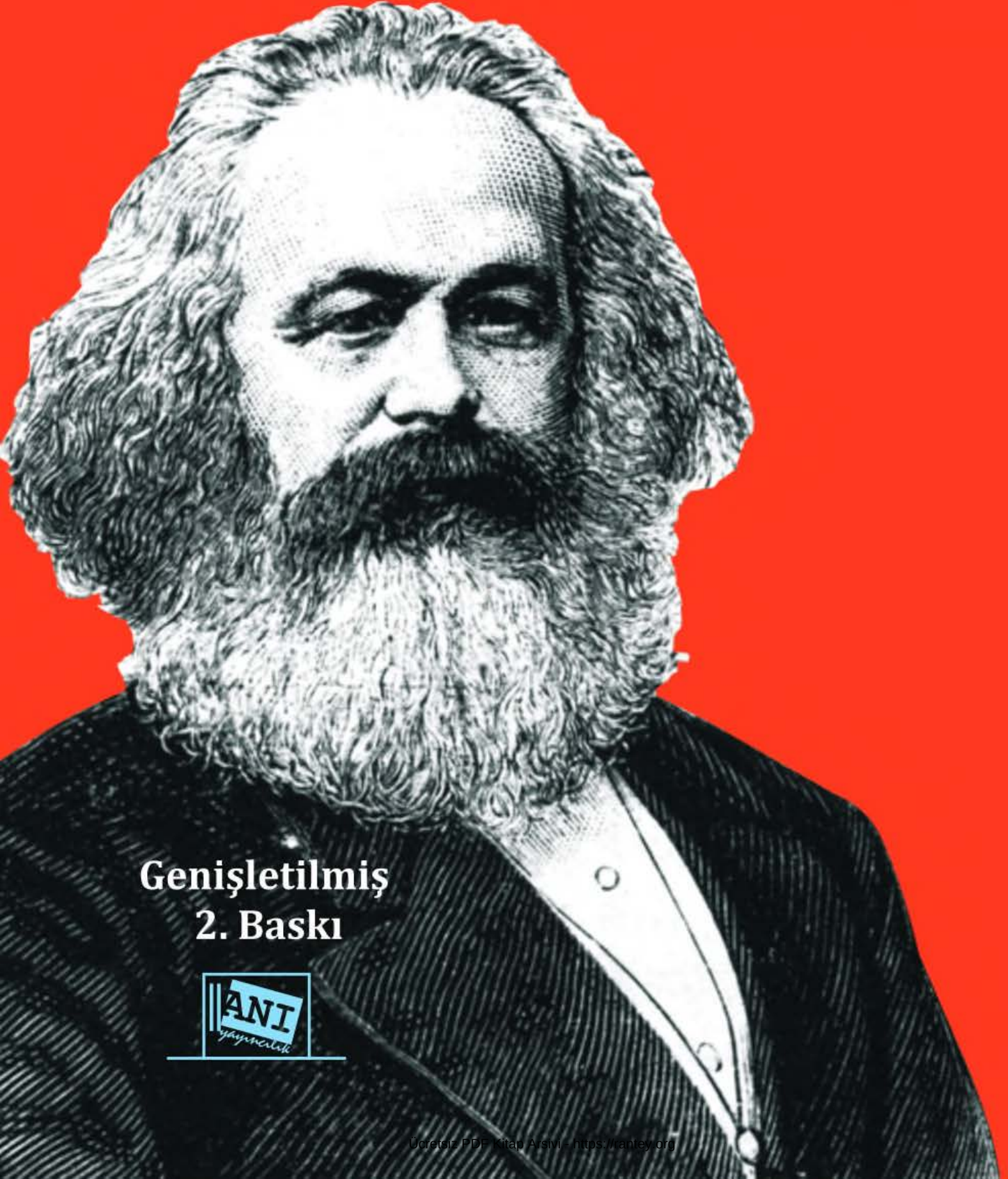
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MARX'IN SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

Genişletilmiş
2. Baskı

Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1:
MARX'IN SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

Genişletilmiş 2. Baskı

Ankara
2013

Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: **MARX'IN SOSYOLOJİSİ**

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

©

Bu kitabın basım, yayın, satış hakları Anı Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Yayıncı Sertifika No : 16003
Matbaa Sertifika No : 13268
ISBN : 978-605-5213-31-2
Kapak Tasarım : Anı Yayıncılık - Kezban KILIÇOĞLU
Dizgi : Anı Yayıncılık - Kezban KILIÇOĞLU
Baskı : Sözkese Ofset
Adres : İvedik OSB 1518. Sokak Mat-Sit İş Mrk. No:2/40
Yenimahalle-ANKARA
Tel : 0.312 395 21 10

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

KIZILÇELİK, Sezgin;

Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi,
Anı Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara/Türkiye
2013, vi +314 Sf, 135 x 210 mm
ISBN: 978-605-5213-31-2

Sosyoloji, Felsefe, Psikoloji, Tarih, İktisat, Siyaset Bilimi

1. Marx'ın Entelektüel Portresi, 2. Marx'ın Metodolojisi, 3. Marx'ın Sosyal Teorisi

Anı Yayıncılık

Kızılırmak Sokak 10/A

Bakanlıklar / Ankara

Tel : 0 312 425 81 50 pbx

Fax : 0 312 425 81 11

e-posta : anlyayincilik@anlyayincilik.com.tr

www <http://anlyayincilik.com.tr>

A harfinin evrimi

*Binbir güçlükle beni
ve dokuz kardeřimi
tek odalı bir evde büyüten
Üzerime titreyen
Anadolu insanına dair
Çok şey öğrendiğim
ilkokul mezunu
bilge insan
rahmetli **anneme**
ve
beni okumam için G le'den
1500 km ötedeki Gönen'e götüren
orada benden ayrılırken
"oku, köye dönmeyi asla düşünme"
"burada kal, okumak için mücadele et"
sözlerini zihnime yerleřtirerek
bana mücadele ruhunu ilk ařılayan
ilkokul mezunu yiğit insan
rahmetli **babama...***

Sezgin KIZILÇELİK İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör. 1969 Ardahan Göle doğumlu. 1979'da Hoşdülbent Köyü İlkokulu'nu bitirdi. Ortaokul ve liseyi, Isparta Gönen Öğretmen Lisesi'nde (1979-1985) okudu. 1989 yılında Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecesi aldı. Aralık 1989'da ünlü sosyolog Prof. Dr. Nilgün Çelebi'nin çabaları sonucunda Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne asistan olarak girdi. Sırasıyla Selçuk Üniversitesi, Mersin Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümlerinde akademisyen olarak çalıştı. 28 yaşında Türkiye'nin en genç sosyoloji doçenti, 33 yaşında ise en genç sosyoloji profesörü oldu. Kemal Tahir ile Baykan Sezer'in Doğu-Batı çatışması teorisinden etkilendi. Doğu-Batı çatışması teorisini Batı uygarlığına ve Batı sosyolojisine daha fazla yoğunlaşarak yeniden biçimlendirip geliştirdi. Yayımlanmış 61 makalesi ve 28 kitabı vardır. Eserleri büyük ilgi gördü. Yapıtları üzerine 34 yazı yazıldı. İlgi alanları, sosyoloji tarihi, sosyoloji teorileri, sosyal teori, metodoloji, felsefî sosyoloji, tarihsel sosyoloji ve Türk sosyolojisidir. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Sosyoloji Teorileri 1* (1992, 1994), *Sosyoloji Teorileri 2* (1992, 1994), *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü* (kolektif, 1992, 1992, 1994, 1996), *Sosyoloji Teorileri 3* (1996), *Pozitivizm ve Eleştircileri: Sosyolojinin Pozitivist Kimliği Üzerine* (1996), *Postmodernizm Dedikleri* (1996), *Türkiye'nin Sağlık Sistemi: Bir Medikal Sosyoloji Denemesi* (1996), *Eğitim Sosyolojisi* (kolektif, 1996), *Araştırma ve Yazım Teknikleri* (kolektif, 1997), *Güncelin Sosyolojisi 1* (1998), *Sosyoloji Yazıları 1* (1998), *Sosyoloji Yazıları 2* (2000), *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* (2000, 2008), *Frankfurt Okulu* (2000, 2008, 2013), *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler* (2001, 2003, 2012), *Sefaletin Sosyolojisi* (2002, 2008), *Atatürk'ü Doğru Anlamak* (2003, 2004), *Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsanî Olmayan Doğası* (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak* (2004), *Özgünlüğün Sosyolojisi* (2004), *Batı Bataklığı* (2005, 2012), *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine* (2005, 2011), *Sosyoloji Tarihi 1: İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri* (2006, 2011), *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi* (2007, 2013), *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi* (2007, 2013), *Sosyolojinin Neliği* (2009), *Sosyoloji Tarihi 2: Bacon, Descartes ve Hobbes'un Sosyal Teorileri* (2011), *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir* (2012).

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ / 1

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ /31

BİRİNCİ BÖLÜM

MARX'IN ENTELEKTÜEL PORTRESİ /51

İKİNCİ BÖLÜM

MARX'IN METODOLOJİSİ /119

2.1. Diyalektik ve Hegel / 119

2.2. Hegel-Marx Arasında Bir Köprü: Feuerbach / 131

2.3. Hegel'i ve Feuerbach'ı Aşmak: Marx/Engels ve
Diyalektiğin Gerçek Hüviyetine Kavuşması / 138

2.3.1. Diyalektik Materyalizm / 142

2.3.2. Tarihsel Materyalizm / 150

3. BÖLÜM

MARX'IN SOSYAL TEORİSİ /169

3.1. Marx'ın Sosyolojisinin Özü: Sınıf ve Sınıf Savaşımı /169

3.2. Egemen Sınıfın Çıkarlarını Gerçekleştirme Aygıtı Olarak
Devlet / 178

3.3. Sınıf, Devlet ve Üretim Tarzı Ekseninde Tarih ve
Toplum Tahlili / 184

3.3.1. İlkel Komünal Toplum / 186

3.3.2. Köleci Toplum / 188

3.3.3. Asyatik Toplum / 192

3.3.4. Feodal Toplum / 198

3.3.5. Kapitalist Toplum / 201

3.3.5.1. Kapitalist Toplumun Feodal Toplumun İçinde
Filizlenmesi ve Burjuvazi ile Proletaryanın İnşası / 201

3.3.5.2. Meta Toplumu Yaratma Olarak Kapitalizm / 212

3.3.5.3. Emegın Yabancılaşması Olarak Kapitalist
Toplum / 231

3.3.5.4. Emegın Sömürüsü Olarak Kapitalist

Toplum/235

3.3.5.5. Kendi Mezar Kazıcılarını Kendisi Üreten Toplum

Olarak Kapitalist Toplum / 250

3.3.6. Sosyalist Toplum / 257

3.3.7. Komünist Toplum / 264

SONSÖZ /273

KAYNAKÇA /283

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

“Avrupa’da bir hayalet dolaşıyor- komünizmin hayaleti. Eski Avrupa’nın bütün güçleri bu hayaleti defetmek için kutsal bir ittifak içine girdiler: Papa ile çar, Metternich ile Guizot, Fransız radikalleri ile Alman polis ajanları. İktidardaki hasımları tarafından komünist olmakla suçlanmamış muhalefet partisi nerede vardır? Bu lekeleyici komünizm suçlamasını, gerici hasımlarına karşı olduğu kadar daha ilerici muhalefet kesimlerine de gerisin geriye fırlatmamış muhalefet partisi nerede vardır? Bu olgudan iki şey çıkıyor: I. Komünizm, daha şimdiden, bütün Avrupa güçleri tarafından bir güç olarak tanınmıştır II. Komünistlerin, tüm dünyanın karşısında, görüşlerini, amaçlarını, eğilimlerini açıkça ortaya koymalarının ve bu komünizm hayaleti masalına partinin kendi Manifestosu ile karşılık vermelerinin tam zamanıdır” (Karl MARX ve Friedrich ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 7-8).¹

- ¹ Marx, metinlerinin bir kısmını arkadaşı Friedrich Engels ile birlikte kaleme almıştır. Marx deyince akla hemen Engels gelir. Zaten, Marx’ın itiraz ettiği “Marxizm”, ikisinin görüşlerinin ortak adıdır. “Sağlığında terimi reddetmiş olsa da, Marksizm öncelikle Marx’ın (1818-1883) düşüncesidir; sözcüğün gerçek anlamında olağanüstü zenginlikte, sürekli evrimleşen ve sonunda tamamlanmamış halde bırakılan düşünce. Ancak, Marx’ın Marksizme kattıkları, Engels’in (1820-1895) kattıklarından ayrılamaz. Marx’ın, *Alman İdeolojisi* (1845-1846) ve *Komünist Parti Manifestosu* (1848) gibi ünlü eserleri birlikte yazdığı; Marx’ın ölümünden sonra *Kapital*’in ikinci ve üçüncü cildini yayınlayan kişidir Engels. Ölümünden sonra fikirleri, kendilerini onların takipçisi olarak gören düşünürler ve siyasi akımlar tarafından çok farklı doğrultularda geliştirilmiştir. İşte bugün ‘Marksizm’ olarak adlandırılan şey, bu katkıların tamamıdır” (DUMÉNIL, Gérard; LÖWY, Michael ve RENAULT, Emmanuel; **Marksizmin 100 Kavramı**, Çeviren: Gözde Orhan, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s. 11). Marx ve Engels’in fikirleri birbirleriyle örtüşmektedir. Gerisini Hikmet Kıvılcımlı’dan dinleyelim. Bakın, Marx ve Engels’in “bir”liğini ne de güzel ifade etmiş: “Marks ve Engels... ‘ve’si fazla: Marks-Engels!.. Onlar, daima ‘bir’ adam oldular. Eğer, bir gün onların destanı yazılacak olursa, eminim ki söze şöyle başlanacaktır: ‘Vaktiyle Marks-Engels adında bir insan vardı. Fakat o ne büyük, o ne çok insandı’” (KIVILCIMLI, Hikmet; **Marx-Engels**, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13). Kısaca, Marxizm, geçmiş 1840’lara kadar uzanan, ana fikirleri Marx ile

Karl Marx, çok yönlü bir düşünür ve eylem adamıdır. Marx, felsefe, sosyoloji, iktisat, tarih ve siyaset biliminde çığır açmış, ezilen kitlelerin düşünsel gıdası, sesi ve kulağı olmuştur. Çelişkiler üzerine kurulu kapitalizm ve emperyalizmin radikal eleştirmeni, işçi sınıfının lideri, sosyalizm ve komünizmin öncü ismi Marx, gerçekten de büyük bir fikir işçisidir. Onu sosyal bilimlerin bânîsi olarak görmek abartılı olmaz.

Marx'ın fikriyatı üzerinde çokça durulmuştur. Marx'ın sosyolojik fikri yeğin bir tartışmaya konu olmuştur. 19. yüzyıldan bu yana dünyada en çok tartışılan sosyolog, hiç kuşkusuz ki Marx'tır. Fikirleriyle dünya ölçeğinde kitleleri, onun kadar peşinde sürükleyen bir başka düşünce insanı olmamıştır. O, dinlerin *peygamber*lerinden² daha fazla taraftar bulmuştur. Düşünceleri yanlış telâkki edilmiş olsa da yerkürenin önemli bir bölümünde pratik edilmeye çalışılmıştır.

Marx, önemli ölçüde sosyalizm ve komünizm konusundaki görüşleriyle tartışma konusu haline gelmiştir. Marx'ın

Engels'in ayrı ayrı ya da birlikte yazdıkları bir dizi çalışmada somutlaşan bir gelenektir (SWEEZY, Paul M.; **Marksizm Üzerine Dört Ders**, Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 135). Ben de bu nedenlerle elinizdeki çalışmamda, Marx'ın sosyolojik görüşlerini tartışırken Engels'in ana eserlerini sıkça kullandım ve onun görüşlerine çoğu zaman yer verdim. **Marx'ın Sosyolojisi** adlı bu eserimin Engels'in sosyolojisini de bir ölçüde yansıttığını söyleyebilirim. Anlatılanlar bir bakıma Engels'in görüşleridir de. Tüm bunlarla birlikte her zaman Marx'ın gölgesinde kalmış olan Engels'in sosyolojisinin ayrıca ele alınmayı hak edecek bir öneme sahip olduğunu belirtmekte yarar görüyorum.

² Marx'ın etkisi, yalnızca büyük dinsel şahsiyetler olan Hz. Muhammed ve Hz. İsa ile karşılaştırılabilir. Marx, bazı ülkelerde bir çeşit "seküler Hz. İsa" olarak görülmüştür (SINGER, Peter; **Marx: A Very Short Introduction**, Oxford University Press Inc., New York, 2000, s. 1). Kısacası, Marx, "büyük bir sosyal peygamber" olarak tanımlanmıştır (COSER, Lewis A.; **Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1977, s. 43).

görüşleri, basit bir ideolojik kalıp içine yerleştirilerek tahlil edilmiştir. Hep bir ideolog olarak değerlendirilmiş ve yeraltı adamı olarak görülmüştür. Bu, eksik bir bakış açısıdır. Marx, bilimsel yeraltının en mühim şahsiyetlerindendir. Marx, öncelikle bir bilim insanıdır. Bu bağlamda, tarihçi Charles Beard, Marx'ı şöyle anlatmıştır: “Marx'ı yalnızca bir devrimci ya da ateşli bir partizan olarak görmek eğiliminde olanlara, onun bundan daha öte bir kişi olduğunu anımsatmak yerinde olur. Bir Alman üniversitesinde felsefe doktoru olmuş, bilim adamı özelliklerini taşıyan bir insandı. Yunan ve Latin kültürü araştırmacısı idi. Anadili Almancadan başka, Yunanca, Latince, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Rusça okurdu. Çağdaş tarih ve ekonomi bilimleri alanında yazdığı k-ları, geniş çevrelerce okunmuştur. Bu nedenle, Marx'ın kişisel görüşlerinden ne kadar hoşlanmazsak hoşlanmayalım, geniş ve derin bilgisini, korkusuz ve insanlığa adanmış yaşamını yadsıyamayız. Tarih yazan herhangi bir kimsenin yaptığı gibi, tarihi yorumlamakla kalmamış, tarihin yapılmasına yardım etmiştir.”³ Demek ki, Marx'ı, öncelikle bilim adamı olarak görmeliyiz. Bilime büyük katkı yapmış olan Marx'ın bilim adamlığını tartışmak, doğru değildir. Bu hususta, Bernal, *Marx ve Bilim* metnine şunları yazmıştır: “Marx'ın bilime yaptığı katkıdan söz açmak gereksiz görünebilir, çünkü Marx kendisi bir bilim adamıydı. Bilimlerin en zorunun -tarihsel gelişimi içinde insan toplumunun biliminin- gözlem ve deneyi ile işe başlayıp bütün bilimler silsilesini kavradı. Ama insan bilgisinin bu alanlarını yalnızca açık-

³ Aktaran; HUBERMAN, Leo; **Sosyalizmin Alfabesi**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 54. Marx, Almanca, Yunanca, Latince, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Rusçaya hâkim bir düşünürdür. Engels'in bildirdiği gibi, “Marx günlük yaşamdaki sözleri ve eyalet diyalektlerindeki deyimleri özgürce kullanır; yeni sözcükler türetir; örneklerini her bilim dalından, imlemelerini (imalarını) bir düzine dilin edebiyatlarından alır. ...Marx, çağın en canlı ve özlü yazan yazarlarından biridir” (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 1**, Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 92-93).

lamak ve düşünmekten fazla bir şey yapmamış olsaydı, bir gazeteci, tarihçi ya da iktisatçı olarak kalabilirdi. O bundan ötesini gördü, düşüncesi daima politik hareketle birleşti. Teori ile pratiğin bu birleşmesiyledir ki, büyük zekâsını toplum ve doğa bilimlerinin düşünce ve hareket yöntemini bütünüyle anlamaya ve değiştirmeye verebildi.”⁴

Marx, büyük bir araştırmacıdır. İncelediği herhangi bir konuyu kılı kırk yararak aydınlatmaya çalışmıştır. Bu yüzden de hem yandaşları hem de düşmanları tarafından ciddi bir bilim adamı olarak kabul görmüştür. “Marx’ın bir bilim adamı olarak itibarı, hasımları tarafından bile pek az sorgulanmıştır. Marx, herhangi bir konuyu eleştirmek için o konuyu ve başkalarının o konu hakkında ne yazdığını ayrıntılı olarak bilmek gerektiğine inanıyordu. O kadar ki, toprak rantı üzerine Rusça yayınlarda ne yazılmış olduğunu okumak için hayatının son yıllarında Rusça öğrenmişti. Marx yaşadığı dönemde var olan her türlü bilgi kaynaklarını ve bilgi toplama tekniklerini -hükümet raporları, anketler, yoklamalar, kurgu, gazete vs- değerli görmüş bunlardan yararlanmaya çalışmıştır.”⁵ Marx, engin bir kültür sahibidir. Her disipline ilgi göstermiştir. Meselâ, bilimlerin anası matematik onun ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Ekonomi ve politika sorunlarıyla ilgilenen bir kimse için bu durum ilginçtir. Marx, matematik çalışmalarıyla ilgili olarak 900 sayfa bırakmıştır.⁶ Engels’in dediği gibi, “Marx, dört başı bayındır bir matematikçi idi.”⁷ Marx’ın farklı disiplinlerde geniş bir

⁴ BERNAL, J. D.; **Marx ve Bilim**, Çeviren: Osman Arman, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1997, s. 9-10.

⁵ OLLMAN, Bertell; **Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar**, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s. 175.

⁶ SCHWARTZ, Laurent; **Marksçılık ve Bilimsel Düşünce**, Çeviren: Vedat Günyol, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 43.

⁷ ENGELS, Friedrich; **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 50.

bilgiye sahip olduğunu düşmanlarından Mihayil Bakunin de dile getirmiştir: “Karl Marx, çok geniş istatistiksel ve ekonomik bilgiye sahip bir adamdır.”⁸

Çok önemli felsefî, sosyolojik, tarihî, politik ve iktisadi metinlere imza atmış olan Marx, sosyal bilimlere ve felsefeye doğru bir içerik kazandırmış, onları insanlığın yararına ve ezilen çoğunluğun çıkarına dönük olarak yeniden formüle etmiştir. Sosyolojik duruşumun biçimlenmesinde büyük katkısı olan Baykan Sezer’in dediği gibi, “her şeyden önce Marx, 19. yüzyılda Batı bilim ve bilincinin toplamı ve zirvesidir. Batı düşüncesine getirdiği sorunlar günümüzde bile tartışılmaktadır, henüz aşılmamıştır. ... Marx, filozoftur, iktisatçıdır, sosyologdur ve bir tarih öğretisi sahibidir. ... Marx, bütün toplum olaylarını ve tarihi açıklayabileceği inancını samimi olarak taşımıştır.”⁹ Marx, bugünkü dünyayı kaplayan ve toplumların tamamını alâkadar eden kapitalist üretim biçimini bütün veçheleriyle en ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermiştir. Kapitalizmi doğru değerlendirmek ve çağımızı anlamak gibi bir derdimiz varsa Marx’a gözlerimizi kapatamayız. Bu hususta, Rosa Luxemburg, Marx’ı şöyle tarif etmiştir: “Kapitalist üretim tarzının bilimsel analizinin nihaî sonuçları başlangıçtan beri devrimci proletaryanın nöbetçi kulesinde duran bir adam tarafından çözümlendi: Karl Marks.”¹⁰

Marx, taraftarı ve eleştirmeni fazla olan bir teorisyendir. Dostundan ziyade hasmı çoktur. Marx, oldukça acımasız ve ölçüsüz saldırılara maruz kalmıştır. Marx’a cephe alanlar her geçen gün artmaktadır. Marx muârizlerinin ürettiği ve sürekli çoğaldığı bir dünyanın eşiğindeyiz. Üzerine en fazla

⁸ BAKUNİN, Mihayil; **Bakunin Marx’a Karşı**, Çeviren: H. Murat Yurttaş, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 22.

⁹ SEZER, Baykan; **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 94-95.

¹⁰ LUXEMBURG, Rosa; **İktisat Nedir?**, Çeviren: Ahmet Çakmak ve İzak Atiyas, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 96.

çalışma ve lâf ebeliği yapılmış olan Marx, yanlış anlaşılmış ve değerlendirilmiş, bilhassa da çarpıtılarak anlatılmıştır. Marx'ı referans alanlar, kendilerine *Marxist şablonu*¹¹ yapıştıran martavallar ile ona karşı olanların ortak noktaları, onu tam olarak bilmemeleri, üstün körü ele almalarıdır. Meselâ, Marx üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan, *Marx İçin ve Kapital'i Okumak* adlı ünlü eserleri kaleme alan, Marxizme yeni yorumlar getiren ve 68 kuşağının en etkileyici filozoflarından birisi olarak kabul edilen Louis Althusser, *Gelecek Uzun Sürer* kitabında Marx'ın tamamını okumadığını, metinlerinin bazı yerlerini/pasajlarını incelediğini itiraf etmiştir: "Metinlere dayalı felsefe kültürüm pek tabii sınırlıydı. Descartes'ı, Malebranche'ı, biraz da Spinoza'yı biliyordum; Aristo ile sofistleri ve stoacıları hiç, Platon'u ve Pascal'ı oldukça iyi, Kant'ı hemen hemen hiç, Hegel'i biraz tanıyordum; Marx'ın

¹¹ Marx, hayattayken kendisini asla "Marxist" olarak tanımlamamış, kendilerine "Marxist" etiketini yapıştıranları ise eleştirmiştir. Engels'in ileri sürdüğü üzere, "Marx haklı olarak, yetmişlerin sonlarında Fransız 'Marksistler'i eleştirirken şöyle diyordu: 'Bütün bildiğim bir Marksist olmadığım'dır'" (ENGELS, Friedrich; **Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94**, Çeviren: Öner Ünalın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2000, s. 12). Bu sözüne ilaveten Marx, hayatının sonlarına doğru, "Tanrı beni dostlarımdan korusun!", demiştir (CALLINICOS, Alex; **Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri**, Çeviren: Attila Tuygan, Antikapitalist Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11). Marx, "Marxist" olmadığını söylemekle, büyük bir ihtimalle, öğretisinin totaliter rejimlerin meşrulaştırılması için kullanılmasına karşı çıkmak istemiştir. Zira ona göre, tarihin gayesi, özgür ve eşit bireylerden oluşan bir toplum inşa etmektir (RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 67). İşte, bu yüzden Marx, döneminde sadece burjuva düşünürleriyle değil, kendisini Marxist ve sosyalist olarak tanımlayan çoğu kişi ve gruplarla da mücadele etmiştir. Bu arada hemen belirtelim ki, Marx'ın hayatı boyunca asla kullanmadığı "Marxizm" sözcüğünü, ilk kez Rus Marxist filozof, Vladimir Ilich Lenin'in hocası olan Georgii Valentinovich Plekhanov (1856-1918) kullanmıştır (ROCKMORE, Tom; **Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx**, Blackwell Publishers, Oxford, 2002, s. 2).

bazı yerlerini de dikkatle okumuştum.”¹² Althusser, Marx’ın gençlik yapıtlarını ve *Kapital*’in ise sadece ilk cildini okuduğunu açıkça söylemiştir: “Marx’ın gençlik yapıtlarını yakından incelemiştim gerçi, ama *Kapital*’in birinci cildini ancak, sonradan *Lire ‘Le Capital’*e kaynak olacak olan semineri düzenlediğim 1964 yılında ciddi olarak incelemiştim.”¹³ Sadece karşı-Marxistler değil, Marxistler de onu doğru anlamamışlardır. Vladimir İliç Lenin, *Felsefe Defterleri*’nde bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: “Hiç bir marksist, ondan ½ yüzyıl sonra bile, Marx’ı anlamış değildir!”¹⁴ Marxist literatürde adı sıkça geçen ve önemli bir Marxist olarak kabul edilen Karl Kautsky, Marx’ı sıradan bir liberale dönüştürme gayreti içinde olmuştur.¹⁵ Marx’ın sosyal teorisini izleyicisi Marxistler idrak edememişler ve onu başka yönle-re/hususlara dönüştürmüşlerdir. Sözgelimi “Marx’ın sosyal-sınıf formasyonu ve ekonomik gelişme arasındaki bağlantılara odaklanması, teknolojik belirlenimcilik formuna indirgenmiştir.”¹⁶ Sözde-Marxistlere Marx’ın bir sözü vardır: “Ejderha ektim, pire biçtim”¹⁷ (“Ejderha dişleri ektim ama

¹² ALTHUSSER, Louis; **Gelecek Uzun Sürer**, Yayına Hazırlayan: Olivier Corpet ve Yann Moulier Boutang, Çeviren: İsmet Berkan, Can Yayınları, İstanbul, 1996, s. 177.

¹³ **A.g.e.**, s. 157.

¹⁴ LENİN, Vladimir İliç; **Felsefe Defterleri**, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1976, s. 146.

¹⁵ LENİN, Vladimir İliç; **Proleter Devrim ve Dönem Kautsky**, Çeviren: Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1996, s. 13-25. Marx’ı çarpıtanların başında Kautsky gelir. Kautsky, Bernstein’i fersah fersah geride bırakmış ve burjuvazinin uşağı olma sanatında bir virtüöz haline gelmiş sözde Marxisttir (**A.g.e.**, s. 14-16). Lenin, Kautsky’i *dönem* olarak nitelemiştir. “Kautsky bize, teoride inanılmaz bir bulamaç ve Marksizmin tamamen inkârını, pratikte ise burjuvaziye ve burjuva reformizmine uşaklığı sunuyor” (**A.g.e.**, s. 117).

¹⁶ ZEITLIN, Irving M.; **Ideology and the Development of Sociological Theory**, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1987, s. 83.

¹⁷ Marx’tan aktaran; LENİN, Vladimir İliç; **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 61.

pireler biçtim"¹⁸). Sözde-sahte Marxçı cenahta yer alanlar, Marx'ın bilgi ağacını kurutmuşlar, onun meyvelerini iyi stok edememişler ve hepsini çürütmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır.

Marx'ın yanlış telâkki edilmesi, bilhassa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki (SSCB) komünistlerin! pratiklerini haklı göstermek/meşrulaştırmak için Marx'ı/Marxizmi bir araç olarak kullanmalarıyla, yani Rusya'daki uygulamalarla Marx'ın teorisinin aynı şeyler olduğunu savunmuş olmalarıyla zirve yapmıştır. Gerçekte Marx'ın komünizm anlayışı ile SSCB tipi komünizm! arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Fakat dünyanın önemli bir kısmı, SSCB tipi komünizmin Marx'ın görüşlerine dayandığına ilişkin Rus propagandasına inanmıştır. Böylece dünyada yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu, Rusya'daki sistem ile Marx'ın savunduğu sosyalizm/komünizm düzeninin birbirinin aynı olduğuna hüküm vermiştir.¹⁹

Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün başına gelenler, dünyada Marx'ın başına gelmiştir. Tıpkı Atatürk gibi Marx da yanlış değerlendirilmiştir. *Atatürk'ü Doğru Anlamak* eserimde belirttiğim gibi, nasıl ki 1938 sonrası Türkiye'sinin Atatürk'ün düşünce sistemi ve eylemleriyle bağlantısı yoksa²⁰, aynı şekilde SSCB başta olmak üzere dünyadaki diğer sosyalist sistemlerin²¹, partilerin ve çeşitli odakların Marx'ın

¹⁸ Marx, vaktiyle Heine'in taklitçilerini tanımlamak için kullandığı bu sözün, kendisi için de geçerli olduğunu düşünmüştür (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Alman İdeolojisi*, Çeviren: Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 442).

¹⁹ FROMM, Erich; *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Çeviren: Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 41.

²⁰ KIZILÇELİK, Sezgin; *Atatürk'ü Doğru Anlamak*, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2004.

²¹ Marx'ın kafasındaki sosyalizmi uyguladığını iddia eden ülkelerden biri de, Çin'dir. Mao önderliğinde köylü sınıfa dayanan Çin devriminin(!) Marx'ın sosyalizmiyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. "Mao Tse-Tung'un uygulaması ise Marxizmden daha büyük bir ayrılıştır. Çin, Rusya'dan çok daha geri ve Marx'ın aradığı sosyalizmin

kuramıyla ilişkisi yoktur. Atatürk yaşasaydı en çok eleştireceği ülke Türkiye, Marx hayatta olsaydı en fazla nefret edeceği ülke mazlum milletlere (Afganistan gibi) zulüm etmiş sömürgeci SSCB olurdu. Her ne kadar SSCB'nin mimarı olan ve "*Marx düzeyindeki tek teorisyen*"²² olarak değerlendirilen Lenin "Şubat ve Ekim 1917 devrimleri, Sovyetlerin ulusal ölçüde ve tam gelişmelerine olanak verdi ve bunların proleter sosyalist devrimde zaferini sağladı"²³, demiş, "biz tama-

ön şartlarından çok daha uzaktı. Mao, neredeyse yok sayılabilecek proletarya yerine Çin köylüsünü koydu" (CONQUEST, Robert; **Karl Marx Nerede Yanıldı**, Çeviren: Esin Örucü, Çağdaş Yayınları, Yayın Yeri Yok, 1972, s. 102-103). Çin'in yanı sıra Yugoslavya'da da Marx'ın sosyalizmiyle ilgisi bulunmayan bir sosyalizm denemesi olmuştur. Tito, Yugoslavya'da sosyalizmi denemiş, ama pratikte bambaşka bir sistem yaratmıştı. Sosyalizmi, "Tito denedi. Gerçekte, sosyalizm örtüsü altında, durum bazı yönleriyle süperkapitalist bir topluma vardı" (LEFEBVRE, Henri; **Yaşamla Söyleşi: Sosyalizm, Günlük Yaşam ve Ütopya Üstüne**, Söyleşiyi Yapanlar: Patricia Latour ve Francis Combes, Çeviren: Emirhan Oğuz, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 23). İleri kapitalist ülke olmayan Çin, Vietnam ve Küba'da ise yapılan komünist devrimler, Marx'ın görüşleriyle örtüşmemektedir. Marx'ın teorisinde sınıf bilinci ve kimliği esastır. Oysa zikredilen ülkelerde bu durum tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. "Çin'den Vietnam ya da Küba'ya kadar, popüler kitle kimliği sınıf kimliğinden ayrı ve daha geniş bir kimlikti" (LACLAU, Ernesto ve MOUFFE, Chantal; **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, Çeviren: Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 81).

²² LUKÁCS, György; **Lenin'in Düşüncesi: Devrimin Güncelliği**, Çeviren: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 12.

²³ LENİN, Vladimir İliç; **"Sol" Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 91. Lenin, Ekim 1917'de Sovyetlerde proletaryanın sosyalist devrim zaferinden söz etmiştir. Fakat Lenin, zikrettiği devrimden yaklaşık 10 ay sonra, 26 Temmuz 1918'de, Clara Zetkin'e gönderdiği mektubunda, burjuvaziyi yenemediklerini itiraf etmiştir: "Şu anda belki de bütün devrimin en güç haftalarını yaşıyoruz. Sınıf mücadelesi ve iç savaş, halk arasına iyice nüfuz etti: her tarafta, köylerde bir bölünme var, fakir fukara bizden yana; *kulaklar* müthiş bize karşı. İtilâf devletleri Çekoslovakları satın aldı, karşı devrimci bir ayaklanma ortalığı kasıp kavuruyor, bizi devirmek için burjuvazi bütün çabasını harcıyor. Gene de şuna kesinlikle inanıyoruz ki, (tıpkı 1794

men Marksist teoriye dayanıyoruz”²⁴, iddiasını ileri sürmüş, Rusya’da Marxçı sosyalist bir devriminin gerçekleştiğini savunmuş²⁵ ve bu görüşler yaygın bir şekilde kabul edilmişse de, bu savların hiçbirisi gerçeği karşılamaz. Sosyalist bilinç, kapitalist bilinçten daha ileri bir bilinçtir. Eğer SSCB’de sosyalist bilinç hâkim olsaydı, orada tekrar insanlık dışı kapitalist sisteme ne pahasına olursa olsun dönüş olmazdı ve Rusya hızlı kapitalistleşme süreci içinde yer almazdı. Kaldı ki, bu geri kıvrma operasyonu diyalektiğin özüne ve mahiyetine de aykırıdır.

Döneminde Avrupa’nın en geri ülkesi konumunda bulunan, “Çarlık monarşisinin”²⁶ ve “köylünün”²⁷ egemen olduğu,

ve 1849’da olduğu gibi] devrimin bu ‘olağan’ dönemini atlatacağız ve burjuvaziyi yeneceğiz” (LENİN, Vladimir İliç; **Mektuplar**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1995, s. 189).

²⁴ LENİN, Vladimir İliç; **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çeviren: Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1999, s. 14.

²⁵ LENİN, Vladimir İliç; **Ekim Devrimi Dosyası**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1999; LENİN, Nisan Tezleri ve **Ekim Devrimi**. Stalin, Leninizm’in Marxizm’in Rusya’nın özel koşullarına uygulanmasından ibaret olmadığını vurgulayarak, aslında bu konuya önemli ölçüde ışık tutmuştur. Stalin’e göre, Leninizm’i tamıyla Marxizmin Rusya’nın özel koşullarına uygulanması olarak değerlendirmek doğru değildir. Leninizm Marxizm’in Rusya’nın özel koşullarına uygulanmasından ibaretse, o halde onu sadece ulusal ve Rusya’ya özgü bir olay olarak değerlendirmek gerekir. Oysa Leninizm, yalnızca Rusya’ya özgü değil, bütün uluslararası gelişmelerde kökleri olan uluslararası bir olgudur (STALİN, Josef; **Leninizmin Sorunları**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 10).

²⁶ Sovyetler Birliği’nde Marx’ın savunduğu anlamda sosyalist devrime kaynaklık edecek ileri kapitalist sistem yoktu. Sovyetlerde tamamen gerici monarşi düzeni egemendi. “Proletarya, özgürlüğü ancak Çarlık monarşisini devirmek ve demokratik cumhuriyeti kurmak için vereceği devrimci mücadeleyle elde edebilir. Çarlık monarşisi, milliyetlerin özgürlüğünü ve hak eşitliğini dışlamaktadır; dahası hem Asya’da hem de Avrupa’da barbarlığın, vahşetin, gericiliğin temel direğidir” (LENİN, Vladimir İliç; **Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik**, Çeviren: Sibel Özbudun, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 62). Lenin’e göre, Çarlık monarşisi proletarya ve köy-

hızlı kapitalistleşmenin zuhur etmediği, bilinçli işçi sınıfının nicelik yönünden az, nitelik açısından düşük olduğu, sosyalizm adına olumsuzlukların ve insanlık dışı çoğu şeyin yapıldığı, "...işçi sınıfının öz-kurtuluşu kavramına dayanan Marx'ın doktrininin ve eğiliminin tam tersi"²⁸ durumların yaşandığı, sadece adında "sosyalist" yazılı olan ve asla "Cumhuriyetler Birliği"ne dayanmayan Sovyetler sistemi 1980'lerin sonunda çökünce²⁹, "Berlin duvarı yıkılınca Marx

lû ayaklanmasıyla yıkılmadan Rusya'da muzaffer bir devrimin olması olanaklı değildir (LENİN, Vladimir İliç; **Örgütlenme**, Çeviren: Gürol İlban, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 130).

²⁷ 1917 sosyalist! devrim öncesi Rusya köylü bir toplumdur. Köylü bir toplumdan ilk etapta Marx'ın savunduğu sosyalist toplum çıkmaz. Eğer Rusya kapitalist topluma dönüşmüş, çelişkileri en üst düzeye çıkmış ve bu süreçte bilinçli bir işçi sınıfı oluşturmuş olsaydı, Marx'ın sisteminin orada pratik edilmesi mümkün olabilirdi. Lenin de bu gerçeğe kısmen de olsa işaret etmiş, "Rusya gibi bir köylü ülkesinde sosyalist inşanın son derece zor bir görev olduğuna hiç kuşku yoktur", demiştir (LENİN, Vladimir İliç; **İşçi Sınıfının Emekçi Köylülükle İttifakı Üzerine**, Çeviren: Süheyla Kaya ve Diğerleri, İnter Yayınları, İstanbul, 1997, s. 94).

²⁸ MANDEL, Ernest; **Ekim 1917: Darbe mi, Sosyal Devrim mi? Rus Devriminin Meşruiyeti**, Çeviren: Oktay Emre, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 116.

²⁹ 1980'lerin sonundan itibaren yeni sömürgecilik olan küreselleşmenin sıkıntılı felsefi dostu postmodern söylemlerin derin tesiri ve tertibiyle Marx'ın fikirleri alaşağı edilmeye çalışıldı, görüşleri küçümsendi, "Marx öldü, yaşasın mark" dendi, kısaca "Marx'a elveda" denmeye başlandı. Oysa bunların hiçbirisi gerçeği karşılamamaktadır. Aksine tam da Marx'ın teorilerinin pratik edildiği bir dönemin kapıları ardına kadar açılmıştır. "1990'lı yıllar, Marx tasvirlerinin toplu olarak alaşağı edilmesiyle başladı. Postmodern bir çağdı bu: Büyük düşüncelere ihtiyaç duymamamız gerekiyordu. ... Bizim ihtiyarın dedikleri bir bir çıkıyor. Ve şimdi, birdenbire, ikonik olan ironik olandan daha ikna edici gelmeye başlıyor bizlere. Hepimizin resimlerden bildiği o sakallı adam, Kitab-ı Mukaddes'teki peygamberlerin dilinden konuşan o ateist, milenyuma tam zamanında yetti. Yirminci yüzyılın şafağında, *Komünist Manifesto*'yu koyunlarına alarak ölmeye can atan işçiler vardı. Belki yirmi birinci yüzyılın şafağında da onunla yaşamaya can atan daha niceleri çıkar, kim bilir" (BERMAN, Marshall; **Marksizmle Maceram**, Çeviren: Aylin Ülçer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 314-315).

enkazın altında kaldı"³⁰, "Marx miadını doldurdu", "Marx öldü"³¹, "İşçi sınıf çöktü", "Sosyalizm bitti"³², "Komünizm tehlikesi ortadan kalktı" biçiminde yaygaralar kopartıldı ve "Yaşasın kapitalizm/küreselleşme"³³ sloganı adeta bayraklaştırıldı. Söz konusu sloganlar, temcit pilâvı gibi sürekli olarak kitlelerin önüne kondu. Kısaca, 1990'larda çok sayıda

³⁰ Oysa Berlin Duvarı'nın Marx'la pek de yakın bir ilgisi yoktur (COTTRET, Bernard; **Karl Marx: Romantizm ve Devrim Arasında Bir Yaşam**, Çeviren: Mahmut Nedim Demirtaş, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. vii). Wheen'e göre ise, "Marx, Berlin duvarının enkazı altında gömülmek bir yana dursun şimdi asıl önemiyle gün yüzüne çıkmaktadır. O, 21. yüzyılın da en etkili düşünürlerinden biridir" (WHEEN, Francis; **Karl Marx Das Kapital Biyografi**, Çeviren: Orhan Düz, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 117).

³¹ "Marx öldü" yaygarası, yaygın yanlış fikirlerin sonuncusudur (QUINIOU, Yaygın Yanlış Fikirler Kıskaçında Karl Marx, s. 107).

³² "'Doğu Bloku yıkıldı, Sovyetler Birliği topyekûn bir iflâsın eşiğinde, Arnavutluk'ta bile son Lenin heykeli de yıkıldı; herkes serbest pazar ekonomisine geçme peşinde; sosyalizm bitiyor mu?' ya da 'sosyalizm artık öldü, zaten insan tabiatına da aykırı bir sistemdi, kendisine gönül verenler bile, hem de onca emek ve fedakârlıktan sonra, bu yolun çıkmazlığını anlayıp insanlığın ortak yoluna, yani hür teşebbüs ve serbest rekabet ortamına geri dönüyorlar vs...'. Bunlar, bu aralar oldukça sık işitilen sözler; hem de sadece sosyalizme zaten karşı olanların değil, sol'a öyle soğuk bakmayan, hatta bir zamanlar solcu/sosyalist bilinmiş ya da hâlâ öyle bilinen kişilerin ağzından" (CANGIZBAY, Kadir; **Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2003, s. 46).

³³ İnsanlık ve emek karşıtı burjuva düşünürleri, kapitalizmin (bugünkü adıyla küreselleşmenin) neliğini sürekli muğlaklaştırmışlardır. Sermaye yamağı bilim insanları, kitlelerin onun çirkin çehresini görmemesi, gerçek niyetini anlamaması için büyük uğraş vermişlerdir. Onlar, sermayenin hegemonyasının olduğu dünyada önemli ölçüde muvaffak olmuşlardır. Böylelikle de insanların büyük bir çoğunluğu, kapitalizm hakkında doğru dürüst bir fikir sahibi olamamışlardır. "Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki bugün pek az insan 'kapitalizm' sözcüğünü kullanıyor; çoğu insan ise kapitalizmin ne demek olduğunu bilmiyor bile; bundan çok daha fazla sayıdaki insansa kapitalizmin sistematik karakteri hakkında veya onun nasıl işlediği hakkında tek bir fikre bile sahip değil" (OLLMAN, **Diyalektik Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar**, s. 229).

kapitalist teorisyen ve ideolog Marxizmin öldüğünü ve yeni bir kapitalist dünya düzeninin kurulduğunu ifade ettiler.³⁴ Fakat bunların hiçbiri gerçek değildir.

İlk olarak, kapitalist üretim tarzının çelişkileri üzerine biçimlenmemiş olan köylülük temelli Sovyet deneyiminin Marx'ın görüşleriyle bağlantısının olmadığını söyleyebilirim. SSCB'deki sistemin Marx'ın teorisinin pratiğine uygun olup olmadığını tartışmak için oradaki kapitalist gelişmeye bakmakta yarar vardır. Rusya, dönemin ileri kapitalist ülkesi değildir. Bu gerçeğe 1917 Ekim Devrimi'nin lideri Lenin³⁵ 1919'da, "kapitalizmin Rusya'da yeterince gelişmiş olmamasının acısını çekiyoruz"³⁶, diyerek işaret etmiştir. "Marx, geçmiş burjuva devriminin oluşturduğu kapitalizm ve burjuva demokrasisi temelinde gelişen bir sosyalist devrim öngörmüştü. Rusya'da ise bu temel eksikti ya da yoktu. Lenin, ekonomik ve politik açıdan geri bir ülkede sosyalizmin inşa edilebileceğini umuyordu. ...Proletaryanın kendisinin de ekonomik açıdan geri, sayısal olarak da zayıf olduğu bir ülkede sosyalizm kurulamazdı."³⁷ Frankfurt Okulu'nun ana temsilcisi ve 1960'lardaki öğrenci hareketlerinin düşünsel lideri konumundaki Herbert Marcuse, *Sovyet Marksizmi* kitabında bu konuya açıklık getirmiş, Rusya'daki düzenin bir *devlet kapitalizmi* şeklinde ele alınabileceğini Lenin'den dolaşarak tartışmıştır: "Sosyalizm, bir ön koşul olarak kapitalizmi, ya da en azından kapitalist oluşumları, yani yüksek düzeyde endüstrileşmeyi, emek üretimciliğinin yüksek bir

³⁴ ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; *Contemporary Sociological Theory*, Pine Forge Press, California, 2002, s. 263.

³⁵ Lenin'i bir devlet adamından ziyade bir filozof olarak kabul ettiğimi belirtmek isterim. Lenin, ciddi bir filozoftur. İşte, bu yüzden ki, bu metnimde Lenin'in ana eserlerine sürekli göndermeler yaptım. Onun Rusya'daki sosyalist (!) denemesini bir talihsizlik olarak değerlendiriyorum.

³⁶ LENİN, *Ekim Devrimi Dosyası*, s. 316.

³⁷ CARR, Edward Hallett; *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, Çeviren: Levent Cinemre, Mer Yayınları, İstanbul, 1992, s. 185.

düzeye ulaşmasını ve gelişmiş, ustalaşmış ve düzene sokulmuş bir emek gücünü gerektirir. Bu gelişimdeki evreler, belki 'atlanılabilir' (Lenin, bu sorun konusunda da tereddüt etmiştir); ama tamamen endüstrileşmiş ve usçullaştırılmış bir ekonominin olguları olmaksızın, sosyalizm olamaz; toplumsal üretimin, bireysel ihtiyaç ve yetilere göre dağıtımını gerçekleştiremez. Geri kalmış bir ülkede, endüstrileşme sosyalizmden, yani üretim ve dağıtımın bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmesinden önce gelir. 1918 Nisan'ında Rusya Merkez Yönetim Komitesi kongresinde, 'devlet kapitalizmine giden yol'u daha o zamanlar görmüş olan 'sol Komünistler'e karşı giriştiği polemikte, Lenin şöyle demiştir: 'Aslında, devlet kapitalizmi bizi ileri götüren bir adım olacaktır. Eğer, kısa bir süre içinde, Rusya'da devlet kapitalizmi kurmayı başarırırsak, bu bir büyük zafer olacaktır... Devlet kapitalizmi, bizim kurtarıcımız olur dedim. Rusya'da devlet kapitalizmi kurabilirsek, mutlak sosyalizme geçişimiz daha kolay ve daha kesin olur. Çünkü devlet kapitalizmi, bir bütünlük, beraberlik, merkeziyetçilik, denetim ve sosyalizasyon sistemidir. İşte, bizde eksik olan da budur.'"³⁸ Görüldüğü üzere, Ekim 1917 sosyalist devriminin(!) mimarı Lenin, 1918'de Rusya'nın sosyalizme geçiş problemi olduğunu ve onu aşma noktasında "sosyalizmin bekleme odası"³⁹ ve "kapitalizmin kısmi bir olumsuzlanması"⁴⁰ olarak *devlet kapitalizmine*⁴¹

³⁸ MARCUSE, Marcuse; **Sovyet Marksizmi**, Çeviren: Seçkin Çağan, May Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 51-52.

³⁹ LENİN, **Ekim Devrimi Dosyası**, s. 480.

⁴⁰ CLIFF, Tony; **Rusya'da Devlet Kapitalizmi**, Çeviren: Ali Saffet ve Tarık Kaya, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 138.

⁴¹ Marx'ın tartıştığı liberal/pazar kapitalizminden tekelleri/devlet kapitalizmine geçilmiştir (KELLNER, Douglas; **Critical Theory, Marxism, and Modernity**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s. 55). 1920'lerde Sovyetler Birliği üzerine çalışmalar yapmış olan Friedrich Pollock, *devlet kapitalizminin* özel kapitalizmin ardılı olduğunu, devletin özel kapitalistin işlevlerini üstlendiğini, kâr ve çıkarları temel aldığını ileri sürmüştür. Pollock, *devlet kapitalizminin* sosyalizm olmadığını bildirmiştir [POLLOCK,

duyulan ihtiyaçtan söz etmiştir. Ayrıca Lenin, Mayıs 1918’de, “devlet kapitalizmi, *ekonomik* bakımdan, bizim şimdiki ekonomimizden son derece üstündür. Bir ilk nokta bu. İkincisi, devlet kapitalizmi Sovyetler iktidarının korkması gereken hiçbir şey içermiyor. ... Şu anda Rusya’da ağır basan şey küçük-burjuva kapitalizmidir ve bu kapitalizmden başlayarak büyük devlet kapitalizmine *olduğu kadar* sosyalizme de erişmek için *bir tek ve aynı yoldan* başka bir yol yoktur...”⁴², demiştir. Lenin, *devlet kapitalizmini* önemsemiş, onu *özel kapitalizm* ile *sosyalizm* arasında⁴³ bir aşama olarak görmüş, hatta sosyalizmin varlığını, etkinliğini ve başarısını bile ona bağlamıştır. “Eğer örneğin altı ay içinde ülkemizde devlet kapitalizmini kurmuş olsaydık, çok büyük bir başarı ve bir yıl sonra ülkemizde sosyalizmin kesin olarak yerleşmiş ve yenilmez olacağının en kesin güvencesi olurdu bu.”⁴⁴

Marx, sosyalist devrimin kapitalist üretim tarzının beşiği olan ve proletaryanın tarihsel görevinin bilincine vardığı ileri kapitalist ülkelerde (*İngiltere*⁴⁵, Fransa ve Almanya

Friedrich; “State Capitalism: Its Possibilities and Limitations”, *The Essential Frankfurt School Reader* (iç.), Editör: Andrew Arato ve Eike Gebhardt, The Continuum Publishing Company, New York, 1998, s. 72].

⁴² LENİN, *Ekim Devrimi Dosyası*, s. 477-479.

⁴³ A.g.e., s. 474.

⁴⁴ A.g.e., s. 473.

⁴⁵ Adı Marx ile anılan Engels, proletaryanın tüm ilişkilerinin İngiltere örneğinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağını iddia etmiştir: “İngiltere’de proletaryanın tarihi, geçen yüzyılın ikinci yarısında buhar motorunun ve pamuklu işleme makinelerinin icadıyla başlar. Bu icatlar, çok iyi bilindiği gibi bir sanayi devrimine, tüm sivil toplumu değiştiren bir devrime yol açtı; o devrimin tarihsel önemi ancak şimdi anlaşılmaya başlanıyor. Sessiz geliştiği ölçüde daha da güçlü olan bu dönüşümün klasik toprağı İngiltere’dir ve o nedenle İngiltere, o devrimin esas ürününün, proletaryanın da klasik ülkesidir. Proletarya tüm ilişkileri içinde ve her yönüyle ancak İngiltere’de incelenebilir” (ENGELS, Friedrich; *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 45).

gibi) ortaya çıkacağını iddia etmiştir. Marx ve Engels ortaklaşa kaleme aldıkları 1845 yılında yayımlanan *Kutsal Aile* metinlerinde, “İngiliz ve Fransız proletaryasının büyük bir bölümünün kendi tarihsel görevinin *bilincine* daha şimdiden erişmiş bulunduğunu ve bu bilinci en yüksek uyanıklık derecesine yükseltmek için durup dinlenmeden çalıştığını burada açıklamak gereksiz olacaktır”⁴⁶, demişlerdir. Marx’ın bu konudaki fikri sonraki yıllarda daha da netleşmiş, 1870’de sosyalist devrimin mekânı olarak özellikle İngiltere’yi adres göstermiştir: “Her ne kadar devrimci *inisiyatif* muhtemelen Fransa’dan gelecekse de, ciddi bir *ekonomik* devrimin *manivelası* sadece İngiltere olabilir. İngiltere, artık köylülerin bulunmadığı ve toprak mülkiyetinin birkaç elde yoğunlaştığı tek ülkedir. İngiltere, hemen hemen bütün üretimin *kapitalist biçim* tarafından devralındığı, başka bir deyişle, işin, kapitalist patronların eli altında geniş çapta birleştiği tek ülkedir. İngiltere, *nüfusun büyük çoğunluğunu ücretli emekçilerin oluşturduğu* tek ülkedir. İngiltere, sınıf mücadelesinin ve işçi sınıfının *sendikalar* içinde örgütlenmesinin elle tutulur bir olgunluk ve genellik derecesine gerçekten ulaştığı tek ülkedir. Dünya pazarındaki egemenliğinden ötürü İngiltere, ekonomik sistemindeki bir devrimle bütün dünyayı etkileyecek tek ülkedir. Her ne kadar, toprak ağalığı ve kapitalizm bu ülkede en geleneksel biçimde kurulu ise de, *bunlardan kurtulmak için gerekli maddi koşullar* da burada en olgun durumdadır.”⁴⁷

İkinci olarak, *kapitalizm ve ileri aşaması emperyalizm*⁴⁸ (bugünkü adıyla küreselleşme) ve onun her türlü çelişkisi

⁴⁶ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri’nin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 59.

⁴⁷ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi*, Çeviren: Cenap Öktener, Ekim Yayınları, Ankara, 1990, s. 79.

⁴⁸ Emperyalizm, dünya egemenliğiyle ya da bir imparatorlukla bağlantılı politik özelemleri dile getiren Latince’den türemiş bir sözcük.

var oldukça Marx'ın ölmesi ve sosyalizm fikrinin çöküşü mümkün değildir. 1492'de Amerikan keşfinde/işgalinde haydut, maceraperest karaktersiz sömürgeciler altın ve madden için yerlileri nasıl katletmişse, onların torunları bugün de petrol için Irak halkını katletmektedirler. Değişen bir şey yok. Kapital sahipleri, yüzyıllardır dünyanın mazlum toplumlarını yok etmekte, büyük cinayetler işlemekte ve soykı-

tür. Emperyalizm sözcüğü, ilk kez Fransa'da I. Napolyon İmparatorluğu'nda, onun politikaları bu adla nitelendirildiğinde ortaya çıkmıştır (KAUTSKY, Karl; **Seçilmiş Politik Yazılar**, Derleyen: Hatrick Goode, Çeviren: Celal A. Kanat, Kavram Yayınları, İstanbul, 1990, s. 99). Sözcük, esas anlamına kapitalizm çağında kavuşmuştur. Emperyalizmi kapitalizm ile ilişkilendiren ve bu konu üzerine detaylı kafa yoran ana düşünür, Lenin'dir. Lenin'e göre, emperyalizm, kapitalizmin ana özelliklerinin gelişimi ve doğrudan doğruya devamı olarak doğmuştur. Emperyalizm, kapitalizmin tekelci safhasıdır (LENİN, Vladimir İliç; **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çeviren: Cemal Süreya, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 99-100). Emperyalizm, gelişen kapitalizmin 20. yüzyılda ulaşılan en yüksek safhasıdır (LENİN, Vladimir İliç; **Sosyalizm ve Savaş**, Çeviren: N. Solukçu, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 13). Emperyalizm, yüksek düzeyde gelişmiş bir kapitalizmdir. Emperyalizm, demokrasinin yadsınmasıdır. Bundan dolayı kapitalizmde demokrasi erişilebilir bir şey asla değildir (LENİN, Vladimir İliç; **Emperyalist Ekonomizm: Marksizmin Bir Karikatürü**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1991, s. 19). Kısaca, emperyalizm, tekelci kapitalizmdir (LENİN, **Ekim Devrimi Dosyası**, s. 404). Emperyalizm, dünya milletlerinin bir avuç "büyük" devlet tarafından ezilmesi çağıdır (LENİN, **Sosyalizm ve Savaş**, s. 29). Emperyalizm, birkaç büyük devletin dünya uluslarına giderek artan baskısı ve ulusların ezilişlerini yaygınlaştırmak demektir (LENİN, Vladimir İliç; **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 199). Emperyalizm, aynı zamanda sosyalizmin müjdecisidir de. "Emperyalizm, proletaryanın toplumsal devriminin önbelirtisidir" (LENİN, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, s. 15). Zaten emperyalizm, sosyalizmin gerçekleşmesi için tüm nesnel koşulları yaratmıştır. Emperyalizm, sınıf çelişkilerini keskinleştirmiş, yığınların hayat şartlarını kötüleştirmiş ve onları her açıdan savaşıma zorlar hale getirmiştir (LENİN, Vladimir İliç; **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 123).

rımlar yapmaktadırlar. Parayı, üretim araçlarını ve her türlü gücü elinde bulunduran sermaye sınıfı ile emek-gücünden başka hiçbir şeyi olmayan parasız kitleler aynı sistem içinde yan yana yaşadıkça, kapital yalnızca kapitaliste ait kılındıkça, zenginlik ile sefalet birlikte var oldukça ve birbirlerini ürettikçe Marx da kendisini yeniden üretecektir. Kapitalist üretim ilişkilerinin devamlı olarak yeniden üretildiği bir çağda, Marx nasıl ölebilir ki? Kapitalistlerin daha fazla para ve kâr için can attıkları bu dünyada Marx'ın canı nasıl çıkabilir ki? Sermaye hegemonyasını sürdürdükçe Marx'ın metinleri güncelliğini, geçerliliğini, zindeliğini ve canlılığını niçin korumasın ki? Marshall Berman'ın dediği gibi, "sermaye var olduğu sürece *Das Kapital* nasıl sona erebilir ki?"⁴⁹ 150 yaşına yaklaşan *Kapital*'in doğum günü yüzyıllar boyu yerkürenin çoğu mekânında kutlanacaktır. Dünya meta evreni ve para kesesi olmayı kafaya koyanlarla doldukça, sermaye yamyamlığına, aç gözlü burjuvalara, sömürülen, fakr üzarûret içinde olan emekçilere tanıklık ettikçe Marx da olacaktır. Marx, çağlar boyu yaşayacaktır. "Dünyanın tarihi denen şeyin tümü, insanın emeği yoluyla insanın yaratılmasından başka bir şey değildir."⁵⁰ O halde toplum sistemlerini kuran da yıkacak olan da emektir. Emek var oldukça Marx'ın görüşleri hayat bulacaktır. Burjuvazi varsa onu yakacak olan proletarya da olacaktır. Çağımızda her şey kendi karşıtına gebedir. Karşıt sınıflar dimdik ayaktadır. Sınıfların çökmesi ve sınıf savaşımının sona ermesi söz konusu değildir.

Marx ve Engels'in *Komünist Parti Manifestosu*'nda betimlediği proleterleşme süreçleri dünya ölçeğinde devam et-

⁴⁹ Aktaran; WHEEN, Karl Marx *Das Kapital* Biyografisi, s. 13.

⁵⁰ MARX, Karl; **1844 Felsefe Yazıları**, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 122. Marx'ın bu eserinin Türkçede başka bir çevirisi daha vardır: MARX, Karl; **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993. Ben bu çalışmamda iki farklı tercümeyi de kullandım.

mektedir.⁵¹ Marx'ın Engels ile birlikte kaleme aldığı *Komünist Parti Manifestosu*, asla 1848'lere ait değildir. O, aynı zamanda, bugünkü dünya sisteminin manifestosudur. Kapitalizmin ve emperyalizmin azgınlaştığı, hiçbir sınır tanımadığı, sömürünün had safhaya ulaştığı, burjuvaların cirit attığı günümüzde onun önemi bütün engellemelere karşın bir kat daha artmıştır. "*Manifesto*, insanının insan tarafından sömürülmesinden arınmış bir dünya için verilen savaşımında, yeni kuşaklara düşünce berraklığı ve eylem arzusu esinlendirerek yaşıyor. 1848'in hayaleti, dünya ölçüsünde meydan okuyuşunu koruyarak, ete kemiğe bürünmüş ve görkemli bir gerçeklik haline gelmiştir. Eski ve sözümona 'hür dünya'nın güçleri, bu meydan okuyucuyu defetmek üzere içine girdikleri kutsal ittifakı sürdürüyorlar: Papa ile Başkan, Franko ile Sato, Güney Afrika ırkçıları ile Amerikan CIA'sı. Muhalefetteki partiler iktidardaki hasımları tarafından hâlâ komünist olmakla suçlanıyorlar ve bu lekeleyici suçlamayı hasımlarına gerisin geriye fırlatanlar hiç de az değildir. Ama *Manifesto*, bir zamanlar yalnızca birkaç ülkedeki yüzler adına konuşuyordu, şimdi ise bütün kıtalarda milyonların sesidir."⁵² Löwy'in işaret ettiği gibi, *Manifesto*, sadece güncelliğini korumakla kalmamıştır, yüz elli yıl öncesine nazaran bugün hiç olmadığı kadar günceldir.⁵³

İnsanlığa tebelleş olan emperyalizme dur demede, onların heveslerine kursağında bırakmada Marx önemlidir. Marx'ın çılgınlıkları, sömürgeci güç odaklarının panzehiridir. Marx'tan vazgeçmek, emperyalizm karşısında alçaklaşma ve köpekleşme süreçlerini hızlandırır. Marx'ı unutanlar, kendilerini fabrika ağılarında bulurlar.

⁵¹ CALLINICOS, Alex; *Anti-Kapitalist Manifesto*, Çeviren: Derya Kömürcü, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 101.

⁵² STRUIK, Dirk J.; "Sunuş: *Komünist Manifesto*'nun Doğuşu ve Tarihsel Önemi", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* (iç.), Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 85-86.

⁵³ LÖWY, Michael; DUMÉNIL, Gérard ve RENAULT, Emmanuel; *Marx'ı Okumak*, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2011, s. 51.

Emperyalizmin kudurduğu günümüz dünyasında Marx'ın fikirleri geçerlidir. Onlar, köhne düşünceler olarak asla görülemez. Kapitalist dünya ekonomisinin başat olduğu bugünkü yeni dünya düzensizliğinde, eş deyişle kapitalizmin gebermek üzere azgınlaştığı, tüm dünyayı sarmaladığı, "sömürüye, eşitsiz gelişmeye, geri kalmışlığa, yoksulluğa, bağımlılığa, kutuplaşmaya, krizlere ve düzensizliğe"⁵⁴ kaynaklık ettiği asrımızda onun baş düşmanı Marx da etkisini artıracaktır.

⁵⁴ Söz konusu vurgular için günümüzün en önemli düşünürlerinden birisi olan Samir Amin'in çalışmalarını burada anmak yararlı olacaktır (AMİN, Samir; **Eşitsiz Gelişme: Çevre Kapitalizmi Toplumsal Kuruluşları Üzerine Deneme**, Çeviren: Ahmet Kotil, Arba Yayınları, İstanbul, 1991; AMİN, Samir; **Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm**, Çeviren: Yiğit Bener ve Fikret Başkaya, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1992; AMİN, Samir; **Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Çeviren: Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993; AMİN, Samir; **Kaos İmparatorluğu: Yeni Kapitalist Küreselleşme**, Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993; AMİN, Samir; **Maoizmin Geleceği**, Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993; AMİN, Samir; **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çeviren: Semih Lim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997; AMİN, Samir; **Kapitalizmin Hayaleti: Günümüz Entellektüel Modalarının Bir Eleştirisi**, Çeviren: Cengiz Algan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999; AMİN, Samir; **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çeviren: Vasıf Eranus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999; AMİN, Samir; **Değişim Halindeki Dünya Sistemi**, Çeviren: Fikret Başkaya, Cantekin Mat. Yay. Tic. Ltd. Şti, Ankara, 2000; AMİN, Samir; **Entellektüel Yolculuğum**, Çeviren: Uğur Günsür, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000; AMİN, Samir; **Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması**, Çeviren: Fikret Başkaya ve Diğerleri, Maki Basın Yayın, Ankara, 2004; AMİN, Samir; **Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi**, Çeviren: Fikret Başkaya ve Diğerleri, Maki Basım Yayın, Ankara, 2006; AMİN, Samir ve Ali El KENZ; **Avrupa ve Arap Dünyası: Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıkları**, Çeviren: Kemal Ülker, Versus Kitap, İstanbul, 2006; AMİN, Samir; **V. Enternasyonal İçin**, Çeviren: Fikret Başkaya, Maki Basım Yayın, Ankara, 2007; AMİN, Samir; **Kapitalizmden Uygarlığa: Sosyalist Perspektifi Yeniden İnşa Etmek**, Çeviren: Yağmur Dönmez ve Naim Atabağsoy, Maki Basın Yayın, Ankara, 2010).

Çağımızı tefsir etme bakımından aslında Marx değil, onun eleştirdiği burjuva düşünürleri yanılmışlardır. “Marxizm 19. yüzyıl düşüncesinde, tıpkı sudaki balık gibidir: yani onun dışındaki hiçbir yerde nefes alamaz”⁵⁵, diyenler çuvalamışlardır. Kapitalizmin öncüleri ve onların yamakları, kapitalist sistemin nimetlerinden söz etmişler, bilhassa da insanları ve toplumları birleştireceğini savunmuşlardı. Meselâ burjuva ideologu David Ricardo, *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri* kitabında, “tam serbest ticaret sistemi altında, her ülke sermaye ve emeğini doğal olarak kendisi için en yararlı kullanımlara ayıracaktır. Bu bireysel avantaj arayışı, bütünün evrensel çıkarı ile hayran olunacak şekilde bağlantılıdır. Bu bireysel çaba, sanayii canlandırarak, yaratıcılığı ödüllendirerek ve doğanın bahsettiği özgün güçleri en etkin şekilde kullanarak, emeğin en etkin ve en ekonomik dağılımını sağlar; genel üretim kütesini arttırarak, genel yararı yaygınlaştırır, uygar dünyadaki tüm ulusları tek bir ortak çıkar ve temas bağıyla evrensel uluslar toplumu halinde birleştirir”⁵⁶, demişti. Oysa bu durum gerçekleşmemiş, tam aksine kapitalizm insanlığın çoğunluğunun aleyhine sonuçlara yol açmış, sadece toplumları bölmekle kalmamış, aynı zamanda toplumları şehirler (Bağdat gibi şehirlerin birkaç parçaya bölünmesi gibi) ve insanlar temelinde de parçalamıştır. O halde soruyoruz, yanılan Marx mı, yoksa Ricardo mu? Emperyalizmin ülkeleri paramparça ettiği, talan ve yağmanın bollaştığı, insanların zincirlere vurulduğu ve uçurumun eşiğine geldiği barbar çağımızda Ricardolar ölmüş, Marxlar ise yaşamaya devam ediyor.

Kapitalist gruplar arasında, dünyanın ekonomik yönden paylaşılması esasına dayanan ilişkiler doğmakta, buna bağlı

⁵⁵ FOUCAULT, Michel; **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 344.

⁵⁶ RICARDO, David; **Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çeviren: Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 120.

olarak devletler arasında dünyanın toprak bakımından paylaşılması, ekonomik ve stratejik önem taşıyan topraklar için savaşım esasına dayalı ilişkiler kurulmaktadır.⁵⁷ Sömürgeci güçler, pervasızca bütün coğrafyaları ve toprakları ele geçiriyorlar. Bu durumda Marx niçin ölsün ki? O halde ezen-ezilen ilişkisinin doruğa çıktığı modern barbar çağımızda Marx görmezlikten gelinemez. Marx'la dönmek ve onunla dans etmek için uygun bir dönemdeyiz. Emperyalist finoların havlamasının ve onlara eşlik eden çakalların ulumasının arttığı bugünlerde onlarla başa çıkmak için Marx gibi aslanlara ihtiyaç vardır. Marx'ın yaşlandığı değil, gençleştiği; tü-kendiği değil, üretildiği; öldüğü değil, dirildiği bir asırdayız. Bu bağlamda son yıllarda Marxist literatürde adına sıkça rastlanılan Ellen Meiksins Wood'un iddiaları gerçeği karşılamaktadır: "İddiam, şu an içinde bulunduğumuz tarihi anın, Marx'ı geri getirmek için en kötü değil en iyi, en uygunsuz değil en uygun an olduğudur. Hatta Marx'ın -gerçekte yaşadığı tarihi anı dışarıda bırakmadan- ilk defa olarak hakkını alması gerektiği ve alabileceğini iddia ediyorum. Bu iddiayı basit bir nedenle ortaya atıyorum: Bizler kapitalizmin ilk defa olarak gerçek bir evrensel sistem haline geldiği bir anda yaşıyoruz."⁵⁸

Marx'ın düşünceleri çoğu kez yanlış idrak edilmiş, bir zırrh olarak kullanılmış ve *her yönüyle sömürülmüştür*.⁵⁹

⁵⁷ LENİN, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, s. 85.

⁵⁸ WOOD, Ellen Meiksins; *Marx'a Dönüş*, Çeviren: Elif Dinçer, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007, s. 7.

⁵⁹ Marx'ın eserleri ve eserlerinden oluşturulan seçme yazıları çoğu kez bir meta haline getirilmiş, kâr edilen nesnelere dönüştürülmüştür. Onun yapıtlarının çoğu, farklı isimlerle yayımlanmıştır. Meselâ, Bottomore ve Rubel tarafından onun çeşitli pasajlarından oluşturulmuş bir metin olan *Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, Türkçeye farklı adlarla farklı eserlermiş gibi üç farklı şekilde tercüme edilmiştir: 1) BOTTOMEORE, T. B. ve RUBEL, Maximillien; *Marx'ın Sosyolojisi*, Çeviren: Zuhâl Bilgin, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2006. Bu çeviride "derleyen"den söz edilmemiş, "yazarlar" olarak T. B.

Dünyada ve ülkemizde ayrılıkçı terör örgütleri, suç ve şiddet makineleri, Amerika ve Avrupa Birliği emperyalizmini savunanlar, emekçinin köleleşmesini ve sermayenin özgürleşmesini benimseyen küreselleşmecilerin bazı kesimleri kendilerine Marxçı yaftasını yapıştırmışlardır. Marx'ın fikirleri öylesine çarpıtılmıştır ki, "Bolşevik terörü için; Stalin'in terörü, tasfiyeleri ve yargılamaları, toplu sürgünleri ve muazzam sayıdaki çalışma kampları için; toplumsal bir felaket getiren Mao'nun Kültür Devrimi için; Pol Pot Kamboçyası'nın 'canice ütopyası' için"⁶⁰ Marx sorumlu tutulmuştur. 1939'daki Nazi-Sovyet işbirliği, 1956'da Kruşçev'in Stalin'in suçlarıyla ilgili yaptığı açıklamalar, 1968'de Sovyet birliklerinin Çekoslovakya'yı işgal etmesi⁶¹ gibi insanı ürperten olaylarla Marx'ın politik söylemi birbirleriyle asla ilişkilendirilemez. Stalin, Çavuşesku, Pol Pot vb'lerinin yapıp ettikleri olumsuzluklarla Marx'ın görüşleri arasında uzaktan yakından hiçbir bağ kurulamaz. Marx'ın adı zikredilen diktatörlerle birlikte anılamaz.

Marx'ın sosyalizm ve komünizm tezi "namussuzluk" ve "zina" ile eş anlamlı görülmüş/*ayağa düşmüş*⁶², hatta Amerikan emperyalizminin azgınlığının bir tezahürü olarak eserleri çeşitli ülkelerde yasaklanmış, onları okumak ve

Bottomore ve Maximillien Rubel gösterilmiştir. 2) MARX, Karl; **Sosyoloji ve Felsefe**, Çeviren: Ardaş Margosyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2006. Burada "derleyen" olarak sadece Thomas Bottomore'm adı yazılmıştır. 3) MARX, Karl; **Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler**, Çeviren: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005. Bu çeviride "derleyen" olarak T. B. Bottomore ve M. Rubel adı zikredilmiştir.

⁶⁰ LUKES, Steven; **Marksizm ve Ahlâk**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.

⁶¹ SILBER, Irwin; **Sosyalizm: Yanlış Olan Neydi?**, Çeviren: Mustafa Topal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 21.

⁶² "Sosyalizm ayağa en çok düşmüş sözcüklerden biridir. Aşk sözcüğü gibi herkesin ağzındadır o da, hem de her yerde deva olarak" (CHEVÈNEMENT, J. P. ve MOTCHANE, D.; **Sosyalizm İçin Anahtar**, Çeviren: Hayrettin Cangiz, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 44).

onlar üzerine yazmak suç kabul edilmiştir. Jean Paul Sartre'ın anlattığı esasında dünyadaki bir kısım insanın da hikâyesidir: “Marx, egemen sınıfın fikirlerinin egemen fikirler olduğunu yazmaktadır. *Kesinlikle* haklıdır bu görüşünde: 1925'te, yani yirmi yaşındayken, üniversitede Marx'çı kürsü yoktu; komünist öğrenciler, sınavlarda Marx'çılıkla ilgili açıklamalarda bulunmaya, giderek Marx'çılığın adını bile anmaya çekiniyorlardı, yoksa sınavlarda başarısızlığa uğrayabilirlerdi. Diyalektik'e karşı duyulan dehşet o keredeydi ki Hegel'i hiç mi hiç bilmiyorduk.”⁶³ Benzer bir şekilde ülkemizde de insanlar Marx'ın kitaplarından korkar hale gelmiştir. Amerikalıların “bizim çocuklar” diye söz ettiklerinin yaptığı *darbeli* dönemlerde Türkiye'de Marx'ın kitapları hamur edilmiş, bazı genç insanlarımız Marx'çı oldukları gerekçesiyle zindanlara atılmıştır.

Marx'ın acımasızca eleştirdiği ve yıkılmasını zorunlu gördüğü kapitalizm ve emperyalizmin (küreselleşmenin) felsefi dayanağı/söylemi olduğu aşıkâr olan, etnikliği ve yerelliği gündeme getiren postmodernistler ondan çıkış bulduklarını bildirmiş ve onu öncüler arasında saymışlardır. Bugün dünyada terör yaratan, şiddeti şiar edinen, etnikliği/etnik bölücülüğü savunan ayrılıkçı hareketler dahi Marxist olduklarını iddia etmektedirler. Marx ile etnikliği savunanlar arasında hiçbir şekilde ilişki kurulamaz. Çünkü Marx, etniklik ve dinsellik gibi söylemleri gerici burjuva söylemleri olarak görmüştür. Marx'a göre, insanları bir araya getiren paydalar, etniklik ve dinsellik değil, emeğin kutsallığı ve sömürü karşıtı sınıfsal duruşun yüceliğidir.

Günümüzde gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de, emek düşmanı, sermaye endeksli emperyalist oluşum konumundaki çürümüş ABD'yi (Avrupa Birleşik devletleri/AB) ve asalak ABD'yi (Amerika Birleşmemiş Devletleri) savunan

⁶³ SARTRE, Jean Paul; *Yöntem Araştırmaları*, Çeviren: Serdar Rifat Kırkoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 28.

Marxistler(!) var. Ülkemizde sermayeden yana tavır takınan, emperyalizmle bütünleşmek için can atan, liberalizmin kucağına oturan, gangster Amerika'yla ve barbar Avrupa'yla işbirliği yapan, başta Irak olmak üzere Müslüman ülkelerdeki Müslümanların katliamına sessiz kalan, tam bağımsız Türkiye umurumda olmayan, Batı'nın deli gömleğini giymiş Amerikan mollalarının yanında yer alan bir sürü *dönme Marxist* var. Oysa Marx'ın düşünce sisteminin bahsi geçen kesimlerle hiçbir ilgisi yoktur. Marx'ın olduğu yerde dönmele ve fırlamalara yer yoktur. Marx'ın sermayenin etrafında fır dönen fırıldaklarla ilişkisi olamaz. Marx, burjuva toplum düzeninin yıkılmasından yana devrimci bir sosyologdur. Bu çerçevede Marx'ı en doğru değerlendiren filozof, ikizi Engels'tir. "Marx her şeyden önce bir devrimciydi. Onun hayattaki gerçek misyonu: Şu ya da bu şekilde, kapitalist toplum ile onun yarattığı ekonomik kurumları devirmek; modern proletaryanın kendi durumunun ve gereksinmelerinin bilincine varmasına; kurtuluş koşullarının ne olduğunu anlamasına *ilk* işaret eden insan olarak işçi sınıfının bağlarından kurtulmasına yardımcı olmaktı."⁶⁴

Marx, budalaca tipler tarafından bir öcü gibi gösterilmiş, "tehlikeli" olarak takdim edilmiş, sürekli bir biçimde sosyolojisi aşındırılmaya çalışılmış, düşmanca önyargılara maruz bırakılmış, hatta çağımızın *Gulaglarından*⁶⁵ sorumlu tutulmuştur. Marx'ı lekelemenin başat eğilim olduğu bir dönemde yaşıyoruz.

⁶⁴ ENGELS, Friedrich; "Karl Marx'ın Cenaze Töreni", *Marx-Engels Anıları* (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 401-402.

⁶⁵ Milyonlarca tutukluyu barındıran ve insanlık dışı uygulamaların olduğu Sovyet kampları (Gulaglar) ile ilgili sorumluluğun çoğunun Marx'a havale edilmesi moda haline gelmiştir (FOUCAULT, Michel; *Marx'tan Sonra*, Söyleşi: Duccio Trombadori, Çeviren: Gökhan Aksay, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 116. Çevirmenin aynı sayfada 66.nolu dipnotta belirttiğine göre, bu kamplarda ölenlerin sayısı tahminen 15-30 milyon arasındadır).

Marx, sosyoloji ve felsefe alanında çok fazla dikkate alınmamıştır. Felsefede Hegel ve Kant gibi filozoflar ön plana çıkartılırken Marx hep kıyıda bırakılmış ve marjinal olarak görülmüştür. Marx, felsefede yok sayılmıştır. 1960'larda dile getirilen şu görüş, bugün için de geçerlidir: "Yaklaşık 100 yıldır, akademik felsefe Marx'ı sessizlik toprağına, mezarlık toprağına gömmüş bulunuyor."⁶⁶

Marx, Batı sosyoloji tarihinin en mühim simaları arasında da hak ettiği yeri bir türlü alamamıştır. Benzer bir biçimde ülkemizde onun üzerine kapsamlı doğru dürüst sosyolojik çalışma yapılmamıştır. Sosyologlarımızın hiçbirisi Marx'ın sosyolojisini çarpıtmadan yazmaya cesaret edememiştir.⁶⁷

⁶⁶ ALTHUSSER, Louis; **Kapital'i Okumak**, Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 53.

⁶⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Marx'ı çarpıtarak yazan bir sosyologumuzdur. Fındıkoğlu, Marx'ın sosyolojisini gerçek bağlamından koparmak ve onu tahrip etmek için uğraşmıştır. Marx'ın sosyolojisine dair şu belirlemeleri, gerçeği asla karşılamaz: "Sosyologlar arasında birinci sınıf sosyolog olan Marks'ın cemiyet görüşü, umumî olarak 'Ferdiyetçi, Endividüalist- Individualiste' ve tâbir câizse 'Cemiyetçi, Sosyal- Social' diye iki çeşit cemiyet görüşünden ikincisine sokulacak bir görüştür. Başka bir deyişle Marks insan topluluğuna atomik, molekülcü gözle değil, uzvî bir nazarla bakar. Belli bir zamanda ve belli bir mekânda her topluluk, her sosyal varlık bir kaynaşma, bir terkip mahsulüdür. Sosyoloji doktrincilerinin 'Sosyal realite karşısındaki psikoloji mi? Sosyoloji mi?' münakaşası, Marks'da ikinci lehine çok ağır basmaktadır. Netice olarak coğrafi, ırkî ve ferdî (sübjektif) unsurları içine alıp şekillendiren bir *ic̣timaị realite* fikri, Marks'ın sistemini vasıflandırmaktadır. Bu realiteyi ve hâdiselerini yoklama, araştırma metodolojisi, müşahade ilimlerinin kullandığı endüktif usule dayanır. ... Marxist Metodolojinin 'ilmî-scientifique', 'endüktivistikracı', yani hâdiselerden hareket edici olma iddiası ne derece doğru? Yapıldığı sanılan *endüksiyon* içinde gizlenen bir *dedüksiyon* bulunabilir. ... Sosyal realitenin aslında sınıflar realitesi olduğu fikri, ne derecede doğrudur? Sınıfları da çevreleyen ve *halk, ırk, millet* denen geniş sosyal kadrolar yok mu? Var olan sınıf mı, millet mi?" (FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri; **Karl Marx ve Sistemi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 366-367). Metnim baştan sona okunduğunda, Fındıkoğlu'nun söz konusu görüşlerinin, diyalektik ve tarihsel materyalizmin ışığında

Marx'ın sosyolojisinin gerçek özünü etraflıca tartışan sosyologumuz olmadığı halde, burjuva sosyolojisinin öncüleri Max Weber ve Emile Durkheim hak etmedikleri ölçüde ilgiyle karşılanmış, üzerlerine eserler kaleme alınmıştır. Marx, ülkemizin Batı bezirgânı sosyologları tarafından adeta görmezlikten gelinmiş, sosyolojinin kadrosundan çıkartılmış, bazen de yasak savma adına ondan kısmen de olsa söz edenler olmuştur. Türk sosyoloji tarihinde onun sosyolojisine karşı kutsal bir ittifak oluşturulmuştur. Marx, kapitalizm-emperyalizm karşıtı sosyologlarımızca da yeterince müzakere edilmemiş ve kitlelere doğru dürüst anlatılmamıştır. Kısaca, Türk sosyolojisinin önemli eksikliklerinden birisi, sosyoloji tarihinin köşe taşı Marx'ı yeterince tartışmamış olmasıdır. Hal böyle olunca Marx, sosyalizm-komünizme zarar veren marjinal küçük sosyalist olmayan örgütlerin(!) oyuncağı haline gelmiştir.

Son tahlilde, Batı sistemine ve onunla uyumlu burjuva sosyolojisine kökten karşı biri olarak Marx'ın sosyolojik duruşu her zaman ilgimi çekmiştir. Batı-dışı mazlum milletlerin sesi olmaya çalışan biri olarak sessiz elemanların sözcüsü Marx'ın sosyolojisine göz kırptığımı, kur yaptığımı ve temâyül ettiğimi itiraf etmekte herhangi bir sakınca görmüyorum. Marx'ı insanlığın başına bela olan Batı sisteminden kurtuluşun anahtarı olarak gördüğüm için burjuva sosyologları ve onların “yerli” (aslında “yabancı”) işbirlikçilerinin yaptığı gibi onun defterini dürmeye hiçbir zaman niyet etmedim. Marx takıntılı olduğumu, onun üzerine yazılar yazdığımı ve metinlerimde ona bolca atıf yaptığımı saklayacak halim yok.⁶⁸ *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Bur-*

fenonemleri tahlil eden, sınıf gerçeği üzerine sosyolojisini biçimlendiren Marx'ı çarpıtmaya dönük olduğu hemen anlaşılacaktır.

⁶⁸ Marx üzerine doğrudan yoğunlaştığım kısımlar için bkz. KIZILÇELİK, Sezgin; “Karl Marx”, *Sosyoloji Teorileri 2* (iç.), Yunus Emre Ltd. Şti., Konya, 1994, s. 278-330; KIZILÇELİK, Sezgin; “Kapitalizm ve Yeni Dünya Düzensizliği”, *Sosyoloji Yazıları 1* (iç.), Saray Kitabevleri, İzmir, 1998, s. 1-13; KIZILÇELİK, Sezgin; “Kapitalizmi

juva Sosyolojisi metnimle birlikte düşünülmesi gereken *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi* adlı kitabım, Türkiye'de bir ilk olma özelliğine sahiptir. Bu metnimdeki ana meramım, Doğu toplumlarının Batı toplumları-

Marx-dışı Açıkla(ya)ma(ma) ya da Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu Üzerine", *Sosyoloji Yazıları 1* (iç.), Saray Kitabevleri, İzmir, 1998, s. 15-35; KIZILÇELİK, Sezgin; "Marxist Devlet Teorisi Açısından Devlet/Sermaye İlişkileri", *Sosyoloji Yazıları 2* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 43-59; KIZILÇELİK, Sezgin; "Marx'ın Modernliğe Yaklaşımı", *Frankfurt Okulu* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 332-336; KIZILÇELİK, Sezgin; "Frankfurt Okulu'nun Marxist Teori Eleştirisi", *Frankfurt Okulu* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 465-526; KIZILÇELİK, Sezgin; "Batı'nın Radikal Eleştirmeni Olarak Karl Marx", *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine* (iç.), Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 47-94; KIZILÇELİK, Sezgin; "Kapitalizmin Neliği: Marx'a Dayalı Bir Çözümleme", *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler* (iç.), Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 66-92. Ayrıca, *Sefaletin Sosyolojisi* (Anı Yayıncılık, Ankara, 2002/2008), *Atatürk'ü Doğru Anlamak* (Anı Yayıncılık, Ankara, 2003/2004), *Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsanî Olmayan Doğası* (Anı Yayıncılık, Ankara, 2004) ve *Batı Bataklığı* (Anı Yayıncılık, Ankara, 2005/2012) adlı kitaplarımın çoğu yerinde Marx'tan yararlandım, onun görüşlerini dile getirmeye ve çözümlemeye çalıştım. Elinizdeki metnimi yazarken Marx üzerine yukarıda zikrettiğim çalışmalarımın da önemli ölçüde istifade ettiğimi belirtmek isterim. Daha önce bir eserimde de belirttiğim gibi, Marx üzerinde yoğunlaşmamın ana nedeni, onun kapitalist-emperyalist Batı sistemine alternatif olarak önerdiği sistemlerden (sosyalizm-komünizm) ziyade esas olarak Batı'nın barbarlığına çok iyi işaret etmiş olmasıdır (KIZILÇELİK, *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, s. 53). Bunun yanı sıra, kapitalizme/emperyalizme (bugünkü karşılıkları olan küreselleşmeye) ve onları meşrulaştıran burjuva sosyolojisine karşı biri olarak Marx'ın sosyolojik duruşu benim için her zaman ilgi çekici olmuştur. Marx'ın sosyolojisinde öne çıkan görüşler Batı dünyasının bunalımlarını çözmede büyük bir öneme sahiptir. Marx, Batı sisteminin yapısını, işleyiş mekanizmalarını ve ana çelişkilerini doğru çözümlemiştir. Batı düzeninin kötülüğünü ortadan kaldıracak olan yegâne filozof Marx'tır. Marx, Batı toplumlarının aşırı terlemesinin yarattığı tüm pis kokuları yok etmede ve onları *temizlemede* akla gelen biricik kişidir. Batı'nın kurtuluşu, Marx'ın fikirlerinin pratiğine bağlıdır.

nın üretim tarzlarına uygunluk taşımadığının farkına varan, Doğu-Batı ayrımı yapan, Batı uygarlığının barbarlığı içeren doğasını ifşâ eden, onun sömürgeci yüzünü ve insanlığı boyunduruk altına alışını tüm veçheleriyle açığa çıkaran, Batı sistemi olan kapitalizmin yumurtadan çıkışını ve büyük bir vampir hale gelişini irdeleyen, Batı düzenini ezilen emekçinin ve ulusların hapishanesi olarak tetkik eden, kapitalist çağın köleci doğasını anlamımıza imkân veren, makine züppeliğine gönderme yapan, paranın egemenliğini ve insanlığı alçaklaştırıcı yönlerini gözler önüne seren, parayı, kârı ve mülkiyeti bütün insanî değerlerden fersah fersah üstün tutan, “zengin bir adamın çok para ettiğini ve fakir bir adamın çok az para ettiğini”⁶⁹ kendisine şiar edinen ve *insanları yok sayan*⁷⁰ kapitalizmi yerden yere vuran, zenginliğin fakirliği ürettiğini ve zenginliğin merkezinde yoksulluk olduğunu çok iyi formüle eden, görüşleriyle dünyayı sallayan, oldukça fazla artçısı bulunan, dünyaya ve insanlığa karşı olan emperyalizmin mezar kazıcısı rolünü üstlenen, felsefe ve sosyolojide çığır açan, insanlığı derinden sarsan, Batı düşüncesinin zirvesi, sosyoloji tarihinin büyük ismi konumunda bulunan, devrimci karakter taşıyan diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizmin ilkeleri ışığında bir süreç/oluşum olarak tarih ve toplum alanını çözümleyen, onların değişimini sağlayan şeyin çelişki olduğunu işaret eden, fenomenleri ve sorunsal teşkil eden durumları kavramamız bakımından toplumun ekonomik temelinin önemine atıf yapan, insanlığın tarihsel gelişimini çelişkilere dayalı sınıf savaşımına göre açıklayan, bütün toplum tiplerinin tarihinin sömürü ilişkisi üzerine inşa edildiğini ısrarla savunan, sosyo-

⁶⁹ SMITH, Adam; **Ulusların Zenginliği**, 2. Cilt, Çeviren: M. Tanju Akad, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 15.

⁷⁰ Kapitalist sistemin hakiki babalarından David Ricardo’ya göre, önemli olan insanlar değil, rant ve kârdır. “Ulusun reel gelirinde rantta ve kârlarda değişiklik olmadığı sürece nüfusun on ya da on iki milyon olmasının önemi yoktur” (RICARDO, **Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, s. 302).

lojik söylemini sınıf ayrışmaları üzerine biçimlendiren, sınıfsız toplum yaratma projesinin mimarı olan, sınıfların ve devletin olmadığı bir dünya tahayyül eden komünist sosyolog Marx'ın fikir sistemini değişik boyutlarıyla tartışmak, onun sosyolojisini kitlelere temel metinleri ışığında doğru anlatmaktır. Kısaca, sermayenin küreselleştiği, tarihsel devletlerin haritalardan silindiği, ülkelerin parçalandığı, insanların anestezi odasına alındığı, yalnızlaştırıldığı, yabancılaştırıldığı ve birbirlerinden uzaklaştırıldığı, insanın insana kırdırıldığı, ulusların birbirlerine düşman edildiği, ezen-ezilen ilişkisinin doruğa çıktığı, zevk ü sefâdan ziyade cevr ü cefânın başat olduğu sömürgecilik çağında Marx'ın sosyolojisinin hakkını vermek ve Marx konusundaki ezberi bozmak gerekir. Bunun için illâ ki Marxist olmak gerekmiyor! Cinslerin, ırkların, sınıfların ve ulusların eşit olduğu bir dünya mümkündür. Yeter ki bunun farkına varalım ve Marx'ın "Feuerbach Üzerine Tezler"de ileri sürdüğü, "filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, sorun onu değiştirmektir"⁷¹, temel tezini Batı sisteminin ortadan kaldırılması noktasında dikkate alalım.

Sezgin Kızılçelik
Malatya, Kasım 2007.

⁷¹ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 22.

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

“Tüm tarih insanın dünya pazarı gibi yabancı bir güce köleliğidir” (Karl MARX, *İktisat Üzerine*, s. 235).

“Tıpla bir dinde insanın kendi beyninin ürünü olan şeylerin yönetimine girmesi gibi, kapitalist üretimde de, insanoğlu, kendi elinden çılgına ürünler tarafından yönetilir” (Karl MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 638).

“Marx’ın da en az sermaye kadar tükenmek bilmez olması kimseyi şaşırtmamalı. Sermayenin her yeni uyarlaması ve mutasyonu Marx’ın metinlerinin ve düşüncesinin yeni anlam zenginlikleriyle dolu yeni yollar ve taze üsluplar ile kendisini yansıtmaya da şaşmamak gerekiyor” (Fredric JAMESON, *Kapital’i Sahnelemek: Birinci Cilt Üzerine Bir Yorumlama*, s. 9).

Tarihin her döneminde insanlığın ufkunu açan büyük düşünürler var olmuştur. Büyük düşünürler, insanların ve toplumların meseleleri üzerine kafa yorarlardı. Sorunlara çözüm üretirler. Toplumlara karanlıktan kurtarırlardı. Dünyayı aydınlatmayı ana vazifeleri olarak görürler. Daha iyi bir dünya kurmakla uğraşırlardı. Bireylerin zapturapt altına alınmadığı, baskılarla karşılaşmadığı, şiddet görmediği (örneğin, gaz bombası ya da biber gazı yemediği), gözetlenmediği, denetim altında tutulmadığı, hiçbir şeyden korkmadığı, ezilmediği, aşağılanmadığı, dışlanmadığı ve ötekileştirmeye maruz kalmadığı bir dünya olmasını arzularlardı. Onlar, hakkaniyetin, adaletin, eşitliğin, özgürlüğün ve kardeşliğin hüküm sürdüğü bir dünya yaratma noktasında didinip dururlardı. Büyük düşünürlerin bu mücadelelerinin başarılı olması önemli ölçüde geniş perspektifli ve bilinçli bireylerin var olmasına ve sayılarının çoğalmasına bağlıdır. Dolayısıyla büyük düşünürler, insanların dar kafalı ve ufuksuz olmaması için uğraş verirdi. İnsanların evrene, dünyaya, topluma ve insana dair bakış açısını genişleten sözcükler, teoriler ve fikirler üretirdi. Bu özelliklere haiz az sayıdaki büyük düşünürlerden biri de Karl Marx’tır. “Marx dünyaya bakışımızı

kökünden değiştirmiş bir avuç düşünürden biriydi. Bu bağlamda Platon, Aristoteles, Kopernik, Galileo, Newton, Darwin, Freud ve Einstein'la aynı düzlemdeydi.”¹

Platon, Aristoteles, Heraklitos, Mikolaj Kopernik, Galilei Galileo, René Descartes, Isaac Newton, Charles Darwin, Marx, Sigmund Freud ve Albert Einstein'ın en mühim ortak noktası, her birinin kendi yaşadığı ya da onu izleyen çağın ana paradigmasını sarsmış ve tarihin akışını değiştirmiş olmalarıdır. Onlar, yaşadıkları dönemlerin problematik teşkil eden veçheleri üzerine adeta bir kâbus gibi çökmüşler, çağlarının bütün negatif paradigmasını ve hurafelerini dev süpürgeleriyle süpürmüşlerdir.

Kanımca, söz konusu büyük düşünürlerin “en büyüğü” olan Marx, sadece yaşadığı 19. yüzyılı değil, 20. yüzyılı da derinden sarsmış bir filozoftur. Marx üzerine çalışanlar ve ona doğru bakanlar, bu gerçeği hemen görürler. Örneğin, Peter Worsley, *Marx and Marxism* metninde, Marx'ın 20. yüzyıl tarihinin akışını etkilemiş mühim bir düşünür olduğunu belirtmiştir.² Marx, 21. yüzyılın gidişatını belirlediğini de daha şimdiden bizlere göstermiştir.

“Marx'ın modası geçti”, şeklindeki yaygın söylem doğru değildir. Marx'ın modası geçmedi. Asla da geçmez. 1850'lerden bu yana Marx rüzgârları dünyanın her coğrafyasında her yönden esmeye devam ediyor. Çünkü Marx, yalnızca 19. yüzyılın dünyasını tasarlamamıştı. O, hep geleceği düşünmüş, geleceğin dünyasının işleyiş mekanizmalarını neredeyse hatasız bir şekilde analiz etmişti. Kapitalizmin biçimlendirdiği dünyanın nabzını doğru ölçmüştü. Bugüne ve yarına ait kusursuz tasarımlar yapmıştı. 19. yüzyıldan ziyade bugüne ait olmayı arzulamıştı. Marx, bugüne ve yarına ait olmak istemişti. Sadece yaşadığı asra değil, bugüne ve geleceğe seslenmişti. Zaten 150 yıldır sesi hiç dinmedi. Çığlıkları hâlâ kulağımızda. O halde, Marx'ı, 19. yüzyıla hap-

¹ CALLINICOS, Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri, s. 9.

² WORSLEY, Peter; *Marx and Marxism*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2003, s. 1.

setmek, 19. yüzyılın düşünürü olarak değerlendirmek, doğru bir yaklaşım değildir. Marx, esasında 20. ve 21. yüzyıl düşünürüdür. Marx'a bir iktisatçı gözüyle bakan ve onu bir iktisatçı olarak gören Ernest Mandel'in şu saptaması -Marx'ı iktisatçı olarak sınırlasa da- kayda değerdir: "Marx bir Ondokuzuncu Yüzyıl iktisatçısı olmaktan çok Yirminci Yüzyıl iktisatçısıdır. Bugünün Batı dünyası *Kapital*'in 'saf' modeline bu eserin yazıldığı dönemdeki dünyadan çok daha yakındır."³

Peki, Marx, ne yaptı da 19. yüzyılın ortalarından bugüne kadar dünyanın merkezine yerleşti ve onun seyrine tesir etti? Marx, 19. yüzyılda dünyanın yörüngesine oturan ve günümüze değin onun merkezinde yer alan kapitalizmi doğru tanımladı, analiz etti ve onun yasalarını keşfetti. Nasıl ki, Descartes, akli ve onun işleyiş yasalarını; Freud, bilinçaltını ve onun kanunlarını bulduysa, Marx da kapitalist üretim tarzının ana yasalarını buldu. "Modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmak"⁴, Marx'ın temel amacıydı. Gerisini, Terry Eagleton'ın *Marx Neden Haklıydı?* metninden aktaralım: "Kapitalizm olarak bilinen tarihsel nesneyi tanımlayan ilk kişi Marx'tı; kapitalizmin nasıl doğduğunu, hangi yasalarla çalıştığını ve nasıl sonunun getirilebileceğini gösterdi. Newton nasıl yerçekimi yasası olarak bilinen görünmez güçleri keşfettiyse ve Freud bilinçaltı olarak bilinen gözle görülemeyen olgunun işleyişini açığa çıkardıysa, Marx da günlük yaşamımızda fark edilemeyen kapitalist üretim biçiminin gerçek yüzünü ortaya koydu."⁵

Marx, "felsefe, geçerli olan değil, gerçek olan hakkında sorular sorar, kendisine bir kesim için doğru olanları değil,

³ MANDEL, Ernest; *Marx'ın Kapitali*, Çeviren: Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 10.

⁴ MARX, Karl; *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986, s. 18.

⁵ EAGLETON, Terry; *Marx Neden Haklıydı?*, Çeviren: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s. 13.

tüm insanlık için doğru olan soruyu sorar”⁶, demiş ve diğer büyük düşünürler gibi, var olan gerçeği sorguladığı ve gerçeği bütün çelişkilerle ortaya koyduğu için egemen sınıfların ve hâkim güçlerin nefret ettiği bir kişi haline gelmiştir. Marx, siyasal güç odaklarının ve iktidarların hoşlanmadığı kişiler listesinin başında yer alır. Sistemler, iktidarlar, düzen sahipleri ve yanlıları, onu “büyük düşman” olarak görürler. Bu büyük düşmanı ortadan kaldırmak için akla hayale gelmeyen şeyler yaparlar. Üniversitelerini, akademisyenlerini, felsefecilerini, sosyal bilimcilerini, yazarlarını, çizerlerini, yargıçlarını ve polislerini onun üzerine gönderirler. Marx’ı etkisizleştirmek, onu küçültmek, ona karşı önyargılar oluşturmak için seferber olurlar. Onun yanlış anlaşılması için ne gerekiyorsa onu yapmaktan büyük zevk alırlar. Bu organize çabalar, çoğu kez amacına da ulaşmış, “bütün büyük düşünürler içinde Marx kuşkusuz teorisi önyargılara ve dolayısıyla yanlış anlamalara en açık olan”⁷ bir düşünür konumuna gelmiştir.

Marx’ın yanlış anlaşılmasında ve fikir sisteminin çarpıtılmasında en büyük pay, elbette, onun adıyla özdeşleştirilen ve ona mal edilen söylemlere, anlayışlara, görüşlere ve siyasal izmlere aittir. Marx’a, “adında, fikrinde, kimliğinde, önünde ve ardında Marx yazan” her şey zarar vermiştir. Kendilerini Marx’la tanımlayanlar, Marx’a karşı tanımlayanlar, Marx’ı çarpıtarak tanımlayanlar, Marx’a ve onun burjuva tiranlığına karşı direnen sosyolojisine en büyük darbeyi vurmuşlardır.

Marx’ın fikirlerine zarar verenler, ona kötülük yapanlar, Marx’tan bu yana “Marx için” ya da “Marx adına” devasa bir literatür oluşturmuşlardır. Marx’ı karalamak ve lekelemek için yazılmış eserler, büyük bir kütüphaneye sığmayacak

⁶ MARX, Karl; *Genç Düşünceler (1838-1845)*, Derleyen: Önder Kulak, Çeviren: Önder Kulak ve Diğerleri, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 66.

⁷ QUINIOU, Yvon; *Yaygın Yanlış Fikirler Kısacasında Karl Marx*, Çeviren: Savaş Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2009, s. 3.

kadar fazladır. Marx, çarpılmak niyetiyle üzerine en fazla yazı yazılan düşünür unvanına sahiptir.

Edward Hallett Carr, Marx üzerine yazanları üç kategoride toplamıştır: Marx'ın doktrinlerini kabulü zorunlu olan esaslar olarak gören ve Marx'ın metinlerini kutsal sayan *Marxistler*; Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde toplanmış, küçük ama şamatacı olan, kapitalizmin kusurlarından ve Marxizmin Sovyet Rusya'daki başarılarından etkilenen *sahte-Marxistler*; Marxizmin ekonomik yanlışlarını teşhir etmeye çalışan *anti-Marxistler*.⁸

Bu üç grup içerisinde, Marx'a en büyük zararı, hiç şüphesiz ki, kendisinin izleyicisi olduklarını söyleyen *Marxistler* (*ortodoks Marxistler*) vermiştir. Kendilerini Marx'ın "hakiki evlatları" olarak gören ortodoks Marxistler, babalarına - istemeden de olsa- ihanet etmişler, onun mirasına doğru dürüst sahip çıkamamışlardır. Marx'a eleştiri oklarının yönelmesinde, Marx düşmanlığının yaygınlaşmasında, Marx karşıtlığının artmasında ve Marx'ın fikirlerinin zayıf gösterilmesinde "hakiki evlatları"nın kabahatleri büyük olmuştur. Jacques Derrida, *Marx ve Mahdumları*'nda, Marx'ın "evlatları"nı ne kadar güzel tarif etmiş: "Atalarını karnından konuşturan, onların hayaletlerini kendileri de bilmeksizin, ete kemiğe büründüren ya da başka bedenlere göç ettiren oğulların ve de kızların günümüzde de olduğunu biliyorum."⁹

Kendilerini Marx'ın mahdumları olarak nitelendirenlerin ciddi kabahatlerinden birisi, babalarına aynı bakmamış olmalarıdır. Onlar, Marx'ı kendilerince farklı şekillerde değerlendirmiş, kılıktan kılığa sokmuşlardır. Her birinin "baba" portresi ve tasviri farklı olmuştur. Marx'ın mahdumları, yani kendilerini Marxist olarak tanımlayanlar ya da etiketleyenler arasında Marx'ı ele alış biçiminde ayrılıkların oluşu,

⁸ CARR, Edward Hallett; **Karl Marx: Bağınazlık Üzerine Bir Araştırma**, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15-17.

⁹ DERRIDA, Jacques; **Marx ve Mahdumları**, Çeviren: Alp Tümerterkin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 103.

Marx'ın sosyolojisine ciddi hasarlar vermiştir. Hepsi de Marx'tan farklı şeyler anlayarak, onu zora sokmuşlardır. Sözün kısası, Marx'ın evlatları arasında Marx'ı değerlendirme hususunda bir benzerlik hiçbir zaman vuku bulmamıştır. Derrida'nın deyişiyle, "kendilerine 'Marksist' diyenler ya da kendilerine 'Marksist' denenler, bütün 'Marksistler' arasında bile en ufak bir türdeşlik yok."¹⁰ Bu da Marx'a zarar vermekten başka bir şeye hizmet etmemiştir.

Marx'ın evlatlarının bir diğer mühim handikabı, Marx'ın fikirlerini geliştirememiş olmalarıdır. Evlatları Marx'ın sistemine işlerlik kazandıramamışlardır. Onlar, Marx'ı var olan koşullar ışığında doğru kavrayamamışlar, değerlendirememişler ve yeniden yorumlayamamışlardır. Üstelik de, yapmamaları gereken bir şeyi yapmışlar, Marx'ın felsefesini ve sosyolojisini dondurmuşlar, Marx'ı putlaştırmışlardır. Marx'ı gençleştireceklerine, ona dinamizm kazandıracaklarına, onu hızlıca yaşlandırıp, ölüm döşegine uzatmışlar, vadesinden önce ölmesini beklemişlerdir. Onlar, Marx'ı "Marxizm" olarak dondurma yoluyla onu "ilk kez" öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. "Okurları ve taraftarları onun (Marx'ın) teorilerini Marksizm adı altında mumyalamak istediler."¹¹

Oysa bir devrimci filozof olarak Marx, hiçbir zaman dondurulmayı ya da mumyalanmayı kabul etmez, bundan da büyük bir mutsuzluk duyardı. Çünkü onun ruhunda ezene karşı savaşıma, eşitsizliğe ve despotizme başkaldırma, var olan yapıyı değiştirme vardı. Değişme, kapitalist toplumu değiştirme, onun ana arzusuydu. Katı olan her şeyin eriyeceğine ve buharlaşacağına olan inancı tamdı. 1848'de *Komünist Parti Manifestosu*'nda, "bütün sabit, donmuş ilişkiler, beraberlerinde getirdikleri eski ve saygıdeğer önyargılar ve görüşler ile birlikte çözülüyorlar, bütün yeni-oluşmuş olanlar kemikleşmeden eskiyorlar. Yerleşmiş olan ne varsa

¹⁰ A.g.e., s. 31.

¹¹ DESAI, Meghnad; *Marx'ın İntikamı*, Çeviren: Gökçer Özgür, Efil Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 61.

eriyip gidiyor”¹², diye boşuna yazmamıştı. Katı olanın, yerleşik halde bulunanın, mumyalanmış olanın erimesi için yapılacak tek şeyin mücadele olduğunu Marx herkesten daha iyi biliyordu. İşte, bu yüzden “mücadele”, onun ruhunu sarmalamış, bedenini hareket ettiren tek şey olmuştu. Marx, “mutluluk, mücadele etmektir”¹³, demişti. Marx, kendini nasıl tanımladığına ilişkin bir soruya, “mücadele”¹⁴, diye cevap vermişti. Demek ki, Marx, bugün yaşasaydı, kendisini mumyalayan takipçilerini düşman olarak görür ve kendi görüşlerini yozlaştıran ve sığlaştıran Marxistlerle mücadele ederdi. “Marx bugün sağ olsaydı, o da bugün Marksizm dediğimiz külliyyatın büyük bir bölümünü reddederdi.”¹⁵

Marx, sadece Marxizm külliyyatını değil, aynı zamanda bir siyasal “izm” olarak oluşturulan değişik Marxizmleri de yadırdı. Bilindiği üzere, Marx’tan sonra Marx’ın fikirlerini savunan farklı felsefeler ve siyasal söylemler icat edilmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinde farklı Marxizmler üretilmiştir. Jon Elster’in çok haklı olarak işaret ettiği gibi, Marx’ın ölümünden sonra onun doktrini, yani Marx’tan sonra oluşturulan Marxizm, önce “Sovyet Marxizmi” ve “Batı Marxizmi” gibi iki farklı parçaya bölünmüştür. Marx’ın fikirleri, Marxizm-Leninizm, Fransız Marxizmi, varoluşçu Marxizm, İngiliz Marxizmi, Üçüncü Dünya ülkelerinin Marxizmi gibi değişik isimler altında temsil edilmiştir.¹⁶ Marx’ın görüşleri farklı “izm”ler adı altında çoğalmaya devam etmiştir. Marx

¹² MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Parti Manifestosu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 14.

¹³ McLELLAN, David (Editör); **Karl Marx: Interviews and Recollections**, Barnes & Noble Books, Totowa, New Jersey, 1981, s. 167; MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 2**, Çeviren: Necla Kuglin, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 171.

¹⁴ NIMTZ, August H.; **Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels**, Çeviren: Can Saday, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 21.

¹⁵ CHOMSKY, Noam; **Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri**, Çeviren: Veyssel Kılıç, bgst Yayınları, İstanbul, 2009, s. 213.

¹⁶ ELSTER, Jon; **An Introduction to Karl Marx**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 12-17.

da en çok “Marxizm”, “Marxizm-Leninizm”, “Stalinizm” ve “Maoizm” gibi “izm”lerden acı çekmiştir. Marx’a en büyük darbeyi söz konusu meşhur “izm”ler vurmuştur. Zikredilen izimler, karşı-Marxistlerin ekmeğine yağ sürmüş, kapitalistlerin tekerleğini yağlamış, burjuva toplumunun ömrüne ömür katmış, son tahlilde, Marx’ın gözden düşmesine hizmet etmişlerdir.

Böylece Marx, kendi döneminde ve sonrasında Marxizmden ve yukarıda belirttiğim Marx’tan türemiş sözde “izm”lerden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Marxizmin sorunları, Marx’a mal edilmiştir. Marxizmin kabahatleri, Marx’a atılmıştır. Marxizmin sıkıntıları, Marx’a fatura edilmiştir. Marx, Marxizmden sorumlu tutulmuştur. Zaten bütün sorun da bundan kaynaklanıyor. Velhasıl Marxizm, Marx’ı doğru anlamayı ve anlatmayı güçleştiriyor. Michel Henry’nin belirttiği gibi, “Marksizm, Marx ile bizim aramıza siper olmakta. Marksizm elbette Marx’tan kaynaklanıyor, ama o kendi yolunu izlemiştir.”¹⁷

İşte, bu sebeplerden ötürü, Marx’ı mahdumlarından, Marxistlerden uzak tutmak ve Marx’a onların yaklaşmasını engellemek, Marx’ın felsefesi ve sosyolojisi için yapılacak en hayırlı iştir. Marx’a yönelik çarpıtmaların ve önyargıların önüne geçmek için Marx ile Marxistleri, yani baba ile evlatlarını birbirinden ayırmak gerekir.

Kısacası, Marx’ı doğru değerlendirmek için Marx ile Marxizm arasında bir ayırım yapmak icap eder. Marx, çok önemli bir filozof olmasına karşın çok az anlaşılmıştır. Çünkü Marx, esasen Marxist terimlerle kavranmıştır. Bu bağlamda Marxizm, Marx’ın teorilerinin yanlış anlama silsilesi olarak görülebilir.¹⁸

Marx, sadece mahdumları (Marxistler) tarafından değil, aynı zamanda burjuva düşüncesinin önemli taşıyıcıları ko-

¹⁷ HENRY, Michel; **Marx’a Göre Sosyalizm**, Çeviren: Işık Ergüden, Monokl Yayınları, İstanbul, 2011, s. 11.

¹⁸ ROCKMORE, **Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx**, s. 1.

numundaki sahte-Marxistler ve karşı-Marxistler tarafından da çarpıtılmıştır. Bu çerçevede Marx'ı tahrip etmeye dönük ilk şöhretli eserlerden birisi, burjuva düşünürü Böhm-Bawerk'in 1896 yılında yayımlanan *Marx ve Marksist Sistemin Bitişi* metnidir. Böhm-Bawerk, Marx'a saldırmak isteyen liberallerin sığınağı olan söz konusu yapıtında, Marx'ın kuramı, "kağıttan evden başka bir şey değildi"¹⁹, demişti. Bugün de benzer eleştiriler, Marxizm üzerinden Marx'a yöneltiliyor. Sözgelimi, "Marksizm teoride iyi olabilir. Ama ne zaman uygulamaya konmuşsa sonucu akla hayale sığmaz ölçüde terör, zorbalık ve kitle katliamı olmuştur"²⁰, "Marksizm insanlığın bütün en değerli şeylerini kurutur; bizleri çevremizce belirlenen etkisiz hantal maddi yığınlar indirger"²¹, "Marksistler siyasette şiddeti savunurlar"²² ve "Marksizm bitti"²³ gibi yaygaralar ortalığı kasıp kavuruyor. Marxizme dönük burjuvazinin entelektüel küresinde dolaşan, onun piyasasında yer kaplayan, tedavülde olan ve sürekli dolaşım halinde bulunan bu vb. tespitlerle, Marx'ın fikirleri yıkılmaya, onun sosyolojisi alt edilmeye çalışılıyor.

Farklı Marxizmlerin tökezlemesinden ötürü, Marx'ın "ölüm ilanı" sürekli olarak veriliyor. Fakat bu yeni bir hadise değil. 19. yüzyılın sonundan başlayarak bugüne kadar Marx düşmanları sürekli olarak onun ölüm ilanını veriyorlar. Özellikle de 1980'lerin sonunda *sözde sosyalist sahte cumhuriyetler birliği* olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşünden sonra onun ölüm ilanları biraz daha sıkça verilir oldu. Yüzyılı aşkın bir süredir verilen "Marx'ın ölüm ilanları"nda, büyük puntolarla onun görüşlerinin güncelliğinin kalmadığı ve çağdışı olduğu yazılıyor, nihayetinde onun sisteminin bittiği öne sürülüyor. Ancak hemen belirtelim ki, "Marx öldü" demekle "Marx ölmüyor". Bakın, Marx, ne güzel demiş: "Bir zaman insanlara, dünyanın güneşin etrafında

¹⁹ BÖHM-BAWERK, Eugen von; *Marx ve Marksist Sistemin Bitişi*, Çeviren: Can Madenci, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 112.

²⁰ EAGLETON, *Marx Neden Haklıydı?*, s. 27.

²¹ *A.g.e.*, s. 147.

²² *A.g.e.*, s. 201.

²³ *A.g.e.*, s. 15.

dönmediğine inanmaları emredildi. Galileo bununla çürütüldü mü?”²⁴

Marx, neden ölmedi? Marx, niçin ölmez? Bu sorulara cevap vermeye çalışalım. Her şeyden önce, Marx'ın yasalarını keşfettiği, işleyiş mekanizmasını ayrıntılı olarak gözler önüne serdiği kapitalizm dimdik ayakta ve bütün çelişkileriyle önümüzde duruyor. Kapitalizm ana sınıflarıyla (burjuvazi ve proletaryasıyla), sömürü ağıyla, emek-sermaye çelişkisiyle, otoriterliğiyle, despotizmiyle, totaliterliğiyle, tiranlığıyla, kısacası her türlü negatifliğiyle yaşıyor. Kapitalizmin açmazlarının ve çelişkilerinin varlığını sürdürmesi, Marx'ın yaşadığının belirtilerinden biridir.

Kapitalist toplum henüz sosyalist topluma dönüşmediği için “bütün yetişkin hayatı boyunca kapitalist toplumun devrimci dönüşümü peşinde koşan”²⁵ Marx yaşıyor. Marx, kapitalist toplumun zihniyetiyle, tortularıyla ve kurumlarıyla ortadan kalkmasını savunmuş, kapitalist düzenin yıkılması gerektiğini vurgulamıştı. Niyetini şöyle dışa vurmuştu: “...gerçekte ve *pratik* materyalist için, yani *komünist* için sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek, var olan duruma pratik olarak saldırmak ve onu değiştirmektir.”²⁶ Bunu da elbette proletarya gerçekleştirecektir. Proletarya, kapitalist toplumu yıkacak, yerine sosyalist toplumu kuracak ve oradan da komünist topluma geçilecektir. İnsanlığı zincirlerinden kurtaracak, özgürleştirecek ana sınıf, *radikal zincirlere* vurulmuş olan²⁷ proletaryadır. Marx'ın proletaryayı çok önemsemiş olması, elbette boşuna değildir. Zaten “Marx'ın öğretisinin özü, proletaryanın sosyalist toplumun kurucusu olarak tarihsel rolünü ortaya koymuş olmasıdır.”²⁸

²⁴ MARX, Karl; **Basın Özgürlüğü Üzerine**, Çeviren: Önder Kulak ve Kurtul Gülenç, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 41.

²⁵ FINE, Ben ve SAAD-FILHO, Alfredo; **Marx'ın Kapital'i**, Çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 19.

²⁶ MARX ve ENGELS, **Alman İdeolojisi -Feuerbach**, s. 46.

²⁷ MARX, Karl; **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 207.

²⁸ LENİN, Vladimir İ.; **Karl Marx**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 91.

Marx, kapitalist toplumun ortadan kalması ve bütün unsurlarıyla müzedeki yerini alması için hem teoride hem de pratikte mücadele etmiştir. Marx, kapitalist toplumun devrilmesi noktasında proletaryaya sorumluluk yüklemiştir. Marx, diğer büyük düşünürlerden farklı olarak, *pratiği* önemsemiş, “genel olarak söylemek gerekirse fikirler, *hiçbir şeyi iyi bir sonuca vardırıramazlar*. Fikirleri iyi bir sonuca vardırmak için, pratik bir gücü kullanan insanlar gerekir”²⁹, demiştir. Bu pratik gücü kullanacak insanlar, proletaryadır. Proletarya, devrimci bir sınıftır. Burjuvaziyle uzlaşması ya da reformist olması söz konusu değildir. “Marx’ın, işçi sınıfı reformizmine yaklaşımı, ‘işçi sınıfı ya devrimcidir, ya da hiçbir şeydir’ vecizesinde özetlenmiştir.”³⁰ Çünkü Marx’a göre, proletarya ve servet/zenginlik birbirine karşıttır.³¹ Proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, bir sınıfın öteki sınıfa karşı savaşımıdır. Bu savaşım, öyle bir savaşımdır ki, en yüksek ifadesinde götürüldüğünde toptan bir devrim gerçekleşir.³²

Marx, dava adamıdır. Davası, kapitalist toplumun yıkılıp yerine yeni bir toplumun inşa edilmesidir. Davasının ana çerçevesini şöyle netleştirmiştir: “...ve hiç değilse en önemli üretim güçlerinin proleterlerin elinde yoğunlaşmasına elvecek ölçüde ilerleyinceye kadar, devrimi sürekli kılmak bizim çıkarımızdır ve görevimizdir. Bizim için dava özel mülkiyetin değişmesi değil, ancak yok edilmesidir; sınıf ilişkilerinin yumuşatılması değil, sınıfların ortadan kaldırılmasıdır; mevcut toplumun düzeltilmesi değil, yeni bir top-

²⁹ MARX ve ENGELS, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri’nin Eleştirisi*: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı, s. 161.

³⁰ FERNBACH, David; *Siyasal Marx*, Çeviren: Murat Akad, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 143.

³¹ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *The Marx-Engels Reader*, Editör: Robert C. Tucker, W. W. Norton & Company, Inc., New York, 1978, s. 133.

³² MARX, Karl; *Felsefenin Sefaleti*: M. Proudhon’un *Sefaletin Felsefesi’ne Yanıt*, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 158.

lumun kurulmasıdır.”³³ Bu yeni toplum, burjuva toplumunun çelişkilerinin bertaraf edildiği komünist toplumdur. Marx, komünist toplumun ana niteliklerini ortaya koyarken, burjuva toplumunun gerçek karakterini ve negatif yönlerini de gözler önüne sermiştir: “Burjuva toplumda, canlı emek, birikmiş emeği arttırma aracından başka bir şey değildir. Komünist toplumda ise, birikmiş emek, emekçinin varoluşunu genişletme, zenginleştirme, geliştirme aracından başka bir şey değildir. Demek ki, burjuva toplumda, geçmiş, bugüne egemendir; komünist toplumda ise, bugün, geçmişe egemendir. Burjuva toplumda, sermaye, bağımsız ve bireyseldir, oysa çalışan kişinin ne bağımsızlığı ne de bireyselliği vardır. Ve bu durumun kaldırılmasına, burjuvazi, bireyselliğin ve özgürlüğün kaldırılması diyor! Ve haklı da. Söz konusu olan, kuşkusuz, burjuva bireyselliği, burjuva bağımsızlığı ve burjuva özgürlüğüdür. Özgürlük ile kastedilen, mevcut burjuva üretim ilişkileri içersinde, serbest ticaret, serbest alım ve satımdır. Ama alım ve satım yok olursa, serbest alım ve satım da yok olur. Serbest alım ve satım konusundaki bu sözlerin, ve burjuvazimizin genel olarak özgürlük konusundaki bütün öteki ‘cesur sözcükleri’nin eğer bir anlamı varsa, ancak kısıtlanmış alım ve satım karşısında, ortaçağın kösteklenen tüccarları karşısında bir anlamı vardır; yoksa, alım ve satımın, burjuva üretim ilişkilerinin ve burjuvazinin kendisinin komünistçe kaldırılması karşısında hiçbir anlamı yoktur. Özel mülkiyeti ortadan kaldırma niyetimiz karşısında dehşete kapılıyorsunuz, oysa özel mülkiyet sizin mevcut toplumunuzda nüfusun onda-dokuzu için zaten ortadan kalkmıştır; birkaç kişi için varoluşu, tamamıyla, bu onda-dokuzun ellerinde varolmayışından ötürüdür. ... Komünizm kimseyi toplumsal ürünleri mülk edinme gücünden yoksun bırakmaz; yaptığı tek şey, onu, böyle bir mülk edinme aracılığıyla, başkalarının emeğini boyunduruk altına alma gücünden yoksun bırakmaktır.”³⁴

³³ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Politika ve Felsefe**, Çeviren: Tektaş Ağaoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 157.

³⁴ MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 29-31.

Tüm bunlarla birlikte, Marx, düşmanı çok olmasına rağmen neden çok önemsenir? sorusunun karşılığını araştırmak, önemli olsa gerek.

Marx, her şeyden evvel, yerel, bölgesel ve ulusal bir kafa değil, “evrensel zihin”³⁵ olması hasebiyle önemsenir. Marx, başta kapitalist toplumlar olmak üzere dünyadaki bütün toplumların tarihlerine ve ana sorunlarına ilgi göstermiştir. Daha açık bir deyişle, Marx, başta Batı toplumları olmak üzere, Rusya, Hindistan tarihi, Hollanda sömürgeciliği, Roma toplumunda aile ve toplumsal cinsiyet, Amerikan Kızılderili toplumlarının yanı sıra Batı-dışı toplumlar, özellikle de Hindistan, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nu analiz etmiştir.³⁶ Marx,engin bilgisiyle dünyanın en ücra köşesindeki bir soruna dahi duyarsız kalmamıştır. İnsanlar, Marx’ı okurken, doğdukları ya da yaşadıkları şehre ait bir değerlendirmeye dahi karşılaşılabirler. Meselâ, ben, doğduğum yıllarda ilçemin ve köyümün bağlı olduğu şehirle (Kars) ilgili en çarpıcı değerlendirmelere Marx’ta rastladım. Marx, Nisan 1856’da yayımlanan “Kars’ın Düşüşü” adlı yazısında, “Kars garnizonu gerçekte Asya’daki Osmanlı ordusu demektir”³⁷, demiş, tarihimiz ve bugünümüz açısından son derece ehemmiyet arz eden şu tespiti yapmıştır: “Eğer Kars Erzurum’un anahtarıysa, Anadolu’nun stratejik ve ticarî yollarının merkez noktası ve İstanbul’un anahtarı da Erzurum’dur.”³⁸ İstanbullular üzülsün. Marx, onları da unutmamış. Marx, İstanbul için şu nefis tespiti yapmıştır: “Ölümsüz şehirdir İstanbul, Şarkın Romasıdır. ... Şarkla Garp arasına atılmış bir altın köprüdür İstanbul.”³⁹ Marx, sadece değişik ülkelerdeki kentlere değil, aynı zamanda farklı milletlere ilişkin de çeşitli belirlemeler yapmıştır. Sözelimi, Marx, “Rusların istilâcı bir millet ol-

³⁵ ATTALI, Jacques; **Karl Marx: Evrensel Zihin**, Çeviren: Martı Şahin ve Melike Işık Durmaz, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2010.

³⁶ PATTERSON, Thomas C.; **Karl Marx, Anthropologist**, Berg, Oxford, 2009, s. 91.

³⁷ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 602.

³⁸ A.g.e., s. 595.

³⁹ MARX, Karl; **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, Çeviren: Selâhattin Hilâv ve Attilâ Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 87.

dukuları bellidir"⁴⁰, diye yazmıştır. Marx, Rusların düşmanı Amerika'yı da ıskalamamıştır. Marx, 1853 yılında, bugünkü dünyanın despotu Amerika için şu tespiti yapmıştır: "Amerika ise bugün, Garbın en genç ve en kudretli temsilcisidir."⁴¹

Diğer yandan Marx, insanlığın yüz yüze kaldığı çeşitli sorunlara çözümleri olan bir sosyolog olması hasebiyle önemsenmiştir. "Marx ekonomi ve toplumla ilgili tartışmaları işgal eden günümüzdeki sorunların çoğunu önceden görmüş ve bunları araştırarak genel bir çerçeve sunmuştur."⁴² Gelin hep birlikte, Marx'ın bizi bize nasıl anlattığını, bizim bugünkü hikayemize ne denli vakıf olduğunu gözler önüne serelim. Ben, sadece, öldüğü iddia edilen Marx'ın yaklaşık 150 yıl öncesinden bugün var olan ve bütün insanlığı küreselleşme adı altında ablukaya alan kapitalizmin (ve onun biçimlendirdiği kapitalist toplumun) özüne, mantığına ve ana eğilimlerine ilişkin bazı tespitlerine yer verip, sizlerin kafanızı ellerinizin arasına alarak düşünmenizi sağlamaya gayret edeceğim. Hazır mısınız?

İlk olarak, kapitalizm, insana, bireye, insanların bir araya gelişine, kısaca insanın her haline ve her türlü durumuna karşıdır. "Kapitalizm, Marx'a göre, ortaklaşılığa, bireyselliğe ve kendiliğe aynı ölçüde saldırır."⁴³ 19. yüzyıldan bu yana dünyanın dört bir köşesinde insanlar, kapitalizmin bu saldırılarını gördüler, hissettiler ve yaşadılar. Umarım, bu görüşüme katılırsınız.

İkinci olarak, Marx, kapitalist üretim tarzının en önemli yanları olarak "üretim araçlarının bir kaç elde yoğunlaşması" ve "bir dünya pazarının yaratılması"ndan söz etmişti.⁴⁴ Ayrıca, "küresel piyasa krizlerinde burjuva üretimin çelişki

⁴⁰ A.g.e., s. 30.

⁴¹ A.g.e., s. 87.

⁴² TURNER, Jonathan H., BEEGHLEY, Leonard ve POWERS, Charles H.; **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 178.

⁴³ THOMAS, Paul; **Marx ve Anarşistler**, Çeviren: Devrim Evcı, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 189.

⁴⁴ MARX, **Sosyoloji ve Felsefe**, s. 150.

ve karşılıkları yüzeye çıkar”⁴⁵, demişti. İnsanlar, bunu görüyor. Bugün küreselleşme düzeninde insanlar, üretim araçlarının milyarlarca insanın elinde olmadığını sadece bir avuç insanın elinde toplandığını görüyor, bir dünya pazarının nasıl inşa edildiğini hayretle ve şaşkınlıkla izliyor. Sizin de bu duruma tanıklık edeceğinizden bir şüphem yok. Tereddüdü olanlar varsa, onlar için bu mevzûyu biraz daha açayım.

Yaklaşık 200 yıldan beri dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu mülklerini kaybetti. Yoksullaştı. Zenginlik, bir avuç insanın elinde toplandı. Size, *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler* kitabımdan birkaç alıntı aktarayım. Günümüzde dünyanın toplam zenginliğinin %90’ı dünya nüfusunun %1’nin elinde bulunuyor.⁴⁶ Son yıllarda dünyada en tepedeki 358 küresel milyarderin toplam servetleri, dünyanın en yoksul 2.3 milyar insanın toplam gelirlerine eşit. Dünyanın en zengin üç insanının şahsi mal varlıkları, en yoksul 48 ülkenin toplam milli hasılasından daha fazla.⁴⁷ Merak edenler metnimin tamamına bakabilir. İnsanlar, artık bu manzarayı sadece görmüyor, bizzat yaşıyor. Yoksulluk, kol geziyor. Servet az sayıda burjuvaya akmaya devam ediyor. Sahi, Marx, 1860’larda ne demişti: “Tek sözcükle: büyük insan kitlesi, ‘sermaye birikimi’ onuruna, kendisini mülksüzleştirdi.”⁴⁸ Kısaca, kapitalizmle birlikte insanların büyük bir çoğunluğu mülksüzleştiler. Yoksullaştılar. Açlık ve sefaleti tattılar. Zenginliğin ve nimetlerin bir avuç insanda toplandığını gördüler.

Üçüncü olarak, insanlar, kapitalizmin sermayeyi önememesine, onu baş tacı yapmasına, kapitalistin para tutkusuna ve lüks tüketimine kurban edildiler. Marx, vaktiyle “kapitalistin güdüsü para hırsıdır. Zenginleştikçe lüks tüke-

⁴⁵ MARX, Karl; *İktisat Üzerine*, Çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 195.

⁴⁶ KIZILÇELİK, Sezgin; *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, Ankara, 2013, s. 104.

⁴⁷ A.g.e., s. 108.

⁴⁸ MARX, *Kapital*, *Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 787.

time daha çok harcar. Servet yığmak için kendi tüketimini sınırlamasına ihtiyacı yoktur, çünkü serveti başkalarından emer"⁴⁹, dememiş miydi? Marx, kapitalistin servet ve para avcısı olduğunu, zenginlik için diğer insanları feda ettiğini ve gözünü kırpmadan öldürdüğünü, insanlık dışı isteklerini tatmin etmek için vampirleştiğini gözler önüne sermemiş miydi? Kapitalizmin tedavisi mümkün olmayan bu illeti hususunda bizi uyarmamış mıydı? Kitleler, Marx'ın kapitalizmin hastalıklı bünyesine dair uyarılarının ne denli haklı olduğunu artık fark etmiş durumdadırlar.

Dördüncü olarak, Marx, kapitalizmin yıkıcılığına işaret etmişti. Kitleler, dünyanın her coğrafyasında kapitalizmin 20. yüzyıldaki büyük yıkımlarına tanıklık ettiler. İnsanlar ezildiler. Üretim dışı kaldılar. Evlerini, işlerini ve yurtlarını kaybettiler. Kapitalist sistem, binlerce yıldır birlikte yaşayan insanları, "ırk", "kimlik", "etniklik" ve "inanç" gibi söylemlerle birbirlerine düşman etmiştir. Acaba bunun sonucu ne oldu? Yanıt çok kolay, şifreye gerek yok: Ülkeler bölündü, parçalandı ve savaş meydanı haline geldi. Marx, 15 Temmuz 1857'de yayımlanan yazısına şöyle başlamıştı, dilerseniz birlikte okuyalım: "Büyük Britanya, Hindistan'daki imtiyazlarını yaklaşık yüz elli yıldır, Romalıların *Divide et impera* (Böl ve yönet) kuralıyla korumayı becerdi. Toplamları Hindistan denen coğrafi bütünlüğü oluşturan farklı ırkların, kabilelerin, kastların, inançların, hükümlerlerinin birbiriyle karşıtlığı İngiliz hakimiyetinin en önemli ilkesi olarak kaldı."⁵⁰ Marx, sanki 1990'lardaki Balkanlar ya da bugün Irak ve Suriye'deki manzarayı tarif ediyor, ne dersiniz? Kapitalistler, yani büyük sömürgeciler, bu oyunu bizde de oynuyor olmasın?

Beşinci olarak, kapitalizm, yıkıcılık, yağmacılık, gaspçılık, talancılık, vurgunculuk, soygunculuk, baskı, şiddet, savaş ve yok etme üzerine bina edilmiş olduğu halde, sanki onlarla hiç ilgisi yokmuş gibi kendini takdim etmişti. Artık nafile. İnsanlar ayıkmaya başladı. Kimisi uyku tulumundan kimisi

⁴⁹ MARX, *İktisat Üzerine*, s. 147.

⁵⁰ MARX, *Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler*, s. 130.

anestezi odasından çıktı. Dev uykusundan uyandı. Kapitalizm, insanları kandırma yeteneğini kaybetti. Peri masalı bitti. John Eaton'ın *Keynes'e Karşı Marx* kitabında şu yazdıklarına dikkat edelim: "20. yüzyıl, emperyalizmi, savaşı ve kapitalizmin genel bunalımını; iş hacminde eşi benzeri görülmemiş ani düşüşleri ve durgunluğu beraberinde getirdi. Kapitalizmin kendi haline bırakılması durumunda sahip olduğu erdemlerden söz eden eski peri masalları kimseyi kandıramaz oldu."⁵¹ Artık kapitalizmin bütün silahları geri tepiyor. Kapitalistler kendi kazdıkları kuyulara hızlıca düşüyorlar. Sakın, "merhamet" deyip, kurtarmayın. İzleyin. Ben, zevkten dört köşeyim. Marx'ın olağanüstü öngörüsü gerçekleşti. Bir zamanlar Marx, burjuvazinin feodalizme karşı çıkardığı bütün silahların şimdi kendisine çevrildiğini, yarattığı bütün tanrıların ondan yüz çevirdiğini yazmıştı.⁵²

Altıncı olarak, Marx, kapitalist toplumu, vahşi, acımasız, barbar bir toplum olarak nitelemişti. 1846 yılında yayımlanan "Peuchet: İntihar Üzerine" yazısında, tüm Avrupa'ya hükmeden akıldışı kurumların milletlerin kanını ve hayatını tükettiğine vurgu yapmış, kapitalist toplumun "toplum" olmadığına, vahşi hayvanların yaşadığı bir çölden⁵³ ibaret bulunduğuna dikkat çekmişti. Takke düştü, kel göründü. İnsanlar, her şeyi apaçık bir biçimde gördüler. Ne de olsa "gözler kulaklardan daha iyi tanıktır."⁵⁴ Marx'ın tüm çelişkilerini ortaya çıkardığı kapitalist toplumun insanlar gerçek yüzünü görmeye başladılar. Kitleler, kapitalist toplumun emekçi insanı yozlaştıran, yabancılaştıran, hayattan bezdiren, katleden, kanını emen ve onun sırtından geçinen vahşi bir toplum olduğunu gördüler. İsterseniz, bu konuyu biraz daha irdeleyeyim. Ne de olsa, günümüzde bazı çevreler (liboşlar gibi) hâlâ kapitalist toplumun "özgür", "demokratik",

⁵¹ EATON, John; *Keynes'e Karşı Marx*, Çeviren: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009, s. 25.

⁵² MARX ve ENGELS, *Politika ve Felsefe*, s. 339.

⁵³ MARX, Karl; *İntihar Üzerine*, Derleyen ve Çeviren: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2006, s. 12-13.

⁵⁴ HERAKLEITOS; *Fragmanlar*, Çeviren: Cengiz Çakmak, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 239.

“adil” ve “insan haklarına” saygılı bir toplum olduğunu iddia ediyorlar.

Liboşları bir kenara bırakıp Marx’a dönelim. Marx, kapitalizmi, “barbarlık” sözcüğüyle karşılamıştı. Kapitalist toplumu, “barbar toplum” olarak nitelemişti. Marx, 1847’de, “barbarlık yeniden ortaya çıkıyor, ama bu kez uygarlığın bağrında ve onun bütünleyici bir parçası olarak; bu yüzden cüzamlı bir barbarlık, uygarlığın cüzamı olarak barbarlık”⁵⁵, diye yazmıştı. Marx, kapitalizmin dışa açıldığında barbarlığın daha görünür hale geldiğini bildirmişti. Sözü Marx’a bırakalım: “Burjuva uygarlığının müthiş ikiyüzlülüğü ve yapısında var olan barbarlık, çok saygın biçimler aldığı kendi memleketinden çıkıp da sömürgelere yöneldiğinde tüm çıplaklığıyla gözlerimizin önüne seriliyor.”⁵⁶ Acaba kapitalist toplumun barbarlığına maruz kalmayan toplum kaldı mı? Barbarlıktan nasibini almayan var mı?

Yedinci olarak, kapitalizm, insanları aşağılamış, hayatı onlara zindan etmiş, onları sefalete mahkûm etmiştir. Marx, kapitalizmin sömüren sınıfı olan “burjuvazinin, bireyleri ve halkı kan ve pislik içinde süründürmeden, sefalet ve aşağılanma çektirmeden bir ilerleme gerçekleştirdiği hiç görülmüş müdür?”⁵⁷, diye sormuştu.

Sekizinci olarak, kapitalist toplumun dizginlerini elinde bulunduran sermaye sahipleri, kitleler üzerinde büyük bir baskı kurmuştur. Her şeye hükmetme, her şeyi denetleme, her şeyi gözetleme, her şeye sahip olma kapitalist düzenin vazgeçilmezleri haline gelmiştir. Marx’la devam edelim: “Kapitalist, sermaye birikimini toplumsal işlev olarak yerine getirir. Kapitalistin sermayesini sürekli arttırması kapitalist üretimin doğasında bulunur. Kendisinin dışındaki kuvvetler tarafından birikime, ‘toplumsal servet dünyasını fethetmeye’ zorlanarak, insan kitlelerinin sömürsünü artırarak,

⁵⁵ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Nüfus Üzerine*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2011, s. 94.

⁵⁶ MARX, Karl; *Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler*, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 128.

⁵⁷ *Ag.e.*, s. 127-128.

toplum üzerindeki denetimini genişletmeye zorlanmıştır.”⁵⁸ Marx’tan kısa bir cümle daha aktaralım: “Sermaye, yoğunlaşmış sosyal güçtür.”⁵⁹ İnsanlar ve kitleler, sermayenin iktidarını, yani onun despotluğunu ve tiranlığını gördüler. Sermaye sahibi olmayanlar, 19. yüzyıldan bu yana gizlenen ve maskelenen kapitalizmin sömürücü, baskıcı, despotik, adaletsiz ve eşitsiz yönüyle yüz yüze geldiler. Her daim baskı altına alındılar. Şiddet gördüler. “Marx, işçilerin (proletarya) kapitalist sınıf (burjuvazi) tarafından sömürüldüğü çevresindeki toplumun adaletsiz olduğunu gördü.”⁶⁰ Marx’ın gördüğünü bugün hepimiz görüyoruz. Kapitalist toplumun karanlık yüzünü, adaletsizliğini ve despotik yönünü görmeyen kaldı mı?

Son tahlilde, Marx, felsefenin ve onun ayrılmaz parçası sosyolojinin mühim ismidir. Aykırı simasıdır. Filozofların ve sosyologların en büyüğüdür. Burada Marx’ı “sosyologlar prensi”⁶¹ olarak takdim etmiş olan sosyolog Gurvitch’i selamlıyorum. Marx, sadece büyük bir düşünür ve sosyolog değil, aynı zamanda bir eylemci ve devrimcidir. Nimtz’in öne sürdüğü gibi, Marx, “siyasi özne”dir ve “devrimci siyaset”, gençliğinden ölümüne kadar hayatının çevresinde döndüğü eksenidir.⁶² Kapitalist toplumu en doğru analiz eden o oldu. Marx, kapitalist toplumların işleyişinin sosyo-ekonomik teorisi olarak tanımlanabilecek bir teori geliştirdi.⁶³ Marx, kapitalizmin “sömürü” ve “yabancılaşma” gibi ana defolarını keşfetmişti.⁶⁴ Marx’ın yabancılaşma teorisi ve sömürü teorisi yaşıyor.⁶⁵ Hepimiz bunu gözlemleyebiliyoruz. Marx, bütün teorileriyle yaşıyor. Marx, insana ve onun yapıp ettiği şeylere yabancı biri değil. Kendisi, “insana ilişkin hiçbir şey bana

⁵⁸ MARX, *İktisat Üzerine*, s. 147.

⁵⁹ MARX ve ENGELS, *Politika ve Felsefe*, s. 391.

⁶⁰ HANDS, Gill; Marx - Kilit Fikirler, Çeviren: Melis İnan, Optimist Yayınları, İstanbul, 2011, s. x.

⁶¹ MARX, *Sosyoloji ve Felsefe*, s. 49.

⁶² NIMTZ, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, s. 403.

⁶³ WORSLEY, *Marx and Marxism*, s. vii-viii.

⁶⁴ ELSTER, *An Introduction to Karl Marx*, s. 41.

⁶⁵ A.g.e., s. 194-195.

yabancı değildir"⁶⁶, dememiş miydi? Bu nedenle, her insan, özellikle de ezilen, sömürülen, acı çeken insan, onda/onun düşünce sisteminde bir biçimiyle kendini bulur. Che Devrimci Guevara'nın deyişiyle, Marx, "dünyadaki tüm acı çekenleri kapsayabilecek büyük bir etki gücüne sahipti."⁶⁷ Çünkü "Marx'ın ruhunun derinliklerinde, kendi ruhumuzun gıdasını bulabiliriz."⁶⁸

Ezcümle: Önemli eklemeler yaptığım ve geliştirdiğim *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi* adlı metnime yazdığım bu "ikinci Önsöz"ün kapanışını, Marx'ın mücadele ettiği Proudhon'la yapayım, ama son noktayı yine de Marx koysun. Niye mi? Çünkü Proudhon, "toplum"dan; Marx "dünya"dan söz etmiş. Proudhon, 1846 yılında yayımlanan *İktisadî Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi* metninde, toplumu çok hoş tasvir etmiş: "TOPLUM denen şu geçip giden kasırgayı görüyor musunuz? Şimşekler, gök gürültüsü ve sesler korkunç bir patlamayla ondan fişkiriyor."⁶⁹ Bakın, Marx, ne güzel demiş:

"...dünya
bilgiye yönelsin de
onun için yanmasın."⁷⁰

Sezgin Kızılçelik
Malatya, 15 Temmuz 2013.

⁶⁶ Aktaran; COGNİOT, Georges; *Çağdaşımız Karl Marx*, Çeviren: Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1975, s. 118.

⁶⁷ CHE GUEVARA, Ernesto; *Marx & Engels*, Çeviren: Şule Gülmen, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s. 70.

⁶⁸ BERMAN, Marksizmle Maceram, s. 55.

⁶⁹ PROUDHON, Pierre-Joseph; *İktisadî Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, Çeviren: Işık Ergüden, Kaos Yayınları, İstanbul, 2012, s. 36.

⁷⁰ MARX, Karl; *Jenny'ye Adanmış Şiir Albümlerinden*, Çeviren: Barış Pirhasan, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 100.

BİRİNCİ BÖLÜM

MARX'IN ENTELEKTÜEL PORTRESİ

"İktisatçılar nasıl burjuva sınıfının bilimsel temsilcileriyseler, sosyalistler ve komünistler de proleter sınıfın teorisyenleridirler. Proletarya bir sınıf olarak kendisini oluşturacak ölçüde henüz yeterince gelişmediği sürece ve bunun sonucu proletaryanın burjuvaziyle olan savaşımı henüz politik bir nitelik almadığı sürece, ve üretici güçler, proletaryanın kurtuluşu ve yeni bir toplumun kurulması için gerekli maddi koşulları bir an için görmemizi sağlayacak ölçüde burjuvazinin bağrında henüz yeterince gelişmediği sürece, bu teorisyenler, ezilen sınıfların isteklerini karşılamak üzere sistemler uyduran ve canlandırıcı bir bilim bulmaya çalışan ütopyacılar ancak. Ama tarih ilerledikçe ve onunla birlikte proletarya savaşımının çizgileri daha da belirginleştikçe, bunların kafalarının içinde bilim aramalarına artık gerek kalmaz; gözlerinin önünde olup biteni saptamaları ve bunun sözcüsü durumuna gelmeleri yeterlidir. Bilim aradıkları ve sistemler kurmakla kaldıkları sürece, savaşımın başlangıcında kaldıkları sürece sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamazlar, sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci, yıkıcı yönü göremezler. Tarihsel hareketin bir ürünü olan bilim, bir andan sonra kendisini bilinçli olarak tarihsel hareketle birleştirmiş, doktriner olmaktan çıkmış ve artık devrimci olmuştur" (Karl MARX, *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, s. 114).

"Bilime giden düz yol yoktur ve ancak onun dik patikalarında yorucu tırmanmaları göze alanlar aydınlık doruklarına ulaşabilirler" (Karl MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 31).

Dünyanın en büyük fikir adamları sıralamasında Marx ilk sırada yer alır. Marx, kendisinden en çok söz ettiren, taraftarı ve muhalifi bol olan bir teorisyendir. Marx, "tarihin gördüğü en büyük insanlardan biri"¹ durumundadır. Marx, fel-

¹ FEDOSEYEV, P. N. ve Diğerleri (Bilimler Akademisi Kolektifi); *Karl Marx Biyografisi*, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, İstanbul, 1995, s. 15.

sefe, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimin zirvesi, bilimsel sosyalizmin kurucusudur.

Marx'ın hayatını, eserlerini ve görüşlerini içinde yer aldığı sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel ve düşünsel koşullardan ayrı ele almak, doğru bir yaklaşım değildir. "Her insan belli toplumsal ortamın ürünüdür."² Düşünce insanları, çağlarının öne çıkan problematik durumlarının sonucu olarak ortaya çıkarlar. Marx, bu gerçeğe 14 Temmuz 1842'de *Rheinische Zeitung*'a yazdığı yazıda işaret ederken felsefeden de ne anladığını açık bir biçimde gözler önüne sermiştir: "Yalnız filozoflar mantar biter gibi bitmezler, onlar, en ince, en değerli ve en görünmez mizaçları felsefî düşüncelerde dolaşan çağlarının, halklarının ürünüdürler. Filozofların beyninde felsefî sistemler kuran akıl ile, işçilerin elleriyle demiryolları yapan akıl, aynı akıldır. Nasıl ki beyin, insanın midesinde olmadığı gibi insanın dışında değilse, felsefe de o kadar dünyanın dışında değildir. Ama felsefe, doğal ki, ayaklarını toprağa basıp doğrulmadan önce, beyin aracılığıyla dünyada bulunmaktadır, oysa insan eyleminin başka birçok alanı, 'kafa'nın da bu dünyanın bir parçası olduğundan, ya da bu dünyanın kafa dünyası olduğundan hiç kuşulanmadan önce, uzun zamandan beri ayaklarını toprağa tamamen basmışlar ve elleriyle dünya meyvelerini toplamışlardır. Çünkü her gerçek felsefe çağının zihinsel özüdür; felsefenin, içeriğiyle yalnız içsel olarak değil, görünüşüyle dışsal olarak da çağının gerçek dünyasıyla ilişkiye gireceği ve onunla karşılıklı etkileşim içinde olacağı zaman, zorunlu olarak gelecektir. O zaman felsefe belirli başka sistemlerin karşısında belirli bir sistem olmaktan çıkacak, dünyanın karşısında genel felsefe olacak, o günkü dünyanın felsefesi olacaktır. Felsefenin bu öneme eriştiğini, kültürün canlı ruhu olduğunu, felsefenin 'bu dünyadan' olduğunu ve bu dünyanın felsefî olduğunu gösteren dış belirtiler bütün çağlarda

² RİAZANOV, David; Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş, Çeviren: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 13.

aynı olmuştur; herhangi bir tarih kitabı açılabilir ve orada felsefenin salonlara ve papaz evlerine, gazetelerin yazı işleri odalarına ve saray avlularına, çağdaş insanların kin ya da sevgiyle dolu gönüllerine girişini, yanılmaya olanak kalmadan belirten en basit ayinlerin değişmez bir sadakatle yinlendiği görülecektir. Felsefenin dünyaya girişi düşüncelerin ateşlediği yangına karşı düşmanlarının yardım dileyen bağırışlarıyla, düşüncelerin kendilerine bulaştığını ele veren çığlıklar tarafından kaydedilir. Felsefe için, düşmanlarının bu çığlıkları, endişeli ananın kulağı için çocuğunun ilk viyaklaması kadar önemlidir. Felsefeye düşüncelerinin canlı olduğunu, eski sistemin oluşturduğu kusursuz hiyeroglifimsi dış kabuğunu çatlattıklarını ve onların dünya yurttaşları durumuna geldiklerini duyuran çığlık, bu çığlıktır.”³ Marx'ın ortaya çıkışını ve bu felsefi kavrayışının biçimlenmesini, Batı'nın Endüstri Devrimi ve Fransız Devrimi başta olmak üzere, 19. yüzyılda geçirdiği büyük dönüşümler ve onların inşa ettiği yapılanmalar bağlamında değerlendirmek icap eder.

Marx, 5 Mayıs 1818'de Almanya'da kökleri tarihin derinliğine uzanan ve Rhein eyaletine bağlı *Trier kentinde*⁴ doğmuştur. Marx'ın doğduğu yıllarda Rhein eyaleti endüstri ve siyasetin öne çıktığı bir yerdir. Trier, Rhein eyaletinin siyasal ve yönetsel açıdan bölge merkezi olarak kalmasına rağmen zamanla o eyaletin Köln ve Düsseldorf gibi kentlerine göre ekonomik ve ticari önemini yitirmiştir. Trier kenti 1815'deki Viyana Kongresi'nde Prusya'ya bağlanmış, bu ise kentte tepkilere yol açmıştır. Trier, yoksullarla varlıklı azın-

³ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Din Üzerine*, Çeviren: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 24-25.

⁴ Trier, tarihî bir kenttir. “Mosel Irmağı'nın Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan bölümünde bulunan kent, V. yüzyılda *Augusta Treverorum* yani imparatorluk kenti durumuna gelmiştir. Trier o dönemde Galya'yı, Büyük Britanya'yı ve İspanya'yı kapsamakta olan Batı Roma İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olmuştur” (LONGUET, Robert-Jean; *Büyük Dedem Karl Marx*, Çeviren: Renan Akman, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 19).

lıkların bulunduğu bir şehirdi. Kentteki yoksulluğun gitgide belirginleşmesiyle sosyalist görüşler etkin olmaya başlamıştır. 1820 ve 1830'larda Almanya'nın ilk ütöpik sosyalistlerinden Ludwig Gall'ın broşür ve kitapları Trier'de yayınlanmış ve ilgi görmüştür.⁵ Marx'ın düşünce sisteminin gelişiminde hayata başladığı Trier şehrinin entelektüel ve politik ikliminin rolü olmuştur.

Marx, burjuva geçmişi olan bir aileden gelir.⁶ Bu çerçevede, Marx'ın görüşlerinin biçimlenmesinde ailesinin, özellikle babasının payı büyüktür. Babası *Heinrich Marx*,⁷ aydınlanmacı ve sosyalist fikirlerin taban bulduğu Trier kentinde yaşamıştır. Babası, Marx doğmadan önce Almanya'daki Yahudilerin karşılaştıkları baskılardan kurtulmak için Museviliği bırakmış ve Lutherci mezhebi- istemeyerek de olsa- tercih etmiştir. Marx'ın biyografisini yazanlardan Franz Mehring, babasının Yahudi olmayan daha kültürlü topluma girme hakkını kazanmaya karar vermesinin dinini değiştirmesine vesile olduğunu iddia etmiştir.⁸

Marx'ın ailesi 16. yüzyılda Macaristan'dan göç etmiştir. Ev kadını olan annesi Henriette Pressburg Hollandalıdır. Annesi ve babası haham aileleri soyundandır. Avukat babası Prusya kralına ve Napolyon'a düşmanlık beslemiş, liberal görüşü benimsemiş ve hatta onun propagandasını yapmıştır.⁹ Marx'ın "annesi hayattaki ufak şeylerle uğraşan, sağlık konusunu kafasına takmış, çocuklarının beslenmesi ve giyimleriyle ilgilenen, dar görüşlü, insanüstü oğlunu hiçbir zaman anlayamamış, kendini evine adanmış bir ev kadını-

⁵ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 23-25.

⁶ WORSLEY, *Marx and Marxism*, s. 10.

⁷ Ashley ve Orenstein, Marx'ın babasının adını *Hirschl Marx-Levy* olarak yazmışlardır (ASHLEY, David ve ORENSTEIN, David Michael; *Sociological Theory: Classical Statements*, Allyn and Bacon, Boston, 1990, s. 215).

⁸ RİAZANOV, *Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 33.

⁹ DURAND, Pierre; *Karl ile Jenny Marx*, Çeviren: F. Yazıcı, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 14.

dı.”¹⁰ Annesi, çok kötü Almanca konuşan biriydi. Marx'ın naklettiğine göre, annesi, Marx için “Karl, Kapital hakkında kitap yazacağına, kapital sahibi olsa, daha iyi ederdi”¹¹, dermiş. Almancayı tam bilmeyen ve düzgün konuşamayan annesinin Marx'ın fikri yapısı üzerinde ciddi etkisi yoktur. Diğer yandan babası Heinrich Marx ise, “Voltaire'ini ve Rousseau'sunu ezbere bilen gerçek bir XVIII. yüzyıl Fransızıdır.”¹² Laik eğitim almış olan ve aydınlanma geleneğini iyi bilen (Leibniz, Voltaire, Kant ve Lessing) babası, onun üzerinde güçlü tesirler bırakmıştır. Babası, Marx'ın Alman, Yunan klasikleri ile aydınlanmanın büyük simalarının metinleriyle tanışmasını ve onlara ilgi göstermesini sağlamıştır.¹³

Marx, 1830 yılında Trier lisesine kaydolmuştur. Marx, bu okulda orta derecede bir öğrenci olmuştur. Her öğrenim yılının sonunda açıklanan en iyi öğrenciler listesine bir kez girmiştir.¹⁴ Marx, Trier lisesinde Latince, Grekçe ve matematik derslerine yoğun ilgi göstermiş, aydınlamacı ve özellikle liberal bir Kantçı olarak tanınan tarih ve felsefe öğretmeni Johann Wytttenbach'tan çok şey öğrenmiştir. Bu dönemde liberal görüşler, gerek baba Marx'ın gerekse Wytttenbach'ın Prusya'lı otoritelerce karşıt ve şüpheli kişiler olarak bilinmeleri için yeterli sebep teşkil etmiştir. Nitekim Wytttenbach hayatının son yıllarında polis gözetimine alınmıştır. Marx, bu yıllarda gerici olan her şeye olumsuz bakmıştır. O, tavrını eylemsel düzeyde de göstermiş, örneğin 1835'te mezun olurken gerici düşünceleriyle bilinen ve okulda siyasi gözetim kurmak üzere özel bir görevle bölge başöğretmeni ola-

¹⁰ NİCOLAİESKY, Boris ve MAENCHEN-HELFEN, Otto; *İnsan ve Savaşçı Karl Marx*, Çeviren: Özlem Gürkan, Akademi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 20.

¹¹ Marx'tan aktaran; BEER, Max; *Karl Marx*, Çeviren: Şerif Hulûsi ve Muvaffak Şeref, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 7.

¹² Aktaran; LONGUET, *Büyük Dedem Karl Marx*, s. 22.

¹³ COSER, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, s. 58.

¹⁴ NİCOLAİESKY ve MAENCHEN-HELFEN, *İnsan ve Savaşçı Karl Marx*, s. 25.

rak çalışan Vitus Loers adlı öğretmen için veda konuşması yapmayı reddetmiştir.¹⁵

Marx'ın gençlik çağlarında üzerinde en az babası kadar etki bırakmış, başka bir kişi daha vardır. O da, komşuları olan ve Marx'ın "*babadan farksız aziz dostum*"¹⁶ dediği Ludwig von Westphalen'dir. "Marx sosyalizm kelimesini ilk kez gelecekteki kayınpederi Ludwig von Westphalen'den duyar."¹⁷ Westphalen'in Marx üzerinde en büyük etkisi, Marx'a Saint-Simon ve Saint-Simonculuğu keşfettirmiş olmasıdır.¹⁸ Westphalen, aynı zamanda Marx'ın aydınlanma filozoflarına ilgi göstermesi için çaba sarf etmiştir. Onun da yönlendirmesiyle Marx, 1835 yılında daha 17 yaşındayken lise bitirme kompozisyonu olarak "*Bir Genç Adamın Meslek Seçimi Üzerine Düşünceler*" adlı çalışmayı hazırlamıştır. Marx, söz konusu eserinde, insanın çevresinin ve içinde bulunduğu koşulların ürünü olmasından kaynaklı olarak özgürce bir meslek seçmesinin söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür.¹⁹ Kısaca, Marx gençlik yıllarında çok etkilendiği aydınlanmacı düşüncelerle örülü bir ortamın içinde kendisini bulmuştur. Bu aydınlanma ormanı daha sonra Marx gibi bir fidenin koca bir çınar olmasına yol açacaktır.

Marx, babasının etkisiyle hukuk okumaya karar vermiştir. Longuet, Marx'ın babasının Marx'ı hukuk mesleğine yönlendirmesinin gerekçesini şöyle izah etmiştir: "Oğlunun

¹⁵ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 27.

¹⁶ MARX, Karl; *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Sol Yayınları, Ankara, 2000, s. 7.

¹⁷ COTTRET, *Karl Marx: Romantizm ve Devrim Arasında Bir Yaşam*, s. 11.

¹⁸ LONGUET, *Büyük Dedem Karl Marx*, s. 25. Marx'ın Saint-Simon'u keşfetmesinde kayınbabası Ludwig von Westphalen'in yanı sıra Berlin Üniversitesi'nde öğretmeni olan Eduard Gans'ın, ayrıca Almanya'da yayılan Saint-Simoncu anlayışın da etkisi olmuştur (LEOPOLD, David; *The Young Karl Marx: German Philosophy, Modern Politics, and Human Flourishing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 276).

¹⁹ RİAZANOV, *Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 34 ve 55.

geleceği için kaygılanan dikkatli bir baba olarak, Karl'ı hukuk öğrenimine yöneltir. Bu, üzerinde düşünülerek yapılmış bir tercihtir. Trier bölgesinde yeni mahkemeler kurulmuştur ve geleceğin hukukçularının kariyerleri güvence altındadır. Öte yandan, hukuk çok sayıda yönetim görevinin de kapısını açmaktadır.”²⁰ Marx, 1835 yılında hukuk öğrenimi görmek üzere Bonn Üniversitesi'ne gitmiş ve tüm enerjisini hukuk çalışmalarına vermiştir. 1836'da yaz tatilinde Trier'e dönen Marx, düşünce yönelimi üzerinde iz bırakan Westphalen'in kızı Jenny von Westphalen ile nişanlanmıştır. 1836 sonbaharında Marx hukuk öğrenimini Almanya'da alanında en meşhur olan ve en seçkin hukuk otoritelerinin bulunduğu Berlin Üniversitesi'nde sürdürmeye karar vermiştir.²¹

Marx'ın Bonn ve Berlin'deki öğrencilik yılları, genel olarak devrimci romantizmden kaynaklanan bir isyan havası içinde geçmiştir. Edebiyat, onun ilk tutkusu olmuştur. Bu dönemde Shakespeare, Dante ve Goethe okumuştur.²² Marx'ın favori şairleri, *Shakespeare*²³, Aeschylus ve Goethe'dir. Onun en beğendiği düşünür/yazar ise, Diderot'dur.²⁴ Marx, Engels'e gönderdiği 15 Nisan 1869 tarihli mektubunda Diderot'nun *Le Neveu de Rameau* eseri için şunları yazmıştır: “Bugün bir rastlantı sonucu evimizde *Le Neveu de Rameau*'dan iki tane

²⁰ LONGUET, *Büyük Dedem Karl Marx*, s. 33-34.

²¹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 27-29.

²² WHEEN, *Karl Marx Das Kapital Biyografisi*, s. 16-17. Ancak hemen belirtelim ki, Marx'ın Shakespeare'e olan ilgisi hayat boyu sürmüş, eserlerinde ondan alıntılara yer vermiştir. Ayrıca Marx, Shakespeare tutkusunu kızlarına da aşılamıştır (PARKAN, Barış; Marx, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21).

²³ Gabriel Egan, *Shakespeare ile Marx arasındaki düşünsel yakınlığa dikkat çekmiş, “Shakespeare'i Marx üzerinden, Marx'ı da Shakespeare üzerinden okuyabiliriz”, demiştir (EGAN, Gabriel; Shakespeare ve Marx, Çeviren: Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayın, İstanbul, 2006, s. 201). Fakat Egan'a göre, özellikle Shakespeare ile ilgili yapıtlarda Marx'ın ana düşünceleri pek açıklanmaz, hatta bazı yerlerde yersiz oldukları bile öne sürülür (A.g.e., s. 8).*

²⁴ MARX ve ENGELS, *Yazın ve Sanat Üzerine 2*, s. 171; McLELLAN, *Karl Marx: Interviews and Recollections*, s. 167.

bulunduğunu gördüm, onun için birini sana gönderiyorum. Bu eşsiz başyapıt sana yeniden taze bir zevk verecektir.”²⁵

Marx, hukuk öğrenimi sırasında kapitalist üretim tarzının düşman olduğu sanat ve edebiyatla ilgilenmiş²⁶, şiirler yazmıştır.²⁷ İlk şiirlerinin odağında genellikle sevgilisi Jenny vardır:

“ İşte! Binlerce cilt doldurabilirim,
 ‘Jenny’ yazarak yalnız her satırına,
 Gizleniverir yine düşünceler, duygular,
 Sonsuz yapı, mutlak İstenç, dizeler arasına,
 Taptatlı dizeler ki yumuşacık özlerler,
 Bütün ışımaları Esîr pırıltısını,
 Kutsal sevinci, korkunç kederin acısını,
 Benim olan tüm Yaşam ve Bilginin tadını.
 Yukarlardaki yıldızlarda okuyabilirim,
 Zefir’den yankılanıp geri gelir o bana,
 Kuduran dalgaların uğultusundan gelir.
 Evet, nakarat gibi yazabilirim onu,
 Görebilsinler diye gelecek yüzyıllara-
 AŞK JENNY’DİR, JENNY DE AŞKIN ADI.”²⁸

Marx, dönemin edebiyatına egemen olan romantizme kendisini kaptırmış, şiir dışında bitirmeden bıraktığı bir oyun ve mizahî bir roman yazmıştır.²⁹ Marx, dönemindeki

²⁵ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sanat ve Edebiyat Üzerine**, Çeviren: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 85.

²⁶ A.g.e., s. 34.

²⁷ Marx’ın 1836 ve 1837’de yazdığı şiirleri ve bazı edebi yazıları daha sonra yayınlanmıştır (MARX, Karl; **Jenny’ye Adanmış Şiir Albümlerinden**, Çeviren: Barış Pirhasan, Sol Yayınları, Ankara, 1998).

²⁸ A.g.e., s. 11.

²⁹ Marx’ın söz konusu oyunu **Oulanem Trajedisinden Sahneler** ile romanı **Scorpion ve Felix**’ten bazı bölümler, **Jenny’ye Adanmış Şiir Albümlerinden** yapıtında yer almıştır (s. 76-119).

gençlerden farklı olarak dünyanın gidişatından pek memnun olmadığını şiirlerinde dile getirmiştir:

“Kapılmışım sonsuz kavgaya,
Sonsuz coşkuya, düşlere,
Yaşam ile uyuşamam,
Akıp gidemem nehirle.”³⁰

Bunların yanı sıra esas olarak Berlin Üniversitesi'nde Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e olan yoğun ilgi Marx'ı yavaş yavaş cezbetmeye başlamıştır. Marx, babasına gönderdiği 10 Kasım 1837 tarihli mektubuna, Hegel'in felsefesinden parçalar okuduğunu yazmış, Hegel'i keşfettiğini bildirmiştir.³¹ Marx, dünyayı aklın yönettiğini bildiren, dönemin Alman felsefesinin mutlak efendisi olan Hegel'i keşfetmiştir.³² O yıllarda Hegel'in felsefesi, egemen olan tek felsefedir. “Berlin'de, felsefe demek, hegelcilik demektir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel birkaç yıl önce ölmüştü, ama doktrini Alman düşüncesi üzerinde hüküm sürmekte devam ediyordu. Hegel adı, Karl Marx'ın öğrenimiyle birlikte, ilk yayınlarını da egemenliği altına alacaktı.”³³

Marx, Berlin Üniversitesi'nde okurken Hegel'in dikkatli bir izleyicisi olmuştur. Marx, Berlin'de, bir kolera salgını sonucu birkaç yıl önce yaşamını yitirmiş olan Hegel'in tilmizlerinin onun bıraktığı miras için hâlâ aralarında çekişip durdurduklarını gözlemlemiştir.³⁴ Marx'ın ana tasası ise, Hegel'i anlamaya çalışmaktır. Bunun için de Hegel'in tilmizlerinden “Genç Hegelciler”le (“Sol Hegelciler”le) yakın temas kurmuştur. Marx, 1837 yılında, Hegelciliğin anlamının radikal tefsirini din incelemelerine uygulayan üniversite hocaları ve öğrencilerinden oluşan, en ünlüleri David Strauss ve

³⁰ A.g.e., s. 14.

³¹ MARX ve ENGELS, *The Marx-Engels Reader*, s. 7-8.

³² ATTALI, *Karl Marx: Evrensel Zihin*, s. 29.

³³ COGNIOT, *Çağdaşımız Karl Marx*, s. 12-13.

³⁴ COTTRET, *Karl Marx: Romantizm ve Devrim Arasında Bir Yaşam*, s. 15.

Bruno Bauer olan “Genç Hegelciler” grubunun tartışma formuna hizmet eden Berlin’deki *Doktorklüb*’e kabul edilmiştir.³⁵

Marx, “Sağcı” (ortodoks) Hegelcilerden uzak durmuş, var olan yapı ve kurumları eleştirel yaklaşan Sol Hegelcilerle (Genç Hegelcilerle) ilişki kurmuştur. “‘Sağcı’, yani ortodoks Hegelciler, Hegel’in sistemini savunarak muhafazakârlık için savaşılmaktaydılar. Hegel’in sistemi, ‘gerçek olan rasyonel olandır’ hükmüne dayanarak var olan her şey için, özellikle de Hıristiyanlık dini ile Prusya monarşisi için meşruiyet sağlamaktaydı. ‘Sol’ Hegelciler, Hegel’in diyalektik yöntemini kullanarak, var olan kurumları, akıldışı ve dolayısıyla da ‘gerçek dışı’, yani tarihsel dönemlerini kapatmış ve değişmesi gereken kurumlar olarak eleştiriyorlardı.”³⁶ “Genç Hegelciler”, sisteme ve onun muhafazakâr ideallerine sadık kalan “Sağcı Hegelciler”in (Eski Hegelcilerin) aksine, hiçbir şeyin durağan olmadığını, her şeyin aktığını kabul eden, her şeydeki zıtlığı ve böylece de “devrimin cebirini” tanıyan Hegel’in diyalektiğine önem vermişlerdir.³⁷

Sözü kısası, “Hegel’in diyalektik düşüncesi hem ‘muhafazakâr’ hem de ‘devrimci’dir.”³⁸ Marx, Hegel’in diyalektik düşüncesinin “devrimci” yanını esas alan Genç Hegelcilerle birlikte hareket etmiştir.

Marx, Hegelciliği ateist formda yorumlamış olan Ludwig Feuerbach, Arnold Ruge ve Bruno Bauer ile Hegel’in etkisi altında olan bir talebe olmuştur.³⁹ Marx, kısa zaman zarfında “Genç Hegelciler”in takdirini kazanmış ve onların entelektü-

³⁵ ASHLEY ve ORENSTEIN, *Sociological Theory: Classical Statements*, s. 222.

³⁶ FERNBACH, *Siyasal Marx*, s. 11.

³⁷ NİCOLAİESKY ve MAENCHEN-HELFEN, *İnsan ve Savaşçı Karl Marx*, s. 47.

³⁸ AXELOS, Kostas; *Alienation, Praxis, and Techne in the Thought of Karl Marx*, Çeviren: Ronald Bruzina, University of Texas Press, Austin, 1976, s. 30.

³⁹ MARTINDALE, Don; *The Nature and Types of Sociological Theory*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1960, s. 156.

el önderlerinden birisi olmuştur. Genç Hegelcilerden filozof ve gazeteci Moses Hess, yazar Berthold Auerbach'a yazdığı 2 Eylül 1841 tarihli bir mektupta Marx'tan şu şekilde söz etmiştir: "...yakında yapıtları ve dersleriyle kendini ortaya koyduğunda, tüm Almanya'nın dikkatini üzerine çekecek, günümüzde yaşayan en büyük, hatta tek gerçek filozofla tanışmaya hazırlayabilirsin. Yönelimleri ve felsefi formasyonu yalnızca David Friedrich Strauss'u değil, Feuerbach'ı da geride bırakıyor. Bu da çok şey anlatıyor. Ortaçağ dinine ve siyasetine öldürücü darbeyi indirecek olan Dr. Marx -idolümün adı bu- olsa olsa yirmi dört yaşında, gepegenç bir adam. En derin ve en ciddi felsefi düşünceleri, en iğneleyici ironiyle birleştiriyor. Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine ve Hegel'i gözünün önüne getir -bir araya toplanmış olarak demiyorum, tek bir kişide bütünleşmiş olarak- Dr. Marx'ın nasıl biri olduğunu anlarsın."⁴⁰

Marx, felsefeye ilgisi artınca felsefe tarihini bilmeden çok fazla bir aşama kat edilemeyeceği gerçeğini kavramış ve bunun için de doğrudan Antikite filozoflarına yönelmiş, özellikle Epikürosçuluk, Stoacılık ve Septizmi kendisine ilgi odağı seçmiştir. Eş deyişle, Marx çoğu şeyi felsefe tarihinden öğreneceğini fark etmiş ve onun içine gömülmüştür.

Felsefe tarihinin öneminin idrâkına erken yaşlarda varmış olan Marx, "en büyük Yunan Aydınlanmacısı olarak adlandırdığı Epicurus'un felsefesine karşı ilgi duymuştur."⁴¹ Marx, Antik felsefe ve Epiküros üzerinde yoğunlaştıkça insanın özgürleşmesi, yani kendi bağlarından nasıl kurtulacağı problemini ele alma imkânına erişmiştir. Marx, insan nasıl özgürleştirilmeliydi? sorunsalı bağlamında 1839'da *Epikürcü, Stoacı ve Septik Felsefeler Üzerine Defterler* olarak bilinen 7 defterlik bir dizi ortaya çıkarmıştır. Bu çalışması neticesinde Marx felsefenin dünyayı etkileyecek aktif bir güç odağı olduğundan iyice emin olmuş ve öncelikle "felsefenin dinle

⁴⁰ Aktaran; LONGUET, *Büyük Dedem Karl Marx*, s. 61.

⁴¹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 33.

bağdaşmaz”⁴² yönünü kavramıştır. Felsefe tarihini anlama, sorusallaştırma çabası ve felsefenin *pratik sorunları*⁴³ irdelemesi, onu 1841’de “Demokritos ve Epikuros’un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark” başlıklı doktora tezini yazmaya sevk etmiştir.

Marx, doktora tezinde Epikuros ve Demokritos’un doğa felsefeleri arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışmış, onların düşüncelerinin insanın gelişmesindeki rolüne odaklanmıştır: “*Epikuros’ta atom bilgisi, bütün çelişkileriyle birlikte, özbilincin doğal bilimi olarak başarıyla yürütülmüş ve tamamlanmıştır. Soyut bireysellik biçimi altında bu özbilinç mutlak bir ilkedir. Böylece Epikuros atom bilgisini, bu bilginin çözülmesi ve tümele bilinçli karşı durması demek olan en son sonucuna kadar götürmüştür. Buna karşılık Demokritos için atom, doğanın bir bütün olarak empirik incelenmesinin genel nesnel ifadesinden ibarettir. Bu yüzden atom onun için saf ve soyut bir kategori, bir varsayım olarak deneyin etkin ilkesi değil, sonucu olarak kalır. Dolayısıyla bu varsayım, gerçekleşmeden kalır, tıpkı doğanın gerçek incelenmesini belirlemede de daha fazla bir rol oynamadığı gibi.*”⁴⁴

Marx, zikredilen ünlü doktora tezini Berlin Üniversite-

⁴² A.g.e., s. 34.

⁴³ Marx’ın doktora tezinde Demokritos ve Epikuros’a yönelmesinin nedenlerinden birisi de *pratik felsefeyi* ön plana çıkartarak Hegel’i aşmaktır. “Marx’ın doktora tezinin konusunu seçmesi, Hegel’e bakarak bir yer alma ihtiyacını duymasıyla yön bulur. Marx, Aristosonrası Yunan felsefesini, yani Epikürcü, Stoacı ve septik öğretileri incelemek niyetindedir; çünkü bu felsefeler Platon ve Aristo’nun teorisinin üstünlüğüne dayanan büyük sistemlerinden sonra ortaya çıkmıştır ve diğer yandan Platon ve Aristo’nun halefleri ile bunlar, ilginin merkezini teşkil eden pratiğin sorunlarıdır. Marx, Platon ve Aristo’nunki gibi Hegel öğretisinin de, felsefeyi kurgul sonuna getirdiği görüşündedir. O halde, Hegel’i ‘aşmak’ mümkündür, bu ancak pratik felsefe yönünde olabilir” [COTTIER, Georges; “Praksis Felsefesinin Önemi (Feuerbach Üzerine 11 Tez)”, **Marx ve Beşeri Bilimler** (iç.), Derleyen: Gerhard Seel, Çeviren: B. Mehmet Şahin, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 68-69].

⁴⁴ MARX, **Demokritos ve Epikuros’un Doğa Felsefeleri**, s. 72.

si'nde sunmamıştır. Çünkü o yıllarda Berlin Üniversitesi'nde doktora tezi savunmak çok karmaşık ve prosedürü bol olan bir işti. Bu yüzden Marx "tezini, 15 Nisan 1841'de, felsefe doktoru unvanını aldığı Jena Üniversitesi'ne takdim etmiştir."⁴⁵ Doktora tezi düşünsel ve ideolojik yöneliminin gelişmesinde, bilhassa Tanrıtanımaz tavrının şekillenmesinde ciddi bir rol oynamıştır. "Felsefe, dünyaya baş eğdiren o alabildiğine özgür kalbinde bir damla kan devindiği sürece, düşmanlarına Epikuros'un şu haykırışıyla karşılık vermekten hiçbir zaman usanmayacaktır: Dine karşı asıl saygısız kişi, kalabalığın taptığı tanrıları tanımayan değil, tanrılar hakkında kalabalığın inandığını onaylayan kişidir."⁴⁶ Marx'a göre, felsefe bunu açıkça söyler. Marx, Prometheus'un "sözün açığı, ben o tanrılar sürüsünden nefret ediyorum" itirafının Epikurus'un itirafı olduğunu, insanın özbilincini en yüksek tanrı olarak tanımayan bütün göksel ve yersel tanrılara karşı onun özdeyişi⁴⁷ olarak karşımıza çıktığını bildirmiştir.

Doktorasından sonra Marx, üniversitede çalışma ve profesör olma düşüncesiyle Bonn'a gitmiştir. Fakat 1832'de Feuerbach'ı kürsüsünden uzaklaştıran ve üniversiteye dönmesine izin vermeyen, 1841'de genç Profesör Bruno Bauer'in Bonn'da ders vermesini yasaklayan hükümetin gerici politikası, onun akademik kariyer yapma fikrinden vazgeçmesine yol açmıştır. Marx ve Bauer, var olan iktidarı daha radikal bir şekilde kritik etmek için 1 Ocak 1842'de Köln'de yayım hayatına başlayan "Rheinische Zeitung" adlı muhalefet gazetesinde yazı yazmaya başlamışlardır. Marx, 1842 Ekiminde gazetenin yazı işleri müdürü olmuştur. Gerici burjuva hükümeti gazeteye karşı büyük bir sansür uygulamıştır.⁴⁸

⁴⁵ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 35.

⁴⁶ MARX, *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, s. 11.

⁴⁷ A.g.e., s. 11-12.

⁴⁸ LENİN, Vladimir İliç; "Karl Marx", *Marx-Engels Anıları* (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 38.

Marx'ın editörlüğünü yaptığı gazete kısa sürede popüler hale gelmiş, İngiltere'den Engels gazeteye yazılar ve haberler göndermiştir. Marx ve Engels'in tanışmasına da aynı gazete vesile olmuştur. Marx ile Engels, ilk kez Kasım 1842'de, Engels'in İngiltere'ye giderken "Rheinische Zeitung"un yönetim bürosuna uğradığında tanışmışlardır.⁴⁹

Marx, "Rheinische Zeitung"da sansüre karşı yayınladığı makalelerde, basın özgürlüğü sorununa dikkat çekmiştir. Marx, basın özgürlüğünü önemsemiştir. Ona göre, basın, insanının özgürleşmesi bakımından ehemmiyet arz eder. Marx, *Basın Özgürlüğü Üzerine* metnine şunları yazmıştır: "Genel anlamda basın, insan özgürlüğünün gerçekleşmesidir. Bu nedenle, nerede basın varsa, orada basın özgürlüğü vardır."⁵⁰ Marx, sansüre karşı çıkmıştır. Marx, sansürün basının gözlerini keskin kalemle çıkardığını, her gün düşünen insanların uzuvlarını kestiğini, kalpsiz bedenlere, tepki göstermeyen itaatkâr bedenlere izin verdiğini savunmuştur.⁵¹ Marx, kitlelerin özgürleşmesi bakımından "özgür basını" savunmuş, "sansürlenmiş basını" eleştiri bombardımına tutmuştur. Onun "özgür basın" ve "sansürlenmiş basın" konusundaki şu değerlendirmeleri ufuk açıcudur ve günümüz dünyasındaki basının konumunu anlamak bakımından kayda değerdir: "Sansürlenmiş basın iyi ürünler meydana getirdiğinde dahi kötü olarak kalır çünkü bu ürünler, özgür basını sansürlenmiş basın içinde temsil ettikleri ve sansürlenmiş basının ürünleri olarak, onların karakterinde olmadıkları sürece iyidirler. İyi basın kötü ürünler üretse bile iyi kalır. Bu ikincisi için özgür basının özel doğasından sapmalar mevcuttur. İyi bir sesi olsa dahi hadım edilmiş, kötü bir insan olmaya devam eder. Doğa canavarlar üretse bile iyi kalır. Özgür basının özü, karakterli, rasyonel, özgürlüğün ahlaki özüdür. Sansürlenmiş basının özü, esaretin karakter-siz canavarıdır; o uygar bir canavar, süslenmiş bir kürtadır."⁵²

⁴⁹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 56.

⁵⁰ MARX, *Basın Özgürlüğü Üzerine*, s. 68.

⁵¹ A.g.e., s. 81.

⁵² A.g.e., s. 72-73.

Marx'ın "Rheinische Zeitung"daki yazıları⁵³, devrimci içerik taşımaktadır. Marx, burjuva toplum düzeninden iyice rahatsızlık duymuş, yazılarında, demokrasi, devrim, değişme ve başkalaşım gibi sözcükleri kullanmaya özen göstermiştir. O, var olan acımasız burjuva sisteminin değişmesi, başka bir duruma dönüşmesi için mücadele etmiş, ağzından "başkalaşım" sözcüğünü düşürmez olmuştur. Derrida'nın ileri sürdüğü gibi, böylelikle "'başkalaşım' Marx'ın tüm yaşamı boyunca en sevdiği sözcüklerden biri"⁵⁴ haline gelmiştir.

Marx'ın gazetenin yazarı olarak yapıp ettikleri, onun ilgisini siyasal pratik alana kaydırmıştır. Marx'ın içeriğini ve genel çizgisinin belirlediği gazete, Prusya devleti tarafından tehlikeli olarak görülmüş, gazeteye sıkı bir sansür uygulanmış, tüm bunlar üzerine gazeteyi finans eden liberal Rhein burjuvazisi geri adım atmıştır. Bunun üzerine Marx, 19 Mart 1843'te gazetenin editörlüğünden ayrılmış, kısa bir süre sonra ise gazete kapanmıştır.⁵⁵

Gazeteden ayrılan Marx, sıkıntı günler yaşamıştır. Her şeyden bunalan Marx, nişanlısı Jenny ile Rhein ırmağı civarında küçük bir kent olan Kreuznach'a taşınmış ve orada evlenmişlerdir.⁵⁶ Jenny'nin dünya görüşünün Marx'inkiyle

⁵³ FEDOSEYEV ve Diğerleri, **Karl Marx Biyografisi**, s. 39-43.

⁵⁴ DERRIDA, Jacques; **Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal**, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 85.

⁵⁵ FEDOSEYEV ve Diğerleri, **Karl Marx Biyografisi**, s. 44-45.

⁵⁶ Marx, eşi ve dostları tarafından Moro, Devil, Old Nick, Usta ve Challey olarak da çağrılmıştır (GOYTISOLO, Juan; **Marx'ların Öyküsü**, Çeviren: Muhittin Karkın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7). Yakın dostu ve düşünce arkadaşı Engels, Marx ile yazışmalarında çoğu kez ona "Sevgili Moor" diye hitap etmiştir (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 219 ve 263). Ailesi ve dostları Marx'a zaman zaman "Mohr" (DURAND, **Karl ile Jenny Marx**, s. 54-55) adını takmışlardır. Marx, başta ailesi olmak üzere çevresi tarafından çok sevilen birisidir. Marx, aile içinde iyi bir baba, arkadaşları için de iyi bir dosttu. Fakat Marx'ın hayatı hep

birebir örtüşmesi esasında Marx için büyük bir şanstı: “Onun (Jenny) için en tiksindirici şey kâr hırsı ve burjuva uğraşları.”⁵⁷

Marx, burjuvazinin söylem ve eylemlerinden tiksinti duymuş, yapacağı pek fazla bir şey olmadığını düşünerek ülkesinden ayrılmaya karar vermiştir. Başka bir deyişle, Prusya’da devrimci düşünce ve eğilimlerin yazıyla savunulmasının olanaksız olduğunun iyice ayırdına varan Marx, Almanya’yı terk etme kararı almış, yurtdışında kendi düşüncelerini yayacak/yaygınlaştıracak bir yayın organı çıkarmayı planlamıştır. Prusya hükümetinin kendisini çalışmadan para kazanabileceği bir memuriyetiyle satın almaya girişmesi üzerine -ki Marx’a bu teklif babasının arkadaşı olan C. J. Esser tarafından iletilmiştir- Marx derhal Prusya’yı terk etmiş ve Paris’e gitmiştir.⁵⁸ Marx, Ruge ile birlikte Paris’te, “Deutsch-Französische-Jahrbücher” adlı dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Marx ve Ruge “bir Alman dergisi yayınlamak için eğer Paris’i seçmişlerse, bunun nedeni Almanya’da egemen olan sansürün, tüm karşılık (muhalefet) basınına yavaş yavaş susturmuş olmasıdır.”⁵⁹

Marx, anılan dergide Hegel felsefesi, kapitalizm, proleterya, materyalizm ve Yahudi sorunu üzerine yazılar yazmıştır. Bu arada dergiye sürekli makale gönderen Engels ile düşünsel diyalog kurmuştur.

çarpıtılarak anlatılmıştır. “Marx’ın hayatı; gazeteciler, siyasetçiler ve sosyal bilimciler tarafından durmaksızın tekrarlanan bir klişeler yumağı haline gelmiştir. Kısaca, kuramlarının başına gelen şey, kendi hayatının da başına gelmiştir. Bu klişelerden bazıları Marx’ı, ‘yalnız’ birisi olarak göstermekte, onu, kendini diğer insanlardan soyutlamış, saldırgan, ukâla ve otoriter birisi olarak tanımlamak tadırlar. Marx’ın hayatı ile ilgili hiç olmazsa birazcık bir bilgisi olan herkes, bir eş, bir baba ve bir arkadaş olarak Marx’ın hiç de bu klişelere uymadığını görecektir” (FROMM, Marx’ın İnsan Anlayışı, s. 167).

⁵⁷ DURAND, Karl ile Jenny Marx, s. 20.

⁵⁸ FEDOSEYEV ve Diğerleri, Karl Marx Biyografisi, s. 51-52.

⁵⁹ BOTTIGELLI, E.; “Sunuş”, MARX, 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe (iç.), s. 35.

Marx, Paris'te bulunduğu yıllarda Hegel ve özellikle Hegel'in hukuk felsefesinin bir eleştirisi biçimi altında hukuk bilimi ile siyasal bilimin eleştirisini⁶⁰ sorun edinmiştir. "Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, Hegelci *Hukuk Felsefesi*'ni eleştirici bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu."⁶¹ Marx, önündeki en büyük iş olarak Hegel'in devlet ve hukuk teorisinin eleştirilmesini görmüştür. Zaten Marx'ın *Hegel ve Hegelci felsefeden kopuşunu*⁶² sağlayan ana etmen de bu olmuştur. Marx, Hegel'in devlet anlayışını eleştirerek onu aşabilmiş ve kendi fikirlerinin gelişimini hızlandırmıştır. "Marx dünya görüşünü ilk kez, Hegel'in 'Hukuk Felsefesi' adlı yapıtını eleştirirken biçimlendirdi; bu eleştirisinde Hegel'in sivil (uygar) toplumda devletin önceliği ve üstünlüğü kuramını tam tersine çevirmişti."⁶³ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* yapıtında⁶⁴, burjuva düşüncesine uygun bir biçimde devleti soyut gerçeklik olarak kavramsallaştırmıştır: "Devletin ereğinin genel çıkar olarak genel çıkar olması ve bu genel çıkar özel çıkarların tözü olduğuna göre özel çıkarların korunması da olması, 1. onun *soyut gerçeklik* ya da tözselliğini oluşturur; ama o 2. onun *zorunluluğudur* da..."⁶⁵ Hegel, devleti "Tanrının dün-

⁶⁰ MARX, 1844 Elyazmaları: *Ekonomi Politik ve Felsefe*, s. 83.

⁶¹ MARX, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, s. 22.

⁶² Marx, 1840'lı yılların başında Hegel'in felsefî ve tarihî görüşü tarafından zapt edilen genç Alman entelektüeller kuşağından biriydi [COHEN, G. A.; "Images of History in Hegel and Marx", *The Classical Tradition in Sociology, The European Tradition, Volume II* (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 35].

⁶³ MOORE, Stanley W.; *Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı: "Kapitalist Demokrasinin Eleştirisine Giriş"*, Çeviren: Ahmet Cumhur Aytulun, Simge Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 58.

⁶⁴ HEGEL, G. W. Friedrich; *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991.

⁶⁵ Hegel'den aktaran; MARX, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 25.

yadaki yürüyüşü” olarak görmüştür.⁶⁶ Marx, Hegel’in devleti, onun işlevlerini soyut bir tarzda değerlendirmesini ve devleti soyut güç görmesini kritik etmiştir.⁶⁷ Hegel’e göre, devlet sosyal ilişkileri açıklar. Oysa Marx’a göre, devleti sosyal ilişkiler açıklar.⁶⁸ Hegel, bireylerin gerçek koşullarının ve maddi yaşamlarının devlet tarafından yaratıldığını, Marx ise tam aksini savunmuştur. Marx, devletin durmadan belirli insanların hayat süreçlerinin sonucu olarak meydana geldiğini iddia etmiştir.⁶⁹ Marx, Hegel’in devlet anlayışının özel çıkarların üzerine yoğunlaştığını, çoğunluğun çıkarlarını temsil etmekten uzak olduğunu vurgulamıştır. Kısaca, Hegel’in devlet söylemi özel mülkiyete bağımlıdır⁷⁰, Marx’ın da Hegel’in devlet anlayışında en sorunlu olarak gördüğü şey zaten budur.

Marx, Hegel ve özellikle onun hukuk felsefesiyle uğraşırken aynı zamanda Yahudi meselesi üzerine de kafa yormuştur. Kendisi dinsel açıdan Yahudiliğe bağlı değildir fakat “yaşamının ilk dönemlerinde Yahudi sorununa büyük ilgi duyduğu”⁷¹ bir gerçektir. Marx, *Yahudi Sorunu* eserinde, Yahudi olmasına karşın Yahudiliği aşağılamış, onun temelini para üzerine kurulu olduğunu iddia etmiş, onu parayla özdeşleştirmiştir. “Nedir yahudiliğin dünyasal temeli? *Pratik* gereksinim, *özel çıkar*. Nedir yahudinin bu-dünyalık dini? *Bezirganlık*. Bu-dünyalık tanrısı? *Para*.”⁷²

Marx, zikredilen metninde, Alman Yahudilerinin özgür-

⁶⁶ MARCUSE, Herbert; *Us ve Devrim: Hegel ve Toplumbilimin Doğuşu*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1989, s. 173.

⁶⁷ MARX, Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, s. 25-30.

⁶⁸ LEFEBVRE, Henri; *Marx’ın Sosyolojisi*, Çeviren: Selahattin Hilav, Gökkuşuğu Basın Yayın, İstanbul, 1995, s. 101.

⁶⁹ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 41.

⁷⁰ MILIBAND, Ralph; *Kapitalist Devlet*, Çeviren: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s. 10-11.

⁷¹ RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: *Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 33.

⁷² MARX, Karl; *Yahudi Sorunu*, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 44.

leşmesi, siyasal özgürleşme ve yurttaşlık konusunu da irdelemiştir. “Yahudinin, hristiyanın ve genel olarak *dinsel* insanın *politik* özgürleşmesi, *devletin* yahudilikten, hristiyanlıktan ve genel olarak dinden *özgürleşmesidir*.”⁷³ Marx, dinden özgürleşme sorununun sadece Yahudileri değil, insanlığın tümünü ilgilendirdiğini iddia etmiştir. Marx’a göre, “Yahudinin *özgürleşmesi*, son tahlilde insanlığın *yahudilikten özgürleşmesidir*.”⁷⁴

Marx, Yahudi sorunuyla ilgilenirken, aynı zamanda Hristiyanlık üzerine düşünmüş ve onu radikalce eleştirmiştir. Hristiyanlığın sosyal ilkeleri, Antik köleliği meşru kılmış, Ortaçağ’da serfliği yüceltmış, şimdi proletaryanın uğradığı zulmü savunmaya yeltenmiştir.⁷⁵ Marx, Hristiyanlığın sosyal ilkelerine eleştirel yaklaşmıştır. Marx, “*Rheinischer Beobachter*’in Komünizmi” başlıklı yazısında şunları ileri sürmüştür: “Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, ezen bir sınıfın ve ezilen bir sınıfın egemenliğini öğütlüyorlar ve ezilen sınıfa, ezen sınıfın lütfen merhametli davranması için dindar bir dilekten başka verecek bir şeyleri yok. ... Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, ezenlerin ezilenlere karşı yaptıkları bütün aşağılıkların ya ilk günahın ya da başka günahların haklı cezalandırılması, ya da tanrının, sonsuz bilgeliği içinde, bağışladıklarına uyguladığı sınavlar olduğunu bildiriyorlar. Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, alçaklığı, insanın kendisine nefret duymasını, alçalmayı, köleliği, alçakgönüllülüğü, kısacası ayaktakımının tüm niteliklerini örgütlüyorlar; kendine ayaktakımı gibi davranılmasına izin vermek istemeyen proletaryanın ise kendi cesaretine, özgüvenine, gururuna ve bağımsızlık ruhuna ekmeğinden çok gereksinimi var. Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri sinsî ve ikiyüzlü ilkelere, oysa proletarya devrimcidir.”⁷⁶

⁷³ A.g.e., s. 15.

⁷⁴ A.g.e., s. 45.

⁷⁵ MARX ve ENGELS, *Politika ve Felsefe*, s. 80; MARX ve ENGELS, *Din Üzerine*, s. 75.

⁷⁶ MARX ve ENGELS, *Din Üzerine*, s. 75-76.

Marx, özel olarak Yahudiliğin ve Hristiyanlığın, genel olarak din fenomeninin eleştirisini acımasızca yapmış, dinin insanlığı karanlığa gömen yönüne işaret etmiş, her zaman için egemen sınıfların ideolojik aygıtı olarak işlev gördüğünü, yani ezilen kitleleri bilinçsizleştirdiğini ve aldattığını iddia etmiş, insanların mutluluğunun yollarından birisi olarak dinin ortadan kalkması gerektiğini savunmuştur. Marx'ın din olgusuna dair açıklamaları oldukça serttir: "... dinin eleştirisi tüm eleştirinin başlangıç koşuludur. ... dine karşı savaşım vermek dolaylı olarak, tinsel *kokusu* din olan *dünyaya* karşı savaşım vermektir. Dinsel sıkıntı bir yandan gerçek sıkıntının *ifadesi*, bir yandan da gerçek sıkıntıya karşı *protesto*dur. Din, tinsiz koşulların tini olduğu gibi, ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın ruhudur da. O halkın *afyonudur*. Halkın *yanılsamalı* mutluluğu olarak dini ortadan kaldırmak, halkın *gerçek* mutluluğunu istemektir. Durumu hakkında yanılsamalardan vazgeçmesini istemek, onun *yanılsamaları gereksinen bir durumdan vazgeçmesini istemektir*. Öyleyse dinin eleştirisi, *ilke* olarak, *halesi* din olan bu *gözyaşları vadisinin eleştirisi*dir. Eleştiri, zincirlerin üstünü örten imgesel çiçekleri kopardı; bunu yaparken insanı gerçek umutsuzluğa götüren zincirler taşısın diye değil, zincirleri atsın ve canlı çiçekler toplansın diye yaptı. Dinin eleştirisi, insan yanılsamadan kurtulmuş ve akıl çağına gelmiş bir insan gibi kendi gerçekliğini düşünsün, kendi gerçekliğini etkilesin, ona biçim versin diye, kendi çevresinde, yani gerçek güneşi çevresinde dönsün diye insanı yanılsamadan kurtarır. Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın çevresinde dönen yanılsamalı güneşten başka bir şey değildir. Öyleyse *tarihin görevi*, *hakikatin ötesindeki dünya* bir kez ortadan kalktıktan sonra, *bu dünyanın hakikatini kurmaktır*. İnsanın kendine yabancılaşmasının *kutsal biçimi* bir kez açığa çıkarıldıktan sonra, *kutsal-olmayan biçimlerinde* kendine yabancılaşmasının maskesini indirmek *tarihi* hizmetinde olan *felsefenin* dolaylı *görevi*dir. Böylece cennetin eleştirisi

yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine*, tanrıbilimin eleştirisi *politikanın eleştirisine* dönüşür.”⁷⁷

Marx, dini insanlar için bir sır olmaktan çıkarmanın önemine ve daha genel bir toplum yorumunun anahtarı olduğuna inandığı için onu felsefesinin merkezine koymuş ve “din eleştirisinin her eleştirinin önkoşulu” olduğunu ısrarla dile getirmiştir.⁷⁸

Hegel’in ve dinin eleştirel değerlendirmesine yoğunlaşan Marx’ın fikriyatı yavaş yavaş biçimlenmeye başlamıştır. Hegel felsefesi ve din fenomeninin kritiği, Marx’ı “Marx” yapan ana etmenler arasında önemli bir yer tutar. Böylece, Marx materyalist felsefeye dalış yapmıştır. Onun materyalist derinin içine girmesinde Paris’in entelektüel ikliminin de etkisi olmuştur.

Marx’ın Paris döneminde “Deutsch-Französische-Jahrbücher”de yazdığı makaleler yaşamında ve yapıtlarında tutarlı bir devrimci olarak idealizmini yendiği, daha sonra sıkı sıkıya materyalist tutumu benimseyerek bir işçi sınıfı ideologuna dönüştüğü bir dönemin özeti niteliğindedir.⁷⁹ 1840’lı yıllarda “Paris, daha çok Saint-Simon ve Fourier’in hayalperest düşüncelerinden ilhamını alan sosyalizm ilkelelerini desteklemek için kurulmuş sayısız birlik ve derneğin yuvasıydı.”⁸⁰ Marx, sosyalizmin kalesi Paris’te “Deutsch-Französische-Jahrbücher”e birlikte emek verdiği arkadaşı

⁷⁷ A.g.e., s. 34-36. Hemen belirtelim ki, Marx’ın dine dair çok tartışılan “din halkın *afyonudur*” ifadesini çeşitli bağlamlarda Kant, Herder, Feuerbach, Bruno Bauer ve Heine’nin yazılarında bulmak olanaklıdır (LÖWY, Michael; **Marksizm ve Din: Kurtuluş Teolojisi Meydan Okuyor**, Çeviren: İrfan Cüre, Belge Yayınları, İstanbul, 1996, s. 28). Meselâ, Marx’ı etkileyen Feuerbach’a göre, “yapmamız gereken tek şey, dini ilişkileri tersine çevirmektir unutmayın din sadece amaca ulaşmak için kullanılan bir araçtır” (FEUERBACH, Ludwig; **Hristiyanlığın Özü**, Çeviren: Devrim Bulut, Öteki Yayınevi, Ankara, 2004, s. 287).

⁷⁸ BARRETT, Michéle; **Marx’tan Foucault’ya İdeoloji**, Çeviren: Ahmet Fethi, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 17.

⁷⁹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, **Karl Marx Biyografisi**, s. 57.

⁸⁰ CARR, Karl Marx: **Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma**, s. 51.

Ruge ile görüş ayrılığına düşmüş, proletaryaya olumsuz yaklaşan arkadaşıyla yolunu ayırmıştır. Marx, Paris'teyken Fransız sosyalistleri, devrimci proleterler ve Alman göçmenleriyle temasa geçmiş, Heinrich Heine ile dost olmuş, Proudhon ve Bakunin ile tanışmış, Proudhon'a geceler boyu süren tartışmalarında diyalektik ve materyalist dünya görüşünü kabul etmesi için dil dökmüştür.⁸¹

Marx, bu sıralar düşüncelerinin özü olarak görülen 1844 *Elyazmaları* metnini yazmıştır. Ancak eseri olgunluk dönemindekilerle çeliştiği gerekçesiyle sıkça eleştirilmiştir.⁸² Zikredilen çalışması çoğu kez bir geçiş/"kopuş/kopuntu"⁸³

⁸¹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 61.

⁸² BOTTIGELLI, "Sunuş", *MARX, 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe* (iç.), s. 13.

⁸³ Althusser, Marx'ın yapıtlarında 1845'ten sonra gözlenebilen "epistemolojik kopuntu" olduğunu vurgulamış, "1845 öncesi Marx" (Genç Marx) ile "1845 sonrası Marx" (Olgun Marx) ayrımını yapmıştır (ALTHUSSER, Louis; *Özeleştirici Öğeleri*, Çeviren: Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 9-32). Marx'ın 1845'ten sonraki eserlerinde beliren epistemolojik kopuşa/kopuntuya ilişkin Althusser, *Özeleştirici Öğeleri*'nde şunları yazmıştır: "Alman İdeolojisi'ndeki anlam karışıklıklarında ve tereddütlerinde bile, Marx'm daha önceki metinlerinde bulunmayan ve onların tarih-öncesinden çok farklı bir biçimde işlevsellik gösterebilen temel teorik kavramların yerli yerine yerleştiği saptanabilir. Ben burada, özgün tertiplerinin o sıralar, yepyeni bir anlam ve işlev kazandırdığı üretim biçimi, üretim ilişkileri, üretici güçler, ...toplumsal sınıflar, hakim sınıf/ezilen sınıf, hakim ideoloji/hakiküm altındaki ideoloji, sınıflar mücadelesi vb. gibi bu yeni kavramların incelemesine, reddedilmez bir mukayese imkanı veren, şu örneği yeniden vermek için girmeyeceğim. Hatırlarım ki, 44 *Elyazmaları*'nın teorik dizgesi şu üç temel kavrama dayanmaktaydı: İnsanın özü/Yabancılaşma/Yabancılaşmış emek" (s. 13). Althusser'in yorumuna göre, Marx, 1845'ten itibaren tarihi ve politikayı "insanın özü" üzerine inşa eden bir teoriden köklü biçimde kopmuştur. Marx, toplumsal oluşum, üretici güçler, üretim ilişkileri, üstyapı, ideolojiler gibi kökten yeni kavramlar üzerinde temellenen bir tarih ve politika teorisi oluşturmuştur (ALTHUSSER, Louis; *Marx İçin*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2002, s. 276). Althusser'e göre, "Marx, 1845'te kendinden önce var olmayan bir bilimin temellerini atmaya başlar: Bu tarih bilimidir. Bunun için yeni bazı kavramlar ileri sürer, bu kavramlar yavaş yavaş bir teorik sistem içerisinde belirlenir,

dönemi ürünü şeklinde nitelenmiştir. O, anılan metninde, “doğa ve toplum ile ilişkileri içinde göz önünde tutulmuş bulunan insanın genel gelişmesinin bir açıklaması aracıyla, diyalektik ve tarihsel materyalizm üzerine kurulu yeni bir dünya görüşünün genel çizgilerini”⁸⁴ ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, Marx, 1844 Elyazmaları’nda, burjuva toplumunda yabancılaşmış insanın betimlenmesi sorunu ile komünist toplumda yabancılaşmanın yok olması konusu üzerinde durmuştur.⁸⁵

Paris, Marx’ın hayatındaki dönüm noktalarını belirlemeye devam etmiştir. Ağustos 1844’de Engels, Marx’ı görmek için Paris’e gelmiştir. Marx ve Engels Paris’te 10 gün boyunca sürekli görüşmüş ve dostluk kurmuşlardır.⁸⁶ Bu tarihsel

uyumlanırlar; bunlar onun daha önceki hümanist gençlik yazılarında bulunmayan kavramlardır: üretim tarzı, üretici güçler, üretim ilişkileri, altyapı-üstyapı, ideoloji vb. gibi. Kimse yadsıyamaz bunu” (ALTHUSSER, Louis; John Lewis’e Cevap, Çeviren: Müntekin Ökmen, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 33). Althusser’in bu yorumuna tepkiler de vardır. Örneğin Henry, Althusser’in “epistemolojik kopuş” fikrini ciddiye almamıştır: “Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Althusser’in sözünü ettiği, önce insan ve birey, sonra üretici güçler, üretim ilişkileri şeklindeki kavram ardışıklığına Marx’ın eserinde hiçbir şekilde rastlanmaz. Tam tersine, bu kavramlar zamandıştır; bunlar hem gençlik eserlerinde hem de sonraki eserlerde yer alır” (HENRY, Marx’a Göre Sosyalizm, s. 22-23). Bu tartışmalar bir yana, şurası bir gerçek ki, Marx, ilk dönem yazılarında (1837-1844), ağırlıklı olarak basın özgürlüğü, felsefe, felsefe tarihi, hukuk felsefesi, diyalektik, Hegel, demokrasi, bürokrasi, oy verme, Yahudi sorunu, yabancılaşma ve yabancılaşmış emek konularına daha fazla yer vermiştir (MARX, Karl; Karl Marx: Selected Writings, Editör: David McLellan, Oxford University Press Inc., New York, 2000, s. 3-137).

⁸⁴ CORNU, Auguste; “Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları”, MARX, 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe (iç.), s. 243.

⁸⁵ COGNİOT, Çağdaşımız Karl Marx, s. 27.

⁸⁶ “Sana bir şey olursa, tüm hareketin hali nice olur? Marx’la Engels arasındaki dostluğu hiçbir şey bundan daha isabetli bir biçimde gösteremezdi” (ENGELS, Friedrich; Büro ile Barikat Arasında: Mektuplarda Bir Yaşam, Çeviren: Necla Kuglin ve Jörg Kuglin, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 115). Diğer yandan Marx, yaklaşık 30 yıl boyunca önemli ölçüde Engels’in ekonomik yardımlarıyla ayakta kalmış ve ailesinin geçimini sürdürmüştür. Engels, Marx ve ailesi

buluşmadan, yani “çağ açan görüşme”den⁸⁷ sonra Almanya’ya dönen Engels, Marx’a gönderdiği Ekim 1844 tarihli mektubunda şunları yazmıştır: “Nice zamandır, seninle geçirdiğim on gün boyunca olduğum gibi insancıl ve mutlu değilim.”⁸⁸

Kısacası, kaderin Marx ve Engels’i bir araya getirdiği günden itibaren, bu iki dost hayat boyu tüm çalışmalarını ortak bir davaya adanmışlardır.⁸⁹ Tanıştıklarından bu yana Marx ve Engels, birlikte anılır olmuşlardır.

Marx ile Engels’in teorik ve metodolojik görüşleri birebir örtüştüğü için Genç Hegelcilere karşı yoğun bir eleştiri yapmayı planlamışlardı. Engels, bu durumu şöyle beyân etmiştir: “1844 yazında Marx’ı Paris’te ziyaret ettiğimde bütün teorik alanlarda tam bir ittifak halinde olduğumuz açıkça ortaya çıktı. Ortak çalışmamız o tarihte başlar.”⁹⁰

Bu tarihten itibaren sosyoloji tarihinin eşsiz ikilisi Marx ve Engels ortaklaşa eserler üretmeye başlamışlardır. Onların ilk kolektif yapıtları, *Kutsal Aile*’dir. Onlar, zikredilen çalışmada Genç Hegelcilerin sınıfsal temeli olmayan görüşlerinin eleştirisini yapmışlar, proletarya ile burjuvazinin uzlaşmaz karşıtlığını ortaya koymuşlardır: “Proletarya ve zenginlik, karşıt şeylerdir. Karşıt şeyler olarak bir bütünlük

için “aileden birisi” olmuştur. Marx’ın arkadaşı, damadı ve işçi sınıfı hareketinin liderlerinden Paul Lafargue şunları yazmıştır: “Engels, deyim yerindeyse Marx ailesinin bir üyesi gibiydi. Marx’ın kızları ona ikinci babamız derlerdi. O Marx’ın *ikinci kişiliği* idi” [LAFARGUE, Paul; “Marx’tan Anılar”, *Marx-Engels Anıları* (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 99]. Engels, Marx ve ailesinin maddi bakımdan çok sıkıntılı olan hayatlarını kurtarmada adeta bir can simidi olmuştur.

⁸⁷ KANDEL, Y. P ve Diğerleri (Bilimler Akademisi Kolektifi); *Friedrich Engels Biyografisi*, Çeviren: Oğuz Özügöl ve Süheyla-Saliha Kaya, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997, s. 49.

⁸⁸ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 15.

⁸⁹ LENİN, Vladimir İ.; *Friedrich Engels*, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 1.

⁹⁰ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 71.

oluştururlar. Her ikisi de özel mülkiyet dünyasının oluşumlarıdır. Sorun, onlardan her birinin bu çelişki içinde hangi belirli yeri tuttuğunu bilmektir. Bunlar bir bütünün iki yüzüdür demek, yetmez.”⁹¹

Marx, yazdıklarından dolayı Paris'te sıkıntılı günler geçirmeye başlamıştır. Onun üzerindeki siyasal baskılar yoğunlaşmıştır. Fransız hükümeti sosyalist tavırları yüzünden Marx, Bakunin, Bürgers ve Heine gibi düşünce insanlarının ülkeden sürülmesini kararlaştırmıştır. Kamuoyu baskısı olunca Heine'nin sürgün kararını iptal etmiş fakat Marx'ın sürülmesi konusunda hiçbir taviz vermemiştir. Marx, Paris'ten sürülmüş ve Brüksel'e gitmiştir. Ardından ailesi de Brüksel'e gelmiştir. Marx'ın Brüksel'e gelişi kraliyet hükümetinin dikkatini çekmiştir. Marx, kısa bir süre içinde polis müdürlüğüne çağırılmış ve kendisine Belçika'da gündelik siyaset üzerine yazı yazmayacağına dair bir taahhütname imzalatılmış ve Brüksel'de kalmasına yalnızca bu koşulla izin verilmiştir. Bu arada Marx, Aralık 1845'te Prusya yurttaşlığından çıkmıştır.⁹²

Engels, Marx ile daha yakın olmak için Brüksel'e yerleşmiştir. Engels, o yıllarda işçi sınıfının durumunu tüm sosyal hareketlerin gerçek temeli ve çıkış noktası olarak ele aldığı⁹³ *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* metniyle oldukça ünlenmiştir. Marx, Engels'in 24 yaşındayken yazdığı metnindeki görüşleri karşısında büyük bir heyecana kapılmıştır. Zaten, söz konusu inceleme için çok sayıda yazar “1845'te olduğu gibi bugün de, o dönemin işçi sınıfı hakkında yazılmış en iyi tek kitap”⁹⁴ demiştir. Marx da İngiliz işçi sınıfının hallerini ayrıntılı tahlil eden bu eser için övgüler düzmüştür.

Engels ile düşünsel ve ideolojik diyalogu gitgide sağlam-

⁹¹ MARX ve ENGELS, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı*, s. 57.

⁹² FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 78-80.

⁹³ ENGELS, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, s. 23.

⁹⁴ HOBBSAWM, Eric J.; “Sunu”, ENGELS, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (iç.), s. 19.

laşan Marx, 1844'ten başlayarak yeni dünya görüşünün başlangıç ilkelerinin ilk ifadesi olarak *Feuerbach Üzerine Tezler*'i ileri sürmüştür.⁹⁵ Marx, "filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, sorun onu değiştirmek tir,"⁹⁶ teziyle tartışılır hale gelmiştir. Marx, bahsi geçen çalışmasında kısa ve özlü bir biçimde formüle ettiği materyalist duruşunu Engels ile yazdığı *Alman İdeolojisi*'nde geliştirmiştir. "*Alman İdeolojisi* Marx ve Engels'in 'materyalizminin' ilk ve birçok bakımdan en tutarlı açıklamasıdır."⁹⁷

1845 yazında Engels ile birlikte İngiltere'ye giden, orada yaklaşık altı hafta kalan⁹⁸ ve kapitalist toplumun temel özelliklerini yakından görme fırsatı bulan Marx, yeni bir felsefi çalışma üzerine odaklaşmıştır. Bu yoğun çalışma sürecinde yanında Engels de vardır. Artık onlar ayrılmaz ikili olmuşlardır. Nitekim ilk yapıtları *Kutsal Aile*'den farklı olarak "*Alman İdeolojisi*, Marx ve Engels'in ayrılmaz işbirliğinin ürünüdür."⁹⁹ Proletaryanın meşru savaşımının somut koşullarının tahliline azimle girişen bir yapıt¹⁰⁰ konumundaki *Alman İdeolojisi* temel olarak *Feuerbach Üzerine Tezler*'de 11.tez şeklinde formüle edilen anlayışın bir açılımıdır: "Gerçekte ve pratik materyalist için... sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek..., varolan duruma pratik olarak saldırmak ve onu değiştirmektir."¹⁰¹ Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde, esasında felsefenin temel sorununa, eş deyişle varlık ile bilinç arasındaki ilişki sorunsalına eğilmişler ve "yaşamı belirleyen

⁹⁵ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 20-26.

⁹⁶ A.g.e., s. 22. Marx'ın bu ünlü tezini Engels, "filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmek tir" şeklinde ifade etmiştir (A.g.e., s. 26).

⁹⁷ LELEDAKİS, Kanakis; *Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19-20.

⁹⁸ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 86.

⁹⁹ KANDEL ve Diğerleri, *Friedrich Engels Biyografisi*, s. 69.

¹⁰⁰ MILHAU, Jacques; "Sunuş", MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi - Feuerbach* (iç.), s. 13.

¹⁰¹ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 46.

bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır"¹⁰² biçimindeki o ünlü saptamayı yapmışlardır.

Marx, *Alman İdeolojisi* ve onu izleyen süreçte burjuva toplum düzeni ve mülkiyet ilişkilerinin çözümlenmesi, proletaryanın sınıf olarak bilinçlenmesi ve örgütlenmesi girişimlerine çaba sarf ederken, 1844 yılından beri tanıştığı, "keskin zekâsına ve yazarlık yeteneğine değer verdiği"¹⁰³ ve "Fransız sosyalizminin en dişli düşünürü"¹⁰⁴ Proudhon'la anlaşmazlığa düşmüş ve onunla polemige girmiştir. Proudhon, mülkiyetin "emeğin inkârı"¹⁰⁵, "toplumun yok oluşu"¹⁰⁶ ve "hırsızlık"¹⁰⁷ olduğunu savunmuş, üretim araçlarının özel mülkiyetini eleştirmekten ziyade daha çok geniş ölçekli mülkiyeti eleştiri konusu yapmıştır. Proudhon'a göre, "mülkiyet sorunu, insanın yazgısı sorununun ardından, aklın önüne koyabileceği en büyük, çözebileceği ise en son sorundur."¹⁰⁸ Proudhon, "kapitalist sistemin, büyük kapitalistlerin rekabetinin ve tekelinin küçük üretici için doğurduğu kötü sonuçlar olmaksızın sürdürebileceği"¹⁰⁹ noktasına odaklaşmıştır. Proudhon, Marx'a 17 Mayıs 1846'da gönderdiği mektubunda "mülkiyeti hafif yollu desteklemeyi yeğlerim"¹¹⁰ demiş, böylelikle de Marx'ın eleştiri oklarına hedef olmuştur. Proudhon kendisine "içten dostluğu"¹¹¹ bildiren Marx'ın önemseddiği bir düşünür olmaktan uzaklaşmış, gitgide küçük burjuvazinin düşünürü vazifesini üstlenmiştir.

¹⁰² A.g.e., s. 42.

¹⁰³ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 108.

¹⁰⁴ İsaiah Berlin'den aktaran; ATTALI, *Karl Marx: Evrensel Zihin*, s. 76.

¹⁰⁵ PROUDHON, *İktisadî Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, s. 279.

¹⁰⁶ A.g.e.

¹⁰⁷ PROUDHON, Pierre-Joseph; *Mülkiyet Nedir? Çeviren: Vedat Gülşen Üretürk*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 46, 59-60; PROUDHON, *İktisadî Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, s. 279.

¹⁰⁸ PROUDHON, *İktisadî Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, s. 274.

¹⁰⁹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 109.

¹¹⁰ JAMES, Émile; "Giriş," PROUDHON, *Mülkiyet Nedir?* (iç.), s. 30.

¹¹¹ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 23.

Marx'ın sonradan "küçük burjuva"¹¹² diye etiketlediği Proudhon ayrıca *Sefaletin Felsefesi* adında bir eser daha kaleme almış ve "işçilerin sermaye düzenini ortadan kaldırma gereği duymadan üretim araçlarını nasıl ele geçirebileceklerini araştırmıştır."¹¹³ Daha önce "Proudhon'a işbirliği teklif eden bir mektup yazan"¹¹⁴ Marx bu kez onun *Sefaletin Felsefesi*'ne yanıt olarak 1847'de *Felsefenin Sefaleti*'ni yayınlamıştır.¹¹⁵ Lenin'in "ilk olgun Marksist eserlerden biri olarak"¹¹⁶ gördüğü bu yapıtında Marx, Proudhon'u eleştirirken kendi felsefi kavrayışını ve ekonomiye dair genel tezlerini ortaya koymuştur. Marx, *Alman İdeolojisi*'nden beri formüle ettiği tarihsel materyalizmin temel ilkelerini ilk kez net bir biçimde- üstelik Proudhon'a karşı polemiksel bir üslup içerisinde- netleştirmiştir. Marx, yalnızca Proudhon'u eleştirmekle kalmamış¹¹⁷, aynı zamanda burjuva ekonomistlerinin temel yanlışlarına, yani değer, işbölümü ve krediyi değişmez kategoriler olarak görmelerine dikkat çekmiştir.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nden sonra *Ücretli Emek ve Sermaye* yapıtını üretmiştir. Marx'ın "'bir meta olarak emek' ve ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaştığı"¹¹⁸ eseri, daha önce Haziran 1848'den 19 Mayıs 1949'a kadar "Neue Rheinische Zeitung"da başyazılar¹¹⁹ olarak yayınlanmıştır. Marx'ın 1847'de, Brüksel'de Alman

¹¹² JAMES, "Giriş," PROUDHON, *Mülkiyet Nedir?* (iç.), s. 30.

¹¹³ TİMUÇİN, Afşar; *Düşünce Tarihi*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992, s. 663.

¹¹⁴ RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş, s. 70.

¹¹⁵ MARX, *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*.

¹¹⁶ FEDOSEYEV ve Diğerleri, Karl Marx Biyografisi, s. 111.

¹¹⁷ A.g.e., s. 113.

¹¹⁸ VYGODSKI, Vitali S.; Marx'ın Düşüncesi: İktisat ve Tarih, Çeviren: Attila Aksoy, V Yayınları, Ankara, Tarihsiz, s. 32.

¹¹⁹ ENGELS, Friedrich; "Sunuş", Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* (iç.), Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 5. Marx bu gazetenin başyazarı, Engels de yazı kurulu üyesiydi (MARX, *Ücretli Emek ve Sermaye*, s. 83).

İşçiler Derneği'nde ekonomi politik üzerine verdiği konferanslar çalışmanın temelini oluşturmuştur. Marx, zikredilen metninde¹²⁰, genel hatlarıyla ücretli emekle sermaye arasındaki ilişki, proleterin köleliği, kapitalistin egemenliği, orta sınıfların ve köylülüğün kapitalist sistem altındaki kaçınılmaz yıkımı, Avrupa'nın çeşitli uluslarının dünya pazarının zorbası konumundaki İngiltere tarafından ticari boyunduruk altına alınması ve sömürülmesi üzerinde durmuştur.

Marx yazma işini sürdürürken bir yandan da Engels ile birlikte proleter devrimcileriyle ilerici küçük burjuva ve küçük burjuva demokratlarını bir araya getiren Brüksel Demokratik Birliği'nin kurulmasında aktif rol almıştır. Marx, Komünistler Birliği'nin I. ve II. kongrelerine konuşmacı olarak katılmış ve bu işçi toplantılarında bir halk önderi olarak proleter kesimin takdirini toplamıştır. Marx konuşmalarında, proletarya enternasyonalizminin belirli bazı ana ilkelelerini formüle etmiştir.¹²¹ Burjuvaziye karşı devrimci hareket 1847 sonları ve 1848 başlarında doruk noktasına erişmiştir. Avrupa'da sosyalizmin ayak sesleri duyulmaya başlamış, başta Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa toplumları karışmıştır. "Devrim bütün Avrupa'da gürlüyordu. Marx ve Engels, memleketlerindeki kavgada yerlerini almak için Köln'e gitmeye karar verdiler. ... Almanya'da korkunç günler yaşanıyordu. Ülkenin her yanında ayaklanan işçiler vahşice katlediliyordu. Marx, birçok kez ölümden kıl payı kurtuldu."¹²²

Devrim koşullarında öncü aydın konumunu üstlenen Marx, yoğun bir çalışma temposuna girmiştir. Bu tempo içinde Marx, aynı zamanda Engels ile birlikte öncelikli olarak örgütlenmesini 1847'de tamamlamış Komünist Liga örgütünün¹²³ isteği üzerine *Komünist Parti Manifestosu*'nu

¹²⁰ MARX, *Ücretli Emek ve Sermaye*, s. 18.

¹²¹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 133.

¹²² DURAND, *Karl ile Jenny Marx*, s. 42-43.

¹²³ RİAZANOV, *Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 61, 76 ve 83.

bitirmiştir. Başka bir deyişle, 1847 yılında Alman Komünist Birliği onlardan *Komünist Parti Manifestosu*'nu talep etmiştir. Bu talebe o sıralar etkin olan sosyalizmin özünden sapmış "hakiki sosyalistler"¹²⁴ denen gruplarla da uğraşan Engels öncelikle cevap vermiş ve Ekim 1847'de *Komünizmin İlkeleri*'ni taslak olarak hazırlamıştır.¹²⁵ Marx, Engels'in bu eserini gözden geçirmiş, düzeltmiş ve ondan yola çıkarak Marxist literatürün şaheseri olan *Komünist Parti Manifestosu*'nu üretmiştir. Bu eser, ilk olarak Şubat 1848'de Londra'da kimlik belirtmeksizin yayımlanmıştır.¹²⁶

Komünist Parti Manifestosu'na baştan sona egemen olan fikirler, Marx'a aittir. Bu durumu eserin bir diğer yazarı olan Engels, onun 1883 Almanca baskısına yazdığı "Önsöz"de özellikle belirtmiştir: "*Manifesto*'ya egemen olan temel düşünce -iktisadi üretimin ve her tarihsel dönemin buradan çıkan toplumsal yapısının, o dönemin siyasal ve düşünce tarihinin temellerini oluşturduğu; bunun sonucu olarak (ilkel komünal toprak mülkiyetinin çözülüşünden bu yana) tüm tarihin bir sınıf savaşımı tarihi, sömürülen ile sömüren arasındaki, toplumsal gelişmenin çeşitli aşamalarında egemen olunan ile egemen olan sınıflar arasındaki savaşımın tarihi olduğu; ne var ki, bu savaşımın, şimdi, sömürülen ve ezilen sınıfın (proletaryanın), aynı zamanda toplumun tümünü sömürüden, ezilmekten ve sınıf savaşımından sonsuza dek kurtarmaksızın, onu sömüren ve ezen sınıftan (burjuvaziden) kendisini artık kurtaramayacağı bir aşamaya ulaştığı düşüncesi- bu temel düşünce, yalnızca ve tamamıyla Marx'a aittir."¹²⁷ Engels, *Komünist Parti Manifesto*

¹²⁴ ENGELS, Friedrich; *Hakiki Sosyalistler*, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

¹²⁵ ENGELS, Friedrich; "Komünizmin İlkeleri", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* (iç.), Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 168-188.

¹²⁶ WOOD, Marx'a Dönüş, s. 231.

¹²⁷ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 96-97.

tosu'ndaki ana fikirlerin Marx'a ait olduğunu, eserin 1888 tarihli İngilizce baskısına yazdığı "Önsöz"de bir kez daha yinelemiştir: "'Manifesto' bizim ortak eserimiz olsa da, onun çekirdeğini teşkil eden temel önermenin Marx'a ait olduğunu belirtmek zorundayım."¹²⁸

Komünist Parti Manifestosu, uzun ve kapsamlı bir çalışma değildir, sadece bir bildiridir. Dünyanın uluslararası devrimi yakın gördüğü dönemin arifesinde politik maya olarak ehemmiyet arz eden bir mücadele çağrısıdır.¹²⁹ *Komünist Parti Manifestosu*, "felsefi ve sosyal bir vesika olarak, adeta hiç kusursuzdur."¹³⁰ *Komünist Parti Manifestosu*, sosyalist belgelerin tamamının en ünlüsüdür.¹³¹ Çünkü "*Manifesto*, sosyalizm tarihinde önemli bir odak noktasıdır. Daha önceki düşünce ve tecrübeler ona vardı, daha sonraki gelişmeler ise ondan kaynaklanır. İşte bu gerçek, *Manifesto*'yu, sosyalizm tarihinin en önemli belgesi olarak damgalar."¹³² *Komünist Parti Manifestosu*'nun günlük politikayı aşan yanı vardır. Eser, hem kısa vadeli hem de uzun vadeli bir bakış açısı getirmiştir: Tarihin itici gücü olarak sınıf savaşımı düşüncesi, burjuva toplumunun çözümlenmesi, komünizmin yeni ve devrimci bir sınıfa, sanayi proleterlerine elverişli bir doktrin olarak kısa bir özeti.¹³³ Bu bağlamda, Lenin'in *Komünist Parti Manifestosu*'na dair yaptığı yorum önemli ölçüde gerçeği karşılamaktadır: "Bu yapıt, duru ve parlak bir deha ile yeni bir dünya anlayışını, toplumsal yaşamı da kucaklayan tutarlı bir materyalizmi; en geniş ve en derin gelişim öğretisi ola-

¹²⁸ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, Çeviren: Nail Satlıgan ve Diğerleri, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 62.

¹²⁹ WOOD, Marx'a Dönüş, s. 229.

¹³⁰ BEER, Karl Marx, s. 59.

¹³¹ STRUIK, "Sunuş: *Komünist Manifesto*'nun Doğuşu ve Tarihsel Önemi", s. 7.

¹³² SWEEZY, Paul; "Manifesto'nun Tarihsel Önemi", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar** (iç.), Çeviren: Olcay Göçmen, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 118.

¹³³ LICHTHEIM, George; **Sosyalizmin Kökeni**, Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 303.

rak diyalektiği; sınıf savaşımının kuramını ve proletaryanın- yeni, komünist toplumun yaratıcısının- dünya tarihindeki devrimci rolünü açıklar.”¹³⁴

Manifesto, aynı zamanda, kapitalizmin güçlü ve dahice bir analizi olarak görülebilir.¹³⁵ Marx ve Engels'in *Manifesto*'daki kapitalizmin köklerine, tarihsel seyrine, ürettiği sınıfsal düzeydeki çelişkilere, proletaryanın kapitalist toplumdaki konumuna, işlevine, proletaryayla burjuvazi arasında keskinleşen sınıf antagonizmine ve çatışmasına dair argümanları ilgi çekicidir. “Günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşimleri tarihidir”¹³⁶, tespiti Marx'ın sosyolojisi için can alıcı konumdur. Marx ve Engels, anılan metinlerinde, burjuvaziyle karşı karşıya olan tüm sınıflar içerisinde yalnızca proletaryanın gerçekten devrimci bir sınıf¹³⁷ olduğunu ileri sürmüşler, “burjuvazinin devrilmesi ve proletaryanın zaferi aynı ölçüde kaçınılmazdır,”¹³⁸ “proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok.

¹³⁴ LENİN, Vladimir İliç; **Marx-Engels-Marksizm**, Çeviren: Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 15-16.

¹³⁵ WOOD, Ellen Meiksins; “150 Yıl Sonra Komünist Manifesto”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar** (iç.), Çeviren: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 141.

¹³⁶ MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 9.

¹³⁷ Marx ve Engels, **Komünist Parti Manifestosu**'nda, modern endüstrinin sadece yaşa ve cinse göre çeşitli giderlere yol açan emek araçları tanıdığını proletaryaya açıklamışlardır. Bununla, onlar proletaryaya kendini sadece erkekleri kapsamayan bir sınıf olarak kavramanın yolunu göstermişlerdir (MULLER, Joachim; “Giriş”, MARX, Karl, ENGELS, Friedrich ve LENİN, Vladimir İliç; **Kadın ve Aile** (iç.), Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 8). Marx ve Engels, proletaryanın cins ayrımı yapılmaksızın kadını da içeren bir sınıf olduğuna dikkat çekmişlerdir. “El emeği ne denli az beceri ve güç harcaması gerektirirse, bir başka deyişle, modern sanayi ne denli gelişirse, erkek emeğinin yerini o denli kadın emeği alır. Yaş ve cinsiyet farklılıklarının işçi sınıfı için artık herhangi bir ayırıcı toplumsal geçerliliği yoktur” (MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 19).

¹³⁸ MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 26.

Kazanacakları bir dünya var”¹³⁹ gibi ana tezleri öne çıkarmışlar, böylelikle de sosyalizmin temel dayanaklarını formüle etmişlerdir. Kısacası, Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*’yu niçin yazdıklarını şöyle ifade etmişlerdir: “*Komünist Manifesto*’nun amacı, çağdaş burjuva mülkiyetinin yaklaşımakta olan kaçınılmaz yıkılışını ilan etmektir.”¹⁴⁰

Marx ve Engels, burjuva toplum düzeni ve onun asıl öğeleri konumundaki “kapitalist özel mülkiyet, burjuva devleti, burjuva ailesi ve evliliğini”¹⁴¹ yoğun bir biçimde eleştirmişlerdir. Proletaryanın örgütlenmesinde aktif olan Marx, Avrupa’da devrim ve sistem-karşıtı hareketler patlak vermeye başlayınca Brüksel’den kovulmuş ve Paris’e gitmek zorunda kalmıştır.¹⁴² Marx, burada düşüncelerini “proletaryanın devrimci organı”na¹⁴³ dönüştürülen “Neue Rheinische Zeitung”daki başyazı köşesinde açıklamaya devam etmiştir. Marx, Paris’teyken proletaryanın örgütlenmesi ve devrimci bir potansiyele kavuşması için Avrupa’nın çeşitli ülkelerine yolculuklar yapmıştır. Yoğun seyahatlerinden sonra tekrar Paris’e dönen Marx’ın başyazar olarak yazı yazdığı “Neue Rheinische Zeitung” kapatılmış, Haziran 1849’te meydana gelen ayaklanmalar sonucu Paris’te hükümet sıkıyönetim ilan etmiş, 24 Ağustos 1849’da Marx bir ömür boyu kalacağı sürgün yeri olan Londra’ya gitmiştir.¹⁴⁴ İngiltere’ye giderken Marx’ın “ne cebinde tek bir kuruşu, ne bir yol arkadaşı, ne destekçisi ne de mesleği vardır.”¹⁴⁵ Bu zor şartlar altında yolculuk yapan Marx, ölünceye değin Londra’nın en yoksul ve en ucuz semtlerinde yaşamıştır.¹⁴⁶

1848-1849 yılları arasında Avrupa’da burjuvanın de-

¹³⁹ A.g.e., s. 55.

¹⁴⁰ MARX ve ENGELS, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, s. 58.

¹⁴¹ KANDEL ve Diğerleri, *Friedrich Engels Biyografisi*, s. 108.

¹⁴² FEDOSEYEV ve Diğerleri; *Karl Marx Biyografisi*, s. 144-145.

¹⁴³ A.g.e., s. 160.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 192.

¹⁴⁵ ATTALI, *Karl Marx: Evrensel Zihin*, s. 126.

¹⁴⁶ GOYTISOLO, *Marx’ların Öyküsü*, s. 86.

mokratik devrimsel girişimleri olmuş, bu süreçte özellikle Marx daha fazla cesaret gösteren Fransız proletaryası üzerine yoğunlaşmış, bu konudaki argümanlarını *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850* metninde toplamıştır. Marx, 25 Şubat 1848'deki burjuva devriminin "Fransa'ya cumhuriyeti getirdiğini"¹⁴⁷ bildirmiştir. Ancak, devrimci ilerleyiş, kendi doğrudan trajikomik kazanımlarıyla kendine yol açmamış, tersine güçlü birleşik bir karşı-devrim meydana getirmiş, yıkıcı partinin kendisiyle savaşarak gerçekten devrimci bir parti durumuna geldiği bir hasım yaratarak kendisini ön plana çıkarmıştır.¹⁴⁸

Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850 isimli çalışmanın bir diğer özelliği, Marx'ın diyalektik metodu ilk kez bir tarihsel dönemin incelenmesine uygulamış olmasıdır. Marx, belirtilen yapıtında¹⁴⁹, 1848 Fransız burjuva devriminin köklerini, tarihsel akışını, nedenlerini, tarihsel materyalizmin altyapıyla üstyapı arasındaki karşılıklı bağlılığını, ekonomik temelin sosyal hayattaki rolünü, sosyal sınıf ve partiler savaşımının önemini, devrimlerin tarihteki işlevlerini, kitlelerin devrimler içindeki tayin edici rollerini ve tarihsel süreçte devletin görevlerini tetkik etmiştir.

Marx, 1850'li yılların başında Fransa'da Yasama Meclisi'ni fesheden Bonapartist diktatörlüğün değerlendirilmesine odaklanmış ve *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*'nin devamı mahiyetindeki *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* çalışmasını yazmıştır. Marx, Fransa'daki Bonapartist darbeyi, sınıf savaşımının bir sonucu olarak görmüştür. Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* eserinde, "Fransa'da, sınıf savaşımının sıradan ve kaba bir adamın (Louis Bonaparte) kahraman gibi görülmesini sağlayacak koşulları ve durumu nasıl yarattığını göstermeye"¹⁵⁰ çalışmıştır. Marx, anılan

¹⁴⁷ MARX, Karl; *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 61.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 32.

¹⁴⁹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 196-197.

¹⁵⁰ MARX, Karl; *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 8.

metninde¹⁵¹, darbeyi burjuvazinin gelişen karşı-devrimci niteliğinin doğal neticesi gibi ele almış, Fransa'daki siyasal partilerin durumlarını, burjuva toplumunun temel niteliklerini, sınıf çatışmalarının sosyo-ekonomik ve siyasal alana nasıl yansıdığını tartışmıştır.

Marx, Fransa analizlerinden sonra tekrar ekonomi politik üzerine gömülmüş, bu çerçevede klasik ekonomistlerin çalışmalarına yönelmiş, bilhassa Ricardo'nun *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*'ni dikkatlice incelemiştir.

1851 yılı Marx için oldukça problemlili olmuştur. 10 Mayıs 1851'de Almanya'nın Köln kentinde Marx'ın düşüncelerini savunanlar "hakim sınıfların temsilcilerinin oluşturduğu jüri"¹⁵² tarafından birer birer tutuklanmışlardır. Marx kendi yandaşlarına yönelik yapılan anti-demokratik uygulamaları, *Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat* metninde gündeme getirmiştir. Engels'in *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* kitabı da, Köln'de komünistlerin yargılanması, baskı ve haksızlıklara uğramasına dönük önemli vurgular ihtiva etmektedir.¹⁵³

Marx ve Engels, çağdaş Avrupa'da(!) görüşlerinden dolayı mülteci konumuna düşen bilim insanları sorunu ile ilgilenmişlerdir. Bu çerçevede, İngiltere'ye sığınmış olan Alman sığınmacıların durumlarını konu edinen *Sürgündeki Büyük Adamlar*'ı¹⁵⁴ yazmışlardır. Onlar, sürgündeki göçmen entelektüellerin biyografilerinden yola çıkarak onların karakterlerini ve politik çizgilerini analiz etmişlerdir.¹⁵⁵

Marx, her türlü sosyal soruna yoğun bir ilgi göstermiş, bu süreçte büyük sıkıntılar çekmiştir. Onun sosyal meselelere

¹⁵¹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 213-214.

¹⁵² MARX, Karl; *Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat*, Çeviren: Emin Karaca, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1992, s. 112.

¹⁵³ ENGELS, Friedrich; *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 131-137.

¹⁵⁴ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Sürgündeki Büyük Adamlar*, Çeviren: Sargut Şölçün, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

¹⁵⁵ ŞÖLÇÜN, Sargut; "Türkçe Çeviriye Önsöz", MARX ve ENGELS, *Sürgündeki Büyük Adamlar* (iç.), s. 9.

karşı aşırı hassasiyet gösterdiği aşikârdır. Bir bakıma nereden sorun varsa Marx orada olmuştur. Sosyal konulara yoğunlaşan Marx, başta ekonomik zorluklar olmak üzere her türlü güçlüğü tatmıştır.

Marx, İngiltere’de, özellikle ciddi ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Marx ve eşi Jenny, geçim sıkıntılarına çare bulmada öncelikle Engels’e başvurmuşlardır. Bu noktada Jenny’nin 27 Nisan 1853’te Engels’e yazdığı acı dolu dramatik mektup her şeyi gözler önüne sermektedir: “Size para meselesi üzerine yazmak, buna zorunlu olmak, benim için son derece can sıkıcı. Bugüne dek hep imdadımıza yetiştiniz. Bu kez, hiçbir kurtuluş yolu, hiçbir çıkış yolu göremiyorum. Hagen’e, Bonn’a, Georges’e, Clus’a, yengeme, Berlin’deki kız kardeşime yazdım. Korkunç mektuplar! Kim-seden tek satır yok. ... Bize bir şey yollayabilecek misiniz? Fırını, cumadan itibaren bize ekmek vermeyeceğini bildirdi.”¹⁵⁶ Marx’ın Engels’e yazdığı bazı mektuplarda ailesinin yaşadığı korkunç ekonomik sefaleti ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Fakat bu gerçeğe karşın Marx ve ailesinin ekonomik sıkıntı çekmediğini iddia edenler de olmuştur. Bu bağlamda Marx’ın yakın arkadaşı Wilhelm Liebknecht şöyle demiştir: “Marx’ın yaşamı üzerine binbir çeşit yalan uydurulmuştur; bunlar arasında çevresindeki sürgünlerin binbir yoksunluk içerisinde açlıktan kırılırken onun şen şatır bir hayat sürdüğünü öne sürenler bile vardır. ...Bayan Marx’ın notları bana, Marx ile ailesinin, yabancı bir ülkede sürgün hayatı yaşayan her türlü destekten yoksun göçmenlerin büyük zorlukları yaşamakla kalmamış, aynı zamanda yıllarca bu sürgün hayatının getirdiği en katı sefalete de katlandıklarını canlı bir biçimde gözler önüne seren kanıtlar olmuştur. Marx ailesinin çektiği sıkıntıları çeken pek fazla göçmen ailesinin bulunmadığını bile söyleyebilirim.”¹⁵⁷

¹⁵⁶ Aktaran; DURAND, Karl ile Jenny Marx, s. 49.

¹⁵⁷ LIEBKNECHT, Wilhelm; “Marx’tan Anılar”, Marx-Engels Anıları (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 150.

Marx'ı takip eden bir Prusya ajanının, 1853'te Marx ve ailesine ilişkin hazırladığı rapora düştüğü şu not, Marx'ın ekonomik koşullarını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir: "... (Marx), Londra'nın en yoksul, dolayısıyla en ucuz mahallelerinden birinde oturuyor. İki odalı bir evi var. ... Bu evde temiz ve iyi durumda tek bir eşya bile bulmak mümkün değil, her şey kırık, işe yaramaz ve yırtık..."¹⁵⁸ Ekonomik sıkıntıları Marx'ı çok hırpalamış ve sonunda Engels'e "çocuklarım olmasa intihar ederdim", diye yazmıştır.¹⁵⁹ Marx, Paul Lafargue'a gönderdiği 13 Ağustos 1866 tarihli mektubunda, eşi ve çocuklarına sıkıntılı bir hayat sürdürdüğüne atfen, "...yeniden dünyaya gelsem ... Bir tek şunu yapmazdım, evlenmezdim"¹⁶⁰, demiştir.

Marx, çektiği ekonomik sıkıntılardan kaynaklı olarak çocuklarından üçünü kısa sürede arka arkaya kaybetmiştir. Marxların en küçük oğlu Guido, Kasım 1850'de hastalıktan kıvranarak birdenbire ölmüştür. Bir yaşındaki kızları Franziska ciddi bir bronşit atağından sonra 1852 Paskalya'sında hayata veda etmiştir. Diğer oğulları, Edgar, Mart 1855'de veremden hayatını kaybetmiştir.¹⁶¹ Marx'ın eşi Jenny'nin kızı Franziska'nın ölümü üzerine yazdıkları, Marx ailesinin yaşadığı dramlarını özetlemektedir: "Hayattaki üç çocuğumuz hemen yakınımızda uzanmışlardı. Küçük melegimiz buz gibi solgun; o da yanımızda yatıyordu. Sevgili yavrumuzun ölümü, en yoksul dönemimize rastladı. Komşumuz Fransız mülteciye koştum. En sıcak gülümsemesiyle bana hemen iki İngiliz lirası verdi. Bu iki lirayla, yavrumun şimdi huzur içinde yattığı tabutun parasını ödedik. Dünyaya geldiğinde de beşiği yoktu. Son küçük barınağını da uzun süre ondan esirgediler."¹⁶²

¹⁵⁸ LONGUET, *Büyük Dedem Karl Marx*, s. 153.

¹⁵⁹ DURAND, *Karl ile Jenny Marx*, s. 60.

¹⁶⁰ *Ag.e.*, s. 92.

¹⁶¹ WHEEN, *Karl Marx Das Kapital Biyografi*, s. 31.

¹⁶² Aktaran; DURAND, *Karl ile Jenny Marx*, s. 47-48.

Sözün kısası Carr, Marx ve ailesinin İngiltere’de bilhassa 1850’li yılların başında yaşadığı ekonomik zorlukları şöyle anlatmıştır: “1850’nin Nisan ya da Mayıs’ında, yoksulluk ve zihni endişe ile yıpranmış olan Jenny Marx’ın hasta bir bebeği emzirmek için mücadele ettiği bir sırada ödenmemiş kira için haciz geldi. İcra memuru duruma el koydu. Esnafın faturaları hızla ortaya döküldü. Marx’ın, bebeğin beşiği ve yatağı da dahil birkaç öteberisine el kondu ve satıldı; aile acımasızca sokağa bırakıldı. Bir hafta kadar bir süre için Liecester Square’de bir Alman oteline sığındılar. Daha sonra bütün ev halkı Soho’da, Dean Street 28 numaranın üst katındaki iki küçük odaya sıkıştılar ve bu iki oda altı yıldan fazla bir süre onların evi oldu. Bu yıllarda Marx ve ailesinin içinde yaşadığı ezici mali koşullar mektuplarının sürekli şikâyet konusuydu. Pek çok durumda, ‘evde kelimenin gerçek anlamıyla bir tek çeyrek peni yok’tu ve aile bildiğimiz açlıkla karşı karşıya idi. Çocuklar bile ev sahibinin, esnafın ve sıkıştıran alacaklıların bıktırıcı ısrarlarına alışmışlar ve meraklı araştırmacılara ‘Bay Marx evde değil’ diye cevap vermeyi öğrenmişlerdi. Marx’ın birincil zaman harcadığı iş ve temel geçim kaynağı faizcilerden ve arkadaşlardan ödünç almak ve rehinciye ziyaretler yapmaktı. ‘Son onbeş günde’ diye yazmıştı bir keresinde, ‘biraz yiyecek için altı peni bulabilmek amacıyla günde yaklaşık altı saat konuşmam gerekiyordu.’ İşlerin geçici olarak o denli kötü olmadığı zamanlarda bile, yazı kağıdı almak için paltosunu rehine bırakması gerekmişti.”¹⁶³

Bu ekonomik zorluklar karşısında Marx, istemeyerek de olsa burjuva gazetelerine yazarak ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır. İşte, bu bağlamda geçim sıkıntısı had safhaya ulaşan Marx, 1851’de Amerika’da yayımlanan burjuva gazetesi “New York Daily Tribune”ün Londra muhabiri olması için kendisine yapılan teklifi kabul etmiş, 1854 sonbaharında ise Alman burjuva gazetesi “Neue Oder Zeitung”da¹⁶⁴ yazmaya başlamıştır. Marx, gazetecilik yıllarında

¹⁶³ CARR, Karl Marx: Bağımlılık Üzerine Bir Araştırma, s. 116-117.

¹⁶⁴ FEDOSEYEV ve Diğerleri, Karl Marx Biyografisi, s. 243-246.

rında kapitalizmin dünyaya yayılan veçhesiyle bağlantılı oluşum ve olgularla, yani sömürü ilişkileri ve sömürge ülkeleriyle ilgilenmiştir.

19. yüzyılın tam ortalarında sömürgecilik, toplumların önünde duran en önemli problemdi. Sömürgeciliğin yarattığı manzaralar korkunç ve ürkütücüydü. Amerika'nın keşfi ve Ümit Burnu'nun dolaşılması, burjuvaziye yeni alanlar açmış, Doğu Hindistan, Çin ve Amerika'nın sömürgeleştirilme girişimlerini hızlandırmıştır.¹⁶⁵ Marx, sömürgecilik konusuna eğilirken Hindistan'a özel bir önem atfetmiştir. Hindistan'daki sömürgecilik üzerine "Hindistan'da İngiliz Egemenliği", "Doğu Hindistan Şirketi-Tarihi ve Sonuçları", "Doğu Hindistan Sorunu", "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları", "Hindistan'da İngiliz Gelirleri" gibi yazılar¹⁶⁶ yazmıştır. Bu yıllarda Doğu'ya eğilen Marx, aynı zamanda 18. yüzyılın diplomatik tarihinin/gizli diplomasisinin izahına girişmiştir. Marx'ın bu konudaki görüşleri *18. Yüzyılda Gizli Diplomasi* kitabında¹⁶⁷ yer almaktadır. Marx, eserinde İngiltere'nin Rus çarlığına yönelik siyasal girişimlerinin perde arkasını aydınlatmış, Rus-İngiliz ilişkileri çerçevesinde o dönemin toplumları arasındaki gizli entrikaları ortaya çıkarmaya çalışmış, bu süreçte Rusya'yı ve tarihini incelemiştir.

¹⁶⁵ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 10-11.

¹⁶⁶ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Sömürgecilik Üzerine*, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997. Marx, *New York Daily Tribune*'da, yalnızca Hindistan'daki sömürgeciliği değil, aynı zamanda Çin'deki İngiliz sömürgeciliğini radikal bir şekilde eleştiren yazılar kaleme almıştır (MARX, Karl; *İngiliz Emperyalizmi: XIX. Yüzyıl Çin'de ve Osmanlı'da İngiliz Emperyalizmin İki Yüzü*, Çeviren: Ali Nejat Ölçen, Ekin Yayınları, Ankara, 1992, s. 52-104).

¹⁶⁷ MARX, Karl; *18. Yüzyılda Gizli Diplomasi: Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni*, Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992. Kitabın alt başlığı olan "Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni" Marx'a ait değildir. Bu alt başlık Marx tarafından konan başlığın (18. Yüzyılda Gizli Diplomasi) konunun asıl içeriğini vurgulamadığını düşünen Alman yayımcı tarafından eklenmiştir [PERİNÇEK, Doğu; "Türkçe Baskıya Önsöz", MARX, *18. Yüzyılda Gizli Diplomasi: Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni* (iç.), s. 9].

Marx, 1850'li yıllar boyunca kapitalist toplumlardaki sosyo-ekonomik ve siyasal krizleri dikkatli bir biçimde müşâhede etmiş, bilhassa 1857 bunalımına önem vermiştir. Marx ve Engels, "kapitalist dünyadaki 1857 krizinden doğan altüstlüklerin siyasal sonuçlar doğuracağını ve bir 'tufan' (başka bir devrim) getireceğini umuyorlardı."¹⁶⁸ Marx, sosyal gelişmenin yasalarını proletaryaya nakledebilmek için ekonomi politik üzerine olan çalışmalarına hız vermiş, bu eksende Ağustos 1857-Mart 1858 arasında *Grundrisse* metnini tamamlamıştır.¹⁶⁹ Onun bu çalışması, daha sonra kaleme aldığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ile *Kapital* için temel teşkil etmiştir. Ana hatlarıyla *Kapital* ile aynı konuları içeren *Grundrisse*'de¹⁷⁰ Marx, para ve sermayenin analizini yapmış, paranın sermayeye dönüşümü sürecini, sermaye birikimini, sermayeyle emek arasındaki ilişki biçimlerini tahlil etmiş, ilk kez sabit (değişmeyen) sermaye ile dolaşan (değişken) sermaye terimlerini kullanmış ve onlar arasındaki ayırımı netleştirmiştir. Marx, ayrıca sermaye üzerine çözümlemeleriyle *Artı-Değer Teorileri*'nde mühim teorik anlayışlarından biri durumuna gelecek artı-değer teorisinin temellerini atmıştır. Marx, bu yapıtında ileri sürdüklerini 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da esas almıştır. Kısacası, "*Grundrisse* daha çok Marx'ın temel teorik fikirlerinin gelişimine paha biçilmez bir kavrayış katan bir çalışma taslağıdır."¹⁷¹

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da burjuva ekonomik sistemini "sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek,

¹⁶⁸ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 271.

¹⁶⁹ MARX, Karl; *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri [Birinci Kitap]*, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1999; MARX, Karl; *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri [İkinci Kitap]*, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 2003.

¹⁷⁰ MARX, Karl; *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 127.

¹⁷¹ CLARKE, Simon; *Marx'ın Kriz Teorisi*, Çeviren: Cumhur Atay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 193.

devlet, dış ticaret, dünya pazarı"¹⁷² çerçevesinde incelemiştir. Kapitalist toplumun üretim ve değişim yasalarının tutarlı bir incelemesini amaç edindiği bu eserinde¹⁷³ Marx, sadece ekonomi bilimi için değil, aynı zamanda doğa bilimleri dışındaki bütün bilimler, yani tarih bilimleri için adeta devrim yaratan "maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır"¹⁷⁴ biçimindeki ana tezini öne çıkarmıştır. Marx, söz konusu eserinin meşhur "Önsöz"ünde kendi ilgi alanını ve çalışmalarının ana eksenini şöyle açıklamıştır: "Benim uzmanlaşmış çalışmalarımın konusu, felsefe ile tarih yanında ikincil bir bilgi kolu saymış olmama karşın, hukuktu. 1842-43'te *Rheinische Zeitung*'un başyazarı olarak, ilk defa, maddi çıkarlar denen şey üzerine yazı yazmak gibi zor bir yükümlülükle karşılaştım. ... Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, Hegelci *Hukuk Felsefesi*'ni eleştireci bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu. ... Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak 'sivil toplum' adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı."¹⁷⁵

Marx, 1861'de Viyana'nın liberal gazetelerinden "Die Presse"de yazılar yazmaya başlamıştır. Marx, bu yıllarda "New York Daily Tribune"de de yazmaktaydı. Fakat kısa bir süre sonra Marx iki gazeteden de ayrılmıştır.¹⁷⁶ Marx, 1860'ların başında büyük ekonomik sıkıntılar çekmiştir. Marx, 1862'de demiryolu katipliği iş için başvurmuş ama işe alınmamıştır. Birkaç ay sonra şöyle yazmıştır: "Karım her

¹⁷² MARX, Karl; *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 21.

¹⁷³ ENGELS, Friedrich; "Karl Marx'ın 'Ekonomi Politiğin Eleştirisi'", MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (iç.), s. 29-31.

¹⁷⁴ MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 23.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 22-23.

¹⁷⁶ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 303-305.

gün bana kendisinin ve çocukların ölüp gömülmelerini istediğini söylüyor. Ve onunla tartışamıyorum bile. Çünkü yaşadığımız rezaletler, eziyetler ve acılar gerçekten anlatılır gibi değil... Çocuklara daha da acıyorum çünkü bu durum tam da 'Fuar' mevsimine denk geldi; bütün arkadaşları eğlenirken onların ödü patlıyor, biri bize ziyaret gelir de sefaleti görür diye."¹⁷⁷ Bu zor şartlarda Marx, yine de yılmamış, zorluklarla başa çıkmaya çalışmış ve zamanının önemli bir bölümünü proletaryanın kutsal metnini, yani *Kapital*'i yazmaya hasretmiştir.¹⁷⁸

Marx'ın en mühim yapıtı, *Kapital*'dir.¹⁷⁹ Başka bir deyişle,

¹⁷⁷ Aktaran; CALLINICOS, *Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri*, s. 32.

¹⁷⁸ Marx, *Kapital* metninin dokümanlarının önemli bir kısmına İngiltere'de British Museum'da ulaşmıştır. Coser'ın bildirdiğine göre, Marx Haziran 1852'de British Museum'un okuma odası için giriş kartı elde etmiş, her gün düzenli bir şekilde saat on ile on dokuz arası okumalar yapmış, *Kapital*'in önemli bir kısmını teşkil eden kapitalist sistemin işleyişindeki insafsızlıklar hakkında çok sayıdaki dokümanı mütâlâa etmiştir (COSER, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, s. 64).

¹⁷⁹ Marx, *Kapital*'i dört cilt olarak düşünmüştür. *Kapital*'in ilk cildi Marx hayattayken 1867'de yayınlanmıştır. *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri ise sırasıyla 1885 ve 1894'te Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından yayına hazırlanmış ve son şekli verilerek neşredilmiştir. Bu konuda Engels, şunları yazmıştır: "Ben, ancak Marx'ın kendisinin değiştirebileceği yerlerde üslubu değiştirerek ve üstelik de, anlamın hiç kuşkuyla yer vermeyecek açık olduğu yerlerde, araya açıklayıcı tümceler ya da bağlayıcı ifadeler katarak, bu elyazmalarını elden geldiğince harfi harfine tekrar ortaya koymakla yetindim. Yorumlanmasında en ufak kuşkuyla yer veren tümcelerin, sözcüğü sözcüğüne aktarılması yeğlendi. Yeni bir biçime soktuğum ya da sözcükler eklediğim yerler, basılı olarak ancak on sayfa kadar tutar ve yalnızca biçimle ilgilidir" [ENGELS, Friedrich; "Önsöz", MARX, Karl; *Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, İkinci Cilt* (iç.), Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 12]. *Kapital*'in üçüncü cildinin yayına hazırlanması, ikinci cildinin hazırlanmasından farklı olmuştur: "Üçüncü cilt için, elde, son derece eksik bir taslak halinde ve eksikti; o anda ortaya çıkan ve tartışma içersindeki asıl yerleri ilerde verilecek karara bırakılan yan-sorunlara dalıp gitmeler daha da artıyordu; düşüncelerin oluş halinde kaydedildiği tümceler daha da uzuyor ve karmaşık hale geliyordu. Bazı yerlerde

elyazısı ile konunun sunulduğu, aşırı çalışmanın neden olduğu ve daha başlangıçta, yazarın işini gitgide güçleştiren ve ensonu onu zaman zaman büsbütün çalışmayı bırakmaya zorlayan hastalığının belirtilerini ve yavaş yavaş ilerleyişini açıkça belli ediyordu. Buna şaşmamak da gerekir... Okunması çoğu kez benim için bile zor olan elyazmasını baştan sona okunabilir bir şekilde yazdırmakla işe başladım. Bu bile epeyce zaman aldı. Ancak bundan sonradır ki, asıl redaksiyona başlayabildim. Bunu en gerekli noktalarla sınırladım... Yaptığım değişikliklerin ya da eklemelerin redaksiyon sınırlarını aştığı yerlerde, ya da Marx'ın olgulara dayanan malzemelerini, kendi bağımsız vargılarına uygulamak zorunda kaldığım durumlarda, Marx'ın anlayışına olabildiğince bağlı kalınsa bile, pasajın tamamını köşeli ayrıca aldım ve sonuna adımın baş harflerini koydum. Dipnotlarımdan bazıları köşeli ayrıç içine alınmamıştır; ama adımın baş harflerini koyduğum yerlerde bütün notun sorumluluğu bana aittir" [ENGELS, Friedrich; "Önsöz", MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politîğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt** (iç.), Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 12-13]. **Kapital**'in dördüncü cildi ise, **Artı-Değer Teorileri**'dir. Marx'ın **Artı-Değer Teorileri** iki temel kitapta bir araya getirilmiştir (MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1998; MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1999). **Artı-Değer Teorileri, Kapital**'den ayrı ve bağımsız bir çalışma gibi de düşünülmektedir. Oysa **Artı-Değer Teorileri, Kapital**'in son cildir. Marx'ın **Kapital**'in ilk üç ciltte teorisini ortaya koyduğu, dördüncü cildini, yani **Artı-Değer Teorileri**'ni burjuva ekonomi politîğinin eleştirisine ayırdığı söylenebilir. Bunun için sadece **Kapital**'in alt başlığına bakmak yeterli olur: **Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi**. Bu yapının başlığının ikinci alt başlığı olan **Ekonomi Politîğin Eleştirisi, Kapital**'in dört cildini kapsamaktadır. Marx'ın "eleştiri" ile kastettiği burjuva ekonomi politîğinin teorilerinin çürütülmesinden başka bir şey değildir. Marx, **Kapital**'in ciltleri, özellikle teorik ve eleştirel bölümleri arasında keskin bir ayrım yapmamıştır. Nitekim Marx, Ricardo'nun değerin büyüklüğünü çözümlemesindeki yetersizliğini **Kapital**'in üçüncü ve dördüncü kitaplarında ortaya koyacağını bildirmiştir (VYGODSKI, Marx'ın **Düşüncesi: İktisat ve Tarih**, s. 138-139). Burjuva ekonomi politîğinin eleştirisinin yalnızca dördüncü cilt olan **Artı-Değer Teorileri**'nin değil, **Kapital**'in ilk üç cildinin konusu olduğu açıktır. Marx, **Kapital**'in ilk cildinin Almanca birinci baskısına yazdığı "Önsöz"de şöyle demiştir: "Ben, bu yapıtta, kapitalist üretim tarzını ve buna tekabül eden üretim ve değişim koşullarını inceleyeceğim. ... Bu yapının ikinci cildi sermayenin dolaşım

Kapital, Marx'ın şüphesiz en önemli kitaplarının başında gelir. Darwin'in *Türlerin Kökeni* ile birlikte 19. yüzyılın en etkili kitabı olarak ayakta durur.¹⁸⁰ Marx, baş eserine ilk önce *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* veya *Ekonomi Politiğin Eleştirisi Üzerine* adını vermek istemiş¹⁸¹ fakat daha sonra *Kapital* adında karar kılmış, öncelikli olarak düşündüğü adı (*Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ni) yapıtının alt başlığı yapmıştır. *Kapital*'in birinci cildi, *sıkıntılı bir sürecin sonunda*¹⁸², ilk kez Eylül 1867'de Almanya'da yayımlanmıştır. Eser neşredildikten kısa bir süre sonra farklı dillere tercüme edilmiştir. Marx, *Kapital*'i doğrudan doğruya proletarya için yazmıştır. Bu nedenle de *proletaryanın temel kitabı*¹⁸³ olarak kabul edilmektedir. Bu fikrini *Kapital*'in Almanca ikinci baskısına yazdığı "Sonsöz"de ifade etmiştir: "Alman işçi sınıfı-

sürecini (II. Kitap) ve sermayenin gelişme seyri içinde aldığı çeşitli biçimleri (III. Kitap), üçüncü ve son cilt (IV. Kitap) ise teorinin tarihini ele alacaktır" (MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 16-19).

¹⁸⁰ ELSTER, *An Introduction to Karl Marx*, s. 9.

¹⁸¹ VYGODSKI, *Marx'ın Düşüncesi: İktisat ve Tarih*, s. 10.

¹⁸² Mandel'in belirttiğine göre, "*Kapital*'in ilk planı 1857'de hazırlanmıştı. Nihai plan ise 1865-6 tarihini taşır. Bu iki tarih arasında çok zor koşullar altında gerçekleşen ve özellikle British Museum'da geçen dokuz yıllık yoğun araştırma dönemi uzanır. Bu dönemde Marx sürekli mali sıkıntılarla; aralarında çok sevdiği oğlu Edgar da olan üç çocuğunun hastalık ve ölümleriyle; özellikle (Birinci Enternasyonal olarak adlandırılan) Uluslararası İşçiler Birliğinde gündelik siyasi toplumsal çalışmalarda artan bir yoğunlukta yer almasının getirdiği yüklerle başa çıkmak zorunda kalmıştı. Herr Vogt adıyla maruf bir Alman siyasi muarızın sert ve iftira dolu saldırılarına cevap verme ihtiyacı *Kapital*'in 1. cildinin tamamlanmasının neredeyse altı ay gecikmesine neden olmuştu" (MANDEL, *Marx'ın Kapitali*, s. 32). Bu arada Marx, 1860'ta, *Herr Vogt* başlıklı bir kitap yayımlamıştır (LONGUET, *Büyük Dedem Karl Marx*, s. 159).

¹⁸³ Marx'ın *Kapital* metninin oldukça zor bir metin olduğu ve onu proletaryanın anlamasının güçlüğü genellikle kabul edilen bir görüştür. Oysa onun zikredilen eseri dikkatli okunduğunda kolayca anlaşılabilir özelliğine sahiptir. Liebknecht, bu duruma işaret etmiştir: "*Kapital*'in zor, kapalı ya da ağır üslûbundan yakınmak, bir kimsenin zihinsel tembelliğinin ya da düşünme yeteneksizliğinin kabulünden başka bir şey değildir" (LIEBKNECHT, "Marx'tan Anılar", s. 122).

nın geniş çevrelerinde *Das Kapital*'in böylesine hızla beğeni kazanması, emeklerimin en iyi ödülü olmuştur.”¹⁸⁴ Marx, *Kapital*'in birinci cildinin ilk baskısındaki “Önsöz”ünde amacını şöyle açıklamıştır: “Ben, bu yapıtta, kapitalist üretim tarzını ve bu tarza tekabül eden üretim ve değişim koşullarını inceleyeceğim... konu kapitalist üretimin doğal yasalarının sonucu olan toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkların şu ya da bu derecede gelişmiş olmaları değildir. Burada söz konusu olan, bu yasaların kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir... bu yapıtın son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır.”¹⁸⁵ Marx, *Kapital*'de sosyalist ekonomi anlayışının temellerini, burjuva topluma dair eleştirilerinin ana çizgilerini, kapitalist üretim tarzını ve onun sonuçlarını enine boyuna tahlil etmiştir.¹⁸⁶ *Kapital*, kapitalizmi en detaylı, tutarlı ve doğru bir biçimde tahlil eden bir metindir. Marx'ın adıyla özdeşleşen *Kapital*, kapitalizmi, onun ana niteliklerini ve çelişkilerini kavramada bir başucu kitabıdır. “Marx'ın *Kapital*'inin, dostun düşmanın kabul ettiği güçlü yanlarından birisi, kapitalizmin sistemik karakterine ve temel özelliklerine işaret etmiş olmasıdır.”¹⁸⁷ Marx'ın ana metni konumundaki *Kapital*, modern, yani kapitalist toplumun ekonomi sisteminin tahlil edilmesine ayrılmıştır.¹⁸⁸ Sözün kısası, Marx'ın *Kapital*'de ana amacı, kapitalist üretim tarzının kökenini, doğuşunu, gelişmesini, çöküşünü ve yok oluşunu yöneten hareket yasalarını meydana çıkarmaktır.¹⁸⁹

Marx, *Kapital* için “ailemi, mutluluğu ve sağlığını kurban verdiğim kitabım”¹⁹⁰, demiştir. Marx, Engels'e gönderdiği 24

¹⁸⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 21.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 16-18.

¹⁸⁶ ENGELS, Friedrich; “Karl Marx”, *Marx-Engels Anıları* (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 30.

¹⁸⁷ FINE ve SAAD-FILHO, *Marx'ın Kapital'i*, s. 44.

¹⁸⁸ LENİN, *Karl Marx*, s. 64.

¹⁸⁹ MANDEL, *Marx'ın Kapitali*, s. 11.

¹⁹⁰ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 217.

Ağustos 1867 tarihli mektubunda *Kapital*'in en can alıcı noktalarına dair şunları yazmıştır: “1) Kullanım-değeri ya da değişim-değeriyle ifade edilişine göre *emeğin ikiliği niteliği*. (Olguların her türlü kavranması buna dayanıyor.) Daha *ilk* bölümde bu vurgulanıyor; 2) *Artı-değerin*, kâr, faiz, rant, vb. gibi özel biçimlerinden *bağımsız* olarak tahlili. Bu, özellikle ikinci ciltte görülecek.”¹⁹¹ Marx, *Kapital*'de, kapitalist üretim tarzında başat olan üretim ilişkilerini ve proleteryanın emeğinin kapitalistler tarafından nasıl ve hangi koşullarda sömürüldüğünü diyalektik materyalizmin ve tarihsel materyalizmin temel ilkeleri ışığında analiz etmiştir. Marx, doğanın gelişiminin olduğu gibi sosyal gelişimin de belli yasalara bağlı olduğunu düşünmüştür. Ekonomik sorunları bu anlayışa uygun olarak incelemiştir. “‘Toplumun belirli ve somut ilişkilerine’ hiç kimse Marx’ın *Kapital*’de yaklaştığı kadar yaklaşmamıştır. Bunları her açıdan incelemek için yirmi beş yıl harcamış ve eleştirilerinin sonuçları, bugün için mümkün olduğu kadarıyla, çözümler denen tohumları içermiştir.”¹⁹²

Burjuva toplumu, doğrudan var olan durağan bir olgu değildir, tam tersine devam etmek zorunluluğunda bulunan çelişkilerle dolu bir gelişimin sonucu olarak inşa edilmiştir. Kendi deyişiyle, burjuva toplumu “kaskatı bir kristal olmayıp, değişebilen ve sürekli olarak değişen bir organizma”¹⁹³ şeklinde ele alınabilir. Marx tarafından geliştirilen ve kullanılan metot, gerçekten meydana gelen sosyal gelişimin doğru bir yansımasıdır. Schellenberg’e göre, “‘*Kapital*’in büyük önemi, her şeyden önce, insan toplumun gelişiminde işçi sınıfının tarihsel rolünü bilimsel bir biçimde temellendirmiş olmasındadır.”¹⁹⁴

¹⁹¹ A.g.e., s. 225.

¹⁹² ENGELS, Friedrich; *Konut Sorunu*, Çeviren: Güneş Özdural, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 104.

¹⁹³ MARX, *Kapital*, *Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 19.

¹⁹⁴ SCHELLENBERG, Walter; “*Kapital*” Üzerine Temel Kurslar, Çeviren: Ş. Bakırsan, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979, s. 12.

Mandel'in "tarihsel olarak geniş öngörü alanından ötürü on dokuzuncu yüzyıldan ziyade yirminci yüzyılın bir eseri"¹⁹⁵ olarak nitelediği *Kapital*, bir okul kitabı değildir, bilimsel bir araştırma çalışmasıdır.¹⁹⁶ Onun bu yönüyle incelenmesi gerekir. Bilim adamı olarak büyük bir itibara sahip olan Marx *Kapital*'de, bilime ve bilimsel araştırmanın önemine vurgu yapmış, bilimin zor ve yorucu olduğuna, ama ciddi yapıldığında insanlığa aydınlıkları getireceğine işaret etmiştir.¹⁹⁷

Kapital'in birinci cildinde Marx, kapitalist mülkiyetten neyin anlaşılması gerektiğini ve bu mülkiyetin nasıl doğup nasıl geliştiğini açıklamaya çalışmıştır.¹⁹⁸ O, üretim araçlarındaki kapitalist mülkiyetin, neden sermayeye sahip olanlarla (sermayeciler) sermayeye sahip olmayanlar (işçiler), eş deyişle üretim araçlarına malik olanlarla olmayanlar arasındaki çelişkiyle ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunun ispatlanmasına girişmiştir. Kapitalizm geliştikçe sömürü daha da fazlalaşacak ve proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkiler iyice berraklaşacaktır. Marx, bu temel üzerinde işçilerin kapitale sahip olanlar tarafından sömürüldüğünün bilimsel kanıtı olarak ileri sürdüğü artı-değer teorisini geliştirmiştir.

Marx'ın artı-değer teorisine ilişkin tespitlerini, *Kapital*'in dördüncü cildi olarak düşündüğü *Artı-Değer Teorileri*'nde¹⁹⁹

¹⁹⁵ MANDEL, Ernest; **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, Çeviren: Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 40.

¹⁹⁶ SCHELLENBERG, "Kapital" Üzerine Temel Kurslar, s. 10.

¹⁹⁷ MARX, *Kapital*, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt, s. 31.

¹⁹⁸ SCHELLENBERG, "Kapital" Üzerine Temel Kurslar, s. 11.

¹⁹⁹ Marx'ın *Artı-Değer Teorileri* yapıtı ölümünden sonra yayınlanmıştır. Onunla ilgilenen Engels olmuştur. Engels, Marx'ın söz konusu yapıtından ilk kez Kautsky'e gönderdiği mektuplarda bahsetmiştir (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1996). Marx, *Artı-Değer Teorileri*'ni *Kapital*'in son cildi olarak görmüştür (MARX, *Artı-Değer Teorileri*, Birinci Kitap, s. 15). Fakat Engels'in ömrü de Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'ni yayınlamaya yetmemiştir. Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'ni Kautsky ilk kez 1905-1910'da keyfi bir "uyarlama"dan geçirmiş ve önemli yönlerini kendince düzelterek

bulmak mümkündür. Marx'ın Ocak 1862-Temmuz 1863 arasında yazdığı *Artı-Değer Teorileri* temel olarak "ekonomi politiğin esasının ve özünün, artı-değer teorisinin ayrıntılı bir eleştirel tarihini içermektedir."²⁰⁰ O, söz konusu metninde, "*laissez faire laissez passer*" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) söyleminin sahibi, *modern ekonomi politiğin gerçek babaları*²⁰¹ François Quesnay ve Robert Turgot gibi Fizyokratlar ve onlardan etkilenen Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus ve Jean Baptiste Say'ın kapitalizmin oluşum yasaları ve mantığı üzerine tezlerini eleştirel bir tarzda analiz etmiştir.

Marx, *Kapital* ve *Artı-Değer Teorileri*'ne yoğunlaştığı yıllarda 1. Enternasyonal olarak bilinen Enternasyonal İşçi Birliği'nin kurulmasına öncülük etmiş, proletaryanın dünya ölçeğinde etkin olması ve yönetimi ele geçirmesi için çaba harcamıştır.²⁰² Enternasyonal'in temel amacı, "işçi sınıfının

yayınlanmıştır. Yapıtın aslına uygun baskısı *Marxizm-Leninizm Enstitüsü* tarafından 1954-1961 yılları arasında Rusça olarak yayınlanmıştır [MARX, *Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap*, s. 18-21; ENGELS, "Önsöz", MARX, *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt* (iç.), s. 11-28].

²⁰⁰ ENGELS, "Önsöz", MARX, *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt* (iç.), s. 12.

²⁰¹ Marx'a göre, "burjuva ufkunun sınırları içinde, sermayenin çözümlemesini yapmış olma onuru esas olarak fizyokratlarındır, onları modern ekonomi politiğin gerçek babası yapan da budur" (MARX, *Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap*, s. 37).

²⁰² MARX ve ENGELS, *Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi*. Molyneux'un bildirdiğine göre, Marx'ı gönüllü olarak seçtiği izolasyon durumundan çıkaran temel şey, Enternasyonal'in kuruluş toplantısına davet edilmesi olmuştur (MOLYNEUX, John; *Marksizm ve Parti, Çeviren: Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1991*, s. 26). Marx da 4 Kasım 1864'de Engels'e gönderdiği mektubunda, Enternasyonal'e davet edilmesine dair şöyle demiştir: "*Le Lubez* adında birini bana yollamışlar, Alman işçiler adına toplantıya katılıp katılmayacağımı ve konuşmak üzere bir Alman işçi bulup bulamayacağımı sordular. Onlara konuşmacı olarak Eccarius'u gönderdim, övülmeye değer bir konuşma yaptı; ben de dilsiz biri olarak platformdaki yerimi aldım. Bu kez Londra ve Paris kanatlarında işe gerçek 'güçler'in giriştiğini biliyordum, bu nedenle de bu tür çağrılar reddetme kuralımı bir yana koy-

politik iktidarı ele geçirerek ekonomik özgürleşmesidir.”²⁰³ Bu durum, Marx ve Engels'in büyük katkılarıyla gerçekleşen *Birinci Enternasyonal*'in de esasını oluşturmuştur: Emekçi sınıfların kurtuluşunu sadece emekçiler gerçekleştirebilir. Onların her türlü kölelikleri, geçim araçlarını tekeline bulunduran sınıflara ekonomik bağımlılıklarından kaynaklanır.²⁰⁴

Enternasyonal'in Fransız proletaryası üzerindeki etkisi kısa bir süre sonra ortaya çıkmış, 18 Mart 1871'de Paris'te bir proleter devrimi gerçekleşmiş, eş deyişle “tarihte ilk defa Paris Komünü şeklinde bir proleter devleti kurulmuştur.”²⁰⁵ Komün, 19. yüzyılın proleter hareketinin en ulu örneği olmuştur.²⁰⁶ Komün'de öncelikle proletaryanın sınıfsal çıkarlarına uygun düzenlemeler yapılmıştır. Meselâ, sürekli ordu ve devlet memurluğu gibi iki büyük gider kaynağı ortadan kaldırılmıştır.²⁰⁷ Bu süreçte Marx, “emekçi halkın çıkarlarını savunan ve yaptığı her şeyde sömürülen halk çoğunluğuna dayanan tarihteki ilk devlet”²⁰⁸ olarak nitelediği Komün'ün önderleriyle ilişki kurmuş ve onları desteklemiştir.²⁰⁹ *Fransa'da İç Savaş* metni Komün'e verdiği desteğin bir belgesidir: “Komün, büyük bir yığının emeğini birkaç kişinin zenginliği durumuna getiren ... sınıf mülkiyetini kaldırmak istiyordu. Mülksüzleştiricilerin mülksüzleştirilmesini amaçlıyordu. Üretim araçlarını, bugün özsel olarak emeği köleleştirme ve sömürü aracı olan toprağı ve sermayeyi, özgür ve birleşmiş bir emeğin sı-

dum” (MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 169-170).

²⁰³ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Basın Söyleşileri*, Çeviren: Burcu Günüşen, Sol Yayınları, Ankara, 2000, s. 10.

²⁰⁴ MARX ve ENGELS, *Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi*, s. 24.

²⁰⁵ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 407.

²⁰⁶ LENİN, Vladimir İliç; *Komün Dersleri*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 55.

²⁰⁷ MARX, Karl; *Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1991, s. 61.

²⁰⁸ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 442.

²⁰⁹ A.g.e., s. 416.

radan aletleri durumuna dönüştürerek, bireysel mülkiyeti bir gerçeklik durumuna getirmek istiyordu.”²¹⁰

Marx, Paris Komünü deneyiminde, aynı zamanda anarşizm yanlıları, bilhassa “Enternasyonal için en büyük tehdidi”²¹¹ oluşturan “iş başındaki Bakuninciler”²¹² ile yoğun bir tartışma ve polemige girmiştir. Marx, “Bakunin’in Enternasyonal içinde gizli ittifak kurduğunu ve amaçlara aykırı faaliyetler yürüttüğünü iddia etti ve Bakunin’i Enternasyonal’den azlettirmeyi başardı.”²¹³ Marx ve Bakunin, karşılıklı olarak birbirlerini dışlamışlar ve küçümsemişlerdir. İkisi arasında Birinci Enternasyonal’de geçen tartışma, sadece “sosyalizm tarihi”nde değil, “küfür tarihi”nde de yerini almıştır.²¹⁴ Bilhassa, Bakunin, Marx’tan aşağılayıcı bir biçimde söz etmiş, Marx için ağza alınmayacak sözcükler sarf etmiştir.²¹⁵

Stirner, Proudhon ve Bakunin tarafından 1840-1860 yılları arasında inşa edilen anarşizm, sınıfsal özü bakımından küçük burjuva toplumsal ve siyasal akımıdır. Çoğu kez Marx ve Marxizmle ilişkilendirilen, hatta “Marxizmin herhangi bir çeşidi değil, onun akrabası ve kuzeni”²¹⁶ olarak değerlendirilen anarşizm, “her türlü devlet iktidarının yadsınması ve eksiksiz bireysel özgürlüğün propagandasıdır.”²¹⁷ Engels’e göre, anarşizmin peygamberi konumunda bulunan ve

²¹⁰ MARX, Fransa’da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar, s. 62.

²¹¹ FEDOSEYEV ve Diğerleri, Karl Marx Biyografisi, s. 442.

²¹² Bu vurgu, Engels’e aittir (ENGELS, Friedrich; Bakuninciler İş Başında, Çeviren: Ferhat Gelendeş, Başak Yayınları, Ankara, 1989).

²¹³ BAKUNİN, Mihail; Devlet ve Anarşi, Çeviren: Murat Uyurkulak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 27.

²¹⁴ THOMAS, Marx ve Anarşistler, s. 27.

²¹⁵ A.g.e., s. 30.

²¹⁶ JAMESON, Fredric; Kapital’i Sahnelemek: Birinci Cilt Üzerine Bir Yorumlama, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 181.

²¹⁷ KOLPİNSKİ, N. Y.; “Sunuş”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; Anarşizm Üzerine (iç.), Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 7.

Stirner'e çok şey borçlu olan Bakunin²¹⁸, modern devlete dair şunları ileri sürmüştür: "Modern devlet özü ve hedefleri bakımından ister istemez askeri bir devlettir ve askeri bir devlet zorunlu olarak saldırgan bir devlet haline gelir."²¹⁹

Marx, anarşist hareketin en önemli metinlerinden biri durumundaki Bakunin'in *Devlet ve Anarşi*'si üzerine çalışmış ve bu kitabın "Bakunin'in *Devlet ve Anarşi* Kitabının Tahlilinden Parça"²²⁰ adı altında bir özetini çıkarmıştır. Marx'a göre, Bakunin söz konusu eserde üç noktayı öne çıkarmıştır²²¹: Sosyal devrimin ilk gereksinimi olarak mirasın ortadan kaldırılması, farklı sınıfların eşitliği ve işçi sınıfının siyasetle uğraşmaması.

Marx ve Engels, işçi sınıfı savaşımını ekonomik savaşıma indirgeyen, politik partilerin önemini yadsıyan ve "burjuva diktatörlüğünün yerine bir proleter diktatörlüğünün geçirilmesinin 'müthiş bir suç ve bütün ilkelere karşı gelmek' olduğunu iddia eden"²²² anarşistleri Enternasyonal içinde "sekte şube"²²³ olarak değerlendirmişlerdir. Marx ve Engels, anarşizm yanlılarını "nasıl ki tarihsel her yeni aşamada, eski yanılıklar ortadan kaybolduktan hemen sonra bir an için yeniden ortaya çıkarlarsa, aynı biçimde Enternasyonalin içinde de, her ne kadar daha az belirgin bir biçimde olsa da, sekte şubelerin yeniden ortaya çıktığı görüldü"²²⁴, diyerek onları bir "eski yanılı" olarak görmüşlerdir. Marx ve Engels, Bakunin'in her sınıf hareketinin, sınıf hareketi niteliğiyle zorunlu olarak her zaman siyasal bir hareket²²⁵ olduğunu/olacağını kavrayamadığını ileri sürmüşlerdir.

Kısaca, Marx proletaryayı etkin özne yapma kavgasında küçük burjuva ideolojisinin bir parçası olan karşı-devrimci anarşist hareketle, yani "... 'ayak takımı' sayesinde, Marx'ın

²¹⁸ MARX ve ENGELS, *Anarşizm Üzerine*, s. 182.

²¹⁹ BAKUNİN, *Devlet ve Anarşi*, s. 63.

²²⁰ MARX ve ENGELS, *Anarşizm Üzerine*, s. 151-157.

²²¹ A.g.e., s. 39-40.

²²² FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 454.

²²³ MARX ve ENGELS, *Anarşizm Üzerine*, s. 68-70.

²²⁴ A.g.e., s. 69. Bu vurgu için ayrıca bkz. KOLPİNSKI, "Sunuş", MARX ve ENGELS, *Anarşizm Üzerine* (iç.), s. 9.

²²⁵ MARX ve ENGELS, *Anarşizm Üzerine*, s. 40.

bilimsel sosyalizmi, sonsuza kadar Marksist bir rüya olarak kalmaya mahkûmdur"²²⁶ diyen ve Marx/Marxistleri "hükümetçi"²²⁷ ve "Bismarck gibi bir Alman yurtseveri"²²⁸ olmakla suçlayan Bakunin ile yoğun bir mücadele içine girmiştir.

Enternasyonal'de Bakunincilerle uğraşan Marx Avrupa'daki proletarya hareketleriyle yakın ilgisini sürdürmüştür. Alman işçi sınıfı içinde yaşanan bölünmenin önüne geçebilmek için yoğun bir emek harcamıştır. Marx, 5 Mayıs 1875'te Alman işçi sınıfı önderlerinden Wilhelm Bracke'ye August Bebel, Ignatz Auer, Wilhelm Liebknecht ve Geib gibi öteki işçi sınıfı öncülerine iletilmesi üzere bir metin göndermiştir.²²⁹ Bu metnin sonraları *Gotha Programının Eleştirisi* adıyla ünlenmiştir.

Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*, Alman işçi sınıfının

²²⁶ BAKUNİN, Mihail; *Tanrı ve Devlet*, Çeviren: Sinan Ergün, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s. 150.

²²⁷ A.g.e., s. 128.

²²⁸ Bakunin, enternasyonalizmi savunan, milliyetçiliğe ve devlete eleştirel yaklaşan Marx'ı şu şekilde çarpıtma yoluna gitmiştir: "Marx'ın ulusal reel politikasını değerlendirelim. O da Bismarck gibi, bir Alman yurtseveridir. Almanya'nın bir Devlet olarak büyüklüğünü ve gücünü arzular. Kimse onun ülkesini ve halkını sevmesini bir suç sayamaz. Devletin, kişinin zenginliğinin ve herkesin özgürleşmesinin zorunlu koşulu olduğuna tamamen kani olduğundan; Almanya'nın çok büyük ve güçlü bir Devlet olarak örgütlenmesini arzulaması, zayıf ve küçük Devletlerin her zaman kendilerini yutulmuş olarak bulma riski olduğundan doğal bulunacaktır. Sonuç olarak Marx, akıllı ve ateşli bir yurtsever olarak, Almanya'nın bir Devlet olarak büyüklüğü ve gücünü arzu etmelidir. Ancak, öte yandan, Marx tanınmış bir Sosyalisttir ve dahası Enternasyonal'in ana kurucularından birisidir. Sadece Almanya proletaryasının özgürleşmesi için çalışmakla yetinmez, şeref borcu olduğunu hisseder ve aynı zamanda tüm diğer ülkelerin proletaryasının özgürleşmesi için çalışmayı da kendi görevi olarak değerlendirir. Sonuç kendisiyle tam bir çelişki içinde bulunmasıdır. Bir Alman yurtseveri olarak Almanya'nın büyüklüğünü ve gücünü, yani hakimiyetini ister. Ama Enternasyonal üyesi bir Sosyalist olarak dünyanın tüm halklarının özgürleşmesini dilemelidir" (BAKUNİN, *Bakunin Marx'a Karşı*, s. 35).

²²⁹ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Çeviren: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1989.

iki önemli hareketinin aralarında anlaşarak Gotha'da, 22-27 Mayıs 1875'te toplanan birleşme kongresine sunmak istedikleri programdır. Marx'ın söz konusu çalışması *Komünist Parti Manifestosu* ile birlikte "İşçi Partisi programının hazırlanmasına en önemli katkılarından biridir."²³⁰ Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi* önem açısından *Komünist Parti Manifestosu*'ndan sonra ikinci sıraya yerleşmiş ve bilimsel sosyalizmin bir program yapısı haline gelmiştir.²³¹ Marx, bu eseriyle Avrupa işçi sınıfı hareketini çok geniş kanallardan etkilemiştir.²³²

1870'lerin sonuna doğru Marx kendi düşüncelerine saldıranlara yanıt vermekle uğraşmıştır. Marx, bu arada Engels'in Alman düşünür Eugene Dühring'in Marxizme, sosyalizme ve bilime yönelik ileri sürdüğü görüşlerini²³³ eleştirdiği, ilk kez diyalektik materyalist gelişim yasalarının bağıntılı bir anlatımını sunduğu²³⁴, özellikle diyalektiğin üç temel yasasını (zıtların birliği ve mücadelesi yasası, niceliğin niteliğe dönüşmesi yasası ve yadsınmanın yadsınması yasası) formüle ettiği ve daha sonraları Marxist teorinin tarihinde bir "dönüm noktası"²³⁵ olan *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* isimli yapıtının oluşmasına katkı yapmıştır.

Marx, 1880 yılında, Benoit Malon'un "Revue Socialiste"

²³⁰ BOTTIGELLI, Émile; "Sunuş", MARX ve ENGELS, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* (iç.), s. 7. Marx, Engels ve Lenin'in "İşçi Sınıfı Partisi" üzerine görüşleri için bkz. MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, LENİN, Vladimir İliç; *İşçi Sınıfı Partisi Üzerine*, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

²³¹ VASİNA, L. ve Yu. Vasin; *Marks'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi Üzerine*, Çeviren: Levent Oğuz, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 7.

²³² A.g.e., s. 65.

²³³ Dr. E. Dühring, 1875 dolaylarında "birden ve oldukça gürültülü bir biçimde sosyalizme dönüşünü ilan etti" (ENGELS, Friedrich; *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, Çeviren: Kemal Savaş, Yorum Yayınları, İstanbul, 1993, s. 5).

²³⁴ KANDEL ve Diğerleri, *Friedrich Engels Biyografisi*, s. 226.

²³⁵ RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: *Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 203.

adlı dergisi için 101 sorunda oluşan, işçi sınıfının profilini, durumunu ve şartlarını ortaya çıkarmaya çalışan kapsamlı bir anket çalışması hazırlamıştır.²³⁶ Marx'ın bu anket çalışmasıyla, sosyologlara bir sosyolojik meselenin anket vasıtasıyla nasıl aydınlatılacağını, aslında bir anketin nasıl hazırlanacağını göstermiştir.

Kısacacı, Marx, yaklaşık 40 yıl burjuva toplum düzeninin devrilmesi için hem teoride hem de eylemde üzerine düşen her şeyi yapmış, özü ve sözü bir olan devrimci sosyologdur. Marx'ın hastalıklı bünyesi bu yoğun tempoya fazla dayanmamıştır.

Marx, hayatının son yıllarında ciddi sağlık sorunları yaşamış ve sürmenaj nedeniyle tükenmiştir.²³⁷ 1880'lerin başından itibaren Marx ve eşinin sağlık durumu iyice bozulmuş, 2 Aralık 1881'de eşi Jenny, 14 Mart 1883'te ise kendisi Londra'da ölmüştür.²³⁸ Ne yazık ki, burjuvazi ölmeden onun kalbi durmuştur. John Swinton'ın "Berlinli öğrenci, Hegelciliğin eleştircisi, dergi editörü ve *New York Tribune*'un kıdemli muhabiri... bir zamanlar korku salan Enternasyonalin kurucusu ve başı ve *Kapital*'in yazarı, Avrupa ülkelerinin yarısından sürgün edilmiş, hemen hemen hepsinde yasaklanmış, ve otuz yıl... Londra'da mülteci"²³⁹ nitelediği Marx'ın mezar taşının üstünde²⁴⁰ *Komünist Parti Manifestosu*'nun sloganı "bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" ile *Feuerbach Üzerine Tezler*'in en ünlüsü olan 11.tez, yani "filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmektir," yazmaktadır. Marx'ın mezar taşında yazılı olanlar, esasında onun sosyolojisinin merkezinde yer almaktadır. Başka bir deyişle, Marx'ın portresini berrak hale getiren mezarında yazılı olan ama canlılığını koruyan sözleridir.

²³⁶ MARX, *Sosyoloji ve Felsefe*, s. 216-225.

²³⁷ COTTRET, *Karl Marx: Romantizm ve Devrim Arasında Bir Yaşam*, s. 210.

²³⁸ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 520-522.

²³⁹ MARX ve ENGELS, *Basın Söyleşileri*, s. 34-35.

²⁴⁰ GOYTISOLO, *Marx'ların Öyküsü*, s. 211.

Toparlayacak olursak, Marx'ın sosyolojik düşüncelerinin biçimlenmesinde ve entelektüel portresinin netleşmesinde yaşadığı çevrenin tesiri büyük olmuştur. "Marx, Spree'nin Atina'sı, felsefenin rakipsiz merkezi Berlin'de, tüm kuramsal bilgileri sonuna kadar inceler. Köln'de, kuram ile pratiği karşılaştırır, gerçek hayata girer. Sosyalist düşüncenin merkezi Paris'te, tarihin yönünü ve motor gücü olan sınıf mücadelesini keşfeder. Brüksel'de araştırmalarını somutlaştırır. Sonra, ekonomi dünyasının merkezi ve ideal bir gözlem yeri olan Londra gelir."²⁴¹ Marx'ın sosyolojisi ve metodolojisi, çağının felsefî söylemleri, ideolojik anlayışları, ekonomi politiği ve sosyal yapılarına dayanır. Dünyayı derinden etkileyen, bilimsel, düşünsel, ideolojik ve tüm sosyal yapılara dair açılımlarda tartışılan, tezleri üzerine savaşım verilen, taraflarından çok muhalifi olan Marx'ın düşüncelerini ve teorisini, yaşadığı dönemin felsefî, bilimsel, entelektüel, ideolojik ve sosyal ortamların etkisi dışında, eş deyişle Almanya'daki felsefî atılımlar, İngiltere'deki Endüstri Devrimi ile Fransa'daki büyük devrimin (Fransız Devrimi) koşullarının inşa ettiği sosyal yapıların bağlamı dışında değerlendirmek mümkün değildir.

Marx'ın sosyolojisinin şekillenmesinde içinde bulunduğu sosyal ortamın, düşünsel ve entelektüel çevrenin rolü büyüktür. Onun yaşadığı dönemde İngiltere'de tam bir vahşi kapitalizm yaşanırken Fransa'da sosyalist düşünce akımları etkiliydi. Almanya'da ise, felsefî alanda kayda değer gelişmeler vardı, bilhassa Hegel ve Hegelcilik ön plandaydı. Marx'ın fikriyatının inkişâfında söz konusu unsurlar belirleyici olmuştur: "Paris'te klasik Alman felsefesi eleştirisiyle başlayan Marx Fransız sosyalist geleneği ile meşgul oldu ve ondan sonra İngiltere'de yaşamının büyükçe bölümünü ekonomi politiği ayrıntılı olarak araştırmaya adanmıştı."²⁴² Marx'ın

²⁴¹ LONGUET, Büyük Dedem Karl Marx, s. 137.

²⁴² GIDDENS, Anthony; *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 79. Bu çerçevede, Marx, düşüncelerinin oluşumu sürecinde "bir Aydınlanma adamı, bir Smithgil, bir Saint-Simoncu'ydu" [WALLERSTEIN,

teorisi, dünya uygarlığının gelişim çizgisi dışında zuhur etmiş bir teori değildir. Tersine Marx'ın kuramı, "felsefenin, ekonomi politiğin ve sosyalizmin en büyük temsilcilerinin öğretilerinin, dolaysız ve doğrudan bir *devamı* olarak doğmuştur."²⁴³ Marx'ın teorisi, kendi zamanının sosyal bilimleri, tarihsel incelemeleri ve felsefesinden alınmış düşüncelerin harikulade bir sentezidir.²⁴⁴ Marx'ın düşüncelerinin oluşumunda İngiliz ekonomi politiğinin, Fransız ütöpik sosyalizminin ve Alman felsefesinin etkili olduğu aşikârdır.²⁴⁵ Daha açık bir deyişle, Marx'ın fikir sisteminin inşasında Adam Smith'in²⁴⁶ ve *David Ricardo*'nun²⁴⁷ iktisadi tahlilleri, Charles Fourier, Proudhon'un ve bilhassa *Claude Henri de Saint-Simon*'un²⁴⁸ ütöpik sosyalizm tezleri, Feuerbach ve

Immanuel; "Marx ve Tarih: Kutuplaşma", **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler** (iç.), Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Çeviren: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 159].

²⁴³ LENİN, **Marx-Engels-Marksizm**, s. 83.

²⁴⁴ BOTTOMORE, Tom; "Marxism and Sociology", **The Classical Tradition in Sociology: The European Tradition, Volume I** (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 342.

²⁴⁵ BALIBAR, Etienne; **Marx'ın Felsefesi**, Çeviren: Ömer Laçiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15; LEFEBVRE, **Marx'ın Sosyolojisi**, s. 153.

²⁴⁶ Marx, Adam Smith'in sosyal bilimlerin başyapıtlarından biri olan **Milletlerin Zenginliği** (Çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010) metninden istifade etmiştir.

²⁴⁷ Beer'e göre, "Marx için felsefe alanında Hegel ne idiyse, ekonomi politik alanında Ricardo da oydu" (BEER, **Karl Marx**, s. 81).

²⁴⁸ *Saint-Simon*'un (1760-1825) asıl adı, "Claude Henri de Rouvroy, Count of Saint-Simon'dur" (DURKHEIM, Emile; **Socialism (Le Socialisme)**, İngilizceye Çeviren: Charlotte Sattler, Collier Books, New York, 1962, s. 119). Saint-Simon, sadece Marx'ın sosyalizm görüşleri üzerinde değil, aynı zamanda sosyolojinin ortaya çıkmasında etkili olmuş Fransız ütöpik sosyalist ve sosyologdur. Saint-Simon, sosyolojinin ve sosyalizmin kurucu isimlerindendir. "Bir yanda Marx adından (Saint-Simon'dan) saygıyla söz ederken öte yanda da Durkheim kendisini sosyolojinin kurucuları arasında saymaktadır" (SEZER, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, s. 84). Durkheim'a göre, sosyolojinin gerçek kurucusu Comte değil, Saint-Simon'dur (MERİÇ, Cemil; **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosya-**

list, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 125). Saint-Simon, aynı zamanda, çoğu kez "Fransız sosyalizminin babası" olarak kabul edilmiştir (MARTINDALE, *The Nature and Types of Sociological Theory*, s. 60). Saint-Simon, modern çağ açısından ciddi bir simadır. Sadece sosyolojik düşünce tarihinde değil, sosyalizm tarihinde de önemli bir yere sahiptir. "Cemil Meriç'e göre çağımız Saint-Simon'la başlamaktadır. Saint-Simon hem endüstri devriminin ideologudur, hem sosyalizmin, Comte'un da, Durkheim'in de, Marx'ın da hocasıdır" [MERİÇ, Mahmut Ali; "Giriş", Cemil Meriç, *Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* (iç.), Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10]. Saint-Simon'un, gerek 19. yüzyıl sosyolojisi, gerekse sosyalizmin ve Marxizmin gelişmesi üzerinde etkisi belirgindir (SWINGWOOD, Alan; *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 55). Cemil Meriç'in deyişiyle, Saint-Simon, "ilk sosyolog, ilk sosyalist"tir. Bir aristokrat olan Saint-Simon, ülkesi Fransa'nın Fransız Devrimi kaynaklı büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı bir zaman diliminde yaşamıştır. Fransız Devrimi'nin özgürlük ve eşitlik söylemleri, Saint-Simon'u önce heyecanlandırmış ama devrim sonrası söz konusu söylemlere ters bir düzen kurulması onda hayal kırıklığı yaratmıştır. Saint-Simon'un amacı, bunalım içinde olan Fransa'yı ve Avrupa'yı kurtarmaktır. Bunun ana yolunun Avrupa ülkelerinin birleşmesinden geçtiğini savunmuştur. Saint-Simon, 1815 yılında savaş halinde olan "Fransa'nın İngiltere'yle ve daha sonra da bu iki ülkenin Almanya'yla ittifakını, Avrupa'nın barış ve refah içinde gelişmesinin garantisi olarak ilan etmiştir" (ENGELS, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 50). Saint-Simon, Avrupa toplumlarının birleşmesine, milletlerin birliğine, insanların birleşmesine, ortaklaşa kurumların ve organizasyonların esas alınmaları gerektiğine işaret etmiştir (DURKHEIM, *Socialism (Le Socialisme)*, s. 219). Saint-Simon, sekreteri Thierry ile birlikte kaleme aldığı *Avrupa Toplumlarının Yeniden Düzenlenmesi* (1814) adlı eserinde, "yeni bir Avrupa" oluşturmak istemiştir. O, Avrupa ülkeleri arasındaki savaşların, özellikle Fransa ile İngiltere arasındaki çatışmaların sona erdirilmesine ve Avrupa'nın birleşmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ona göre, önce bir Fransız-İngiliz parlamentosu, sonra da bir Avrupa parlamentosu kurulmalıdır. Devletler dengesi yerine, devletler kaynaşması sağlanmalı, yeni bir insan (Avrupa insanı) yaratılmalıdır (MERİÇ, *Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, s. 46-47). Saint-Simon, Batı'yı bunalımdan kurtarmak için, daha sonra sekreteri Auguste Comte tarafından sosyoloji olarak adlandırılacak olan "sosyal fizik" ve "sosyal fizyoloji" sözcüklerini gündeme getirmiştir. Saint-Simon'a göre, sosyal fizyoloji, sosyal gerçeği inceleyen bilim-

dir. Sosyal fizyoloji veya sosyoloji, bir özgürlük bilimidir (MERİÇ, **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, s. 117, 122 ve 127). Saint-Simon, sosyal fizyolojinin (sosyolojinin) laboratuvarının tarih olduğunu ileri sürmüştür (A.g.e., s. 135). Saint-Simon'a göre, "sosyal fizyolojinin metodu, tarihsel olmalıdır" (DURKHEIM, **Socialism (Le Socialisme)**, s. 140). Saint-Simon, *sanayi toplumu* teorisyenidir. Oluşmakta olan sanayi toplumunu çözümlemiştir. Sanayi toplumunun yapısı, işleyişi, çelişkileri ve açmazları Saint-Simon'u ana ilgi odağını oluşturur. Saint-Simon, sosyolojik teoriye "sanayi toplumu" sözcüğünü sokan kişidir. Saint-Simon, bilhassa tüketim etrafında yapılanmış olan feodal tipteki toplumlardan üretim temelinde kurulmuş olan sanayi toplumlarına geçişle ilgilenmiştir (SWINGWOOD, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, s. 54). Saint-Simon, öncelikli olarak bir sosyalist düşünürdür. Onun toplum görüşü sosyalizmin ışığında anlaşılabilir. Engels, Saint-Simon'un "ilk sosyalist" olarak nitelenmesinin rastlantısal olmadığını, onun sosyalizmin öncüsü olduğunu şu şekilde temellendirmiştir: "Fransız Devrimini, sadece soyluluk ve burjuvazi arasında değil; soyluluk, burjuvazi ve mülksüzler arasında bir sınıf savaşı olarak tanımak, 1802 yılında en başarılı bir keşifti. 1816'da, siyasetin üretim bilimi olduğunu ilan eder ve siyasetin ekonomi tarafından tamamen emileceğini önceden bildirir. Ekonomik koşulların siyasi kurumların temeli olduğu bilgisi, kendini burada henüz embriyon halinde gösterir. Yine de, burada çok açık olarak ifade edilen bir şey var: İnsanlar üzerindeki siyasi yöneticiliğin gelecekte, iş idaresine ve üretim sürecinin yönlendirilmesine dönüşeceği fikri- demek gerekirse, son zamanlarda üzerinde büyük gürültü koparılan 'devletin kaldırılması' fikri" (ENGELS, **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, s. 49). Bunların yanı sıra Saint-Simon, sosyalizmin ana düsturunu da ortaya atan kişidir: "'Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyaçlarına göre' Saint-Simon'un formülüdür" [TIRYAKIAN, Edward A.; "Emile Durkheim", Çeviren: Ceylan Tokluoğlu, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** (iç.), Derleyenler: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 215]. Saint-Simon, toplumun malların üretimi etrafında örgütlenmiş, muazzam bir atölye olduğunu ileri sürmüştür (SWINGWOOD, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, s. 56). Saint-Simon, toplumun temeli olarak üretimi ve emeği esas almıştır. Saint-Simon, üretimi ve emeği her şeyin üzerinde tutmuştur. Üretim ve emek düşmanı olanlara karşı savaş açmıştır. Bu da onun sosyalist karakterini ortaya koyar. Meriç'in de bildirdiği gibi, Saint-Simon'a gelinceye değin, hiç kimse, insanın iktisadi faaliyeti üzerinde ısrarla durmamış, kafa ve kol emeğini onun kadar yüceltmemiş, aylaklığı yermemiştir (MERİÇ, **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, s. 49). Saint-Simon'a gö-

re, toplumun kurtuluşu için, emek sosyal bir ödev olmalıdır. İş, bir boyunduruk, angarya ve ceza olmaktan çıkarılmalı, bir zevk haline getirilmelidir. İş, çalışma ve emek, toplumun yükselmesi için bir manivela olmalıdır (A.g.e., s. 61). Ona göre, emek bir çile ve beddua değil, bir hazdır (A.g.e., s. 143). Saint-Simon, toplumu "üretenler" ve "tüketenler" olarak iki temel kategoriye bölmüştür. "Saint-Simon'un temel ilgisi, her zaman için, üretenlerle tüketenlerdi; fabrika sahipleri, yatırımcılar ve bankerler üretkendi, askerler, soylular, hukukçular ve rantlarıyla yaşayanlar ise aylaktı. Yalnızca 'yararlı' şeyler üretenler toplumun değerli üyeleri idi" (SWINGEWOOD, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, s. 59). Saint-Simon'a göre, üretenler "işçiler", tüketenler ise "aylaklar"dır. Aylaklar, sadece eski ayrıcalıklı sınıfları değil, üretim ve dağıtım katılmadan kendi gelirleriyle yaşayanları da kapsamaktadır. Saint-Simon, işçilerden ise, yalnızca ücretli işçileri değil, fabrikatörleri, tüccarları ve bankerleri de kastetmiştir (ENGELS, **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, s. 48). Saint-Simon, aylak sınıfı eşek arısına, çalışan/üreten sınıfı ise bal arısına benzetmiştir. Saint-Simon için aylak (eşek arısı), başta rahip, asker ve toprağa alın terini katmayan mülk sahibi olmak üzere çalışmadan yiyenlerdir. Saint-Simon için bal arısı ise, tüccarlar, fabrikatörler, çiftçiler, bankacılar, bilginler, sanatçılar, memurlar ve işçiler gibi topluma yararlı iş görenlerdir. Adam Smith ve diğer liberal okul düşünürleri *tüketiciyi*, Saint-Simon ise *üreticiyi* önemsemiştir. Saint-Simon için önemli olan üreticidir. Saint-Simon, "üretici kelimesini bayraklaştıran" bir düşünerdür (MERİÇ, **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, s. 60-61). Saint-Simon'a göre, toplumda üreten ve üretim sürecinde büyük bir rol oynayan "endüstriyel sınıf, temel sınıftır" (DURKHEIM, **Socialism (Le Socialisme)**, s. 176). Saint-Simon, üreticiler olmadan toplumun çökeceğini iddia etmiştir. Ona göre, aylakların toplum açısından çok fazla önemi yoktur. Onlar olmadan da toplum varlığını sürdürebilir. "Saint-Simon, 'farz edelim ki', diyordu, 'Fransa birdenbire önde gelen elli doktorunu, elli kimyacısını, elli fizyologunu, (...) matematikçisini, (...) makinistini... kısaca üç bin bilim adamını, sanatçısını, zanaatçısını kaybetti... Sonuç ne olur? Fransa'yı özünden koparacak bir felaket!' 'Bir de', diyordu Saint-Simon, 'farz edelim ki, ... Fransa, tek darbeye toplumsal üst tabakasından yoksun kalmış olsun; kralın değerli kardeşini, Berry Dükü'nü, bazı düşesleri, saray bürokratlarını, bakanları, yargıçları ve otuz bin kişinin yaşadığı toprakların sahibi olan on bin kişiyi kaybetmiş olsun. Sonuç?' Saint-Simon'a göre, sonuç çok üzücüdür, çünkü bu insanların hepsi iyi insanlardır; ama uğranılan zarar tamamen duygusal olacaktır; devlet fazlaca zarara uğramayacaktır. Bu sevimli süslerin işlevini, farklı sayılardaki başkaları da yerine getirebilir" (Saint-

Simon'dan aktaran; HEILBRONER, Robert L.; **İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri**, Çeviren: Ali Tartanoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 107). Saint-Simon'u en çok ilgilendiren şey, sayıca en fazla ve en yoksul sınıfın kaderidir. Onun önerisi şudur: "Tüm insanlar çalışmalıdır" (ENGELS, **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, s. 49). Saint-Simon, insanların çalışmadan ve üretmeden başkalarının sırtından geçinmelerine şiddetle karşı çıkmıştır. İnsan emeğini önemsemiş, insanın insanı ezmesine ve sömürmesine tepki göstermiştir. Çalışan sınıfın emeğinin meyvesini kendisinin yemesini önermiştir. En fazla ilgiye ve ödüle sömüren aylakların değil, üreticilerin layık olduğunu söylemiştir. Saint-Simon'a göre, üretici sınıf, kendisini sömüren aylak sınıfa karşı savaşım vermeli ve iktidarı ele geçirmelidir: "Üreticiler şu veya bu sınıf tarafından sömürülmek üzerinde durmuyorlar. Belli ki mücadele, sonunda, tüm parazitlerle tüm üreticiler arasında bir mücadele şeklini alacak... Üretici olmayanlar karşısındaki güç üstünlüğü göz önünde tutulursa, bu sorun mümkün olduğu kadar süratle halledilecektir" (Saint-Simon'dan aktaran; LICHTHEIM, **Sosyalizmin Kökeni**, s. 71). Kısacası, Marx'ın sosyalizm konusundaki fikirlerinin biçimlenmesinde Saint-Simon'un etkisi büyüktür. Marx, Saint-Simon, Saint-Simonculuk ve Saint-Simon Okulu üzerine kafa yormuştur (MARX ve ENGELS, **Alman İdeolojisi**, s. 426-442). "Saint-Simoncu düşüncenin merkezindeki üreticilerle aylaklar karşıtlığı, aynı zamanda işçi hareketinin geleneklerinin de merkezindedir: 'Üreticiler, kendi kendimizi kurtaralım!' ve 'Aylak, başka yere gitsin!' demektedir *Enternasyone*'in sözleri" (COLLIN, Denis; **Marx'ı Anlamak**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 234). İşte, bu yüzden Maximilien Rubel, Marx'ı, Saint-Simon'un tek gerçek mirasçısı olarak görmüştür (A.g.e., s. 234). Son tahlilde, Georges Gurvitch'in de bildirdiği gibi, Saint-Simon'un gerçek devamcısı Comte değil, Marx'tır (MERİÇ, **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, s. 77). Gurvitch, Marx'ın düşüncesinin kökeninde Hegel'in değil, Saint-Simon'un etkili olduğunu öne sürmüştür. Gurvitch, Marx'ın Saint-Simoncu olduğunu vurgulayan bir yorum yapmıştır: "Marx doğrudan Saint-Simon ve Saint-Simonculuktan çıkmıştır. Hegel'den sadece terminolojiyi almıştır; sol Hegelcilik de bazı Hegelciler üzerinde bazen açıkça itiraf edilen, Saint-Simonculuğun etkisinden başka bir şey değildir. Proudhon, Saint-Simon'dan büyük ölçüde yararlanır, ama Saint-Simonculuğu ağır bir eleştiriye tabi tutan, başkaldıracı bir Saint-Simoncudur. Buna karşılık, Saint-Simonculuğu demokratik hale getirerek, onu işçi hareketine bağlayarak Marx'ı Proudhoncu hale gelen Saint-Simonculukla daha derin bir ilişkiye iten odur; bu Proudhoncu Saint-Simonculuk Marx'ın sadece başlangıç dönemlerinde değil,

Hegel'in felsefi söylemleri etkili olmuştur. Lenin de, bu gerçeğe vurgu yapmıştır: "Marx insanlığın en ileri üç ülkesince temsil edilen, on dokuzuncu yüzyılın üç ana ideolojik akımını (bu üç akım, klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz siyasal iktisadı ve genel olarak Fransız devrimci öğretileriyle birlikte Fransız sosyalizmidir) devam ettiren ve tamamlayan bir dehaydı."²⁴⁹ Marx, kendi düşünsel damarları olarak şunları yazmıştır: "Alman proletaryası Avrupa proletaryasının kuramcısıdır, tıpkı İngiliz proletaryasının Avrupa proletaryasının ekonomisti, Fransız proletaryasının da Avrupa proletaryasının siyasetçisi olması gibi."²⁵⁰

Marx'ın nazariyeleri, Alman, Fransız ve İngiliz düşüncesinin bir sentezidir.²⁵¹ Bu sentez, Anderson'a göre²⁵², bir başka alternatifin üstlenmeye kalkışacağından çok daha geniş sınırlardaki sosyal biçim ve pratikleri kapsayan, üç bileşene (Alman felsefesi, Fransız ütöpik sosyalizmi ve İngiliz ekonomi politiği) ait bir ortak kavramlar ve tezler yığını üretmiştir.

Marx, İngiliz ekonomi politiğinden, Adam Smith ve David Ricardo'dan çıkış bulmuştur. Marx'ın kapitalist üretim tarzına dönük tespitlerinde onların etkisi belirgindir. Marx, onlarda sömürü teorisini keşfetmiştir. Marx, onların "emek değer kuramını dönüştürerek, gençlik eserlerindeki, işçi sınıfının burjuvazi üzerindeki kaçınılmaz zaferine ilişkin sezgisini, *Kapital*'de bilimsel bir temele oturtmakta kullanmıştır."²⁵³

bütün entelektüel çizgisi boyunca temel kaynağı olmuştur" (Georges Gurvitch'ten aktaran; ARON, Raymond; **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çeviren: Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 152).

²⁴⁹ LENİN, Karl Marx, s. 7-8.

²⁵⁰ Aktaran; WHEEN, Karl Marx *Das Kapital* Biyografisi, s. 21.

²⁵¹ BALIBAR, Marx'ın Felsefesi, s. 15.

²⁵² ANDERSON, Perry; **Tarihsel Materyalizmin İzinde**, Çeviren: Mehmet Bakırcı ve H. Gürvit, Belge Yayınları, İstanbul, 1986, s. 104.

²⁵³ DURAND, Jean-Pierre; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Ali Aktaş, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

Marx'ın sosyolojisinin bir diğer kökü, kendinden önce var olan ütöpik sosyalist düşüncededir. Nitekim Engels, ütöpik sosyalistlerin düşünce tarzının 19. yüzyılın sosyalist fikirlerinin üzerinde uzun bir süre egemen olduğunu bildirmiştir.²⁵⁴ Marx'ı etkileyen ütöpik sosyalist düşünce adamlarının başında Saint-Simon, Fourier, Louis Blanc, Proudhon ve Robert Owen gelir.²⁵⁵ Marx'ın muhalifi Bakunin de, onun Saint-Simon'dan Proudhon'a kadar bütün Fransız sosyalistlerini okuduğunu ve iyi anladığını beyan etmiştir.²⁵⁶ Modern sosyalizmin teorik yapısını oluşturan Marx'ın argümanları, 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinin koyduğu ilkelerin daha akli bir uzantısı olarak kendini gösterir.²⁵⁷ Marx, ütöpik sosyalistlerin en kalabalık ve en yoksul sınıf²⁵⁸ olan proletaryaya dair fikirlerinden etkilenmiştir.²⁵⁹ Marx, özellikle Proudhon'un en kalabalık ve en yoksul sınıf olarak gördüğü, maddî, manevî ve düşünsel durumunu düzeltmek için uğraş

²⁵⁴ ENGELS, *Ütöpik ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 57.

²⁵⁵ BOGARDUS, Emory S.; *The Development of Social Thought*, David McKay Company Inc, New York, 1960, s. 246-250.

²⁵⁶ BAKUNİN, *Devlet ve Anarşi*, s. 237. Marx'ın tarih konusundaki görüşlerinin biçimlenmesinde baskın politik saikin ekonomik sınıf çıkarları olduğu teorisini geliştiren 19. yüzyıl Fransız tarihçilerinin de rolü olmuştur (CONQUEST, *Karl Marx Nerede Yanıldı*, s. 14).

²⁵⁷ ENGELS, *Ütöpik ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 39. Marx'ın etkilendiği ütöpik sosyalistlerin hepsi Fransız değildir. Onun yararlandığı ütöpik sosyalistlerden Robert Owen, İngiliz'dir (POLITZER, Georges; *Felsefenin Temel İlkeleri*, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 287).

²⁵⁸ RİAZANOV, *Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 59.

²⁵⁹ Marx, çoğu konuda olduğu gibi sınıfa dair tahlillerinde de Hegel'den çıkış bulmuştur. Hegel'in ulus kavramına atfettiği anlamı Marx sınıfa atfetmiştir. Hegel'in ortak birlik olarak ulus kavramsallaştırması, Marx'ta kolektif bir birliktelik olarak sınıf biçiminde karşımıza çıkar. Başka bir deyişle, "nasıl Hegel'e göre ulus bir ortak birliğe sahip idiyse, Marx'a göre de sınıf böyle bir ortak birliğe sahiptir" (SABINE, George; *Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çeviren: Özer Ozankaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 170).

verdiği proletaryaya dönük tezini önemsemiştir.²⁶⁰ Marx, Proudhon gibi ütöpik sosyalistlerin proletaryayı acı çeken yoksul sınıf olarak kavramsallaştırmalarına katılmış, burjuvazinin onları koruması gerektiğine dair tezlerine ise şiddetle karşı çıkmıştır. Marx, proletaryaya büyük bir misyon yüklemiş, onu burjuva toplum düzenine karşı devrimci bir güç odağı olarak tarif etmiştir. Marx, ütöpik sosyalistlerin küçük burjuva eşitlikçiliğini ve özel mülkiyete geri dönüşü öne çıkaran savlarını bir kenara bırakmış, kapitalist üretim tarzında işçi sınıfına tarihî bir vazife yüklemiş, onun devrimci kimliğini vitrine çıkarmıştır: “Kapitalizmin yıkılması, işçi sınıfının evrensel mücadelesi ile yerine getireceği tarihsel bir gerekliliktir ve bu yıkılış tüm uzlaşmaz sınıf çatışmalarından sıyrılmış olan komünizme geçişi sağlayacaktır.”²⁶¹

Marx, Fransız ütöpik sosyalistlerinin görüşleriyle birlikte Alman idealizminden, özellikle Hegel ve Feuerbach'ın felsefi söylemlerinden istifade etmiştir. Fakat onun Alman felsefesinin tesirinde kalmasını ve oradan çıkış bulmasını onlarla sınırlandırmamak gerekir. Marx'ın felsefi sisteminin oluşumunda Alman felsefesinin önde gelen iki ismi Immanuel Kant ve Johann Gottlieb Fichte'nin de etkisi vardır.²⁶² Bu

²⁶⁰ PROUDHON, Mülkiyet Nedir? s. 39.

²⁶¹ DURAND, Marx'ın Sosyolojisi, s. 11-12.

²⁶² GARAUDY, Roger; Marks İçin Anahtar, Çeviren: A. Taner Kışlalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 36-48. Marx'ın doktrinine “üç ana öğe”den, yani Alman idealizminden, özellikle Hegelci versiyonundan, Fransız sosyalizm geleneğinden ve İngiliz politik ekonomisinden hareketle şekil verdiği sıkça söylenir. Bunun yanı sıra Alman ve Fransız aydınlanması da onun düşüncelerinin gelişiminde “üç ana öğe”yle aynı derecede önemlidir (COSER, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, s. 68). Costanzo Preve, Marx'ın düşünsel kaynakları olarak başka isimlerden de söz etmiştir: “Atomların rastlantısal sapması veya *clinamen* doktrini tarafından eğretilenen özgürlüğün maddeciliği için *Epikür*, genel kararlara yurttaşların doğrudan katılımı üzerine kurulu birliktelikler fikrinin veya eşitlikçi demokratizmin kaynağı olan *Rousseau*, mülkiyetin temeli emektir fikrinin edinildiği *Adam Smith* ve nihayet, en önemlisi ve en karşıt anlamlarla yüklü olanı,

bağlamda Engels, şunları yazmıştır: “Biz Alman sosyalistleri, kökümüz yalnız Saint-Simon, Fourier ve Owen’den değil, aynı zamanda Kant, Fichte ve Hegel’den çıktığı için gurur duyuyoruz.”²⁶³

Marx’ın fikriyatının biçimlenmesinde o dönemde Almanya’daki tartışmaların merkezinde yer alan Hegel’in felsefesi belirleyici olmuştur.²⁶⁴ Marx’ın düşünce yönelimi üzerinde en derin iz bırakan filozof, hiç kuşkusuz ki, Hegel’dir. Marx, Hegel’den çok şey öğrendiğini hayatının her safhasında çekinmeden söylemiştir. Marx, 18 yaşında yazdığı “Hegel Üstüne” şiirinde şöyle demiştir:

“Şeylerin en yükseğini, hem de Derinliklerini bulduğumdan beri,

Bir Tanrı kadar hoyrat, karanlığı pelerin etmiş Tanrı gibi.

Uzun uzun aradım, yol aldım Düşüncenin derin dalgalı okyanusunda Orada buldum Kelamı, şimdi sıkıca tutunuyorum ona.

...

Biz yazıtcıları bağışlayın

Kurnaz oyunlarla şarkılar söylediğimiz için.

Hepimiz büsbütün gömülmüşüz Hegel’e,

Ama onun Estetiğiyle daha –arınmalıyız.”²⁶⁵

Marx, 1873’te *Kapital*’in Almanca ikinci baskısına yazdığı “Sonsöz”de de, Hegel ile olan ilişkisine açıklık getirmiştir: “*Das Kapital*’in birinci cildi üzerinde çalıştığım sırada, kültürlü Almanya’da gevezelik eden hırçın, küstah ve bayağı

tarihilik ve ‘diyalektik çelişki’ üzerine Marx’ın çalışmasının sürekli rakibi ve esinleyicisi *Hegel*” (BALIBAR, Marx’ın Felsefesi, s. 15).

²⁶³ ENGELS’den aktaran RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş, s. 44.

²⁶⁴ DURAND, Marx’ın Sosyolojisi, s. 11.

²⁶⁵ MARX, Jenny’ye Adanmış Şiir Albümlerinden, s. 69-70.

(mukallitler), Lessing zamanında Spinoza'ya 'ölmüş köpek' diyen kahraman Moses Mendelssohn'un yaptığı gibi, Hegel'e saldırmanın tadını çıkartıyorlardı. Bu yüzden ben, açıkça bu güçlü düşünürün öğrencisi olduğumu itiraf ettim ve hatta, değer teorisi bölümünde yer yer ona özgü ifade biçimlerine de kur yaptığım oldu."²⁶⁶ Marx, sosyolojik düşüncelerini önemli ölçüde Hegel'in felsefesi sayesinde netleştirmiştir. Ancak, hemen belirtelim ki, Hegel'i de Hegel yapan ve onu ünlendiren kişi de Marx'tır. "Ölümünden sonraki ününü, Hegel büyük ölçüde Marx'a borçludur, çünkü Marx borcunu hiçbir zaman inkar etmedi. Eğer Hegel Marx'a çok şey ver-diye, o şimdi bunu yüz kat fazlasıyla iade etti."²⁶⁷ Kısaca, Marx'ı doğru tahlil etmede kilit isim Hegel'dir. Marx'ı anlamak için, Hegel'i bilmek ve anlamak gerekir.²⁶⁸

²⁶⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 28.

²⁶⁷ D'HONDT, Jacques; *Hegel ve Hegelcilik*, Çeviren: Bayram Işık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 47.

²⁶⁸ Hegel-Marx ilişkisinde, *Hegel'i okuyup anlamadan Marx'ı anlama-nın mümkün olamayacağı* görüşü genellikle kabul edilmiştir. Bu fikri benimseyenler arasında Hegel-Marx çizgisinin zirvesi Lenin başta gelir. Lenin, *Felsefe Defterleri*'nde, Marx'ı anlamanın yolunun Hegel'den geçtiğini bildirmiştir: "Hegel'in Mantık'ının *tümü* iyice incelenmeksizin ve anlaşılmaksızın, Marx'm 'Kapital'ini ve özellikle de 'Kapital'in bölüm I'ini bütünüyle anlamak olanaksızdır" (LENİN, *Felsefe Defterleri*, s. 146). Lenin, Marx'm Hegel'in felsefe-sini referans aldığını, onun *Mantık Bilimi* kitabı anlaşılmadan Marx'ın *Kapital*'inin anlaşılamayacağını şöyle gerekçelendirmiştir: "Marx, (büyük M ile) 'Mantık' bırakmadı, ama 'Kapital'in *mantığı*'nı bıraktı bize; söz konusu sorunun çözümü için bu mantıktan sonuna kadar yararlanmak gerekir. Hegel'de değer taşıyan ne varsa almış ve ilerletmiş olan bir maddeciliğin mantığı, diyalektiği ve bilgi teo-risi ... belli bir bilime uygulanmıştır 'Kapital'de" (A.g.e., s. 266). Fakat Althusser, Lenin'in 24 yaşındayken Hegel'i okumadan Marx'ın *Kapital*'ini herkesten daha iyi kavradığını ve *Kapital*'e en iyi giri-şin de Lenin'de bulunduğunu iddia etmiştir. Hegel'i ve onun Marx ile arasındaki ilişkiyi anlamamanın en iyi yolu, *Kapital*'i anlamaktır. Althusser, *Lenin ve Felsefe*'de, "Lenin'in Hegel'i anlaması için onu okuması gerekmiyordu, çünkü Hegel'i zaten anlamıştı, çünkü daha önce Marx'ı iyice okumuş ve anlamıştı. ... *Bir buçuk yüzyıl sonra*

Marx'ın felsefesinin biçimlenmesinde Hegel dışında *başka isimler*²⁶⁹ de vardır. Bunlar arasında Hegel'i de etkileyen²⁷⁰ Rousseau önemli yer tutar. "Rousseau'da, yalnızca Marx'ın *Kapital*'inde izlenen düşünce gidişine insanı şaşırtacak kadar benzeyen bir düşünce gidişi değil ama hatta ayrıntıda bile Marx'ın kullandığı bütün bir diyalektik gelişimler dizisinin kullanıldığını da görüyoruz: Özü gereği karşıt olan ve bir çelişki içeren süreçler; bir ucun kendi karşıtına dönüşümü; en sonu, bütünün çekirdeği olarak, yadsımanın yadsınması. Demek ki Rousseau, her ne denli 1754'te Hegelci jargonu konuşamıyorduydu da, gene de Hegel'in doğumundan yirmi üç yıl önce Hegelci veba, çelişki diyalektiği, *Logos* öğretisi, tanrıbilim vb. tarafından derinden derine kemirilmiş bulunuyordu."²⁷¹ Marx ile Engels yazışmalarında,

kimse Hegel'i anlamadı, çünkü 'Kapital'i iyice inceleyip anlamadan Hegel'i anlamak mümkün değildir'", biçiminde bir tespit yapmıştır (ALTHUSSER, Louis; *Lenin ve Felsefe*, Çeviren: Bülent Aksoy ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 122-123). Althusser, yaygın kabulün tersine Marx'ı anlamak için Hegel'i anlamının önkoşul olmadığına, *Kapital*'i doğru tahlil etmeden Hegel'in eserlerini kavramanın zorluğuna işaret etmiştir. Bu konuda çok farklı bir görüş ise, Kojin Karatani'ye aittir. Karatani'ye göre, Marx'ı anlamanın yolu Hegel'den değil, Kant'tan geçer. O, bu hususta şunları yazmıştır: "*Kapital*, genelde Hegelci felsefeyle ilişkili olarak okunur. Ben ise, *Kapital*'in ancak *Saf Aklın Eleştirisi* ile birlikte, aralarında çapraz bağlar kurarak okunması gerektiği görüşünü benimsedim. Marx-Kant bağlantısındaki ısrarım bundan" (KARATANI, Kojin; *Transkritik: Kant ve Marx Üzerine*, Çeviren: Erkan Ünal, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17).

²⁶⁹ Aristoteles ve Sokrates öncesi filozoflarda izleri bulunan gerçekliğin diyalektik kavrayışı, Marx'ın sosyal fenomenler hakkındaki fikirlerini derinden etkilemiştir (ZEITLIN, *Ideology and the Development of Sociological Theory*, s. 78).

²⁷⁰ Hegel, Rousseau'nun *Emile* metnini okumuştur. Hegel, söz konusu eserden hareketle bireyin gelişimi ile türün gelişimi arasındaki bağ üzerinde ısrarla durmuştur [HYPPOLYTE, Jean; "Fenomenoloji'nin Anlamı ve Yöntemi", *Hegel'i Okumak* (iç.), Derleyen ve Çeviren: Tülin Bumin, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 74].

²⁷¹ ENGELS, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, s. 217.

Rousseau'nun adını sıkça anmamalarına ve ona mesafeli yaklaşımlarına rağmen, "Rousseau'nun diyalektik yaklaşımının Hegel'in diyalektiğini önelediğini belirterek Rousseau'ya hakkını vermekten çekinmemişlerdir."²⁷² Marx, Rousseau'dan hep olumlu söz etmiş, Rousseau'da "kudret sahipleriyle uzlaşmaya uzaktan yakından benzeyebilecek girişimlerden uzak tutan basit moral duygu"²⁷³ egemendir, demiştir.

Sonuç olarak Marx, dramatik ve trajik bir hayat sürdürmüş, demokratik Avrupa toplumlarının(!) baskılarına maruz kalmış, sürgünlere gönderilmiş, ama bunların hiçbirinden bıkmamış, faşizme boyun eğmemiş, proletaryanın, sömürüyü şiar edinmiş ve eşitsizliği temele almış burjuvaziyi devirmesi için yılmadan mücadele vermiş, Batı'nın barbar, vahşi, çirkin ve korkunç yüzünü ayrıntılarıyla gözler önüne sermiş, eşitliğin, özgürlüğün ve barışın egemen olduğu bir dünya kurmak istemiş ilk ve tek sosyologdur. Ancak, hemen belirtelim ki, bilimsel sosyalizmin kurucusu, proletaryanın peygamberi ve burjuva sosyolojisinin düşmanı Marx'ı "Marx" yapan düşünce tarihinin bazı *büyük düşünürleri*²⁷⁴, yaşadığı dönemdeki bilimsel, ideolojik ve felsefi anlayışlar

²⁷² HOBBSAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 269. Fakat Marxist literatürde adı sıkça zikredilen Galvano della Volpe, Marx ve Engels'in Rousseau'dan yararlandıkları halde bunu sıkça dile getirmediklerini, "tarihsel borçları" konusunda karmakarışık bilgilere sahip olduklarını iddia etmiştir (VOLPE, Galvano della; **Sosyalizm ve Özgürlük: Rousseau ve Marx ve Diğer Yazılar**, Çeviren: Hasan Atalol, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 172).

²⁷³ MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, s. 184.

²⁷⁴ Hands, Marx'ı etkileyen "büyük düşünürler" olarak şunların adlarını zikretmiştir: Antik Yunan filozofları (Demokritos, Epikuros, Aristoteles), Avrupa felsefesi (René Descartes, John Locke, Thomas Hobbes), ütöpik sosyalistler (Robert Owen, Charles Fourier, Claude Henri de Saint-Simon), devrimciler ve anarşistler (Louis Auguste Blanqui, Pierre-Joseph Proudhon, Louis Blanc, Mikhail Bakunin), Hegel ve Feuerbach, politik iktisat (Adam Smith, David Ricardo) ve Engels (HANDS, **Marx - Kilit Fikirler**, s. 50-68).

ile zıtlık ve eşitsizlikler üzerine bina edilmiş Batı sistemidir. 19. yüzyılda İngiliz ekonomi politiğı, Fransız ütopik sosyalizmi ve Alman felsefesi gibi teorik birikimler ile vahşi kapitalist sistemin negatif pratikleri olmamış olsaydı, burjuvaziyle pençeleşen aslan Marx da ortaya çıkamazdı.

İKİNCİ BÖLÜM

MARX'IN METODOLOJİSİ

"Kaptan için pusula, saat ve sekstant neyse, mühendis için fizik kanunları neyse, devrimci politikacı için tarihsel ya da diyalektik materyalizm de odur" (August THALHEIMER, *Diyalektik Materyalizme Giriş*, s. 134).

"Mistikleştirilmiş biçimi ile diyalektik, Almanya'da moda olmuştu, çünkü şeylerin mevcut durumunu yüceltiyor ve ululuyor gibi görünüyordu. Oysa akla uygun biçimiyle diyalektik, burjuvazi ile onun doktriner sözcüleri için bir rezalet ve iğrençliktir; çünkü şeylerin mevcut bugünkü durumunu olumlu yanlarıyla kavrar, aynı zamanda da, bu durumun yadsınmasını, onun kaçınılmaz çöküşünün anlaşılmasını içerir; çünkü diyalektik, tarihsel olarak gelişmiş olan her toplumsal biçimi akışan bir hareket içinde görür ve bu yüzden, onun geçici niteliğini, onun anlık varlığından daha az olmamak üzere hesaba katar; hiç bir şeyin zorla kabul ettirilmesine izin vermez, özünde eleştirici ve devrimcidir. Kapitalist topluma özgü çelişkiler, içinde büyük sanayiın yaşadığı ve doruk noktası genel bunalımlar olan dönemsel çevrim değişiklikleri içersinde, en çarpıcı biçimde, deneyimli burjuvayı etkiler. Henüz başlangıç aşamasında olsa da, böyle bir bunalım bir kez daha yaklaşıyor; alanının evrenselliği ve hareketinin yoğunluğu, diyalektiği, yeni, kutsal Prusya-Alman imparatorluğunun başındaki türedi asalaklarının kafalarına bile sokacaktır" (Karl MARX, *Kapital 1: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, s. 28-29).

"Diyalektik hareketi oluşturan şey, iki çelişik yanın bir arada varolması, bunların çatışmaları ve yeni bir kategori içinde eriyip kaynaşmalarıdır" (Karl MARX, *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesine Yanıt*, s. 103).

2.1. Diyalektik ve Hegel

Marx, diyalektik metodu ve onun kaidelerini benimsemiş bir sosyologdur. Marx, tarih ve toplum alanını diyalektiğin ilkeleri ışığında tahlil etmiştir. Tarihsel ve toplumsal gerçek-

liğin izâhında diyalektiği en ustaca kullanan yegane sosyologdur.

Diyalektik, tarihle başlar. İnsanoğlu var olduğundan bu yana diyalektik de vardır. Evrende her şey değişikliğe uğradığından, her fenomen hareket halinde olduğundan, sosyal hayat *çelişki*¹ ve zıtlık üzerine inşa edildiğinden diyalektik insanoğluyla yaşıttır. “Diyalektik, insanoğlu bu gezegende ilk ortaya çıktığından beri çeşitli biçimleriyle varolagelmıştır; çünkü insanoğlunun yaşamı her zaman önemli değişim ve etkileşim ögeleri barındırır.”²

Düşünce tarihi, diyalektikle başlar. Felsefî düşüncenin ilk belirtilerinden itibaren diyalektik anlayış başat olmuştur. İlk filozoflar, diyalektiği kullanmışlardır. “Diyalektik yöntem, bilinçli ve sistemli bir şekilde, Sokrates-Platon tarafından kullanıldı. Ama bu yöntem, aslında, felsefe kadar eskidir.”³

İlk filozoflardan Herakleitos, diyalektiği çok önemsemiştir. Herakleitos, her şeyin aktığını, değiştiğini ve hareket halinde olduğunu ileri sürerek diyalektiğin temellerini atmıştır. Herakleitos’a göre, “aynı ırmaklara girenlerin üze-

¹ Diyalektiğin en önemli kavramlarından birisi, *çelişki*dir. Çelişki, diyalektik yöntemin omurgasını oluşturur. Çelişkinin rolüne dair mühim izahatlar yapan simalardan biri, Mao Zedung’tur. Onun *Çelişki Üzerine* metni bu konuda aydınlatıcıdır. Ona göre, her şeyde bir çelişki, dolayısıyla bir hareket ve gelişim vardır. Bir şeyin içindeki çelişkililik o şeyin gelişiminin temel dinamiğidir (ZEDUNG, Mao; *Çelişki Üzerine*, Çeviren: Belirtilmemiş, Ulusal Kültür Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 11). Çelişki, tüm şeylerin gelişme sürecinde mevcuttur. Çelişki, başından sonuna kadar her şeyin gelişme sürecinde bulunur (A.g.e., s. 19). Her şey kendi çelişkisiyle vardır. “Hayat olmasaydı ölüm olmazdı; ölüm olmasaydı hayat olmazdı. ‘Üst’ olmasaydı ‘alt’ olmazdı; ‘alt’ olmasaydı ‘üst’ olmazdı. ... Kolaylık olmasaydı zorluk olmazdı; zorluk olmasaydı kolaylık olmazdı. ... Burjuvazi olmasaydı proletarya olmazdı; proletarya olmasaydı burjuvazi olmazdı...” (A.g.e., s. 42).

² OLLMAN, *Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar*, s. 17.

³ KOJÉVE, Alexandre; *Hegel Felsefesine Giriş*, Çeviren: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 181.

rinden farklı sular akar; ruhlar nemli olandan buharlaşırlar.”⁴ Dünyadaki her şey çatışma sonucunda meydana gelir.⁵ Bu noktada, “savaş her şeyin babası ve kralıdır: Kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar.”⁶ Her şeyi bütünselliği içinde kavramak gerekir. Önemli olan bütündür.⁷ Bütün, karşıt şeylerden oluşur.⁸ Zıt olanlar bir araya gelir.⁹ Kısaca, Heraklitos’a göre, “ateşin ölümü havanın doğumudur; havanın ölümü suyun doğumudur.”¹⁰ Herakleitos’a göre, en önemli ve en kaçınılmaz şey, evrensel değişimdir, yani ortaya çıkan her şeyin yitirilmesi, karşıtlarına dönüşmesi ve ateş içindeki birlikteliğidir.¹¹

Başta Herakleitos olmak üzere ondan sonra gelen çoğu filozofun görüşlerinde diyalektiğin izlerini görmek mümkündür. Herakleitos’tan sonra diyalektik kavrayış, bilhassa

⁴ HERAKLEITOS, *Fragmanlar*, s. 53. Cengiz Çakmak’ın bildirdiğine göre, “ırmak” fragmanları içinde Herakleitos’a ait olan sadece bu fragmandır. Öteki fragmanlar bundan türetilmiştir (A.g.e., s. 53). Bu fragmanlardan en bilinenleri şunlardır: “Aynı ırmağa iki kez girilmez” (A.g.e., s. 217). “Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve biz değiliz” (A.g.e., s. 129). “Her şey akar. Aynı ırmağa iki kere giremezsin, çünkü her girişinde üzerinden başka sular geçer” (HİLAV, Selâhattin; *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 17).

⁵ HERAKLEITOS, *Fragmanlar*, s. 45.

⁶ A.g.e., s. 137.

⁷ Diyalektik düşünce sosyal hayatın bütünsellik özelliğini vurgular, onun maddi yanını manevi yanından ayırmanın olanaksızlığına işaret eder (GOLDMANN, Lucien; *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Çeviren: Afşar Timuçin ve Füsün Aynuksa, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 91).

⁸ HERAKLEITOS, *Fragmanlar*, s. 165.

⁹ A.g.e., s. 45.

¹⁰ A.g.e., s. 185. Şeptulin, Heraklitos’un bu fragmanını, diğer fragmanlarından da faydalanarak şöyle ifade etmiştir: “Ateşin ölümü havanın doğumuydu, havanın ölümü suyun doğumudur; toprağın ölümünden su doğar, suyun ölümünden hava doğar; havanın ölümünden ateş doğar ve tersi yönde de sürüp gider” (ŞEPTULİN, Aleksandr; *Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları*, Çeviren: Yakup Şahan, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 181).

¹¹ OIZERMAN, Theodor I.; *Felsefe Tarihinin Sorunları*, Çeviren: Celal A. Kanat, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.

Spinoza tarafından geliştirilmiştir.¹² Spinoza sonrasında diyalektik, Jean-Jacques Rousseau'nun önemseddiği ve çalışmalarında esas aldığı bir metodolojik duruş haline gelmiştir. Heraklitos gibi Rousseau da yeryüzünde her şeyin sürekli bir akış halinde olduğunu bildirmiştir. Sözgelimi, onun *Yalnız Gezerin Düşleri* yapıtındaki şu pasajı okurken sanki Herakleitos'u okumuş oluruz: "Yeryüzünde her şey sürekli bir akış halindedir. Hiçbir şey aynı biçimde kalmaz ve dışımızdaki şeylere bağlanan duyularımız ister istemez onlar gibi değişikliğe uğrar. Her zaman ardımızda veya önümüzdedirler ya artık olmayan bir geçmişi anımsarlar ya da belki de hiç olmayacak bir geleceğe yönelirler; gönlün bağlanabileceği sağlam bir şey yok bunlarda."¹³ Rousseau'nun diyalektiğin yasalarının bir savunucusu olduğu şu vurgularından da kolayca anlaşılır: "Madde bana devinim halinde gözükür: bu devinim benim gibi canlı varlıklarda anlıktır, o yalnızca katı maddelerde aktarılır. Evren canlı bir bedenin düzenine hiç benzemez, deviniminin kaynağı kendisinde değil, özgür düşüncededir."¹⁴ Rousseau'ya göre, evrende her şey birbirleriyle çelişkilidir ve her şey sürekli olarak değişir. Dünya üzerindeki her şey, eşyanın sabit bir şekil almasına izin vermeyen sürekli bir akış içerisinde. Doğada ve toplumda *her şey değişir*. Aynı zamanda, insanların bizzatı kendisi de değişir.

Rousseau, Hegel ve Marx'tan önce diyalektiğin yasalarını belirlemiş ve netleştirmiş bir sosyologdur. O, toplumun oluşumunu, gelişimini ve değişimini diyalektik metotla tetkik etmiştir. Rousseau'nun, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kay-*

¹² MANDEL, Ernest; *Marksizmin Tarihteki Yeri*, Çeviren: Masis Kürkçügil, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 18.

¹³ ROUSSEAU, Jean-Jacques; *Yalnız Gezerin Düşleri*, Çeviren: Hasan Fehmi Nemli, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 81.

¹⁴ ROUSSEAU, Jean Jacques; *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine*, Çeviren: Mehmet Baştürk ve Yavuz Kızılçım, Babil Yayınları, Erzurum, 2000, s. 154.

nağı'nda¹⁵, diyalektik metotla toplum tarihinin genel bir taslağını çizmeye çalıştığı söylenebilir. Rousseau'nun yapıtlarında diyalektiğin temel kanunlarından biri olan *sürekli değişim ilkesinin* izlerini görmek olanaklıdır. Rousseau, toplumsal diyalektik yöntemle tahlil ederek, kendinden sonra gelen fikir adamlarını, özellikle de Marx'ı derinden etkilemiştir. Rousseau'dan sonra diyalektik başka düşünürler tarafından ele alınmıştır. Bu düşünürler arasında Hegel ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Diyalektik, Hegel'in canlılık kazandırdığı klasik Alman felsefesi tarafından en yüksek noktasına çıkmıştır.¹⁶ "Bir birlik içinde ekonomik varoluşu ve bilinci kavrayan bir anlam" ¹⁷ olarak diyalektik, esas anlamını ise Marx'ta bulmuştur.

Marx'ın diyalektik duruşunun biçimlenmesinde en büyük pay, "modern çağın Aristoteles'i"¹⁸ olarak nitelendirilen ve "felsefe diyalektiktir"¹⁹ diyen Hegel'e aittir. Marx'ın metodolojisini Hegel'in *diyalektiğiyle*²⁰ temellendirmek yerinde olur. Marx'ı anlamamanın koşulu Hegel'e yönelmektir. Peter Singer, Hegel'e ilişkin olarak şöyle bir yorum yapmıştır: "...Marx da şahsen, Hegel'den ciddi bir biçimde etkilenmiş-

¹⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques; *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990.

¹⁶ MANDEL, Marksizmin Tarihteki Yeri, s. 18.

¹⁷ LÖWITH, Karl; *Max Weber ve Karl Marx*, Çeviren: Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 129.

¹⁸ TOKATLI, Attilâ; *Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel*, Sitare Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15.

¹⁹ A.g.e., s. 86.

²⁰ Kojève, Hegel'in yönteminin diyalektik olmadığını iddia etmiştir: "Hegel'in yöntemi asla diyalektik değildir ve Hegel'de diyalektik, bir düşünce ya da açıklama yönteminden bambaşka bir şeydir. Ve hatta, bir anlamda, felsefî yöntem olarak Diyalektiği bir yana bırakmış olan ilk düşünürün Hegel olduğu söylenebilir" (KOJÉVE, *Hegel Felsefesine Giriş*, s. 181). Çünkü Kojève'ye göre, Hegel, "dinleyici-filozof-tarihçi"lerin ilkiydi. Bundan dolayı, bir felsefî yöntem olarak diyalektiği bir yana bırakmış, hatta kendine özgü bir diyalektik ortaya koyma ihtiyacı duymamıştır (A.g.e., s. 186).

tir. Hegel olmasaydı, son 150 yılın entelektüel ve siyasal gelişmeleri, izlemiş oldukları çizgiyi izlemezlerdi.”²¹ Bir idealist filozof olan Hegel, madde yerine “İdea”/“Fikir”/“Geist”ı aldığı halde, maddeyi temel alan Marx üzerinde derin tesirler bırakmıştır.

Hegel’in yöntemine özgü kategoriler, tarihsel materyalizm için hayati öneme haizdir.²² Marx’ın *Kapital*’de Hegel ile ilişkisinden söz ettiği tespitler göz ardı edilmemeli ve bu ilişkinin özündeki önem asla küçümsenmemelidir.²³ Marx’ın, Hegel’in diyalektiğinin bir “köpek ölüsü”²⁴ gibi incelenemeyeceğine dair uyarısı boş bir cümle olarak görülmemelidir.

Hegel’e göre varlık, düşünce gibi diyalektik metoda uygun olarak sürekli gelişen ve ilerleyen bir süreçtir. Bu gelişmenin temelinde kendi kendini açan ve belli bir amaca yönelen bir ana terim vardır. Bu terim, Hegel’in terminolojisinde üzerinde durulan sorunun çözüm şekline göre “İdea”, “*Tin*”²⁵, “Logos”, “Us”, “Akıl”, “Geist”, “Tanrı” ve “Manevi ya da Kültür Varlığı” gibi değişik isimler alır.²⁶ Hegel’in diyalektiğinde bu terimler öne çıkar ve başat hale gelir. “Hegel’de diyalektik, kendi kendine gelişen Fikirdir. Mutlak Fikir, yalnızca bütün sonsuzluk boyunca -bilinmez bir yerde- var olmakla kalmaz, ama aynı zamanda var olan bütün dünyanın yaşayan gerçek ruhudur.”²⁷

²¹ SINGER, Peter; *Düşüncenin Ustaları: Hegel*, Çeviren: Bahar Öcal Düzgören, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 9.

²² LUKÁCS, György; *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 49.

²³ A.g.e., s. 48.

²⁴ A.g.e., s. 47.

²⁵ Hegel’in felsefesinde “*Tin*” önemli bir yer tutar. “Robert Solomon’un belirttiği gibi Hegel’i anlamak, *Tin*’in ne olduğunu anlamaktır” (PARKAN, Marx, s. 29).

²⁶ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; *Seçilmiş Parçalar*, Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 33.

²⁷ ENGELS, Friedrich; *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 41-42.

Tin, dünya egemenliğinin sancağı ve başkomutanının ruhudur.²⁸ Hegel'de "Tin, mutlak olanın en yüce tanımıdır."²⁹ Hegel'e göre, Tin soyutlanmış bir şey, yani insanın doğasından yapılmış bir soyutlama değildir. Tin, "kendinde tamamen somuttur, bir karakteristikler bütünlüğüdür."³⁰ Tin, tümüyle bireyseldir, oldukça aktiftir, en sade anlamında canlıdır. Tin, düşündür, var olan bir şeyin (varlığın) var olduğunu ve nasıl var olduğunu düşünmesidir. "Tin genel olarak düşündür ve insan kendini hayvandan düşünce yoluyla ayırır."³¹ Düşünce vazgeçilebilecek bir şey değildir. İnsanlar kendilerini hayvanlardan onunla ayırt eder.³²

Tin, bilendir ama bilme usu olan bir nesnenin bilincidir. Tin, kendisinin bilinci olduğu ölçüde bir bilince sahiptir. Hegel'in deyişiyle, "ben bir nesneyi, onda aynı zamanda kendimi bilmediğim, olduğum şeyin benim için aynı zamanda nesne olduğunu, şu ya da bu şey olmadığımı, kendisi üzerinde bildiğim şey olduğumu bana söyleyen kendi belirlemimi bildiğim ölçüde biliyorum. Kendi nesnem üzerine biliyorum ve kendim üzerine biliyorum: Bunlar birbirinden ayrılır gibi değil. Tin böylece özü gereği olduğu şey üzerine, kendi doğası üzerine belirli bir tasarım edinir. İçeriği yalnızca tinsel olabilir: Tinselliktir içeriği, tinselliğedir ilgisi. Böylece tin kendi içeriğine erer: Kendi içeriğini önceden hazır bulmaz, fakat kendini kendi için nesne, içerik yapar. Bilme

²⁸ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Karalama Defterinden Aforizmalar**, Çeviren: Enver Orman, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85.

²⁹ KERVÉGAN, Jean-François; **Hegel ve Hegelcilik**, Çeviren: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 116.

³⁰ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler**, Cilt: I, Çeviren: Taylan Altuğ ve Hakkı Ünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 106.

³¹ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tüze Felsefesi: Tüze Felsefesinin Anahatları ya da Anahatlarda Doğal Hak ve Devlet Bilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 38.

³² HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tarih Felsefesi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 14.

onun biçimidir, davranışdır, içeriği de tinselliğin kendisi. Böylece tin doğası gereği kendindedir ya da özgürdür.”³³

Tinin doğası kendini tam karşısında bildirir. Bu bağlamda Hegel, Tini maddenin karşısına koymuştur. Hegel, “felsefeye bir giriş olarak”³⁴ değerlendirilen *Tinin Görüngübilimi* yapıtında³⁵, çağımızın bir doğuş ve yeni bir döneme geçiş zamanı olduğunu, Tin’in de tam bir dönüşüm çabası içinde bulunduğunu ileri sürmüştür: “Tin şimdiye değin içinde varolduğu dünya ile bozuşmuştur ve onu geçmişe gömmе düşüncesini taşımaktadır: artık kendi öz dönüşümünün emeği içindedir. Hiç kuşkusuz o hiçbir zaman dinginlikte değildir, tersine her zaman ilerleyen devimi kavramıştır.”³⁶

Hegel, evreni sürekli bir açılma süreci olarak ele almıştır. Evrende hareketsiz olan hiçbir şey yoktur. Mutlak Fikir (*İdea*)³⁷ sadece kesintisiz bir hareket, gelişme süreci içinde yaşar ve kendisini onun içinde ifade eder. Hegel, bu minvalde doğanın kendisini başkalık biçimindeki İdea olarak gösterdiğini savunmuştur.³⁸ Evrende var olan her şey sürekli olarak akar, değişir ve kaybolur. İnsanları sarmalayan fenomenleri kavramak için sadece var oldukları biçimi incelemek yetmez, aynı zamanda onların nasıl gelişmekte olduk

³³ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 56.

³⁴ COPLESTON, Frederick; **Felsefi Tarihi VII. Cilt: Hegel**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 26.

³⁵ Hegel, *Tinin Görüngübilimi* eserini 1806 yılında Jena’da Napoleon’un orduları şehre yaklaşırken yazmıştır (MARCUSE, **Us ve Devrim: Hegel ve Toplumbilimin Doğuşu**, s. 74). Hegel, Napoleon’u yüceltmış ve onu Fransız Devrimi’nin yazgısını yerine getiren tarihî kahraman olarak görmüştür (*A.g.e.*, s. 136).

³⁶ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tinin Görüngübilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 26.

³⁷ Hegel’e göre, “felsefe İdealar ile ilgilenir” (HEGEL, **Tüze Felsefesi: Tüze Felsefesinin Anahatları ya da Anahatlarda Doğal Hak ve Devlet Bilimi**, s. 27).

³⁸ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi II-Doğa Felsefesi I: Mekanik**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 34.

larını da anlamak gerekir. İnsanların çevrelerinde olan her şey daha önceki gelişmenin bir ürünü olarak zuhur eyler. Üstelik bir şey ilk bakışta hareketsizlik halinde görülebilir, ancak daha dikkatli ele alınınca bu hareketsizlik halinde oluş, kendi içindeki sürekli olan hareket ve çatışmayı içerir. Böylece Hegel'e göre, her fenomenin/nesnenin içinde iki ilkenin çatışması, *tezle antitezin*, tutucu olanla yıkıcı olanın çatışması ve zıtlığı aşikârdır. İdea hareketsiz, bir önerme içinde ya da aynı tez üzerinde donarak kalmaz. Tersine tez olarak ortaya atılan düşünce, çelişen iki fikre, bir olumlu bir olumsuz fikre ayrılır. Antitez içinde bulunan çelişkili iki unsur arasındaki çatışma, diyalektiği meydana getirir. Hegel'de bu çatışmanın, bu diyalektiğin ürünü, uzlaşma ya da denge olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda iki zıt düşüncenin erimesi, yeni bir düşünceye, bu iki düşüncenin *sentezine* vesile olur. Bu sentez ise, sırayla iki çelişen düşünceye ayrılır: Tez kendi antitezine dönüşür ve bu da yeni sentezin içine karışır.³⁹

Hegel'in diyalektiği *tez-antitez-sentez* üçlüsüne dayanır. Başka bir deyişle, Hegel'in diyalektik metodunda önemli üçlü olarak "*varlık, yokluk (var olmayan/hıçlık) ve oluş (geçiş)*"⁴⁰ terimleri karşımıza çıkar. Hegel'in metodolojisi söz konusu üç kavram üzerine bina edilmiştir.

Varlık, saf varlık Hegel'de "başka belirlenimi olmayan varlık"tır.⁴¹ Belirlenmemiş dolayısızlığı içinde bu varlık yalnızca kendisine özdeştir, başka şey karşısında özdeş olmayan da değildir. Varlık hem kendi içinde hem de kendi dışında hiçbir farklılık taşımaz. Varlığa bir ayrımlılık yükleyecek ya da onu başka bir şeyden ayrı kılacak herhangi bir belirle-

³⁹ RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş, s. 52-53.

⁴⁰ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1, Derleyen: Henri Lefebvre ve Norbert Guterman, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara, 1976, s. 143-145; HEGEL, Seçilmiş Parçalar, s. 72-73.

⁴¹ HEGEL, Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1, s. 143; HEGEL, Seçilmiş Parçalar, s. 72.

nim ya da içerik onun saflığı içinde tutulmasına imkân vermez. Bu varlık, salt belirlenimsizlik ve boşluktur. Onda hiçbir şey kavramak ve ona dair herhangi bir şey düşünmek mümkün değildir. Çünkü o bir boş düşünceden ibarettir. Varlık, bu belirlenmemiş dolayım ya da dolaysızlık, gerçeklikte *yokluk* (*varolmayan/hiçlik*) demektir.⁴²

Hegel'de ikinci kategori olan yokluk her zaman birinci kategori olan varlığın olumsuzluğu ya da karşıtı olarak idrak edilir. Yokluk, kendi kendisiyle yalın özdeşliktir, tam bir boşluktur, belirlenim ve içerik yokluğudur, kendi kendisinde farklılaşma bulunmayışıdır. Yokluğu kavramanın ya da düşünmenin bir manası vardır, ikisi birbirinden ayrılır, o zaman da yokluk bizim kavrayışımız ve düşüncemiz içinde demektir. Daha doğrusu bu, boş kavrayış ve düşüncenin bizatihi kendisidir, salt varlıkla aynı olan boş kavrayış ya da düşüncedir. Böylece yokluk, salt varlıkla aynı belirlenim, eş deyişle aynı belirlenim yokluğu ve dolayısıyla aynı şeydir.⁴³ Hegel'de *yokluk*, dolaysız ve kendine özdeş yokluk olarak *varlık* olanla aynıdır. Varlığın olduğu gibi yokluğun gerçekliği de ikisinin birliğidir. Bu birlik, esasında *oluştur*.⁴⁴

Hegel'in diyalektik metodunda öne çıkan üçüncü kategori, *oluştur*. Oluş, varlıkla yokluğun birliğidir. Demek ki, Hegel, salt varlıkla salt yokluğu aynı şey olarak tahayyül etmiştir. Hakikat olan varlık ve yokluk değildir. Çünkü hakikat, varlığın yokluğa, yokluğun varlığa geçmesi değil, geçip kaybolmasıdır. Hakikat, varlık ve yokluğun farklılaşması değil, aynı şey olmayışları, mutlak şekilde farklı, fakat aynı zamanda ayrılmamış/ayrılmaz oluşlarıdır, her birinin dolaysızca kendi zıddında kaybolmasıdır. O halde, varlık ve yokluğun hakikati, bu birbirinde dolaysızca yitiş hareketidir,

⁴² HEGEL, *Bütün Yapıtları (Seçmeler)* 1, s. 143-144; HEGEL, *Seçilmiş Parçalar*, s. 72.

⁴³ HEGEL, *Bütün Yapıtları (Seçmeler)* 1, s. 144; HEGEL, *Seçilmiş Parçalar*, s. 72.

⁴⁴ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 105.

bir süreçtir, bir geçiştir. Bu durumdan duruma geçiş ya da oluş, öyle bir harekettir ki, içinde varlıkla hiçlik farklıdır, ama bu fark da yine de dolaysızca eriyip çözülüvermiş bir farktan ibarettir.⁴⁵

Hegel, diyalektik duruşunun nüvesi konumundaki üç öğeye dair şunları yazmıştır: “Oluş ilk somut düşünce ve öyleyse ilk Kavramdır; buna karşı Varlık ve Yokluk ise boş soyutlamalardır. Varlığın Kavramından söz ediyorsak, bu yalnızca Oluştan söz etmek anlamına gelecektir, çünkü Varlık olarak Varlık boş Yokluktur ve Yokluk olarak ise boş Varlık. Varlıkta öyleyse Yokluğu buluruz ve Yoklukta Varlığı; bu Varlık ise, ki Yoklukta kendi kendisinde kalır, Oluştur. Oluşun birliğinde ayrımı atlamak gerekir, çünkü o olmaksızın yine kaçınılmaz olarak soyut Varlığa geri düşülecektir. Oluş yalnızca Varlığın gerçekliğine göre koyulmuşluğudur.”⁴⁶ Varlık ve yokluk arasındaki çelişki her zaman önceki iki öğenin/kategorinin birliği olan üçüncü kategoride, yani *oluşta* uzlaşırlar. Oluş hem kendi içinde varlık ve yokluğun karşıtlığını hem de temelde yatan uyumlarını ve birliklerini içerir. Oluş, yok-varlık olan bir varlık ya da varlık olan bir yok-varlıktan ibarettir. Çelişik varlık ve yokluk fikirlerini ahenkli bir birlik içinde bir araya getiren/birleştiren tek bir düşüncedir. Bu üçlü, yani *varlık*, *yokluk* ve *oluş*a sırasıyla *tez*, *antitez* ve *sentez* şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁷ “Hegel’e göre her tür dönüşüm üç aşamadan geçer: İlk önce bir gerçeklik neyse odur; ardından başka bir şey olarak kendisini yadsır, bu da antitezdur; en sonunda, üçüncü bir uğrağa geçer, senteze, bu aşamada özdeşliğinin önceki uğraklarını hem korur hem de aşar veyahut siler. Örneğin çiçek, içinden çıktığı tomurcuğu işte böyle yadsır, meyve de hem çiçek hem de tomurcuktan bir şeyleri saklayarak çiçeği yadsır. Yadsımının özlü bir rol oynadığı bu üçlü, Hegel’e göre doğadan tutun kültüre ve zihnin sürdüğü yaşama dek bütün alanlarda işler:

⁴⁵ HEGEL, *Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1*, s. 144-145; HEGEL, *Seçilmiş Parçalar*, s. 72-73.

⁴⁶ HEGEL, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, s. 107-108.

⁴⁷ STACE, W. T.; *Hegel Üzerine*, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 152.

Ölçüsüzlüğüyle meşhur Mısır sanatı, karşıtı olan Yunan sanatını doğurmuş ve Romantik sanat da ölçüsüzlük ve ölçüyü yeni bir sentezde birleştirmiştir.”⁴⁸ Demek ki, Hegel’de diyalektikçinin ana ilgisi, doğuş ve yok oluşa, değişim ve geçişe, zıtların birbirine kayışına, özgün senteze ve hayata yönelir. Diyalektikçinin idrâk etmek istediği şey, işte budur. Onun aslına uygun düşünsel yeniden üretimini elde etme niyeti taşır.⁴⁹ Böylelikle, Hegel dünyada olan her şeyin bir oluşma ve bir gelişme içinde bulunduğunu, değiştiğini ve hareket ettiğini ileri sürerek diyalektiğin mantığını ortaya koymuş ve onun ana kanununu formüle etmiştir.

Kısaca, Hegel’de Tin/Zihin, bir bütündür. “Gerçek bütündür. Bütün ise ancak kendi gelişimi yoluyla kendini tümleyen özdür.”⁵⁰ Hegel’e göre, herhangi bir fenomen tek başına ele alınamaz, yer aldığı bütünden ayrı tahlil edilemez. Şeyler içinde bulunduğu bütünden ayrı kavranamaz. Evren, sürekli bir oluş halindedir. O sonu gelmez bir harekettir. Herhangi bir şey anlaşılır hale gelmek için kendi karşıtından geçmek zorundadır, yani herhangi bir şeyin anlaşılabilir olması için bu şeyin zıttı olan şeyin içinde düşünülmesi zorunludur. Şeyler kendilerini daha iyi ortaya koyabilmek için karşıtlarına dönüşürler, eş deyişle karşıtları haline geçmek için değişirler.⁵¹ Öz olarak Hegel, bir fenomene sürekli değişen ve gelişen bir şey olarak bakmıştır. Her fenomen sadece önceki değişmelerin bir mahsulü olmakla kalmaz, aynı zamanda kendi içinde gelecekteki değişmelerin nüvelerini de taşır. Ancak ulaşılan denge, daha ileri bir uzlaşmaya, daha gelişmiş bir senteze ve çok daha yüksek düzeyde daha ileri bir bölünmeye kaynaklık eden yeni bir çatışma tarafından bozulur. Bütün gelişmenin kaynağı, karşıtlar arasındaki bu savaşımdır.⁵²

⁴⁸ QUINIOU, Yaygın Yanlış Fikirler Kısacasında Karl Marx, s. 19.

⁴⁹ D’HONDT, Hegel ve Hegelcilik, s. 91.

⁵⁰ HEGEL, Tinin Görüngübilimi, s. 31.

⁵¹ HİLAV, Diyalektik Düşüncenin Tarihi, s. 111-117.

⁵² RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş, s. 53.

Görüldüğü üzere, diyalektiğin kanunlarını ortaya koyan, onun ilkelerini formüle eden kişi, Hegel'dir. Hegel, diyalektik deyince akla gelen ilk isimlerden birisidir. Diyalektik terimi Hegel'i Hegel de Marx'ı çağrıştırır. Bu arada felsefe tarihinin düşman kardeşleri idealist Hegel ile materyalist Marx'ı yakınlaştıran ve barıştıran Genç Hegelci Feuerbach'ı da unutmamak gerekir.

2.2. Hegel-Marx Arasında Bir Köprü: Feuerbach

Feuerbach, diyalektik metodoloji konusunda önemli bir filozoftur. Marx'ın Hegelci diyalektiği anlama ve Hegel'i aşma sürecinde başvurduğu filozof, Feuerbach'dır. Marx'ın diyalektik duruşunun netleşmesinde onun rolü yadsınamaz.

Feuerbach, pek çok bakımdan Hegelci felsefe ile Marx ve Engels'in felsefeleri arasında bir halka oluşturmuştur.⁵³ Feuerbach, Hegel ile Marx arasındaki diyalogu gerçekleştiren, ikisi arasında sağlam bir köprü vazifesi gören bir filozoftur.

Feuerbach, Hegel'in en kabiliyetli ama onu aşmaya çalışan bir çömezidir. Feuerbach, Hegel'e gönderme yaparak, "hakiki diyalektik, inzivaya çekilmiş düşünürün kendisiyle monologu değil, Ben ile Sen arasındaki bir diyalogtur"⁵⁴, demiştir. Feuerbach, Hegel'in diyalektiği üzerine kafa yormuş ve ondan çıkardığı ana ilkeler vasıtasıyla Marx üzerinde derin izler bırakmıştır. Son tahlilde, Hegel Feuerbach'ı, Feuerbach ise Marx'ı etkilemiştir. Başka bir deyişle, "Hegel Feuerbach'ın, Feuerbach da Marx'ın babasıydı."⁵⁵ Özellikle de Marx'ın 1843-1845 periyodundaki çalışmaları,

⁵³ ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, s. 8.

⁵⁴ FEUERBACH, Ludwig; Geleceğin Felsefesinin İlkeleri, Çeviren: Oğuz Özgül, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 138.

⁵⁵ HYPOLITE, Jean; Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar, Çeviren: Doğan Barış Kılınç, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s. 115.

Feuerbach'ın Marx üzerindeki etkisinin doruğu olarak tasvir edilebilir.⁵⁶

Hegel'in felsefesindeki "bütün gelişmenin kaynağı karşıtlar arasındaki savaşımdır", biçimindeki devrimci potansiyeli Marx'tan önce ilk fark eden filozof, Feuerbach'tır.⁵⁷ Başka bir anlatımla, Feuerbach, diyalektiğin "gelişme karşıtların 'mücadelesi'dir"⁵⁸ genel yasasının ehemmiyetini ilk idrak edenlerdir.

Feuerbach, öncelikle *Hristiyanlığın Özü* metninde, doğanın ve insanın dışında hiçbir şeyin olmadığını vurgulayarak Marx'ı ve Engels'i etkilemiştir. Feuerbach, söz konusu eserinde, insan ile doğayı birbiriyle ilişkilendirmiş, "insanın doğaya olduğu gibi doğanın da insana gereksinimi vardır"⁵⁹, demiştir. Ona göre, madde doğaya, insan ise bu maddeye şekil verir.⁶⁰ Engels de, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda onun hakkını vermiştir: "Yerimizi bulmadan önce kaynaşma dönemimizde, Feuerbach'ın, Hegel-sonrası herhangi başka bir filozoftan daha fazla üzerimizde etkili olduğunu tamamen teslim ederek bir onur borcunu da ödemek zorundaydık."⁶¹ Engels, kendisinin ve Marx'ın felsefi sistemlerinin inşa edilme sürecinde Feuerbach'ın öne çıkan bir filozof olduğunu ve onun klasik Alman felsefesi geleneğini sarstığını ileri sürmüştür: "Coşku herkesi sardı: Biz hepimiz, birdenbire 'foyerbahçı' olduk."⁶² Feuerbach'ın felsefesinin coşkuyla karşılayan Marx, onu "ateş ırmağı" olarak nitelemiştir. Bu bağlamda, Garaudy,

⁵⁶ LEOPOLD, *The Young Karl Marx: German Philosophy, Modern Politics, and Human Flourishing*, s. 218.

⁵⁷ RİAZANOV, *Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*, s. 53-54.

⁵⁸ LENİN, Vladimir İliç; *Materyalizm ve Ampiryokritisizm: Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 413.

⁵⁹ FEUERBACH, *Hristiyanlığın Özü*, s. 289.

⁶⁰ A.g.e.

⁶¹ ENGELS, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 8.

⁶² A.g.e., s. 18.

Marx'tan şu alıntıyı yapmıştır: “Kuramsal çerçeveden kurtulamayan filozof ve ilahiyatçılar, eğer her şeye gerçekte oldukları halleriyle ulaşmak istiyorsanız, sizlere, kuramsal eski felsefenin kavram ve önyargılarından kendinizi kurtarmanızı tavsiye ederim. Ve sizin için, gerçeğe ve özgürlüğe giden tek yol bu ‘ateş ırmağı’(Feuerbach)dır. Feuerbach çağımızın Arafıdır.”⁶³

Hegel'den sonra Marx ve Engels için sadece Feuerbach filozof olarak dikkate değer kalmıştır.⁶⁴ Marx, J. B. Schweitzer'e gönderdiği 24 Ocak 1865 tarihli mektubunda şunları yazmıştır: “Hegel ile karşılaştırıldığında Feuerbach kuşkusuz çok zayıf kalır; ama gene de Hegel'den sonra çığır açıcıydı; çünkü Hristiyan vicdanının kabul edemeyeceği, ama eleştirinin gelişebilmesi yönünden önemli olan bazı noktaları Hegel'in gizemli bir loşlukta bıraktığı noktaları *öne çıkarmıştı*.”⁶⁵ Feuerbach'ın yapıtlarının etkisi ne kadar az gürültücü ise o kadar da güvenli, geniş, derin ve sürekli. Marx'a göre, onun metinleri, Hegel'in *Tinin Görüngübilimi* ve *Mantık*'ından bu yana, gerçek bir kuramsal devrim içeren tek yazılardır.⁶⁶ Feuerbach, Hegelci diyalektik kavrayış karşısında ciddi ve eleştirel bir tavra sahip ve bu alanda gerçek buluşlar yapmış olan bir filozoftur. “Bugüne kadar felsefede girilen reform denemeleri eski felsefeden sadece çeşidine göre ayrılmaktadır, yoksa türüne göre değil. Gerçekten yeni,

⁶³ GARAUDY, Marks İçin Anahtar, s. 26-27. Marx ve Engels'in Feuerbach'ı önemsemeleri, Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı eserlerinde eleştirdikleri Genç-Hegelcilerden Bruno Bauer tarafından eleştirilmelerine neden olmuştur. Bauer, Marx ve Engels'i “Feuerbachçı dogmatikler” olarak nitelemiştir (KILMINSTER, Richard; *Praxis and Method: A Sociological Dialogue with Lukács, Gramsci and the Early Frankfurt School*, Routledge & Kegan Paul, London, 1979, s. 12).

⁶⁴ ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, s. 40-41.

⁶⁵ MARX ve ENGELS, Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869, s. 177.

⁶⁶ MARX, 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe, s. 85.

yani bağımsız, insanlığın ve geleceğin gereksinimini karşılayan bir felsefenin vazgeçilmez koşulu, onun öz bakımından eski felsefeden ayrılmasıdır.”⁶⁷ Marx'ın deyişiyle, eski felsefenin gerçek yeneni Feuerbach'dır. Onun yapmış bulunduğu şeyin büyüklüğü ve bu büyüklüğü dünyaya sunuşundaki ölçülü yakınlık, diğerlerinin aksine davranışlarıyla şaşırtıcı bir karşıtlık gösterir.⁶⁸

Marx, “felsefe, kendi hakikati ve bütünlüğü içindeki gerçekliğin bilimidir”⁶⁹ diyen Feuerbach'ın felsefî söylemini üç noktada toplamıştır: Felsefenin fikirler biçimi altına konmuş ve düşünce tarafından açındırılmış dinden ve insanın yabancılaşmasının bir başka şekli ve varoluş biçiminden başka bir şey olmadığı, öyleyse bir o kadar da kınanabilir olduğunu kanıtlaması; insandan insana sosyal ilişkiyi teorisinin ana ilkesi konumuna getirerek, *gerçek materyalizm* ve *gerçek bilimi* kurmuş olması; tüm bunları mutlak pozitif olduğunu benimseyen *yadsımanın yadsınmasına* karşı kendini olumlu olarak temellendiren ve kendine dayanan olumluyu çıkartarak yapması.⁷⁰

Feuerbach, Hegel'in diyalektiğini açıklamak çabasıdadır. Feuerbach'a göre, Hegel ilk olarak tözün yabancılaşmasından -mantık terimleriyle, sonsuzdan, soyut evrenselden-mutlak ve hareketsiz soyutlamadan, yani halk diliyle söylenirse, dinden ve tanrıbilimden yola çıkmıştır. Hegel, ikinci olarak çözümlemelerinde sonsuzu kaldırmış, onun yerine gerçeği, somutu, sonluyu ve tikeli koymuştur -felsefe, din ve tanrıbilimin kaldırılması gibi. Hegel, üçüncü olarak sırası gelince olumluyu kaldırmış, soyutlamayı ve sonsuzu yeniden kurmuştur -dinin ve tanrıbilimin yeniden kurulması gibi. Marx'a göre⁷¹, Feuerbach için yadsımanın yadsınması,

⁶⁷ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 139.

⁶⁸ MARX, 1844 Elyazmaları: *Ekonomi Politik ve Felsefe*, s. 214.

⁶⁹ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 40.

⁷⁰ MARX, 1844 Elyazmaları: *Ekonomi Politik ve Felsefe*, s. 214.

⁷¹ A.g.e., s. 215.

felsefenin kendi kendisiyle çelişmesinden, tanrıbilimi yadsıdıktan sonra doğrulayan dolayısıyla onu kendi kendisiyle karşıtlık durumunda olumlayan felsefeden başka bir şey değildir.

Hegel felsefesinin devrimci yanını iyi kavrayan Feuerbach, Hegel kaynaklı olarak şu soruyu ortaya atmıştır: “Kendi gelişmesi içinde Mutlak İdea, tüm varlığı gerçekten belirleyebilir mi?”⁷² Feuerbach, bu soruya olumsuz yanıt vermiş, “Hegelci felsefe düşünme ile varlık çelişkisini aşamamıştır”⁷³, demiştir. Feuerbach’a göre, düşünme (fikir) ile varlık arasındaki gerçek ilişkide varlık öznedir, düşünme ise yüklemidir. Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*’nde şunları ileri sürmüştür: “Düşünme varlıktan çıkar, yoksa varlık düşünmeden değil. Varlık kendinden ve kendisi nedeniyle vardır -varlık sadece varlık nedeniyle verilidir-, varlık nedenini kendinde taşır, çünkü sadece varlık duyudur, akıldır, zorunluluktur, hakikattir, kısacası her şeydir. Varlık olandır, çünkü varlık-olmayan var olmayandır, yani hiçliktir, anlamsızlıktır.”⁷⁴ Feuerbach, “düşünceyi yola çıkarak nesneleri değil, nesnelerden yola çıkarak düşünceyi üretiyorum”⁷⁵, diyerek Hegel’e adeta meydan okumuştur.

Feuerbach, spekülatif Alman felsefesi olarak Hegelci felsefeyi görmüş⁷⁶, üstelik onun spekülatif sistematik felsefenin tepe noktası olduğunu iddia etmiştir.⁷⁷ Feuerbach’a göre, Hegel’in felsefi sistemi, en son teolojik sistemdir. Mutlak Geist, Hegelci felsefede hayalet olarak dolaşan teolojinin ölü Geist’idir.⁷⁸ Hegelci felsefeyi terk etmeyen bir kimse teolojii de terk edemez.⁷⁹ Bu çerçevede, Feuerbach’a göre,

⁷² RİAZANOV, Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş, s. 54.

⁷³ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 111.

⁷⁴ A.g.e., s. 72.

⁷⁵ FEUERBACH, *Hristiyanlığın Özünü*, s. 8.

⁷⁶ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 7.

⁷⁷ A.g.e., s. 20.

⁷⁸ A.g.e., s. 64.

⁷⁹ A.g.e., s. 72.

Hegel'de sezgilerle ilgilenmeyen ve geometri gibi soyut duryusal tasarımları ele almayan tam tersine arı (saf) soyutlamalarla ilgilenen, kısaca arı İdeanın soyut düşünce ögesindeki İdeanın bilimi⁸⁰ olan mantık bilimi, akla ve güncele getirilmiş, mantık haline sokulmuş teolojinden başka bir şey değildir. Nasıl ki, teolojideki tanrısal öz tüm gerçekliklerin ve sonlukların ideal ya da soyut simgesi ise, Hegelci mantık da öyledir.⁸¹ Hegel Tanrı'nın yerine başka bir ilk Varlığı ya da felsefenin tek nesnesi ve içeriği olarak gördüğü Mutlak İdea'yı geçirmiştir.⁸² Feuerbach, Hristiyanlık dâhil insanın kendisi tarafından yaratılan çeşitli Tanrı terimlerine işaret etmiş ve Tanrıyı "düşünen bir öz"⁸³ olarak tahlil etmiştir. Feuerbach'ın incelediği tek din, tek tanrılılık üzerine kurulu Batı'nın dini Hristiyanlıktır.⁸⁴ *Hristiyanlığın Özü* eserinde, bunu açıkça yazmıştır: "Bu kitapta, Hristiyanlık dininin ayrıntılı açıklamasından, deneyimsel ya da tarihi-felsefi bir analizden, Hristiyanlık bilmecesinin çözümünden ve gerçeklerden öte bir şey yoktur."⁸⁵ Feuerbach, felsefi sistemini önemli ölçüde Hristiyanlık ve onun üzerinden yaptığı eleştirilerle biçimlendirmiştir. "Hristiyanlık artık ne teorik ne de pratik yönden insanı tatmin etmektedir. Akli tatmin etmediği gibi yüreği de tatmin etmemektedir, zira yüreğimiz için ebedi rahmeti rahmandan daha başka ilgi alanları vardır."⁸⁶ Hristiyan dininin özü, gerçekte insani özdür, ancak Hristiyanların bilincinde bir başka, yani insani olmayan bir özdür. Çünkü İsa'nın hem insan olması hem de olmaması gerekmektedir.⁸⁷ Tanrı insanı yaratmamıştır, çünkü insanın dinsel imgelemenin yarattığı üstün varlıklar, ancak insanın

⁸⁰ HEGEL, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, s. 21.

⁸¹ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 63.

⁸² HEGEL, *Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1*, s. 227.

⁸³ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 86.

⁸⁴ ENGELS, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 34.

⁸⁵ FEUERBACH, *Hristiyanlığın Özü*, s. 7-8.

⁸⁶ FEUERBACH, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, s. 54-55.

⁸⁷ A.g.e., s. 65.

kendi öz varlığının hayalî yansıdırlar.⁸⁸ Feuerbach'a göre, Tanrı, insanla bağlantılıdır. İnsan da olan Tanrı'da da vardır. "...insan ne ise ya da onda ne varsa, tanrı da odur ya da onda da vardır."⁸⁹ Feuerbach, Tanrının, insanın ihtiyacının ve isteğinin bir sonucu olarak tezahür ettiğini iddia etmiştir: "Tanrı, aslında bir talebin, dileğin nesnesidir; o, talep edildiği, içten arzu edildiği, istendiği için, tasarlanmış, düşünülmüş, inanılmış bir varlıktır."⁹⁰

Feuerbach, Tanrıyı ve dini, insanla birlikte, onunla bağlantılı ve onun ürünü olarak ele almış, "dinin başı da, ortası da, sonu da insandır"⁹¹, demiştir. Feuerbach'ın felsefi sisteminde insan, temel öge olarak karşımıza çıkar. Feuerbach'da insan içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel şartların bir mahsulü olup, mevcut sosyal yapıları dönüştürecek bir potansiyele sahip olmayan pasif bir unsurdur. Marx ise, Feuerbach'ın insanı edilgenleştiren felsefi sistemine devrimsel ve insanı öne çıkaran aktif öğeleri sokmuştur. Marx'a göre, insan düşünceden daha mühimdir ve önde gelen bir kategoridir.⁹² Önemli olan insana, sosyal tümlüğün bir parçası olduğunu, içinde bulunduğu koşulları değiştirebileceği bir bilinç (sınıf bilinci) edindirmektir. Bu bağlamda, Marx'ın Feuerbach'ın felsefi tespitlerine karşı ileri sürdüğü on bir temel tezi vardır -ki bunlar "Feuerbach Üzerine Tezler" olarak nâm salmıştır. Marx'ın Feuerbach üzerine on bir tezi kendi içinde bir bütünlük taşımasına ve ayrıca her biri salt tek başına önemli olmasına karşın bu tezlerden özellikle *üçüncü*, *altıncı* ve *on birinci tez* Marx'ın felsefi sistemini anlamamız açısından ötekilerden daha mühimdirler. Marx, ilk olarak

⁸⁸ ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, s.18.

⁸⁹ FEUERBACH, Ludwig; Klasik, İbrani ve Hristiyan Antikçağ Kaynaklarına Göre Tanrıların Doğuşu, Çeviren: Oğuz Özügöl, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 307.

⁹⁰ A.g.e., s. 50.

⁹¹ FEUERBACH, Hristiyanlığın Özünü, s. 207.

⁹² RUBEN, David Hillel; Marksizm ve Materyalizm: Marksist Bilgi Kuramı Üzerine Bir Çalışma, Çeviren: Kudret Emiroğlu, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 75.

Feuerbach da dâhil eski materyalist öğreti savunucularının “insanların koşulların ve eğitimin ürünü oldukları, dolayısıyla değişik insanların başka koşulların ve farklı eğitimin ürünü oldukları”⁹³ şeklindeki tezlerinin koşulların insanların kendileri tarafından değiştirilip dönüştürüldüğünü ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unuttuğunu ileri sürmüştür (3.tez). Marx, ikinci olarak Feuerbach’ın “dinsel özü, *insan* özüne indirgeyen”⁹⁴ tezine karşılık insanın özünün tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama olmadığını, o özün aslında sosyal ilişkiler bütünü olduğunu iddia etmiştir (6.tez). Marx, üçüncü olarak Feuerbach’a karşı “filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, sorun onu değiştirmektir,”⁹⁵ biçimindeki tüm felsefi sisteminin temeli olan tezini geliştirmiştir (11.tez).

Kısaca, Marx felsefi temayülünü şekillendirirken Feurbach’la polemige girmiş, yukarıda da değindiğim üzere onun felsefesi sayesinde meşhur tezlerini geliştirmiştir.

2.3. Hegel’i ve Feuerbach’ı Aşmak: Marx/Engels ve Diyalektiğin Gerçek Hüviyetine Kavuşması

Marx, diyalektik yöntemini geliştirirken, Hegel’in ve Feuerbach’ın felsefelerinden faydalanmış, onların zaaflarını belirlemiş ve onları aşmıştır. Marx, görüşlerinin çekirdeğini teşkil eden *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’da, Alman felsefesinin yönelimiyle/ideolojisiyle, bilhassa Hegel’in ve Feuerbach’ın felsefe anlayışlarıyla hesaplaşma içine girmiştir: “1845 ilkyazında, o (Engels) da gelip Brüksel’e yerleştiği zaman, birlikte çalışmaya ve Alman Felsefesinin bakış açısı karşısında olan kendi bakış açımızı oluşturmaya karar verdik: Bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti.”⁹⁶

⁹³ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 21 ve 24.

⁹⁴ A.g.e., s. 22 ve 25.

⁹⁵ A.g.e., s. 22 ve 26.

⁹⁶ MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 24.

Marx, metodolojisinin inşasında Hegel'in rolü olduğunu, fakat onun diyalektiğinin mistisizmle sarmalandığını vurgulamış, diyalektiği mistisizmden kurtarmak gerektiğini ve bunun için de diyalektik metni yazacağını bildirmiştir. Marx, Engels'e gönderdiği 14 Ocak 1858 tarihli mektubunda şunları vurgulamıştır: "Salt bir rastlantı sonucu, Hegel'in yeniden göz attığım *Logik*'i ... eldeki materyali kullanma yöntemi konusunda bana büyük ölçüde yardımcı oldu. Böyle bir çalışma için yeniden zaman olursa, Hegel'in keşfettiği ama bir mistisizmle sarmaladığı, yöntemde *rasyonel* olan nedir konusunu, birkaç forma içinde, sıradan insan zekâsının anlayacağı biçimde ortaya koymayı çok isterim."⁹⁷ Fakat Marx çoğu konu ve sorun üzerine yazmasına karşın kendi metodu üzerine doğrudan bir yapıt üretmemiştir. *Kapital*'in ilk cildinin yayımlanmasının ardından "ekonomi yükünü sırtımdan attıktan sonra bir 'Diyalektik' yazacağım"⁹⁸, diyen Marx'ın ömrü buna yetmemiştir. Ancak onun metodunu başyapıtı *Kapital*'in örgüsünden çıkarmak mümkündür. *Kapital*'in yöntemi Marx'ın ilk kez 1840'larda formüle etmeye⁹⁹ başladığı bilim ve felsefenin birleşmesini zorunlu gören ve ikisini de içeren materyalizmin¹⁰⁰ (*diyalektik materyalizmin*

⁹⁷ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 113.

⁹⁸ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 353.

⁹⁹ A.g.e., s. 354. Marx, 1840'ların başında tamamladığı "Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark" başlıklı doktora tezinde diyalektiği esas almıştır. Marx, incelediği her iki felsefi sistemde (Demokritos ve Epikuros'un felsefe sistemlerinde) diyalektik bir hareket olduğunu, bu ikisinin karşılıklı çelişkisinde de bir diyalektik bulunduğunu iddia etmiştir (LEFEBVRE, Henri; *Diyalektik Materyalizm*, Çeviren: Barış Yıldırım, Kanat Kitap, İstanbul, 2006, s. 5).

¹⁰⁰ Horkheimer'ın belirttiği gibi, "materyalizm bilimin ve felsefenin birleştirilmesini gerekli görür. Elbette materyalizm, daha genel olan felsefi araştırmada ve daha sınırlı olan bilim hedeflerinde çalışma tekniklerinin farklı olduğunu kabul eder, tıpkı araştırmada yöntem ile araştırmanın sunumunun arasındaki farklılıkları kabul ettiği gibi" (HORKHEIMER, Max; *Critical Theory: Selected Essays*, Çeviren: Matthew J. O'Connell ve Diğerleri, The Continuum Publishing Company, New York, 1999, s. 34).

ve tarihsel materyalizmin) temel söylemlerinin ve postullarının tamamını kendisinde toplamaktadır.

Lefebvre'nin de belirttiği üzere¹⁰¹, tarihsel materyalizm 1844-1845 yıllarında Marx tarafından ortaya atılmıştır. Tarihsel materyalizmin temel ilkelerini bu yıllarda gerek tek başına yazdığı (*Felsefenin Sefaleti* gibi) gerekse de Engels ile birlikte kaleme aldıkları eserlerinde (*Kutsal Aile, Alman İdeolojisi ve Komünist Parti Manifestosu* gibi) netleştirmiştir. Çelişkilerin incelenmesi (diyalektik yöntem) ve bu inceleminin kapitalizme uygulanması da yine aynı tarihe rastlar. Metodolojik açıdan genel olarak kabul edilen anlayışa göre, Marx'ın öğretisi ve inşa ettiği sistem iki ayrı disiplinden oluşur: *Tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm*.¹⁰² Bu ayrımında¹⁰³, tarihsel materyalizm Marx'ın teorisinin bilimsel yanını, yani "tarih" ya da "sosyoloji"yi, diyalektik materyalizm ise "felsefi"¹⁰⁴ tarafını belirtir. "Marx, tarih teorisini

¹⁰¹ LEFEBVRE, Henri; **Marksizm**, Çeviren: Vedat Günyol, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 18.

¹⁰² Marx, "tarihsel materyalizm" ve "diyalektik materyalizm" terimlerini asla kullanmamıştır. İlki Engels'e, ikincisi ise Plekhanov'a aittir (BOTTOMORE ve RUBEL, **Marx'ın Sosyolojisi**, s. 45-46; MARX, **Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler**, s. 33; MARX, **Sosyoloji ve Felsefe**, s. 22). "Marx ve Engels'in felsefesi, yalnızca bir materyalizm değildir, *diyalektik materyalizm*'dir" (PLEHANOV, G. V.; **Marksizmin Temel Sorunları**, Çeviren: Erdem Buri ve Diğerleri, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 153). Marx, "diyalektik yöntem", Engels "maddeci diyalektik" terimini kullanmıştır (BALIBAR, **Marx'ın Felsefesi**, s. 8). "Materyalist diyalektik" terimi, 1887'de daha önceleri Marx'ın yazıştığı sosyalist işçi Joseph Dietzgen tarafından icat edilmiştir. Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**'nda bu duruma işaret etmiştir: "Yıllardan beri bizim en iyi çalışma aracımız ve en etkili silahımız olan ... materyalist diyalektik, ne dikkate değer bir şeydir ki, yalnızca bizim tarafımızdan değil, ayrıca bizden bağımsız, hatta Hegel'den bile bağımsız olarak Joseph Dietzgen adlı bir Alman işçisi tarafından yeniden bulundu" (s. 42-43).

¹⁰³ SEZGİN, Ömür; **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 75.

¹⁰⁴ Korsch, bilimsel sosyalizmin inşacısı olarak nitelediği Marx ve Engels'in hiçbir zaman yeni bir felsefe oluşturmaktan yana olma-

dıklarını ileri sürmüş, “Marx ve Engels en geç 1845’den başlayarak kendilerinin yeni materyalist bilimsel görüşlerini artık *felsefe olmayan bir geçiş* diye nitelemişlerdi”, demiştir (KORSCH, Karl; **Marksizm ve Felsefe**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 47). Marx’ın metodolojisinin sadece *tarihsel materyalizm* üzerine inşa edildiği ve Marxist teorinin felsefi yönünden ziyade bilimsel yönünün daha ağır bastığı iddia edilmiştir. Hatta Marx’ın yapıp ettiklerinin bir bilim (tarih bilimi) olduğu ve onun bir felsefe kurmadığı savunulmuştur. Meselâ, Althusser, **Lenin ve Felsefe**’de, Marx’ın felsefeyle ilişkisini ele almış, **Feuerbach Üzerine Tezler**’deki o ünlü 11. tezini (“filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, sorun onu değiştirmektir”) anımsatmıştır. Althusser’e göre, Marx tezini 1845’de ileri sürmesine karşın döneminde dünyayı değiştirecek felsefe bir türlü ortaya konamamıştır. Engels’in **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor** eserinde ilk kez yeni bir felsefeden söz edilmiştir. Engels’in söz konusu yapıtı 1878’de yayımlanmıştır. Althusser, bütün bu süre içinde “dünyayı değiştirecek olan felsefeye” ne olmuştur? sorusuna “arada geçen felsefi boşluk sırasında Marxist bilim kurulmuştur”, şeklinde cevap vermiştir. Bu süre zarfında Marx, Hegel ve Feuerbach gibi filozoflar felsefi sorunsallarının dışına çıkmış ve tarih bilimini inşa etmişlerdir. Dünyayı değiştirecek olan da felsefe değil, tarih bilimidir. Nitekim Althusser de, Marxizmi bir felsefe olarak değil, bir bilim olarak, üstelik tarih kıtasını açan bilim olarak değerlendirmiştir. Althusser, Marx’ın kendisinin bir felsefi sistem kurmadığını, **Kapital**’i tamamladıktan sonra gerçek bir Marxist felsefe kurabileceğini, ancak buna da ömrünün yetmediğini bildirmiştir. Kısaca, Marx gerçek Marksist felsefeyi, ancak **Kapital**’i bitirdikten sonra yazabilirdi (ALTHUSSER, **Lenin ve Felsefe**, s. 39). Korsch, ve Althusser gibi Marxistlerin bu konudaki yorumları gerçeği karşılamaz. Hele Althusser, bu konuda çelişki içindedir. O, bir diğer eserinde Marx’ın yeni bir felsefe olarak *diyalektik materyalizmi* kurduğunu bildirmiştir (ALTHUSSER, **Marx İçin**, s. 43). Bu bağlamda, Althusser şunları yazmıştır: “Gerçekten de, Marksizmin klasiklerinin sürekli olarak tekrar tekrar ele aldıkları geleneğe uygun olarak, Marx’ın yeni bir *bilim* kurduğunu ileri sürebiliriz: ‘Toplumsal oluşumlar’ın tarihinin bilimi. Kesin olarak belirtmek için, Marx’ın bilimsel bilgi için yeni bir ‘kita’, *tarih* kıtası ‘açtığını’ söyleyebilirim -tıpkı Thales’in bilimsel bilgi için matematik ‘kitasını’ açması gibi, tıpkı Galileo’nun bilimsel bilgi için fiziksel doğa ‘kitasını’ açması gibi. Tıpkı Thales’in matematiği kurmasının Platoncu felsefenin doğuşuna ‘yol açması’ gibi, tıpkı Galileo’nun fiziği kurmasının Kartezyen felsefenin doğuşuna ‘yol açması’ gibi, Marx’ın tarih bilimini kurmasının da teorik ve pratik anlamda dev-

(tarihsel materyalizm) kurarken, aynı anda, önceki ideolojik felsefi bilincinden koptu ve yeni bir felsefe (diyalektik materyalizm) kurdu.”¹⁰⁵

2.3.1. Diyalektik Materyalizm

Marx, hem *diyalektikçi* hem de *materyalist*dir. Diyalektik materyalizm, onun bu iki yönünün birleşmesidir.¹⁰⁶ Marx, metodolojisinde, Hegel'deki diyalektiği geliştirmiş, fakat maddesel duruma öncelik tanımıştır.¹⁰⁷ Marx, “benim analitik yöntemim insandan değil, ekonomik olarak verili toplumsal dönemden yola çıkar”¹⁰⁸, demiştir. Hegel'in diyalektiğine ekonomik etkeni, başka bir deyişle materyalizmi ilave eden Marx, özünde “klasik Alman felsefesinin en büyük başarısı olarak”¹⁰⁹ gördüğü Hegel'in diyalektiği referans almış-

rimci yeni bir felsefenin, Marksist felsefenin ya da diyalektik materyalizmin doğuşuna ‘yol açtığını’ ekleyebilirim” (A.g.e., s. 311). Althusser, Marx'ın **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** metni için “birinci sınıf bir yöntem bilim metni” demiştir (A.g.e., s. 222). Esasında Marx ve Engels, diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm temelinde esaslı ve dünyayı değiştirecek yeni bir felsefe yaratmışlardır. Bu bağlamda, Marxist teoriye ciddi katkıları olan Lucien Goldmann'ın tespitleri ilgi çekicidir. Goldmann, **Diyalektik Araştırmalar** (Çeviren: Afşar Timuçin ve Mehmet Sert, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998) yapıtında, felsefeyi “*insanlığın temel sorunlarına kavramsal bir karşılık bulma denemesi*” (s. 33) olarak ele almış ve bu bağlamda “diyalektik maddecilik bir felsefe midir?” (s. 7) sorusunu sormuştur. Goldmann, bu sorusuna karşılık olarak “insan ve evren üzerine bütünsel bir kavrayış” (s. 28) olan diyalektik materyalizmin felsefe olduğunu ileri sürmüştür (s. 16).

¹⁰⁵ ALTHUSSER, *Marx İçin*, s. 43.

¹⁰⁶ Bu görüşe itiraz edenler de olmuştur. Örneğin Paolucci'ye göre, Marx, bir “diyalektikçiydi” ve bir “materyalistti” fakat ikisini “diyalektik materyalizm” olarak birleştirmek, aşırı basitleştirmedir (PAOLUCCI, Paul; *Marx's Scientific Dialectics: A Methodological Treatise for a New Century*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2007, s. 5).

¹⁰⁷ SCHWARTZ, *Marksçılık ve Bilimse Düşünce*, s. 16.

¹⁰⁸ Marx'tan aktaran; ALTHUSSER, *Marx İçin*, s. 267.

¹⁰⁹ LENİN, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 21.

tır. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda, bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Hegel basitçe bir yana konulmadı, tersine, onun... devrimci yönünden, diyalektik yöntemden yola çıkıldı."¹¹⁰ Benzer bir tespit de Korsch'a aittir: "Marx ve Engels, Hegelci diyalektikte... varolan eleştirel ve devrimci ilkeyi ortaya çıkartıp onun burjuva toplumunun tüm koşullarının incelenmesine ve teori ile pratikte, proletaryanın mücadelesine uygulamışlardı."¹¹¹

Hegel, "*dünya tarihi bir mutluluk sahnesi değildir*"¹¹², demiş, dünyada her şeyin oluştuğunu, geliştiğini, değiştiğini ve hareket ettiğini, bunların temelinde ise *düşünceler*¹¹³ arasındaki çatışmaların ve uyuşmazlıkların bulunduğunu ileri sürmüştür. Hegel'in bu görüşüne Marx'ın getirdiği anlam başka bir nitelik taşır. Diğer bir deyişle, Hegel düşünceler arasındaki çatışmayı incelemişken, Marx ise çatışmayı ve uyuşmazlığı bizzat yaşanan dünya içinde bulmuş, düşüncelerin aslında çatışmalardan ve uyuşmazlıklardan kaynaklandığını savunmuştur. Marx, *Kapital*'in Almanca ikinci baskısına 1873'te yazdığı "Sonsöz"de bu konudaki fikirlerini, yani Hegel ile temel farklılığını şu şekilde ortaya koymuştur: "Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci -Hegel bunu 'Fikir' adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca 'Fikir'in dışsal ve görüngesel biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımastan ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir. Hegel diyalektiğinin mistik yönünü, otuz yıl kadar önce, henüz

¹¹⁰ ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, s. 41.

¹¹¹ KORSCH, Karl; Karl Marx: Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi, Çeviren: Mehmet Okyayuz, Doruk Yayınları, Ankara, 2000, s. 59.

¹¹² HEGEL, Tarih Felsefesi, s. 27.

¹¹³ "Hegel'de, düşünce kendini bütün hayatın yerine koyar" (LEFEBVRE, Diyalektik Materyalizm, s. 41).

daha moda olduğu bir sırada eleştirmiştim. Ama tam da *Das Kapital*'in birinci cildi üzerinde çalıştığım sırada, kültürlü Almanya'da gevezelik eden hırçın, küstah ve bayağı (mukallitler), Lessing zamanında Spinoza'ya 'ölmüş köpek' diyen kahraman Moses Mendelssohn'un yaptığı gibi, Hegel'e saldırmanın tadını çıkarıyorlardı. Bu yüzden ben, açıkça güçlü bir düşünürün öğrencisi olduğumu itiraf ettim ve hatta değer teorisi bölümünde yer yer ona özgü ifade biçimlerine de kur yaptığım oldu. Hegel'in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini, ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içersindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir."¹¹⁴

Marx'a göre, Hegel gerçek ilişkileri "tersyüz" etmiş, varlık ile düşünce arasındaki bağıntıyı "baş aşağı" çevirmiştir. "Biz yeniden beynimizin fikirlerini, onların Mutlak Fikrin şu ya da bu derecede yansılarını olarak, gerçek nesneler sayacağımız yerde, onları materyalist açıdan nesnelerin yansılarını olarak kavradık. Bundan ötürü, diyalektik, dış dünya için olduğu kadar insan düşüncesi için de hareketin genel yasalarının- temelde özdeş olan ama ifadede birbirinden ayrılan, insan beyni onları bilinçli olarak uygulayabildiği halde, doğada ve şimdiye dek büyük bölümüyle insan tarihinde de bu yasaların yalnız bilinçsiz olarak, görünüşte sonsuz bir dizi rastlantılar içinde dış zorunluluk biçiminde kendilerine yol açmaları anlamında birbirinden ayrılan iki yasalar dizisinin- bilimine indirgeniyordu. Ama bu yoldan Fikrin kendisinin diyalektiği, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin yalnızca basit bir bilinçli yansıması haline geldi ve böylelikle Hegel'in diyalektiği başı yukarıda olmak üzere doğrultuldu, ya da başka daha doğru bir deyişle, başının üzerinde dururken

¹¹⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 28.

yeniden ayakları üzerine kondu.”¹¹⁵ Ne var ki, Marx'ın Hegel felsefesiyle ilişkisi basit bir tarzda “ayakları üzerine yerleştirme” ya da tersyüz etme olarak nitelendirilemez. Marx, *Kapital*'in birinci cildinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra Ludwig Kugelmann'a gönderdiği 6 Mart 1868 tarihli mektubunda, bu durumu açıklığa kavuşturmuştur: “Benim yöntemim Hegelci *değildir*; ben materyalistim, Hegel idealist. Hegel'in diyalektiği, her türlü diyalektiğin temel biçimidir, ama ancak o gizemli biçiminden ayrıştırıldığı zaman... İşte benim yöntemimi ayırt eden şey de budur.”¹¹⁶ Hegelci diyalektiğin Marx tarafından “tersyüz” edilmesine ilişkin ya da bu “tersyüz”ün neliğine dair Engels'in tespitleri önemlidir. Engels *Doğanın Diyalektiği*'nde önemli ölçüde bu mevzu üzerine kafa yormuştur. Diyalektiğin özünü *harekete* dayandıran ve “*hareket, maddenin varoluş biçimidir*. Hiçbir zaman, hiçbir yerde, hareketsiz madde ne olmuştur, ne de

¹¹⁵ ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, s. 42.

¹¹⁶ MARX ve ENGELS, Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869, s. 234. Bazı anti-Marxist yönelimli düşünce adamları Marx ve Engels'in diyalektik materyalizmini, Hegel'in diyalektik (ama aynı zamanda idealist) metodu ile Feuerbach'ın materyalist (ama aynı zamanda metafizik) anlayışının bir araya gelmesi olarak göstermeye çalışmışlardır. Oysa bilindiği üzere, ilke olarak idealizmle materyalizmi, diyalektikle metafizik düşünce biçimlerini birleştirmek imkânsızdır. Çünkü söz konusu anlayışlar birbirlerinden tamamen ayrı şeylerdir. Marx ve Engels, Feuerbach'ın felsefesi de dâhil olmak üzere dönemin materyalist öğretilerini diyalektik metotla yeniden şekillendirmişlerdir. İdealist haliyle doğa ve topluma dair süreçleri araştırmaya elverişlilik taşımayan Hegel'in diyalektik metoduna da materyalist bir tarzda yeni bir biçim vermişler, onu ayaklarının üzerine dikmişler ve ona gerçek bir içerik kazandırmışlardır. Marx ve Engels, diyalektik materyalist dünya görüşlerini ortaya koydukları materyalizmi, diyalektik materyalizme dönüştürdükleri, maddi süreçlerin ve oluşumların içerisindeki diyalektik gelişmeleri ve bunun bilgi edinme sürecindeki yansılarını izâh ettikleri için felsefede büyük bir atılım ve devrim gerçekleştirmişlerdir (MAL'İNİN, V. A.; Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri I: Diyalektik Maddecilik, Çeviren: Veysel Atayman, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979, s. 45-46). Kısaca, Marx'taki şekliyle diyalektik gerçek kimliğine, yani devrimci hüviyetine kavuşmuştur.

olabilir”¹¹⁷ diyen Engels’e göre, diyalektiğin yasaları doğa ve insan toplumları tarihinden üretilmiştir. Lenin de, evrenin hareket halindeki bir maddeden başka bir şey olmadığını bildirmiştir.¹¹⁸ Diyalektikte hareket demek, değişme demektir.¹¹⁹

Diyalektik yönetime göre, doğada ve toplumda bulunan bütün madde ve olaylar birbirlerine dayanır ve aralarında organik ilişkiler bulunur. Doğada ve toplumda her şey birbirine bağlıdır, birbiriyle bağlantılıdır. Doğanın tüm fenomenleri, bütünleşmiş bütünün birer parçasıdır. Doğada ve toplumda devamlı bir hareket ve değişme vardır. Düşünce ve varlık dünyasında en genel esas, harekettir. Hayat, sürekli hareket ve gelişme halindedir. Her şey sürekli bir hareket, değişme, sürekli bir yenilenme ve gelişme halindedir. Her şey durum değiştirir, farklı bir hal alır. Hiçbir şey olduğu yerde ve olduğu gibi kalmaz. Mutlak olan, mutlak değişmez denenen bir şey yoktur. Dünyadaki hiçbir şey öncesiz ve sonrasız değildir. Her şey geçici ve değişkendir. Doğa, toplum ve insan değişir. Her şey her şeyi etkiler. Nicel değişiklikler ile nitel değişiklikler arasında bir bağ vardır. Niceliğin niteliğe dönüşmesi kaçınılmazdır. Nitel değişmeler, nicel değişmelerin sonucu olarak tezâhür eder. Gelişme süreci, maddelerin ve olayların özünde var olan çelişmelerin ortaya çıkmasına ve bu çelişmelerin temelindeki zıt yönelişlerle işleyen mücadeleye dayanır. Doğada ve toplumda karşıt olan şeylerin kavgası söz konusudur. Her şey birbirleriyle çelişki halindedir. Her şey, kendi karşıtına dönüşür. Çelişki, karşıtların birliğidir ve evrenseldir.¹²⁰ Sözün kısası, “diyalektik, gerçek

¹¹⁷ ENGELS, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, s. 116.

¹¹⁸ LENİN, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm: Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*, s. 189.

¹¹⁹ POLITZER, Georges; *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1994, s. 141.

¹²⁰ POLITZER, *Felsefenin Temel İlkeleri*, s. 57-153; POLITZER, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, s. 141-181; STALİN, Jozef; *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*, Çeviren: Zeynep Seyhan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1989, s. 13-18; STALİN, Josef; *Anarşizm*

dünyada ya da düşüncede hiçbir tekil şeyin sabit kalmadığını, tersine sürekli değiştiğini, her şeyin, her kurumun bir başlangıcı olduğunu ve bu nedenle de zorunlu olarak bir sonu, yükselme ve gerileme safhaları olduğunu öğretir. Diyalektik her şeyin, her kurumun, her düşüncenin kendi karşıtına dönüşerek yok olduğunu kanıtlar. Diyalektiği hiçbir şey durduramaz. Onun için hiçbir şey kutsal, hiçbir şey ihlal edilmez değildir. ... Hegel'le aynı zamanda yaşayan büyük bir şairin, yani Goethe'nin dediği gibi: 'Var olan her şey, yok olmaya değerdir.'¹²¹ Diyalektiğin söz konusu yasaları esas olarak üçe indirgenebilir¹²²: Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü yasası, karşıtların iç içe geçmesi yasası ve yadsımanın yadsınması yasası.¹²³

mi? Sosyalizm mi?, Çeviren: Muzaffer E. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1978, s. 13-25; KIVILCIMLI, Hikmet; **Diyalektik Materyalizm**, Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul, 1974, s. 16; LARSON, Calvin J.; **Major Themes in Sociological Theory**, David McKay Company, Inc., New York, 1973, s. 42.

¹²¹ THALHEIMER, August; **Diyalektik Materyalizme Giriş**, Çeviren: Sevinç Altınçakır, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 87.

¹²² ENGELS, Friedrich; **Doğanın Diyalektiği**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1991, s. 74.

¹²³ Bu yasa diyalektik açısından son derece önemlidir. Geniş açılımı "olumlama, yadsıma ve yadsımanın yadsınması" olan bu yasada; olumlama=tez, yadsıma=anti-tez, yadsımanın yadsınması=sentez olarak bilinmektedir. Bu bağlamda, feodalizmin köleciliğin, kapitalizmin feodalizmin, sosyalizm ise kapitalizmin yadsınması olduğu tezi, Marxist teori çerçevesinde en çok verilen örneklerden biridir (POLITZER, **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, s. 162-164). Bu yasayı Marx, Hegelci mutlak metot açısından açıklamıştır. Marx, **Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt** eserinde, işe mutlak metot nedir? sorusuyla başlamış ve onun hareketin soyutlanması olduğunu, hareketin soyutlanmasının soyut durumda hareket anlamına geldiğini, soyut durumda hareketin ise arı aklın hareketine tekabül ettiğini vurgulamıştır. Marx, özellikle arı aklın hareketi nedir? sorusuna karşılık bulmaya çalışmıştır. Marx'a göre, arı aklın hareketi kendisine durum almaktan, kendisine karşı olmaktan, kendisini oluşturmaktan, kendini tez-antitez-sentez olarak formüle etmekten ya da kendisini olumlamaktan, kendisini yadsımdan ve kendi yadsınmasını yadsımdan ibarettir (s. 99). Marx, açıklamalarını aynı eserde şu şekilde sürdürmüştür: "Akıl

Engels'e göre, diyalektiğin bu üç yasası aslında Hegel tarafından, onun idealist biçiminde, salt *düşünme* yasaları olarak geliştirilmiştir. İlk yasa Hegel'in *Mantık*'ın birinci kısmında (varlık öğretisinde), ikinci yasa Hegel'in *Mantık*'ının bütün ve en önemli kısmında (öz öğretisinde), üçüncü ve son yasa ise, bütün sistemin yapısı için temel yasadır.¹²⁴ Fakat Engels'e göre, asıl "yanlışlık bu düşüncelerin doğa ve tarihten çıkarılmayıp, bunların düşünce yasaları olarak doğa ve tarihe zorla yamanması gerçeğinde yatar. Tüm zoraki ve çoğu zaman tüyler ürpertici yapının kaynağı budur; evren ister istemez, kendisi ancak insan düşüncesinin evriminin belirli bir aşamasının ürünü olan bir düşünce sistemine uymak zorundadır. Olanı tersine çevirirsek, her şey basit bir görünüş alır, idealist felsefede son derece gizemli görünen diyalektik yasalar hemen basitleşir ve gün gibi açık olur."¹²⁵ Bu hususta Engels'in *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*'da ileri sürdükleri oldukça aydınlatıcıdır: "Alman idealist felsefesinden bilinçli diyalektiği, onu doğanın ve tarihin materyalist anlayışı ile bütünleştirmek üzere kurtaran, hemen hemen yalnızca ben ve Marx olduk."¹²⁶

kendisini olumlamayı, kendisine belirli bir kategori içinde durum aldirmayı nasıl başarır? Bu, aklın kendisinin ve onun savunucularının bileceği iştir. Ama bir kez tez olma durumu aldı mı, kendisine karşıt olan bu tez, bu düşünce, iki çelişik düşünceye ayırır- olumlu olan ve olumsuz olan, evet olan ve hayır olan. Antitezin içerdiği bu iki uzlaşmaz karşıtlıktaki ögenin arasındaki savaşım diyalektik bir hareketi oluşturur. Evet hayıra dönüşerek, hayır evete dönüşerek, evet hem evete hem hayıra dönüşerek, hatır hem hayıra hem evete dönüşerek, karşıtlar birbirlerini dengelerler, etkisizleştirirler, felç ederler. Bu iki çelişik düşüncenin kaynaşması, onların sentezi olan yeni bir düşünce oluşturur. Bu düşünce bir kez daha iki çelişik düşünceye ayırır ki, bunlar da yeni bir sentez içinde kaynaşırlar. Bu sancıdan bir grup düşünce doğar. Bu düşünce grubu basit kategorinin izlediği aynı diyalektik hareketi izler ve karşısında antitez olarak çelişik bir grup vardır. Bu iki grup düşünceden, onların sentezleri olan yeni bir grup düşünce doğar" (s. 99).

¹²⁴ ENGELS, *Doğanın Diyalektiği*, s. 74-75.

¹²⁵ A.g.e., s. 75.

¹²⁶ ENGELS, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, s. 50.

Engels, Hegel'i az da olsa tanıyan her insanın onun yüzlerce pasajda diyalektik yasaların en çarpıcı tanımlamalarını doğadan ve tarihten verebilecek güçte ve yetenekte olduğunu bildirmiştir.¹²⁷ "Engels, Hegel'in diyalektiğini ve onu belirleyen kategorileri olduğu gibi muhafaza edip, bu kategorilerin İde'nin değil de doğanın hareketinin ifadeleri olduğunu"¹²⁸ iddia etmiştir. Engels'in bu argümanı daha sonra Stalin tarafından *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* adlı yapıtta ele alınmıştır. Böylece, tarihsel materyalizm ile diyalektik materyalizm ayrımı da netlik kazanmıştır.¹²⁹

Diyalektik materyalizm, belirgin bir biçimde, materyalist felsefe esasına dayalı araştırma ve bilgi üretme yöntemi¹³⁰ olarak karşımıza çıkar. Diyalektik materyalizm, varlığın ge-

¹²⁷ ENGELS, *Doğanın Diyalektiği*, s. 75.

¹²⁸ SEZGİN, Marx, *Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, s. 79.

¹²⁹ Fakat Stalin'in kitabında diyalektik metoda dair bir bulanık nokta mevcuttur. Marxizme ilişkin önemli metinler, insanların öznel düşünceleriyle nesnel dünyanın diyalektiğin aynı yasalarına bağlı oldukları gerçeğini temel almışlardır. İnsanlar da nesnel diyalektik dünyanın bir parçası olduğu için diyalektik olarak düşünebilirler. İnsanlar bu dünyayı tanımakta, anlamakta ve yansıtmaktadırlar. Antikitenin filozoflarında (bilhassa Herakleitos'da) diyalektik tohumları, Hegel'de ve Marxizme karşı olduklarını söylemelerine karşın, çağdaşımız olan yabancı bazı büyük doğabilimcilerinde (materyalist olmayanlarda) diyalektiği bu nedenle bulmak mümkündür. Doğanın diyalektiği, onları diyalektik olarak düşünmeye zorlar. Marxizmin kurucularınca düşünme sistemi olarak diyalektik materyalizmin keşfi, doğanın ve toplumun özünün incelenmesinde önemli bir ilerlemedir. Ama unutmamak gerekir ki, doğanın ve toplumun incelenmesinde kullanılan diyalektik yöntem, ancak doğanın ve toplumun kendisi de diyalektiğin yasalarına göre geliştikleri için doğrudur. Bu durum, Stalin'in diyalektik materyalizme dair yaptığı açıklamada yeterince dikkate alınmamıştır. Stalin, sürekli olarak öznel yönü, insanın, doğanın ve toplumun görüngülerini ele aldığı diyalektik biçimi belirtmiş, nesnel yön, yani diyalektiğin bizzat doğada ve toplumda olduğu konusunu yeterince açıklamamıştır (VARGA, Evguéni; *Kapitalizmin Ekonomi Politikası Üstüne Denemeler*, Çeviren: Kerem Kurtgözü, Başak Yayınları, Ankara, 1988, s. 24-25).

¹³⁰ SEZGİN, Marx, *Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, s. 80.

nel biçimlerini, gerçekliğin genel bağlantılarını, görünüşlerini ve insanların bilincine yansıma yasalarını inceler.¹³¹

Marx'ın metodolojisine göre gerçekliğin yeterince derinleştirilen incelemesi, birtakım çelişik öğeleri yakalar: Olumlu ile olumsuz, varlık ile yokluk, proletarya ile burjuvazi gibi. Yalnızca Hegel bu çelişkinin farkına varabilmiştir. Marx, Hegel'in yöntemini sosyo-ekonomik ve siyasal gerçeklere uygulayarak, bu çelişkinin ne denli doğru olduğunu fark etmiştir. Marx'ın metodolojisi, aynı zamanda incelenecek ve açıklamayla yeniden kurulacak gerçeğin, hep devinim halinde bir gerçek olduğu anlayışına dayalıdır. Her ne kadar, çözümleme bu devinimin öğelerini bulmak için onu parçalamakla işe başlasa ve soyutlamalara varsa da, Marx'ın metodolojisi gerek bütünün gerekse de devinimin yeniden kurulabileceğine dayalıdır. Öğeleri soyutlamayla uğraşmak için onları birbirlerinden soyutlayıp ayırmak gerekir. Ancak iyi sürdürülen bir çözümleme, unsurları birbirinden ayırırken bütünün içindeki bağlantılarını ve ilişkilerini yeniden bulmayı amaçlar. Marx'ın metodolojisi incelenmiş her nesne türünün ve hatta her nesnenin nitelik bakımından diğerlerinden farklı olduğu üstünde önceki metotlardan daha açık bir şekilde durur. Her birinin kendine özgü niteliği, bir takım ayrılıkları olduğu için o nesnenin kendi yasasını, eş deyişle oluşunu yakalamaya çalışır.¹³²

Diyalektik materyalizmin ilkelerinin toplum ve tarih alanı üzerine uygulanmasıyla tarihsel materyalizm ortaya çıkar.

2.3.2. Tarihsel Materyalizm

İnsanlar, hayvanlardan bilinçli oluşları, düşünmeleri, dinsel anlayışa sahip olmaları ya da herhangi başka bir şeyle ayırt edilirler. En önemlisi insanlar, kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan farklı

¹³¹ ŞEPTULİN, *Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları*, s. 9.

¹³² LEFEBVRE, *Marksizm*, s. 25-26.

kılmaya başlarlar. Bu, onların kendi fiziksel örgütlenişlerinin sonucu olan ileri bir adımdır. İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken esasında kendi maddi hayatlarını da üretmiş olurlar. Kişilerin kendi geçim araçlarını üretiş biçimleri, öncelikle doğada hazır bulduklarıyla yeniden üretmeleri zorunlu geçim araçlarının doğasına bağlıdır. Bu üretim tarzı, insanların fizik varlıklarının yeniden üretimi olarak kavranmamalıdır. Çünkü bu üretim tarzı, daha çok insanların belli bir etkinlik tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belli bir hayat üslubunu temsil eder. Fertlerin hayatlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını aksettirir. Bireylerin ne oldukları özü itibariyle üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, insanların ne oldukları doğrudan üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır.¹³³

Kısaca, insanlar yaşama tıpkı her hayvan gibi, *yemeyle, içmeyle*, vb. başlarlar. Bu, etkinlik kurarak, eylemleriyle dış dünyadaki belirli şeylerin tasarrufunu elde ederek, böylece de ihtiyaçlarını karşılayarak olur. Dolayısıyla, üretmeye başlarlar.¹³⁴ İnsanın bütün faaliyetleri arasında üretim faaliyeti en mühim olanıdır.¹³⁵ Üretmek, insanın en mühim özelliğidir ve onu diğer canlılardan ayırır. “Üretmek türleri birbirinden ayırmaya da yarar. Marx’a göre ‘bizler emeğin tamamen insana ait bir özellik olduğunu varsayalım’ ve ‘hayvani düzeyde kalan içgüdüsel emek çeşitleri’ ile olan farkını vurgularken de, Marx mimar ile arı arasındaki karşılaştırmaya gönderme yaparak mimarın önceden tasavvur ettiği gayeye göre faaliyet tarzını bilinçli bir şekilde düzenlemesine işaret edip, onun içgüdüsel değil belli bir niyetle hareket etmesinin

¹³³ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 37.

¹³⁴ MARX, *Genç Düşünceler (1838-1845)*, s. 286.

¹³⁵ Mao’ya göre, “her şeyden önce, Marksistler, insanın üretim faaliyetini, onun bütün öteki faaliyetlerinin belirleyicisi olarak görür” (ÇE-TUNG, Mao; *Teori ve Pratik*, Çeviren: N. Solukçu, Sol Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8).

altını çizer.”¹³⁶ Sözün kısası, Marx’a göre, üretim eylemi, bireyin hayatını açıklar. Birey, *ne ve nasıl ürettiğiyle* ayırt edilir.¹³⁷

Marx, insanları ve toplumları açıklama çabasında maddi üretimi esas almıştır. Marx’a göre, toplumların varlığının ve gelişmelerinin temeli, maddi üretimdir. İnsanlar geçimlerini sürdürebilecek yiyecek, giyecek ve barınak gibi ana ihtiyaçlarını tedarik etme mecburiyetindedirler. Tabiatla hazır olarak bulunmayan gereksinimleri için insanların bir çabası ve emek-gücü harcaması gerekir. Bu durumda insanlar doğada var olan nesnelerden maddi mallar üretmek zorunda kalmışlardır. Ancak tarihin her döneminde temel gereksinimlerine yönelik olarak maddi mallar üretmelerine karşın üretilen maddi mallar hep farklı olmuştur. Bu noktada Marx’ın toplumların tarihsel gelişimine ilişkin yaptığı sınıflama ya da farklı toplum tipleri/aşamaları, insanların ne üretmiş olduklarıyla değil de, maddi malları nasıl, yani hangi araçlarla ürettikleriyle ayırt edilir. Tarihsel dönemler üzerine şekillendiği maddi üretim tarzına göre öteki dönemlerden farklılaşırlar. Demek ki, tarihin temelinde birbirlerini takip eden maddi üretim tarzları vardır.¹³⁸ Her üretim tarzının iki yönü bulunur: *Üretici güçler ve üretim ilişkileri*.

Üretici güçler ya da *üretim güçleri*, Marx’ın temel terimlerinden biri olup, insanı ve emek araçlarını, yani emeğin nesnelerini ve araçlarını ihtiva eder. Emek nesneleri, üretim sürecine sokulmuş olan ve üzerinde insan emeği uygulanan varlıklardan ibarettir. İnsanlar emek nesnelerini işlemek ve bir ürün durumuna getirmek için çeşitli araçlar kullanırlar.¹³⁹ Böylelikle, “üretici güçler canlı insan emeğinden ya da

¹³⁶ GERAS, Norman; **Marx ve İnsan Doğası: Bir Efsanenin Reddi**, Çeviren: İsmet Akça ve M. Görkem Doğan, Birikim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 88.

¹³⁷ MARX, **İktisat Üzerine**, s. 3.

¹³⁸ BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri; **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi**, Çeviren: Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 262-263.

¹³⁹ AKDERE, İlhan; **Marksizm’de Temel Kavramlar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1991, s. 9.

emeğin nesnelerinde ve araçlarında daha önce gerçekleştirilmiş bulunan ve somutlaşan emekten oluşur.”¹⁴⁰ Üretici güçler, üretim araçları ile emek-gücünden meydana gelir. Üretici güçler, maddi üretici güçleri, yani makineler, gereçler, bilim de dâhil olmak üzere genel olarak üretim tekniklerini ve insani üretici güçleri, yani emek-gücünü bir arada ifade eder.¹⁴¹ Başlıca öğeleri insan bilgi-becerisi, teknoloji, bilim ve üretici sınıfın kendisiyle üretim araçları olan üretici güçler, üretim tarzının belirleyici, en hareketli ve en hızlı gelişen yanıdır.¹⁴²

Üretim tarzının ikinci yönü ise, üretici güçlerle bağlantılı *üretim ilişkileridir*. Üretim süreci içerisinde insanların birbirleriyle kurdukları her ilişki tarzı, bir üretim ilişkisi değildir. Çünkü insan ilişkileri, karmaşık ve çok yönlüdür. Üretim ilişkileri, maddi değerleri üretmek için toplanmış insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerden başka bir şey değildir. Bu ilişkiler, maddi bir nitelikte değildirler, insan zihninden ve iradesinden bağımsızdırlar. Üretim ilişkileri, insanların bilinçlerinden/istemlerinden bağımsız olarak biçimlenen ve maddi üretimde bulunan insanların ekonomik ilişkilerinden oluşur.¹⁴³

Üretimde insanlar, birbirlerini etkilerler. Belirli bir tarzda işbirliği yaparak ve etkinliklerini karşılıklı olarak değiş-tokuş ederek üretimde bulunurlar, belli koşullar altında, özellikle de ekonomik ilişkiler ağı içinde tanımlanırlar. “Bir zenci, bir zencidir. Ancak belirli koşullar altında, bir köle durumuna gelir. Bir pamuk eğirme makinesi, pamuk eğirme makinesidir. Ancak belirli koşullar altında, bir *sermaye* durumuna gelir. Bu koşullardan kopartıldı mı, artık sermaye değildir -tıpkı altının bizzat kendisinin *para* olmaması ya da şekerin, *şekerin* fiyatı olmaması gibi.”¹⁴⁴ Marx, toplumda insanlar arasında oluşan ilişkiler bütünü *üretim ilişkileri*

¹⁴⁰ BOGULAVSKI ve Diğerleri, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, s. 264.

¹⁴¹ DURAND, *Marx'ın Sosyolojisi*, s. 31.

¹⁴² AKDERE, *Marksizm'de Temel Kavramlar*, s. 8.

¹⁴³ BOGULAVSKI ve Diğerleri, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, s. 268-269.

¹⁴⁴ MARX, *Ücretli Emek ve Sermaye*, s. 31.

olarak tarif etmiştir. “Üretim ilişkileri, bir bütün halinde toplumsal ilişkiler denilen şeyi, toplumu ve özellikle, belirli bir tarihsel gelişme aşamasındaki bir toplumu, özgün, ayırdedici nitelikte bir toplumu oluşturur. Antik toplum, feodal toplum, burjuva toplum, her biri, aynı zamanda, insanlık tarihinde özel bir gelişme aşamasını belirten, bu türden üretim ilişkileri bütünü oluştururlar.”¹⁴⁵

Marx’a göre, bir toplumdaki üretim ilişkilerinin tamamı o toplumun temel yapısını/altyapısını ya da iktisadi yapısını oluşturur.¹⁴⁶ Altyapı, maddi üretim alanının dışında olan sosyal fenomenlerin ekonomik temeli olarak üretim ilişkilerinin sosyal işlevini dile getirir. Maddi üretim güçlerinin bir biçimi konumunda bulunan üretim ilişkileri, toplumdaki üstyapısal alanın içeriğini belirler.¹⁴⁷ Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i* metnine şunları yazmıştır: “Mülkiyetin değişik biçimleri üzerinde toplumsal varlık koşulları üzerinde, özel olarak biçimlenmiş izlenimlerden, duygulardan, hayallerden, düşünüş tarzlarından ve felsefe anlayışlarından oluşmuş bütün bir üstyapı yükselir. Sınıfın tümü, bunları yaratır ve bu maddî koşullar ve bunlara tekabül eden toplumsal ilişkiler temeli üzerinde, bu üstyapı öğelerini biçimlendirir.”¹⁴⁸ Üstyapı, var olan ekonomik temel yapı üzerinde yükselen fikirlerin, kuruluşların ve ilişkilerin bütünüdür. Üstyapı, görüldüğü üzere, üç temel sosyal fenomeni kapsar. Bunlardan ilki fikir, ideoloji ve duygu, ikincisi devlet ve din gibi kurumlar, üçüncüsü ise üstyapısal (ideolojik) ilişkilerdir.¹⁴⁹

Toplum, üretici güçler ve üretim ilişkileri gibi temel öğelerle örülen, yani ekonomik temel (altyapı) ile din, ahlâk, sanat, bilim, felsefe, ideoloji ve devlet gibi üstyapısal unsur-

¹⁴⁵ A.g.e., s. 31-32.

¹⁴⁶ MARX, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, s. 23.

¹⁴⁷ MALİNİN, V. A.; *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarihsel Maddecilik*, Çeviren: Caner Ertuna, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979, s. 53.

¹⁴⁸ MARX, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, s. 48.

¹⁴⁹ MALİNİN, *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarihsel Maddecilik*, s. 53.

lardan inşa edilmiş bir tümlüktür. Marx'ın fikir sisteminde "bütün üretim tarzlarının aynı yapıya sahip olduğu ve toplumla ilişkilerinin aynı olduğu düşünülüyor. Üretim tarzları etkileşim içindeki iki parçadan oluşuyorlar: Üretici güçler ve üretim ilişkileri. Bu ikisi bir arada altyapıyı oluşturuyorlar; yönetimi, yasaları, dini, kültür ve sanatı, eğitim ve fikirleri, kısacası altyapıda zaten içerilmemiş olan her şeyi kapsayan üstyapı bu altyapıya dayanıyor."¹⁵⁰ Marx'a göre, toplumda *altyapı en son kertede üstyapıya şekil verir ve onu belirler.*¹⁵¹

¹⁵⁰ SWEEZY, Marksizm Üzerine Dört Ders, s. 27.

¹⁵¹ Marx, genellikle bir iktisat teorisyeni olarak görülmüştür (CUZZORT, R. P. ve KING, E. W.; **Humanity and Modern Social Thought**, The Dryden Press, Illinois, 1976, s. 70). Marx'ın iktisat kuramcısı olmasının da etkisiyle sosyal yapının belirleyici ögesi olarak altyapıya çok önem verdiği, siyasal, hukuksal, felsefi, dinsel ve edebi alanları içine alan üstyapıyı ihmal ettiği ileri sürülmüştür. Marx'ın sosyolojisinin insani değerleri ekonomik değerlere tabi kıldığı, kısacası tek yanlı nedensellik ilişkisine dayandığı iddia edilmiştir. Böylelikle Marx'ın görüşü burjuva sosyologları tarafından çok basite indirgenilerek "ekonomik determinizm" olarak algılanmış ve eleştirilmiş (Örneğin bkz. TIMASHEFF, Nicholas S.; **Sociological Theory Its Nature and Growth**, Random House, New York, 1967, s. 48-51; KINLOCH, Graham C.; **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977, s. 102-108; RITZER, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knoph Inc., New York, 1983, s. 260; COLLINS, Randall; **Sociological Insight: An Introduction to Non-Obvious Sociology**, Oxford University Press, New York, 1992, s. 6), hatta Popper gibi liberal tipler tarafından küçümsenmeye çalışılmıştır: "'Temel' sözünü pek fazla ciddiye almamamız gerekir. Marx'ın kendisi hiç şüphesiz onu fazla ciddiye alıyordu. Hegelci olarak yetişmiş olmasından ötürü, eski 'gerçeklik' ve 'görünüm' ayrımının ve buna karşılık 'esaslî' olanla 'arızî' olan arasındaki ayrımın etkisi altında kalmıştı. Kendisi, Hegel'den -ve Kant'tan- üstün olan tarafının 'gerçekliği' maddî evren ile, -bu arada insanın metabolizması ile-, 'görünümü' ise düşünce ve fikirler evreni ile özdeşleştirmesi olduğunu düşünmek eğilimindeydi. Buna göre, bütün düşünce ve fikirlerin temeldeki gerçekliğe, yani ekonomik koşullara, indirgenerek açıklanmaları gerekiyordu. Bu felsefi görüş, özcülüğün herhangi bir biçiminden daha iyi değildir" (POPPER, Karl; **Açık Toplum ve Düşmanları**, Cilt 2: Hegel, Marx ve Sonrası, Çeviren: Harun Rızatepe, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 101). Batılı sosyal bi-

En son kertede/çözümlemede toplumun ekonomik yapısı (altyapı), "hukuksal ve siyasal kurumların tüm üst yapısını olduğu gibi, her tarihsel dönemin dinsel, felsefi ve öteki fikirlerini de açıklamayı sağlayan gerçek temeli oluşturduğu görüldü."¹⁵² Bu bağlamda, Marx'ın *Ekonomi Politığın Eleştirisi*

limciler, Marx'ın sosyolojisini ekonomik determinizm olarak eleştirmede adeta sıraya girmişlerdir. Meselâ, liberal sosyolog Aron, Marx'ın sosyolojisini şu şekilde çarpıtmıştır: "Marx'ın sosyolojisi, en azından kehanetli biçimi altında siyasal düzenin ekonomik düzene indirgenmesini içerir, yani üretim araçlarının ortak mülkiyetinin ve planlamanın zorunlu olduğu andan itibaren devletin yıkımını gerektirir. Ama siyasal düzen ekonomik düzene indirgenemez. Ekonomik ve toplumsal rejim ne olursa olsun siyasal sorun var olacaktır; çünkü o, kimin yönettiği, yöneticilerin nasıl seçildiği, iktidarın nasıl kullanıldığı, yönetenlerle yönetilenler arasındaki uyum ya da başkaldırı ilişkilerinin ne olduğunu belirlemekten ibarettir. Siyasetin düzeni ekonominin düzeni kadar temel ve özerktir. Bu iki düzen karşılıklı ilişki içindedir" (ARON, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, s. 144).

¹⁵² ENGELS, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, s. 70. Marx'ın analizinde altyapı, yani temel önemli olmakla birlikte tamamıyla belirleyici değildir, gölge-fenomen statüsüne indirgenen üstyapısal öğeler de önemlidir. Marx'ın teorisinde esas olan altyapı ile üstyapı arasındaki *etkileşim*dir. Engels 21[-22] Eylül 1890'da Joseph Bloch'a gönderdiği mektupta Marx'ın metodolojisinde yanlış anlaşılan bu konuya, tarihsel materyalizmin kaba bir şekilde yorumlanmasına, yani "kaba belirlenimciliğe" net bir açılım getirmiştir: "Materyalist tarih anlayışına göre tarihte belirleyici etken, *son kertede* gerçek yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu hiçbir zaman ileri sürmedik. Bundan ötürü, herhangi bir kimse ekonomik etken *biricik* belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama çeşitli üstyapı öğeleri-sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları-savaş bir kez kazanıldıktan sonra kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb.-hukuksal biçimler ve hatta bütün bu gerçek savaşımın onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunların dogmatik sistemlere gelişmeleri-hepsi de tarihsel savaşımın gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda özellikle onların *biçimini* belirlerler. Bütün bu öğeler arasında etkileşim vardır; bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler [yani, aralarındaki iç bağlantı o kadar uzak ya da ortaya konulması o kadar olanaksız olduğun-

dan var-değil sayıp göz ardı edebileceğimiz şeyler ve olaylar] çokluğu ortasında, ekonomik devrim, sonunda kendini olurlamak zorundadır. Yoksa teorisinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu. Tarihimizi, biz kendimiz yaparız, ama her şeyden önce, çok belirlenmiş öncüllerle ve koşullar içinde. Bunlar arasında en sonunda belirleyici olanlar ekonomik koşullardır. Ama siyasal olanlar, vb. ve hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenekler bile, kesin belirleyici olmasalar da, bir rol oynarlar. Prusya devletini oluşturan ve onun gelişmesini sürdüren, tarihsel ve, son kertede, ekonomik nedenlerdir. Ama kuzey Almanya'daki birçok küçük devlet arasından kuzeyle güneyin ekonomik, dilsel ve Reformasyondan sonra dinsel farklılıklarını kendisinde toplayan Brandenburg'un büyük bir güç haline gelişinin ekonomik gereklilik sonucu olduğunu ve başka öğelerin de [hepsinden önce, Prusya'nın malı oluşu nedeniyle Polonya'yla ve dolayısıyla uluslararası siyasal ilişkilerde başının derde girmesi-ki Avusturya hanedan devletinin oluşumunda da bu belirleyiciydi] bu sonuçta payı olmadığını bilgiçlik taslamaksızın ileri sürmek zordur. İnsanın, kendini gülünç duruma düşürmeden, geçmişte ve bugün Almanya'daki her küçük devletin varlığını ya da Südetler'den Taunus'a uzanan sıradağların oluşturduğu coğrafi bölünmeyi, boydan boya Almanya'yı aşan düzenli bir bölünmeye dönüştüren yüksek Almancadaki sessiz harf kaynaşmasının kökenini, ekonomik olarak açıklamaya çalışması pek olanaklı değildir" (MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895*, s. 235-237). Benzer bir saptama Poulantzas'a aittir. Poulantzas'a göre, "bir üretim tarzını niteleyen birlik biçimi, son kertede ekonominin *egemen* olduğu *karmaşık bütünün* birliğidir: *belirleyici* son kertede bu egemenlik için kullanılır. Düzeyler arasındaki bu ilişki biçimi bazı Marksçı yorumlarda öne sürülenlerden farklıdır. Örneğin, yaradılış ilke ve kökenleri ile diğer düzeylerin ve *toplam parçaların* sadece olgusal ifade oluşturmalarının kurucu kategorisi olan merkez-nesne düzeyi üzerine kurulu bir bütünlük olup: döngüsel ve yayımlı (etkili) bir bütünlük değildir. Ne de biri diğerine bağlı dışsal düzeylerin basit analogisi ya da korelasyon ilişkisidir. Kısacası, bu ilişki biçimi ne doğrusal nedensellik, ne etkili uzlaşma, ne de analogik korelasyon ilişkisidir. İçinde egemen yapının, bölgesel yapıların düzenini, onların yerini belirleyip işlev yükleyerek, oluşturduğu ilişki biçimidir: her düzeyi oluşturan ilişkiler hiçbir zaman basit olmayıp diğer düzeyler ile olan ilişkilerce *üsttenbelirlenimlidirler* Üstelik, bütünün yapısının son kertede ekonomi tarafından belirlenmesi ekonominin yapıda her zaman *egemen rol* oynadığı anlamına gelmez. Egemen yapının oluşturduğu birlik, her üretim biçiminin egemen bir kerte ya da düzeyi oldu-

sine Katkı adlı yapıtına yazdığı “Önsöz”de ileri sürdüğü argümanlar oldukça önemlidir ve onlar aynı zamanda tarihsel materyalizmin temel postulatları olarak da okunabilir: “Varlıkların toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile -ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-, hukuki, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi

ğunu ancak ekonominin aslında sadece herhangi bir düzeye egemen rol yüklediği ölçüde, yani düzeylerin merkezden kopması sonucu egemenliğin el değiştirmesini düzenlediği ölçüde belirleyici olduğunu ifade eder. Bundan dolayı Marx feodal üretim biçiminde, dinsel örtü altında ideolojinin nasıl egemen rolü oynadığını, bir üretim biçiminde egemenliğin ekonominin işleyişiyle belirlendiğini bize gösteriyor” (POULANTZAS, Nicos; *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çeviren: Şen Süer ve L. Fevzi Topaçoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 8).

için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar. Çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerlerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileri doğru gelişen çağları olarak *nitelendirilebilirler*. Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir -bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.”¹⁵³

Sosyal varlıkla bilinç, tarihin nesnesiyle öznesi arasındaki bağıntıyı ve ilişkiyi hiç bir zaman göz ardı etmeyen tarihsel materyalizm, nesnelle öznel, ortamla insan ve koşullarla niyetler arasındaki karşılıklı ilişkiyi temele koyarak sosyal problematik durumu izâh eder, bunları yaparken de öteki sosyal bilimlerden ayrılır.¹⁵⁴

¹⁵³ MARX, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, s. 23-24.

¹⁵⁴ BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, s. 236-237.

Tarihsel materyalizm, tarihin bütün keyfi yorumlarına son verir, insanlığın çeşitlilik içeren hayatıyla ilgilenmeye çabalayan bütün boş formülleri tasfiye eder. Tarihsel materyalizm, tarihin her kesitini ele alır, onu, ekonomik yapı-sından başlayıp manevi kavrayışlarına kadar çıkararak, teme-linden en üst noktasına kadar tetkik eder.¹⁵⁵ "Tarihsel mad-decilik, bir mutlak doğruyla taçlandırılmış kapalı bir sistem değil; insanın gelişme sürecinin incelenmesi için geliştiril-miş bilimsel yöntemdir."¹⁵⁶

Tarihsel materyalizm, varlığın evrensel yasalarından ayrı olarak, sosyal gelişmenin özgün yasalarını temel alan felsefi bir bilim ve disiplindir. Tarihsel materyalizmin yasaları do-ğada değil, toplumda işler. Toplum, insanlardan ayrılamaz bir tümlük olduğuna göre, sosyal kanunlar kendilerini yal-nızca insan eylemleriyle ortaya koyarlar.¹⁵⁷ Marx'ın ileri sürdüğü gibi, "insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yap-mazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker. Ve onlar kendilerini ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle ta-mamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır göründüklerin-de bile, özellikle bu devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırlar, tarihin yeni

¹⁵⁵ MEHRING, Franz; **Tarihsel Maddecilik Üzerine**, Çeviren: Halil Çelik, h20 Kitap, İstanbul, 2012, s. 30-31.

¹⁵⁶ **A.g.e.**, s. 37.

¹⁵⁷ BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri, **Diyalektik ve Tarihsel Materyaliz-min Abecesi**, s. 236. Marxizm tartışmalarında mühim simalardan biri olan Edward Thompson'a göre, tarihsel materyalizmin gerçek nesnesi, ayrıcalığı Marx tarafından ayrıntılı bir biçimde 1840'larda, özellikle 1844 Elyazmaları, **Alman İdeolojisi**, **Felsefenin Sefale-ti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt** ve **Komünist Parti Manifestosu**'nda açıklanan toplumun birimsel bir bilgisidir (ANDERSON, Perry; **Marksizm'de Tartışmalar: "Tarih Yazımı, Ütopya-lar, Stratejiler Üzerine"**, Çeviren: Ahmet Özdemir, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998, s. 89).

sahnesinde o saygıdeğer eğreti kılıkla ve başkasından alınma ağızla ortaya çıkmak üzere, onların adlarını, sloganlarını, kılıklerini alırlar.”¹⁵⁸

Tarihsel materyalizm, sosyal hayatın ve gelişmenin genel yönleriyle, eğilimleriyle, görünümüleriyle ve yasalarıyla ilgilenen önemli bir anlayıştır. Bu bağlamda, Malinin'in tarihsel materyalizme dönük şu betimlemesi ilgi çekicidir: “Toplumsal yaşamın tek tek yanlarını değil, gerek toplumsal yaşamın işleyişinin ve gelişiminin genel yasalarını ve itici güçlerini, gerekse tüm yanlarının ve ilişkilerinin iç bağıntıları ve çelişkileriyle bütünsel bir sistem oluşturan toplumsal yaşamı ele alır. Tarihsel maddecilik, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerden farklı olarak en başta toplumun en genel gelişim yasalarını, sosyo-ekonomik kuruluşların doğuşuna, var oluşuna ve gelişimlerinin itici güçlerine ilişkin yasaları inceler.”¹⁵⁹ Tarihsel materyalizm, toplumlarının gelişmesini yöneten genel nesnel kanunları irdeler. Dünya toplumlarının tarihinin umumî yasaları, insanlığın gelişme safhaları farklı tarihsel dönemlerinde farklı olarak işledikleri için tarihsel materyalizm, dünya tarihinin en genel dönemlerini, sosyo-ekonomik oluşumları ve bunların ortaya çıkış, gelişim ve kayboluşlarının nesnel sebeplerini tahlil eder.¹⁶⁰

Tarihsel materyalizme göre, tarihin sosyal örgütlenmenin en aşağı formlarından daha yüksek formlarına doğru ilerlediği, daha yüksek biçimlere değişmenin kaçınılmaz olduğu, çünkü eski formların işlevlerini tamamladıkları ve ileri gidişin önünde engel haline geldikleri bir gerçektir. Kendini tarihsel kanıta ve insanlığın uzun tecrübesine dayandıran tarihsel materyalizm, sömürü ilişkilerinin bulunmadığı, özgür emeğin esas olduğu hümanist ve demokratik

¹⁵⁸ MARX, Louis Bonaperte'in 18 Brumaire'i, s. 13-14.

¹⁵⁹ MALİNİN, Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarihsel Maddecilik, s. 9.

¹⁶⁰ BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri, Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi, s. 237.

bir topluma (komünist topluma) geçişin, tıpkı geçmişte toplumların daha yüksek formlara geçişleri gibi kaçınılmaz olduğunu iddia etmiştir.¹⁶¹

Marx, tarihsel materyalist duruşuyla, yani toplumların tarihsel gelişim süreçlerini ve yasalarını tahlil etmede öteki disiplin mensuplarından, özellikle dönemindeki tarihçilerden ve iktisatçılardan ayrılmıştır. Bu bağlamda, Marx'ın *Grundrisse: Ekonomi Politikın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*'da yazdıkları önemlidir: "Bizim için çok daha önemli olan husus, yöntemimizin bize hangi noktalarda tarihî perspektifin işe dahil edilmesi gerektiğini ve hangi noktalarda burjuva iktisadının, üretim sürecinin tarihî biçimlenişlerinden biri olarak, geçmişteki öteki üretim tarzlarına işaret ettiğini göstermesidir. Burjuva iktisadının yasalarını analiz etmek için gerçek üretim ilişkilerinin tarihini yazmak, demek ki, gerekmiyor. Buna karşılık burjuva iktisadının yasalarını, tarih içinde oluşmuş ilişkiler olarak, doğru bir biçimde kavramak ve birbirine bağlamak, bize, tıpkı sözgelimi doğa bilimlerindeki ampirik sayılar gibi, bu sistemin ardında yatan tarihî geçmişi aydınlatan temel denklemleri sağlayacaktır. Şimdiki halin doğru kavranması ile birlikte bu ipuçları, bize geçmişi anlamamanın anahtarını da verirler."¹⁶² Marx'a göre, iktisatçılar, tarihsel oluşumu ve gelişimi inşa eden olayların temeline girmeksizin ekonomik oluşumları incelemişlerdir. Marx, bu hususta *Felsefenin Sefaleti*'nde önemli belirlemeler yapmıştır. Marx, iktisatçıların burjuva üretim ilişkilerini, işbö-

¹⁶¹ A.g.e., s. 238.

¹⁶² MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 498-499. Marx'ın "üretim ilişkilerinin gerçek tarihini yazmak" niyetinde olduğu bu alıntıdan anlaşılmaktadır (MARX ve ENGELS, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 153). Marx, Ferdinand Lassalle'a gönderdiği 22 Şubat 1858 tarihli mektubunda, bu durumdan, yani ekonomik kategorilerin ya da ilişkilerin gelişmesinin kısa tarihsel görünümü esas alan bir eser yazacağından söz etmiştir (MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 118).

lümünü, krediyi, parayı vb. sabit, değişmez, ölümsüz kategoriler olarak ifade ettiklerini, önünde bu hazır yapılmış kategoriler duran Proudhon'un bu kategorilerin meydana geliş olayını, yaratılışlarını, ilkelerini, yasalarını ve düşüncelerini açıkladığını iddia etmiştir. Marx'a göre, iktisatçılar, üretimin yukarda sözü edilen ilişkiler içinde nasıl yapıldığını açıklamışlar, ama bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiklerini, yani onları doğuran tarihsel hareketi izah edememişlerdir.¹⁶³ Ona göre, "şimdiye kadar filozoflar bütün sorunların çözümünü çekmecelerinde saklıyorlardı ve dışrak dünyanın o yiğit avanağının da mutlak Bilimin pişmiş armutlarının ağzına düşmesi için gagasını sonuna kadar açmaktan başka bir şey yapması gerekmiyordu."¹⁶⁴ Oysa tarihsel materyalizm "tüm önemli tarihi olayların nihai nedenini ve büyük itici gücünü toplumun ekonomik gelişmesinde, üretim ve değişim biçimlerindeki değişmelerde, sonuç olarak toplumun farklı bölünmesinde ve bu sınıfların birbirlerine karşı mücadelelerinde arayan"¹⁶⁵ bir anlayıştır.

Marx, tarihin ekonomik yorumu ya da tarihsel materyalizm düşüncesi içinde bütün insanî oluşum, dönüşüm ve olayları ekonomik temellere dayandırmış, her çağın üretim tekniğinin, tarzının ve yönteminin, o çağın sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel kurumlarına yön verdiğini iddia etmiştir.

Marx, sosyal hayat sürecinin tüm olgularını ekonomiye bağlamış¹⁶⁶, "insanların maddi ilişkileri, tüm ilişkilerinin temelidir"¹⁶⁷, demiş, toplumun tarihsel gelişimini maddi üretim güçlerinin ve ilişkilerinin gelişimi olarak tanımla-

¹⁶³ MARX, *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, s. 97.

¹⁶⁴ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Felsefe Metinleri*, Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 22.

¹⁶⁵ ENGELS, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 18-19.

¹⁶⁶ KORSCH, Karl Marx, s. 241.

¹⁶⁷ MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Felsefe İncelemeleri*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 177.

mış¹⁶⁸, “toplumsal kurumlar ve bir toplumun düşünce hayatı kesinlikle ekonomik kurumlar tarafından biçimlendirilir”¹⁶⁹, argümanını ileri sürmüş, sözün kısası, ekonomik altyapının üstyapıya ve toplumsal var oluşun bilince olan etkilerine vurgu yapmıştır.¹⁷⁰

Marx'ın, insanlık tarihi boyunca cereyan etmiş olayları *üretim tarzına* bağlı olarak yorumlaması¹⁷¹, sosyo-kültürel ve politik değişmelerin temelinde ekonomi olgusunun bulunduğunu, diğer tali etkenlerin ancak ekonomik etkene bağlı olarak var olabileceğini ortaya koyması tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar bugün de sürmektedir. Ancak, hemen belirtelim ki, Marx'ın, toplumların temel kurumlarına vücut veren ana etkenin her çağdaki üretim tekniği ve tarzıdır görüşü, muhalifleri tarafından da tamamıyla reddedilememiştir. Sözelimi, Marx'ın “eldeğirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sınai kapitalistli toplumu”¹⁷², biçimindeki argümanı genel olarak kabul görmüştür.

Sonuç olarak, Marx'ın metodolojisi diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm üzerine inşa edilmiştir. Onun başta *Kapital* olmak üzere diğer eserlerinin örgüsünün diyalektiğe dayandığı açıktır. Onun kapitalist üretim tarzını tamamıyla diyalektik metodun ışığında incelediği aşikârdır. Marx, kapitalist üretim tarzının özüne ve içeriğine diyalektik metodun bütün yasaları, kategorileri ve mantığıyla yaklaşmış, eş deyişle, kapitalist üretim tarzına diyalektiğin “nicelikten niteliğe geçiş, zıtların mücadelesi ve birliği, inkârın

¹⁶⁸ KORSCH, Karl Marx, s. 240.

¹⁶⁹ CUFF, E. C., SHARROCK, W. W. ve FRANCIS, D. W; *Sosyolojide Perspektifler*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 35.

¹⁷⁰ KORSCH, Karl Marx, s. 229.

¹⁷¹ Engels, açıkça “iktisadî koşulları, son tahlilde, tarihsel gelişmeyi koşullandıran şey sayıyoruz”, demiştir (MARX ve ENGELS, *Felsefe İncelemeleri*, s. 194).

¹⁷² MARX, *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, s. 100.

inkârı kanunlarını; nitelik, nicelik ve ölçü; öz, görünüş ve suret; içerik ve şekil; içsel ve dışsal; neden ve sonuç; gereklilik ve şans; imkân ve gerçeklik; tikel, özgül ve evrensel; soyut ve somut; tarihsel ve mantıksal, vb. kategorilerini uygulamıştır.”¹⁷³ Marx, incelediği konunun, bilhassa kapitalist üretim tarzının nesnel diyalektiğini gösterme ve aynı zamanda konuya uygun bir araştırma metodu, yani algılamanın mantığı ve teorisi olarak diyalektiğini ortaya çıkarma sorumluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Marx, *Kapital*'de, Almanya'da unutulmaya yüz tutmuş Hegel'den devraldığı bilgi malzemesi, diyalektik yasa ve kategorilerini göz önünde bulundurmuş, ancak onlara eklemeler yapmış ve onları yeniden değerlendirmiştir.¹⁷⁴ Engels'in ileri sürdüğü gibi, “kültürlü Almanya'da gevezelik eden hırçın, küstah ve bayağı ...(mukallitlerin)' tersine, Marx, unutulmuş diyalektik yöntemi, bunun Hegel diyalektiği ile bağıntısını ve ondan ayrı yanlarını herkesten önce gene ortaya koymak, aynı zamanda *Kapital*'de, bu yöntemi bir görgücul bilimin, ekonomi politiğin gerçeklerine uygulamak yoluyla büyük hizmette bulunmuştur.”¹⁷⁵

Marx'ın diyalektik metodun sağladığı bütün araçlar silsilesini çok iyi kavraması, somut ekonomik malzeme içindeki dayanaklarını bulmasını mümkün hale getirmiştir. Tarihsel materyalizmin burjuva toplum düzenine pratik edilmesi nasıl bu terimin bilimsel bir temel üzerine oturtulan bir teoriye dönüşmesini temin etmişse, *diyalektik materyalizmin*¹⁷⁶ kapitalist üretim tarzına uygulanması da bu araştırma

¹⁷³ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 355.

¹⁷⁴ *A.g.e.*, s. 355.

¹⁷⁵ ENGELS, Friedrich; “[Anti]-Dühring’e Eski Önsöz”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Seçme Yapıtlar 3* (iç.), Çeviren: Mihri Belli ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 77-78.

¹⁷⁶ Bu bağlamda Çubukçu'ya göre, “sınıf mücadelesinin bütün biçimlerinde, işçi sınıfının eyleminin bilimsel temeller üzerinde yürütülmesini, geçerli ve doğru araçların seçilip uygulanmasını sağlayan ana dayanak, diyalektik materyalizmdir” (ÇUBUKÇU, Aydın; *Teo-*

metodunun mantığının evrenselliğinin bilimsel bir gerçekliğe kavuşturulmasına olanak alanı hazırlamıştır. Ancak, hemen belirtelim ki, Hegelci diyalektik metot olmamış olsaydı, Marx'ın kapitalist üretim tarzını başarılı bir tarzda incelemesi zor olurdu. Marx'ın görüşlerinin tamamına esas oluşturan en önemli yapıtı *Kapital*, diyalektik metodun somut pratiği olarak gösterilebilir. Meselâ, diyalektiğin temel yasalarından biri olan niceliğin niteliğe dönüşmesi yasasını Marx'ın *Kapital*'inde görmek mümkündür: Niceliğin niteliğe dönüşmesi yasasının çarpıcı örneklerinden birisi paranın sermayeye ve bunun bir neticesi olarak da basit meta üreticisinin kapitaliste dönüşmesi gerçeğidir. Marx, sermaye olarak iş görebilmesi için paranın bir üreticinin elinde toplanması gerektiğini, üreticinin kapitalist olabilmesi için de aynı şeyin lüzumlu olduğunu göstermiştir.¹⁷⁷ Bu noktada, Marx *Kapital*'de şöyle demiştir: "Hegel'in (*Logic*'inde) keşfettiği yasanın doğruluğu, doğa bilimlerinde olduğu gibi burada da görülür: Salt nicel farklılıklar bir noktadan sonra nitel değişikliklere dönüşürler."¹⁷⁸

Marx'ın çözümlemelerine diyalektik damgasını vurmuştur. Marx, diyalektiğe dayalı metodolojik söylemlerini biçimlendirirken önemli ölçüde somut gerçekliğin yerine "Fikir"i yerleştirmiş olan, devlet ve sınıfların varlığını tarihsel nedenlerle değil, Fikir'den hareketle izah etme yolunu tercih etmiş bulunan Hegel'den faydalanmıştır. Fakat Marx, onun diyalektiğinin mistik yönlerini (bilinç varlığı belirler) ortadan kaldırmış, bilhassa varlıkla bilinç arasındaki ilişkiyi baş aşağı çevirmiştir: "Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, etten ve kemikten insanlara varmak için, ne insanların söylediklerinden, imgelerinden, kavradıklarından ve ne

ride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998, s. 11).

¹⁷⁷ FEDOSEYEV ve Diğerleri, *Karl Marx Biyografisi*, s. 355-356.

¹⁷⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 322.

de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelendiği ve kavrandığı biçimiyle insandan yola çıkılır; gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam sürecinin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlâk, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümünü yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır.”¹⁷⁹ Böylelikle Marx, diyalektiğe gerçek hüviyetini kazandırmıştır.¹⁸⁰ Marx'ın diyalektiği iki parçadan oluşur: Diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm.

Sözün kısası, Marx, tarihin görmüş olduğu en büyük diyalektikçilerden birisidir. O, eserlerini tamamıyla diyalektik yöntemin mantığına ve yasalarına uygun bir biçimde örmüş, sosyal varlık ile bilinç arasındaki ilişkiye odaklanmış, özellikle de diyalektiğin kanunlarını tarihe uyarlamada istisnasız tek isim olmuştur. Marx, bu durumu, *Kapital*'in Fransızca baskısına yazdığı Önsöz'de, “benim kullandığım ve ekonomik konulara daha önce uygulanmayan tahlil yöntemi”¹⁸¹, diye açıkça ifade etmiştir.

¹⁷⁹ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 42-43.

¹⁸⁰ Lenin, Hegel'in felsefesinden “Marksizmin, düzelterek kendi malı haline getirdiği büyük Hegelci felsefe” diye söz etmiştir (LENİN, Vladimir İliç; *Bir Adım İleri, İki Adım Geri: Partimizdeki Bunalım*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 263).

¹⁸¹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 30.

Marx için tarih ve toplum alanı karşıtlıklar üzerine kuruludur. İlerlemeyi sağlayan mekanizma, zıt ve uzlaşmaz güçlerin mücadelesidir. Marx'a göre, "uzlaşmaz karşıtlık yoksa ilerleme de olmaz. Bu, uygarlığın günümüze dek izlediği yasadır."¹⁸² Plehanov'un bildirdiği gibi, "tarihî gelişmenin zembereklerini bulmak ve bunların aksiyonunu keşfetmek şerefi *Marx*'a aittir."¹⁸³

¹⁸² MARX, Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne Yanıt, s. 56.

¹⁸³ PLEHANOV, Marksizmin Temel Sorunları, s. 146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARX'IN SOSYAL TEORİSİ

“Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen *maddi* gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen *zihinsel* güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler; başka bir deyişle, bu düşünceler, onun egemenliğinin fikirleridirler. Egemen sınıfı meydana getiren bireyler, başka şeyler yanında, bir bilinç de sahiptirler ve sonuç olarak düşünürler; bu bireyler, bir sınıf olarak egemen oldukça ve tarihsel çağı bütün genişliğince belirledikçe, elbette ki, bu bireyler sınıflarının bütün genişliğince egemendirler ve öteki şeyler bakımından olduğu kadar, düşünürler, fikir üreticileri olarak da egemendirler ve kendi çağlarının düşüncelerinin üretimi ve dağıtımını düzenlerler; o halde onların düşünceleri, çağlarının egemen düşünceleridir” (Karl MARX ve Friedrich ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 70).

3.1.Marx'ın Sosyolojisinin Özü: Sınıf ve Sınıf Savaşımı

Sosyoloji tarihinde sınıf söylemini esas alarak sosyal dünyayı diyalektik ve tarihsel materyalist metodun ilkeleri ışığında değerlendiren ilk sosyolog, Marx'tır. Marx, diyalektik ve tarihsel materyalist yöntemle yoğrulmuş bir sınıf teorisyenidir. Marx'ın toplum ve tarih alanını tahlil etmeye dönük olan (ve sıkça eleştirilen) *sınıf teorisi*¹, bütün görüşleri-

¹ “Marks'ın sınıf teorisi amansız bir eleştiri bombardımanına maruz kalmıştır” (Bottomore'dan aktaran; GIDDENS, Anthony; *İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marks'ın Sınıflar Teorisi, Sonraki Teori-*

nin temelini teşkil eder. Sınıf teorisinde *sınıf, devlet ve üretim tarzı* ekseninde *toplum tipleri* öne çıkmaktadır. Marx'ın birbirleriyle bağlantılı olarak ele aldığı söz konusu üç olgu tarih ve toplum gerçeğinin analizinde başat konumdadırlar.

Marx'ın sosyolojisi, sınıf sosyolojisidir. En genel anlamıyla, Marx'a dair yazmak ve konuşmak, sınıf üzerine düşünmek ve tartışmaktan ibarettir. Marx, tarihsel süreçte yer alan her fenomeni ve olguyu sınıfa göre açıklamış, sorunsal teşkil eden durumları sınıf ekseninde müzâkere etmiştir. Marx, tarihî ve sosyal yapıları irdelerken, sınıfa, bilhassa da sınıf mücadelesine dikkat çekmiştir. Tarih ve toplum alanını *sınıf mücadelesini*² merkeze alarak tahlil etmiştir.

Marx, insanlığın dününü, bugününü ve yarınını sınıf çatışması bağlamında izaha çalışmış; bunda da başarılı olmuş-

ler ve Eleştirel Değerlendirmeler, Çeviren: Ömer Baldık, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 85). Sözelimi, Duverger, "bugün toplumsal sınıflardan söz eden herkes, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde Marx'a dayandırmaktadır kendini. Oysa Marx, sınıf kuramını sistematik bir şekilde geliştirmemiştir ve yer yer çelişiktir bu kuram", demiştir (DUVERGER, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 150). Marx'ın sınıf teorisini eleştirenler, eleştiri dozunu iyi ayarlayamamışlardır. Marx'ın, çalışmalarında merkezi rol oynayan sınıflarla direkt temas etmek için oldukça az zaman harcadığı dahi iddia edilmiş (RITZER, George; **Toward an Integrated Sociological Paradigm: The Search for an Exemplar and an Images of the Subject Matter**, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1981, s. 61) ve eleştiri sağanağı tuhaf da olsa devam etmiştir. Burjuva sosyologlarının Marx'ın sınıf teorisine yönelik eleştirileri konusunda bkz. KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.

² Thalheimer'ın belirttiği gibi, "sınıf mücadelesi Karl Marx'ın icadı değildir. Bir kere, tarihte sınıfların ve sınıf mücadelelerinin olduğunu ilk keşfeden ne Karl Marx ne de Friedrich Engels'ti, bu keşif onlardan önce yapılmıştı. Marx ile Engels'in ortaya koyduğu şey sınıfların ve sınıf mücadelelerinin varlığı değil, sınıflı toplum tarihinin seyri açısından sınıf mücadelesinin *temel önemiydi*. Sınıfların doğuşundan bu yana bütün bir tarihin anahtarının sınıf mücadelesi olduğunu görmüşlerdi. Teorinin yeni olan yanı da buydu" (THALHEIMER, **Diyalektik Materyalizme Giriş**, s. 146).

tur. Sosyolojik söylemi, sınıf kavgası üzerine biçimlenmiştir. Marx'ın sosyolojisinde belirleyici olan sosyal sınıflara ilişkin teorik açılımlardır. Sorunlar, sınıf çatışması içinde açıklanabilir. Sınıf savaşı, değişimin, gelişimin ve ilerlemenin, kısaca tarihin motor gücüdür.

Sosyal sınıflar, Marx'ın denemelerinde açıkça merkezidir.³ Sosyal sınıf terimi, Marxist doktrinde temeldir ve söz konusu doktrinin sembolü olmuştur.⁴ Marx, sosyal sınıfları anlayanın tarihi ve toplumu kavramada temel olduğunu bildirmiştir.⁵ O, tarih ve toplum denen gerçekliği sınıf ögesi çerçevesinde analiz etmiştir.

Marx'a göre toplum, birey, bireyler arası etkileşim, grup ve gruplar arası ilişki, kurum ve kurumlar arası bağlardan örülmüş bütün değil, diyalektik bir bağlamda zıt ve uzlaşmaz düşmansı sınıflardan meydana gelmiş tümlüktür. Onun sosyolojisinde, birey, grup, kurum gibi ögeler bir kenara itilmiş ve sadece sınıf esas alınmıştır. Demek ki, Comte, Durkheim ve Weber gibi burjuva sosyologlarının aksine Marx, toplumu sınıf temelinde tartışmış, sınıfı toplumu üreten mekanizma olarak kavramıştır. Sınıf, onun teorisinde toplumun omurgasını teşkil eden bir olgu şeklinde temellendirilmiştir.

Marx, sınıf çatışmasını toplumun merkezi olarak ele almıştır.⁶ Toplum, mücadeleyle değişmeyi yaratan karşıt sınıflardan oluşur. Marx'a göre, toplum, mücadele ve gerilimleriyle sosyal değişmeyi doğuran karşıt güçlerin hareket eden

³ URRY, John; *The Anatomy of Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State*, The Macmillan Press, London, 1983, s. 46.

⁴ OSSOWSKI, Stanislaw; "The Marxian Synthesis", *Issues in Social Inequality* (iç.), Editör: Gerald W. Thielbar ve Saul D. Feldman, Little, Brown and Company, Boston, 1972, s. 147.

⁵ KAHL, Joseph A.; *The American Class Structure*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1965, s. 2.

⁶ MARTINDALE, *The Nature and Types of Sociological Theory*, s. 160.

dengeğini ihtiva eder.⁷ O halde, sosyal gelişmenin itici gücü, karşıt sınıflar arasındaki savaşımdır. Sosyal gelişme ve ilerlemenin temeli, sınıf uzlaşması değil, sınıf savaşımının artmasıdır. Sınıf savaşımı bir sınıfın lehine, diğer sınıfların aleyhine sonuçlanır. Bu savaşımında bir sınıf ileri giderken, ötekiler ise geriler. “Uygarlığın temeli, bir sınıfın bir başka sınıf tarafından sömürülmesi olduğundan, bütün gelişme, sürekli bir çelişme içinde oluşur. Üretimdeki her ilerleme, aynı zamanda, ezilen sınıfın, yani büyük çoğunluğun durumunda bir gerileme belirtisidir. Kimileri için bir iyilik olan şey, başkaları için kesinkes bir kötülüktür; sınıflardan birindeki her yeni kurtuluş, öbür sınıf için yeni bir baskıdır.”⁸

Demek ki, Marx'ın sınıf teorisinde kilit sözcük, sömürüdür. Tarihsel süreç içinde farklı toplum tiplerini üreten sınıflar, sömürü mekanizmasıyla var olmuşlardır. Sınıfı var kılan sömürü, sömürüyü gerçekleştiren sınıf olgusudur. Sınıf ile sömürü birbirlerine düğümlenmişlerdir. Bu iki kavram iç içedir, birbirlerini beslerler, onların her birini bir diğerinden soyutlayarak tahlil etmek olanaklı değildir. “Marksist kuramda sınıf kavramı sömürü kavramından ayrılmaz. ... Eğer sömürü varsa sınıflar da vardır, sömürü yoksa sınıflar da yoktur.”⁹

Sosyal sınıflar arasındaki savaşım, tarihsel sürecin nüvesini teşkil eder. Sınıf savaşımı, evrensel bir kanundur. Bu minvâl üzere, Marx ve Engels'in *Komünist Parti Manifestosu* yapısının daha ilk cümlesini, “günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşimleri tarihidir”¹⁰, biçiminde kurlmaları elbette ki rastlantısal değildir. Bu ana cümle/tez, Marx'ın sosyolojisinin çekirdeğini meydana getirir. Burjuva

⁷ COSER, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, s. 43.

⁸ ENGELS, Friedrich; Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 182.

⁹ MOORE, Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı: “Kapitalist Demokrasinin Eleştirisine Giriş”, s. 21.

¹⁰ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 9.

düşünürleri tarafından zikredilen temel tezin sıkça eleştiriye tabi tutulması elbette boşuna değildir.¹¹

Sınıf, Marx'ın metinlerinin temeline ve özüne sirayet eden bir kavramdır. Marx, öncelikle *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'da sınıf terimine ilişkin açıklamalar yapmıştır: "Sınıf (sözcüğün ortaçağdaki anlamıyla *stand*), ... farklılık ve ayrılığın, aslında bireyin varoluş biçimini oluşturdıkları anlamına geliyor. Bireyin yaşama, davranma vb. biçimi, onu toplumun bir üyesi, bir işlevi durumuna getirecek yerde, toplumun bir *ayrıklığı* (istisnası) durumuna getiriyor ve onun ayrıcalığını oluşturuyor. Toplumdan farklılaşmış ve ayrı olan şeyin yalnızca bir birey değil ama bir topluluk (bir sınıf, bir korporasyon, vb.) da olduğu gerçeği, onun özel doğasını hiçbir şekilde ortadan kaldırmıyor, daha çok bu doğanın dışavurumunu oluşturuyor."¹² Marx, sınıfa dair bu açılımını sonraki çalışmalarında netleştirmiştir. Marx'a göre, sınıf belirli amaçları görelî olarak aynı kişilerin oluşturduğu bütünlüktür. Sınıf, üretim sürecinde aynı rolü

¹¹ Bu konuda Marx'a yönelik en radikal eleştiri yapanlardan birisi, liberal virüse yakalanmış olan Popper'dir. Popper'e göre, "'tarihin tümü sınıf kavgalarının tarihinden ibarettir' formülü başka gelişmelerde olduğu kadar güç siyasasında da sınıf kavgasının oynadığı önemli role dikkat etmemiz gerektiğini öne süren bir teklif olarak pek değerlidir; Platon'un sınıf kavgalarının Yunan şehir devletlerinin tarihlerindeki rolü üzerine yaptığı parlak inceleme, sonraları pek ender olarak ele alınmış olduğundan, bu teklif daha da çok değer kazanmaktadır. Ama yine, tabii, Marx'ın sözlerini 'pek de' ciddiye almamalıyız. Sınıfların kendi içlerindeki çatlamalar göz önüne alınırsa, hattâ bütün sınıf kavgaları tarihinin bile Marxçı anlamda sınıf kavgası olmadığı ortaya çıkar. Gerçekten de, gerek yöneten, gerekse yönetilen sınıflar arasındaki çıkar ayrılıkları o kadar ileri gitmektedir ki, zenginlerle fakirler arasındaki çatışmanın temel bir önemi olduğunu itiraf etsek bile, Marx'ın sınıflar kuramının tehlikeli bir aşırı-basitleştirme sayılması gerekir. Ortaçağ tarihinin büyük konularından biri, papalar ile imparatorlar arasındaki kavgalar, yönetici sınıf içindeki çatışmanın bir örneğidir. Bu kavgayı sömürenle sömürülen arasındaki bir kavga olarak yorumlamak besbelli imkânsızdır" (POPPER, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt 2: *Hegel, Marx ve Sonrası*, s. 108).

¹² MARX, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 119.

oynayan, ortak ekonomik çıkarları olan, sınıf ideolojisi yardımıyla sınıf dayanışması gerçekleştiren kişilerin toplamıdır. Bu bağlamda, Marx'ın şakirtlerinden Lenin'in belirlemeleri ilgi çekicidir: "Sınıflar, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde işgal ettikleri yerle, üretim araçlarıyla olan, (çoğu durumda sabit ve yasayla formüle edilmiş) ilişkileriyle, emeğin toplumsal örgütlenmesi içindeki rolleriyle ve dolayısıyla, kullandıkları toplumsal zenginlik payının boyutları ve bunu elde etme biçimleriyle birbirinden ayrılan geniş insan gruplarıdır. Sınıflar, belirli bir toplumsal ekonomik sistem içinde işgal ettikleri farklı yerler yüzünden bir ötekinin emeğini mal edinebilen insan gruplarıdır."¹³

Marx'a göre, sınıflar, ilk önce, tarihsel olarak sınırları belli bir üretim tarzı içindeki konumlarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Bu, her sınıfın onu ortaya çıkaran üretim tarzıyla birlikte ele alınmasını zorunlu kılar. İkinci olarak, her üretim tarzında sınıflar birbirlerinden farklı ve hatta birbirlerine bütünüyle karşıt yerlerde konumlanırlar. Onların bu konumlarını belirleyen, üretim araçlarıyla ilişkileridir. Üçüncü olarak, sınıfların üretim araçlarıyla bağıntıları, sosyal iş örgütlenmesindeki rollerini belirler. Son olarak, sınıflar gelirden aldıkları payın büyüklüğüne ve kaynağına göre birbirlerinden farklılaşırlar.¹⁴ Demek ki, bir sınıf sadece diğer bir sınıfa göre var olabilir. Marx'a göre, "her sınıf, esas olarak, üretim süreciyle olan ilişkisine dayanarak tanımlanır. Her sınıfın bu ilişkiye dayanan kimi nesnel çıkarları vardır. (Örneğin) kapitalistlerin çıkarları, iktidarlarını korumak ve kârlarını arttırmaktır. İşçilerin çıkarı ise, daha yüksek ücretler, güvenli çalışma koşulları, daha kısa çalışma saatleri ve

¹³ LENİN, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 445-446.

¹⁴ MAL'İNİN, *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri 1: Diyalektik Maddecilik*, s. 66.

ayrıca iktidarın yeniden dağılımıdır; çünkü bu yeniden dağılım diğer çıkarları gerçekleştirmek için gereklidir.”¹⁵

Marx’a göre, toplumdaki her birey, üretim tarzı içinde belirli konuma sahip olan bir sosyal sınıfın üyesidir. Sosyal sınıflar, bireyin bilincini ve inancını belirler.¹⁶ Marx, sınıf bilincine önem vermiş, insanın varlığının, gücünün ve öneminin bir sosyal sınıfın üyesi olmasından kaynaklandığını beyân etmiştir.

Sınıfın sınıf olmasında önemli olan sınıfsal bilinçtir. Bir sosyal sınıfın kendisini ortaya koyabilmesi için sınıf bilinci sınıf ideolojisine dönüşmelidir. Sınıf bilinci, ancak sınıf savaşımı sayesinde sınıf ideolojisine dönüşür. Sınıfın oluşumunda sınıf kavgası esastır. Sınıf mücadelesi vermeyen insanlar/kitleler, sınıf oluşturamazlar. Marx ve Engels’in bildirdiklerine göre, “tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler.”¹⁷

Sınıf bilinci, sınıfın hem ahlâkını hem de politikasını belirler. Bu çerçevede, Marxist filozof Lukács’ın proletarya ekseninde sınıf bilincine dair şu saptaması isabetlidir: “Sınıf bilinci proletaryanın ‘ahlâk’ıdır, onun teori ve pratiğinin birliği, kendi kurtuluş mücadelesinde yatan ekonomik kaçınılmazlığın diyalektik olarak ...özgürlüğe dönüştüğü noktadır. Partinin, sınıf bilincinin tarihsel yapılanma biçimi ve eylemli taşıyıcısı olduğu anlaşıncı o artık aynı zamanda mücadele veren proletaryanın ahlâkını sırtlanan bir taşıyıcısı haline gelir. Bu işlev artık onun politikasını da belirleyecektir.”¹⁸

¹⁵ OLLMAN, Bertell; **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, Çeviren: Ayşegül Kars, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 20.

¹⁶ ABERCROMBIE, Nicholas; **Class, Structure and Knowledge: Problems in the Sociology of Knowledge**, Basil Blackwell, Oxford, 1980, s. 13.

¹⁷ MARX ve ENGELS, **Alman İdeolojisi -Feuerbach**, s. 91.

¹⁸ LUKÁCS, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, s. 105.

Marx'ın sosyolojisinin odağında yer alan sınıfı "sınıf" yapan, bir siyasal savaşım olan sınıf savaşımıdır. Marx, sınıf savaşımı üzerine ehemmiyetle eğilmiş ve bu mevzuya gereken hassasiyeti göstermiştir. Ancak hemen belirtelim ki, sınıf savaşımı kavramını ilk kez Marx gündeme getirmemiştir. Marx, Engels'e gönderdiği bir mektupta, sınıf savaşımı terimini ilk kendisinin keşfederek ortaya atmadığını bildirmiştir: "İlgimi çeken bir kitap Thierry'nin *Historie de la formation et du progrès du Tiers Etat* (*Tiers Etat'nın Oluşum ve Gelişim Tarihi*) 1853. Fransız tarihçiliğinde 'sınıf savaşımı'nın babası."¹⁹ Marx, sınıf savaşımı ve sınıfların "mucidi" değildir. Marx'tan önce Livy, Machiavelli, Adam Smith, Sismondi, Thierry, Guizot, Thiers ve Carlyle gibi çok sayıda tarihçi, iktisatçı ve sosyolog sınıflardan ve sınıf savaşımından söz etmişlerdir.²⁰ Marx, sınıf savaşımı terimine katkısının ne olduğuna dair sorulara, 5 Mart 1852'de Joseph Weydemeyer'e gönderdiği mektupta açıklık getirmiştir: "Modern toplumda ne sınıfların ne onlar arasındaki savaşımın varlığını bulmuş olmanın onuru bana ait. Benden çok zaman önce burjuva tarihçiler bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini ortaya koydular. Benim yeni olarak yaptığım şey: 1) *sınıfların varlığının, üretimin gelişimindeki belli tarihsel aşamalarla ilişkili olduğunu*, 2) *sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varacağını*, 3) *bu diktatörlüğün, yalnızca bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma bir geçiş olduğunu göstermekten ibarettir.*"²¹

Marx, sınıfı oldukça geniş insan birliktelikleri olarak görmüş ve çözümlerinin merkezinde yer alan tarih alanına sınıf savaşımları penceresinden bakmıştır: "Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı

¹⁹ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 97.

²⁰ FISCHER, Ernst; *How to Read Karl Marx*, İngilizceye Çeviren: Anna Bostock, Monthly Review Press, New York, 1996, s. 74.

²¹ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 75.

karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman örtük, kimi zaman açık bir savaş, her kezinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşmesiyle ya da savaşan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir.”²² Bununla birlikte, “devrimler, tarihin lokomotifleridirler”²³ diyen Marx, tarihin ilk dönemlerinden itibaren hemen hemen her yerde toplumun çeşitli zümreler biçiminde en aşağıdan en yukarıya bir bölümlenmesini, çok çeşitli bir sosyal konum derecelenmesini bulmanın oldukça kolay olduğunu ileri sürmüştür. Meselâ, “eski Roma’da patrisyenleri, şövalyeleri, plebleri, köleleri; Ortaçağda feodal beyleri, vasalları, lonca ustalarını, kalfaları, çırakları, serfleri; bu sınıfların hemen hepsinde, gene, alt derecelenmeleri görüyoruz.”²⁴

Sınıf savaşımı, halkın bir kesiminin ötekine karşı savaşımıdır. Paryaların, hakları elinden alınmış, ezilen ve çalışan kitlelerin (emekçilerin), ayrıcalıklılara, ezenlere ve aylaklara karşı mücadelesidir. Sınıf savaşımı, günümüzde ücretli emekçilerin (proleterlerin), mülk sahiplerine (burjuvaziye) karşı savaşımıdır.²⁵ Sınıf savaşımı, bir toplum içindeki sınıfların, özellikle de çalışanların üretim araçlarının mülkiyetine malik olanlara karşı verdiği mücadeledir.

²² MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 9-10.

²³ MARX, **Fransa’da Sınıf Savaşimleri 1848-1850**, s. 124. Lenin, Marx’ın bu vurgusuna, “devrimler ezilen ve sömürülenlerin bayramıdır” (LENİN, Vladimir İliç; **Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 107) şeklinde bir ekleme yapmış ve bu bağlamda devrime dair şunları söylemiştir: “Her devrim, büyük halk yığınlarının yaşamında sert bir dönüm noktasının belirtisidir. Bu dönüm noktası olgunlaşmaya erişmedikçe, hiçbir gerçek devrim meydana gelemez. Ve tıpkı bir insan yaşamındaki her dönüm noktasının onun için derslerle dolu olması, ona birçok şey yaşatıp duyurması gibi, devrim de bütün halka, az zaman içinde, en özlü ve en değerli dersleri verir” (LENİN, Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi, s. 91).

²⁴ MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 10.

²⁵ LENİN, Vladimir İliç; **Köy Yoksullarına- Sosyalistler Ne İster?**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013, s. 81; LENİN, Vladimir İliç; **Kır Yoksullarına!**, Çeviren: İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1993, s. 82; LENİN, Vladimir İliç; **İşçi Sınıfı ve Köylülük**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 118.

Kısaca, Marx'ın sosyoloji anlayışı sınıf ve sınıf kavgası üzerine bina edilmiştir. Onun tarih ve toplum tahlilinde sınıf vazgeçilmez baş kavramdır. Toplum ve tarih alanı sınıf mücadelesi, dolayısıyla sömürü üstüne şekillenmiştir.

Marx'a göre, tarihsel süreçte üretim araçlarının mülkiyetine malik olan egemen sınıfların çıkarlarını gerçekleştirme noktasında gereksinim duyduğu başka aygıtlar da vardır. Bunlardan birisi de devlettir. O halde, Marx'ta sınıf, sömürü ve devlet sözcükleri içi içe geçmiştir. Sınıf, sömürü ve devleti birbirlerinden soyutlayarak tahlil etmek mümkün değildir.

3.2. Egemen Sınıfın Çıkarlarını Gerçekleştirme Aygıtı Olarak Devlet

Marx'ın sınıf teorisinde sömürü ile birlikte öne çıkan bir diğer sözcük, devlettir. Marx'a göre, sınıfı "sınıf" yapan ana etmenlerin başında devlet gelir. Sınıf gerçeği ile devlet fenomeni arasında organik bağ mevcuttur. Devleti, egemen sınıfları diğer sınıflara karşı ezici bir pozisyona taşıyan bir mekanizma olarak ele almak mümkündür. Devletin sınıflar üstü bir pozisyonu ve rolü yoktur. Başat sınıf her zaman için devletle ittifak halindedir. Devlet, ezen sınıfın yanında ve lehinde saf tutar.

İşte, bu bağlamda Marx'ın sınıf teorisinde tarihsel süreçte görülen sömürü ve bölünmüşlük sorunsalını açıklamada başvurduğu kilit kavramlardan birisi, Hegel ile polemığe girerek geliştirdiği devlettir.²⁶ Devlet, Marx'ın sınıf teorisin-

²⁶ Marx, devlet konusundaki görüşlerini geliştirirken Hegel ile polemığe girmiş, onun devlete ilişkin temel argümanlarının karşısında durmuştur. Marx, öncelikle Hegel'in devlet anlayışını eleştirerek onu aşmıştır. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri** yapıtında, devleti soyut gerçeklik olarak ele almış, Marx ise Hegel'in devlet söylemini eleştirdiği **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi** kitabında devletin soyut bir güç olmadığını kanıtlamıştır. Kezâ Engels'de Hegel'in devlet fikrine şiddetle karşı çıkmış ve devleti sınıf ilişkileri bağlamında tartışmıştır. "Öyleyse devlet, topluma dışardan dayatılmış bir güç değildir; Hegel'in ileri sürdüğü gibi, 'ahlâk fikrinin gerçekliği', 'akıl imgesi ve gerçekliği' de değildir. Devlet, daha çok, toplumun, gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir üründür; bu, toplumun, önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz-karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çö-

de en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Devlet, onun sınıf teorisinin odağında yer almıştır.²⁷

Devlet, toprak sahipleri ve kapitalistlerden oluşan mülk sahibi sınıfların sömürülen sınıflara (köylüler ve işçilere)

zülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama karşıtların, karşıt iktisadî çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, 'düzen' sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir" (ENGELS, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 175).

- ²⁷ LEFEBVRE, *Marx'ın Sosyolojisi*, s. 101. Kendisini Marxist düşünür olarak tanımlayan bazı isimler (Ralph Miliband ve Perry Anderson gibi), Marx'ın devlet teorisi ve siyaset teorisi inşa etmediğini iddia etmişlerdir. Miliband'a göre, "Marx'ın kendisi hiçbir zaman kapsamlı ve sistematik bir devlet teorisi oluşturmaya girişmedi" (MILIBAND, *Kapitalist Devlet*, s. 8). Anderson ise, bu konuda şöyle demiştir: "Temelde Marx, bize *Kapital*'de açıkladığı kapitalist üretim tarzının tutarlı, gelişmiş bir *ekonomi* teorisini bıraktı; ama ekonomi teorisiyle yan yana konabilecek, burjuva devlet yapısını açıklayan bir *siyaset* teorisi bırakmadı" (ANDERSON, Perry; *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25). Bu görüş, kendisini Marxist olarak tanımlamayan düşünce insanları tarafından da sürekli olarak yinelenmiştir. Meselâ, sosyoloji teorisyenlerinden Swingewood, "Marx'ın çalışmalarında bir devlet teorisi ya da ekonomik analiziyle karşılaştırılabilecek türde bir devlet sistemi analizi yoktur", demiştir (SWINGEWOOD, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 211). Oysa, bu görüşler, gerçeği karşılamaz. Marx'ın zihnini kurcalayan ana problemlerinden birisi devlettir. Marx, "Marx'tan Düsseldorf'taki Ferdinand Lassalle'e, 22 Şubat 1858" ve "Marx'tan Manchester'deki Engels'e 2 Nisan 1858" tarihli mektuplarında (MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 117-118) yazacağı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* yapıtının ana bölümünün "devlet" olacağını beyân etmiştir. Marx, anılan çalışmasında, "BURJUVA: iktisat sistemini şu sırayla inceliyorum: Sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya pazarı", diye yazmıştır (MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 21). Marx, devletle özel mülkiyet ilişkilerini çok iyi tahlil etmiş (MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 106-107), metnimde de değindiğim gibi devlet alanını çalışmalarının merkezine almıştır.

karşı örgütlü birleşik gücüdür.²⁸ Marx'a göre, devlet bir sınıfın başka sınıflar üzerinde egemenliğini sürdürmesinin mekanizmasıdır. Devlet, hâkim sınıfların sömürüye boyun eğmesi için ezilen sınıflara baskı uygular. Devlet, mazlum sınıfları sömürmenin vasıtasıdır. Devlet, sınıf savaşımının yürütülmesinde egemen sınıfların en örgütlü gücünü oluşturur. Devletin fonksiyonu, sınıf egemenliğini/sömürüsünü sürdürmek ve savunmaktır. Devlet, sınıf egemenliği aracıdır.²⁹

Egemen sınıfla bu denli içi içe girmiş olan devlet, elbette ki insanlık tarihi kadar eski değildir. Devlet, insanlık var olduğunda var olmamıştır. Devlet, özel mülkiyetin belirginleşmesi, bu durumun nihai bir sonucu olarak toplumun sınıflara ayrılmasının, yani sınıflı toplumun ürünüdür. Eğer toplumlar özel mülkiyete sahip olma ya da olmama çerçevesinde sınıfsal ekseninde ayrışmamış olmasaydı devlete de ihtiyaç olmazdı ve devlet mekanizması inşa edilmezdi. "Toplumun sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı bulunan belirli bir iktisadî gelişme aşamasında, bu bölünme, devleti bir zorunluluk durumuna getirdi."³⁰ Devlet, sömüren ve sömürülenler şeklinde toplumun sınıflara bölündüğü yerde ortaya çıkmıştır.³¹

Devlet inşa edildiğinden bu yana kendisini toplumdan bağımsız kılmış ve ezen sınıfların aygıtı haline gelmiştir. Devlet toplum karşısında bağımsız bir güç konumuna geldiği için ideoloji üreten bir mekanizmaya dönmüştür.³² Bir

²⁸ ENGELS, *Konut Sorunu*, s. 71.

²⁹ LENİN, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 469; LENİN, Vladimir İliç; *Devlet ve Devrim*, Çeviren: Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İnter Yayınları İstanbul, 1995, s. 20; AKDERE, *Marksizm'de Temel Kavramlar*, s. 11; MILIBAND, Ralph; "Devlet", Çeviren: Levent Köker, *Marxist Düşünce Sözlüğü* (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 126.

³⁰ ENGELS, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 178-179.

³¹ LENİN, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 464.

³² ENGELS, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 53.

toplumda devletin varlığı, oradaki sınıf çelişkilerinin uzlaşmaz olduğunu kanıtlamanın en iyi yoludur.³³ Zaten, devletin ana ideolojisi de, uzlaşmaz sınıfsal çelişkileri var kılma yoluyla egemen sınıfların egemenliğini meşrulaştırmaktır.

Marx'a göre, devlet her zaman başat sınıfla ortaklık içindedir, onu korumak için büyük bir gayret sarf eder ve ona hizmette kusur etmez. Bu bağlamda Marx, arkadaşı Engels'in tarihi seyir içinde zuhur eyleyen devlet-egemen sınıf ittifakına dair şu saptamalarına katılır: "Antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi: tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı ve modern temsili devletin de ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi."³⁴

Tarihte ortaya çıkmış olan köleci toplum ve feodal toplum gibi farklı toplum tiplerinde devletin mazlum sınıfları ezmeninin bir aracı olarak servis yaptığı aşikârdır. Bununla birlikte, devletin egemen sınıfın aleti olduğunu en iyi gösteren/yansıtan toplum tipi burjuva toplumdur. Devlet-hâkim sınıf ittifakı, kapitalist toplum koşullarında oldukça net biçimde karşımıza çıkar.

Kapitalist toplumda devlet, egemen sınıf pozisyonundaki burjuvazinin çıkarları üzerine şekillenmiştir. Eş deyişle, burjuva devletlerinin tümünün ortak yönü³⁵, kapitalist üretim ilişkileri tabanına dayalı oluşlarıdır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde devletin burjuvaziyle ilişkisine dair önemli bir vurgu yapmışlardır: "Burjuvazi, artık bir zümre değil, bir sınıf olması bakımından, yalnızca bu yüzden, yöresel planda değil, bütün ulusal planda örgütlenmek ve kendi ortak çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır. Özel mülkiyetin, ortaklaşa mülkiyetten kurtulması sonucunda, devlet, sivil toplum yanında ve onun dışında özel bir

³³ LENİN, *Devlet ve Devrim*, s. 15.

³⁴ ENGELS, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 177.

³⁵ VASINA ve Yu. VASİN, *Marks'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi Üzerine*, s. 52.

varlık kazanmıştır, ama bu devlet, burjuvaların dışarıda olduğu kadar içerde de, mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir.”³⁶

Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*’nda, devletin burjuvaziyle iç içeliğini netleştirmişlerdir. Böylece devlete ve onun neliğine dair görüş de söz konusu yapıttaki, “modern devlette yürütme, tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir,”³⁷ şeklindeki ünlü formülasyonla temellenmiştir. Modern devlet, şekli ne olursa olsun kapitalist bir makinedir.³⁸ Burjuvazi çağında devlet ve toplum insanlara karşı despotça davranır. “Toplum da aynı devlet tekelliliği ile davranır, ama bu işi daha kibarca yapar: Sizi dışarı atacak yerde, size yaşamı o kadar güç kılar ki kendi kendinize kapıyı tutarsınız.”³⁹

Kısaca, Marx’a göre, devlet egemen sınıfların çıkarlarını gözetken, uzlaşmaz sınıfsal çelişkileri yaratan, özel mülkiyeti koruyan/haklılaştıran, sömürüyü ve sömürü ilişkilerini yeniden üreten bir aygıttır. Marx’ın “toplumun bütün bedenini bir zar gibi saran ve bütün delikleri tıkayan korkunç asalak yapı”⁴⁰ olarak adlandırdığı devlet asla düzeltilemez bir mekanizmadır. Devlet, zor kullanan aygıttır. Devlet, onun yazılarında “zor”⁴¹ ile özdeşleştirilmiş, “baskı organları”⁴² olan bir güç olarak ele alınmıştır.

³⁶ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 107; MARX ve ENGELS, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 127.

³⁷ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 12.

³⁸ ENGELS, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, s. 398.

³⁹ MARX ve ENGELS, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri’nin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı*, s. 133.

⁴⁰ MARX, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, s. 135.

⁴¹ Tarihsel süreç içerisinde zorun önemli rolü olmuştur (ENGELS, Friedrich; *Tarihte Zorun Rolü*, Çeviren: Seyhan Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1992). Marx, *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*’te, zorun rolüne dair şunu yazmıştır: “Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir” (s. 770).

⁴² BRUNHOFF, Suzanne de; **Devlet ve Sermaye**, Çeviren: Kuvvet Lordoğlu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s. 139. Lenin de devletin silahlı insanlardan oluşan özel formasyonlarının (ordu ve polis) ve aygıtlarının (hapishaneler ve bürokrasi) olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, sürekli ordu ve polis, devlet erkinin esas silahlarıdır. Özel bir baskı erki olan devlet, söz konusu aygıtlarıyla ezilen sınıfa bastırmak için şiddet kullanır. Devlet, bir şiddet örgütüdür (LENİN, **Devlet ve Devrim**, s. 17-41). Jalée'e göre, devletin asıl amacı, şiddeti meşrulaştırmaktır. Bunu baskı araçları olan ordu ve polis ile yapar. Polis, devletin simgesidir. Ordu, yöneten sınıfın hizmetindedir. Yargı, mahkeme ve hapishaneler ise devletin diğer baskı araçlarıdır (JALÉE, Pierre; **Kapitalizm Nasıl İşler?**, Çeviren: Süreyya Ersoy, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 94-96). Bilhassa, ordu ve polis, kitle ayaklanmalarının bastırılmasında, emperyalistler arası çatışmalarda, sömürgelerin fethedilmesinde, grev ve kitle gösterilerini bastırmada burjuvazinin hizmetindedir. Devletin baskı aygıtlarına dair saptamalar yapanlardan birisi de, Althusser'dir. Althusser'e göre, devlet Marxistlerin *devlet aygıtı* adını verdikleri şeydir. Althusser, devlet aygıtını şöyle izah etmiştir: "Hukukî pratiğin gereklerine ilişkin olarak zorunluluğunu ve varlığını tanıdığımız (dar anlamıyla) özelleşmiş aygıt, yani yalnızca polis, mahkemeler, hapishaneler değil, fakat aynı zamanda polis ve uzmanlaşmış yardımcı birlikleri 'olaylarla başa çıkamadıklarında' son kertede ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müdahale eden (proletarya bu dersi kanıyla öğrendi) ordu ve bu bütünün üzerinde, devlet başkanı, hükümet ve yönetim" (ALTHUSSER, Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviren: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 27). Devlet (ve aygıtı içindeki var oluşu) sadece devlet iktidarının bir işlevi olarak anlamlı hale gelir. Bu noktada bütün politik sınıf savaşimleri devlet ekseninde veya çerçevesinde döner. "Devlet iktidarının herhangi bir sınıf, ya da sınıflar ya da sınıf bölümleri ittifakı tarafından *elde tutulması*, yani elde edilmesi ve korunması çerçevesinde döner" (A.g.e., s. 30). Marx ise, devlet iktidarı ile devlet aygıtının ayrılığına ilk kez, Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i ile Fransa'da Sınıf Savaşimleri 1848-1850 adlı eserlerinde işaret etmiştir. Althusser, devletin neliğine dair şunları ileri sürmüştür: Devlet, devletin baskı aygıtıdır. Devlet iktidarını devlet aygıtından ayırmak gerekir. Sınıf savaşımının amacı, devlet iktidarıdır. Bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca devlet aygıtının kendi amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır. Emekçi sınıf, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve bu ilk aşamada onun yerine başka bir devlet aygıtı koymak ve ileriki aşamalarda radikal bir süreci, devletin çöküş sürecini (devlet iktidar ve devlet aygıtının sonu) başlatmak

3.3. Sınıf, Devlet ve Üretim Tarzı Ekseninde Tarih ve Toplum Tahlili

Marx, birbirleriyle irtibatlandırdığı *sınıf, devlet ve üretim tarzı* kavramları çerçevesinde toplum ve tarih alanını aydınlatmaya girişmiştir. O, diyalektik ve tarihsel materyalist duruşuna koşut olarak söz konusu terimler bağlamında ta-

için devlet iktidarını ele geçirmelidir (A.g.e., s. 31). Althusser, Marx'taki devlet iktidarı ile devlet aygıtı ayırımına vurgu yaptıktan sonra devletin baskı aygıtının yanında onunla karıştırılmaması gereken başka aygıtlarının olduğunu ileri sürmüş, devletin ideolojik aygıtlarını daha fazla gündeme getirmiştir. Althusser'e göre, devletin ideolojik aygıtları (DİA) ile devletin baskı aygıtları (DBA) aynı şey değildir. DBA'lar Marxist devlet teorisinde yer alan hükümet, ordu, polis, yönetim, mahkemeler ve hapishanelerdir. DİA'lar ise, insanın karşısına birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliklerdir (A.g.e., s. 33). Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*'nda (s. 33-46), DİA olarak şu kurumları kabul etmiştir: Dinsel DİA (değişik kiliseler sistemi), öğretimsel DİA (değişik, özel ve devlet okulları sistemi), aile DİA'sı, hukuksal DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, iletişim DİA'sı (basın ve televizyon gibi), kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar ve spor). Althusser, DİA ile DBA arasındaki farklara değinmiştir. İkisi arasındaki ayrılıklardan ilki, devletin bir tek baskı aygıtı çok sayıda DİA'sı vardır. İkincisi, DBA tümüyle kamu alanında DİA'ların büyük bölümü özel alanda bulunur. Üçüncüsü, DBA'lar zor kullanarak DİA'lar ise ideoloji kullanarak işlerler. Dördüncüsü, DBA'lar devlet iktidarını ellerinde tutan egemen sınıflar açısından örgütlenmiş bir tüm oluşturmaya karşılık, DİA'lar çok sayıda (parçalar halinde) ve birbirlerinden ayırırlar, görece özerktirler. Beşincisi, DBA'nın birliği, iktidardaki sınıfların sınıf savaşımını politikalarını uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde birleşmiş merkezileşmiş örgütlenmesiyle sağlanmasına karşın, değişik DİA'lar arasındaki birlik başat sınıfın ideolojisiyle, çoğunlukla çelişkili biçimlerde sağlanır. Altıncısı, DBA kendi çıkarına baskıya bütünüyle öncelik verirken ideolojinin burada ikincil bir işlevi vardır. Öte yandan DİA'larda ideoloji tümüyle öncelik kazanırken baskıya (DBA'dakinden çok daha hafifletilmiş, zaman zaman sembolik olan) ikincil bir işlev verilir. Son tahlilde, DBA'nın görevi, sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin politik koşullarını baskıyla sağlamaktır. DBA, aynı zamanda baskı yoluyla DİA'ların işleyişinin sosyo-politik koşullarını hazırlar. Kısaca, ister baskı ister ideoloji olsun devletin her aygıtı baskı ve ideolojiyle işler (A.g.e., s. 34-39).

rih ve toplumu sürekli değişen ögeler olarak ele almıştır. Marx, kendisiyle özdeşleşen *Kapital* yapısına "giriş" niteliğinde yazdığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın* "Ön-söz"ünde toplumların *üretim tarzındaki*⁴³ (ekonomik formasyonundaki) evrimini⁴⁴ ana hatlarıyla, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzı olarak tartışmıştır. Başka bir deyişle, Marx toplumların tarihsel gelişimini⁴⁵, asyatik toplum, antik toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum şeması içinde değerlendirmiştir. Marx, sonraki çalışmalarında toplumların tarihî seyrine ilişkin görüşünü netleştirmiş, ilkel komünal toplum, asyatik toplum⁴⁶, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sosyalist toplum ve komünist toplum şeklinde bir sınıflama yapmıştır. İşte, bu bağlamda Marx'ın şemasına göre, tarihte zuhur eden ilk toplum, *sınıfların* ve (dolayısıyla) *devletin olmadığı ilkel komünal toplumdur*.

⁴³ Desai'nin bildirdiği üzere, Marx'ın tarih teorisi, Adam Smith'in modeliyle benzerlik gösterir. Adam Smith'te "geçim tarzları", Marx'ta "üretim tarzları" vardır. Adam Smith'te *avcılık/toplayıcılık, çobanlık/göçebelik, tarım, ticaret* aşamaları, buna karşılık Marx'ta *ilkel komünizm, antik/klasik, feodal, burjuva* aşamaları vardır (DESAI, *Marx'ın İntikamı*, s. 77).

⁴⁴ MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 24.

⁴⁵ Anderson'a göre, "sadece Marksizm, tarihsel evrimin birbirini izleyen evrelerini ve bu evrelere ait özgül sosyo-ekonomik yapıları anlaşılabilir bir metin şeklinde bütünleştirme yeteneğine sahip olan hem yeteri kadar genel ve hem de yeteri kadar birbirinden farklı bir çözümleyici araçlar kümesi vücuda getirmiştir" (ANDERSON, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, s. 105). Godelier ise, Marx'ın toplumların evrimine ilişkin şemasını şu şekilde olduğunu bildirmiştir: İlkel topluluk, Asya-tipi üretim tarzı, antik üretim tarzı, köleci üretim tarzı, germanik üretim tarzı, feodal üretim tarzı ve kapitalist üretim tarzı (GODELIER, Maurice; *Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimi*, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 14).

⁴⁶ Daha sonra değineceğim gibi, Marx, Asya toplumlarını, bilhassa Çin ve Hindistan'daki üretim ilişkilerini çözümlemiş, oralandaki üretim biçiminin Batı toplumlarıyla farklılık göstermesi üzerine Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) görüşünü, yani Asyatik toplum anlayışını geliştirmiştir.

3.3.1. İlkel Komünal Toplum

Tarihte, toplumların sınıflara bölünmesinin ilk biçimi olan köle sahipleri ve kölelerden oluşan köleci toplumdan önce ilkel komünal toplumlar (*ilkel komünizm*)/kabile toplumları vardı. Onlar, sınıfsal bölünmüşlüğü, *sınıf savaşı*mının⁴⁷ ve sömürünün olmadığı eşitlikçi toplumlardır.

Marx'a göre, sınıf bölünmeleri tüm toplum biçimlerinde bulunmaz. Marx tarafından "kabile toplumları" diye nitelenen ilk ve en küçük toplum tipi, artık üretim ve özel mülkiyet olmadığı için sınıfsız bir toplumdur.⁴⁸ Bu toplum düzeninde "klan"⁴⁹ ya da kabile ön plandadır.

İlkel komünal toplum, kan bağlarına dayanan akrabalık ilişkilerinin var olduğu etnik bir yapılanmadır. Bu toplumun üyeleri varlıklarını devam ettirebilmek için ortaklaşa çalışmak mecburiyetinde kalmışlardır. Birlikte çalışma ve üretme zorunluluğu, yalnız başına insanın kendiliğinden doğa güçleri karşısındaki güçsüzlüğünden kaynaklanmıştır. İlkel komünal toplumda insanlar hem yabanıl hayvanlar avlamış hem de doğadaki bitkileri toplamışlardır. Birlikte yaşamak için avcılık ve toplayıcılıkla meşgul olmuşlardır. İnsanlık tarihinde bu toplum aşamasına "avcılık ve toplayıcılık aşaması"⁵⁰ da denir. İnsanlar yeterli derecede alet donanımına

⁴⁷ İlkel komünal toplumlar, *sınıf savaşı*mının olmadığı toplumlardır. Engels, haklı olarak **Komünist Parti Manifestosu**'nun "günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir" ana cümlesine daha sonra "ilkel topluluğun tarihi dışında" ifadesini eklemiştir (LENİN, "Karl Marx", s. 50). Böylelikle Engels, çelişki yaratan bu durumu bertaraf etmiş, Marx'ı ve kendisini büyük bir sıkıntıdan kurtarmıştır.

⁴⁸ GIDDENS, Anthony ve HELD, David; "Introduction", **Classes, Power, and Conflict: Classical and Contemporary Debates** (iç.), Editör: Anthony Giddens ve David Held, Macmillan Education Ltd., London, 1990, s. 3-4.

⁴⁹ LENİN, **Marx-Engels-Marksizm**, s. 464.

⁵⁰ Bu aşamayı, Lewis Henry Morgan, "yabanıllık dönemi" (vahşet çağı), Gordon Childe ise "paleolitik dönem" (eski taş çağı) olarak adlandırmıştır (MORGAN, Lewis Henry; **Eski Toplum I**, Çeviren: Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1994; CHILDE, Gordon; Ta-

sahip olmadıklarından ötürü doğadaki vahşi hayvanlara karşı korunmada ve yiyecek toplamada karşılıklı yardımlaşmaya mecburi olarak ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla insanlar hayatlarını sürdürmek için birleşmek ve ortaklaşa hareket etmek zorunda kalmışlardır. Ortak etkinlik, yani yalnızca yaşa ve cinsiyete göre işbölümü (basit işbölümü), paylaşımda eşitlik, katı kabile normları (tabular) ve bütün üyelerin bu tabulara uyma zorunlulukları, insanlığın binlerce yıl devam eden hayat evresinin sosyal münasebetlerini nitelendiren ana unsurlardır. İlkel komünal toplumda hayat tarzı ve ilişkiler sistemi, üretim düzeyine bağlıdır. Ancak ilkel komünal toplum düzeninde zamanla üretim güçleri kendi çerçeveleri içerisinde yavaş yavaş gelişmiştir. İnsanın çalışması gitgide daha üretken hale gelmiş, tarımcılık ile hayvancılık, zanaatkârlık ile tarımcılık arasında işbölümü ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda kabileler arasında ekonomik ilişkilerin yeni bir biçimi olan mübadele belirginleşmiştir. Buna ilaveten, iş ve geçim aletleri bireysel bir karakter kazanmıştır. Böylece ürünleri biriktirme, yeniden bölüşme ve zenginliklerin toplumun küçük bir kesiminin (azınlığın) ellerinde birikmesi mümkün hale gelmiştir. Bunların sonucunda işgücünün sömürülmesi ekonomik bakımdan kazanç getirici olduğu için insan da bizzat yaratılan zenginliğin bir ögesi olmuştur. Ana geçim kaynağı olan tarımcılık yerleşik bir hayat düzeni getirmiş, el zanaatlarının gelişmesi ve çeşitli ürünlerin önemli miktarlarda üretilmesi ise insanların daha geniş topluluklar kurmasını ve kentlerde yerleşmesini sağlamıştır.⁵¹

Bütün bunlar, özellikle emek üretkenliğinin artması ve artı-ürünün ortaya çıkması, ilkel komünal toplumun eşitlikçi yapısının bozulmasına vesile olmuştur. İlkel komünal toplumun üretici güçlerinin gelişmesi ve sermayenin çoğalması sebebiyle bu yapı kaçınılmaz bir biçimde çözülmüştür. Böy-

rihte Neler Oldu, Çeviren: Mete Tunçay ve Alâeddin Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1998).

⁵¹ MAL'İNİN, Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri 2: Tarihsel Maddecilik, s. 57.

lelikle, insanlık tarihinde özel mülkiyete dayalı, insanın insanı ezmesine ve sömürmesine bağlı olan ilk sınıflı toplumlar kendisini göstermiştir.

Kısaca, kabile toplumlarının üretim tarzı, tarihte ortaya çıkmış olan ilk üretim tarzıdır. Eş deyişle, “ilkel komünal üretim tarzı ilk toplumsal üretim tarzı”dır.⁵² İlkel komünal toplum ya da ilkel komünizm, “doğanın sunduğu yiyecek ve hammaddelelerden yararlanmak için insanların işbirliği içinde çalışmak zorunda olduğu ilkel avcı ve toplayıcılardan oluşan bir toplum türüdür. Marx bu toplumsal biçimi sınıfsız olarak görmüştür.”⁵³ Sınıfsız bir toplum olan ilkel komünal toplumda egemen mülkiyet biçimi *ortak mülkiyet*, *emek* de toplumsal bir emektir. Sınıfsız ilkel toplumdan sınıflı topluma geçiş, üretici güçlerin gelişmesinin bir neticesidir.⁵⁴

İlkel komünal toplumun dağılması ve sınıflı toplumların ortaya çıkması her yerde aynı zamanda gerçekleşmemiştir. İlk sınıflı toplumlar, Yankçe ve Hivang Ho, Nil ve Ganj, Dicle ve Fırat vadilerinde doğmuştur. Bu bölgelerin verimli ve kolay işlenebilir toprakları sadece ilkel tarım araçlarının kullanılması durumunda bile oldukça iyi ve bol ürün temin etmiştir. Bu yüzden ilk sınıflı toplumlar, tarıma ve dolayısıyla artı-ürünün ortaya çıkmasına olanak tanıyan yerlerde zuhur etmişlerdir.

3.3.2. Köleci Toplum

İlkel komünal toplumun yerine ortaya çıkan ve yaygınlaşan köleci toplum, tarihte ilk sınıflı toplumdur. Emek üretkenliğinin artması, insan üzerindeki mülkiyeti, maddi malların doğrudan üreticisi üzerindeki mülkiyeti meydana getirmiştir. Her insanın ancak açlıktan ölmek için mecburi

⁵² ZAGOLOV, N. A. ve Diğerleri; **Ekonomi Politîğin Temelleri**, Çeviren: Bilge Dicleli, May Yayınları, İstanbul, 1976, s. 57.

⁵³ HANDS, Marx - Kilit Fikirler, s. 76.

⁵⁴ SEEL, Gerhard; “Karl Marx’ın Felsefesinin Özeti”, **Marx ve Beşeri Bilimler** (iç.), Derleyen: Gerhard Seel, Çeviren: B. Mehmet Şahin, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 32.

olanı üretebildiği dönemlerde, insanın insan tarafından sömürüsü söz konusu değildir. Bu yüzden savaş tutsakları sürekli öldürülmüştür. Fakat emek üretkenliği savaş tutsaklarının öldürülmesi işlemine son vermiştir. Çünkü savaş tutsağı artık kendi tükettiğinden daha fazla maddi değer üretmeye başlamıştır.⁵⁵ Bu durum karşısında savaş tutsaklarının öldürülmesi yerine onların her türlü haklarından yoksunlaştırılıp artı-ürün elde etmede kullanılmaları, yani köle haline getirilmeleri/köleleştirilmeleri mevzu bahis olmuştur. Köleci toplumda önemli öge olarak karşımıza çıkan köleyi (ve emeğini) edinmenin en esaslı yolu, yapılan fetihlere ve buralardan ele geçirilen savaş tutsaklarına dayanmıştır. Bununla birlikte efendilere borçlarını ödeyemeyen borçlular da köleler sınıfına dâhil edilmiştir.⁵⁶

Köleci toplum, sömüren sınıf ile sömürülen sınıf üzerine bina edilmiştir. Sömüren sınıf ikiye ayrılmıştır: Yönetici soylu seçkinleri ve daha sonra zenginlerin geniş bir kesimi içeren köle sahipleri (*efendiler*) ile çiftçiler ve zanaatçılar gibi özgür yurttaşlardan bir araya gelen *küçük mülk sahipleri*. Sömürülen sınıf ise, çeşitli kavimlerden gelen *köleleri* ihtiva etmektedir.⁵⁷

Köleci toplumda köle, insan muamelesi görmemiştir. Köle, bir eşya sayılmış, efendi onu işine elverdiği şekilde kullanmıştır. Köleden konuşan bir alet diye söz edilmiştir. Köle, baltadan ya da öküzden ancak konuşma yeteneğine sahip olmasıyla ayırt edilmiştir. Bütün ilişkiler bakımından köleler tıpkı hayvan, ev ve toprak gibi efendinin mülkü olarak görülmüştür. Onlar amansızca sömürülmüştür.⁵⁸

⁵⁵ ZUBRİTSKİ, Y. ve Diğerleri; *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 53-54.

⁵⁶ BOGULAVSKİ ve Diğerleri, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, s. 290.

⁵⁷ A.g.e., s. 294.

⁵⁸ NİKİTİN, P.; *Ekonomi Politik*, Çeviren: Hamdi Konur, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 34.

Köleci toplumun üretim tarzı, sömüren efendi sınıf ile sömürülen köle sınıf arasındaki ilişki üzerine temellenmiştir. Köleci toplumda azınlığı sömüren sınıf, çoğunluğu ise sömürülen sınıf teşkil etmiştir. Toplumu ayakta tutan, onun adeta direği olan kölelerdir. Toplumun zenginliğinin kaynağı, kölelerin emeğidir. Köleci toplum, köle emeğinin sömürüsüne dayanır. Köleci toplumun temeli, "köle sahiplerinin asalak tüketimi için gerekli artı-ürünün, kendi mülkiyetleri altında olan dolaysız üreticilerin, kölelerin, fiziksel zor kullanımıyla çalışmaya zorlanması ile üretilmesinin zorunlu ve mümkün olması şeklinde belirlenir."⁵⁹

Köleciliği esas alan köleci toplum düzeni en görkemli dönemini ve klasik biçimlerini Akdeniz çevresinde, Yunanistan'da ve onun sömürgelerinde, Kartaca'da, Roma'da ve Roma İmparatorluğu'nda sürdürmüştür. Köleci üretim tarzı ister eski Doğu isterse Antik kölecilik bağlamında kavransın özü bakımından değişmez. Çünkü her ikisi de kölecilik ilişkilerini, yani köle sahiplerinin kolektif ya da özel mülkiyetinde olan dolaysız üreticiler biçimindeki kölelerin sömürülmesini kapsar.⁶⁰ Kitleler halinde kölelerin sömürülmesi, bu topluma egemen olan efendilerin, yani kölecilerin zenginliğinin kaynaklarını meydana getirmiştir. "Efendilerin, üretim araçları ve köle el emeği üzerinde tam mülkiyetleri, köleci üretim ilişkilerinin temelini oluşturuyordu."⁶¹ Köleci toplum düzeni köle sahiplerinin sadece bütün maddi üretim koşullarının (toprak, iş aletleri ve iş araçları) değil, aynı zamanda üretici durumundaki kölenin mülkiyetine sahip olmasına dayanır.⁶² Böylece "antik dünyanın tüm toplumsal örgütleri ve kültürü kölenin çalışması temeli üstünde kurulmuştur."⁶³

⁵⁹ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politikğin Temelleri*, s. 80.

⁶⁰ *A.g.e.*, s. 85.

⁶¹ ZUBRİTSKİ ve Diğerleri, *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, s. 62.

⁶² ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politikğin Temelleri*, s. 76-77.

⁶³ MALİNİN, *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri 2: Tarihsel Maddecilik*, s. 58.

Köleci toplum, sömüren efendiler ve özgür “yurttaşlar ile köleler arasındaki sınıf ilişkilerini eksiksiz geliştirmiştir.”⁶⁴

Kölelerin sayıca artmasıyla, kölelerle efendiler arasındaki uzlaşmaz karşıtlıklar keskinleşmeye başlamıştır. Köleci toplumun uzlaşmaz çelişkisi, üretici kölenin üretim araçlarına zorla bağlanmışlık durumudur. Köleci üretim tarzının bu ana çelişkisi, diğer tüm çelişkilerin kaynağını teşkil etmiştir.⁶⁵ Köleci toplumun temeli, tıpkı feodal ya da kapitalist toplumda olduğu gibi, uzlaşmaz karşıtlık eksenindedir. Onun özü, üretim araçlarının özel mülkiyetine ve egemen sınıfın maddi değerleri üretenleri direkt bir biçimde sömürmesine dayanır. Kölelik, ekonomik ve sosyal biçimlenme bütünü içinde, sömürüye dayanan uzlaşmaz karşıt bir biçimlenmedir.⁶⁶

Kölelerin sömürülmesi, tarihte bilinen sömürünün sadece en ilki değil, aynı zamanda en zalimi ve acımasız olanıdır. Köleci toplumun tarihi, sınıflar arası savaşımmlarla, her şeyden evvel kölelerle efendiler arasındaki çatışmalarla doludur. “Efendilerinin mülkü olan, kendileri mülkten yoksun bulunan, görülmemiş bir sömürüye boyun eğen kendilerini bu duruma sürükleyen üretim tarzını ve siyasal rejimi ortadan kaldırmakta çıkarları vardı; oysa efendiler, tersine, bu üretim tarzını ve siyasal rejimi koruyorlardı.”⁶⁷ Meselâ, köleci üretim tarzının somut bir örneği olan Roma’daki savaşım⁶⁸, ekonomik koşulları ağırlaşmış ve özellikle borçları yüzünden zor durumda bulunan küçük toprak sahipleri, yani halk (plebyenler) ile büyük toprak sahipleri (patrisyenler) arasında olmuştur. Roma’da gittikçe yoksullaşan plebler, köleler ve toprağın işletilmesindeki kolon denilen özgür yarıcılar⁶⁹, kölecilere karşı ortak bir savaşım

⁶⁴ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 39.

⁶⁵ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politiğin Temelleri*, s. 87.

⁶⁶ ZUBRİTSKİ ve Diğerleri, *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, s. 71.

⁶⁷ *A.g.e.*, s. 67.

⁶⁸ *A.g.e.*, s. 110.

⁶⁹ *A.g.e.*, s. 115.

başlatmış, bu savaşım gittikçe halk ayaklanmalarına dönüşmüştür. Ezilen sınıfların ezen sınıf ile yoğun sınıf savaşımı *köleci toplum düzeninin yıkılmasıyla*⁷⁰ sonlanmıştır.

3.3.3. Asyatik Toplum

Köleci toplum sistemi bilhassa Antik Yunan ve Roma'da yaygın iken, aynı dönemde Çin, Hindistan ve öteki Doğu toplumlarında başka bir üretim tarzı başattır. Marx da, Asya toplumlarını, özellikle de Çin ve Hindistan'ın üretim ilişkilerini inceledikten sonra sınıflandırmasına *asyatik üretim tarzını/Asya tipi üretim tarzını* (ATÜT) ve onun biçimlendiği *asyatik toplumu* eklemiştir. Marx, Doğu toplumlarının Batı toplumlarının üretim tarzlarına uygunluk taşımadığını fark etmiştir.

Marx, ATÜT teriminin içerisine Asya'nın tamamını değil, sadece yağışların tarımsal üretim bakımından yetersiz olduğu bölgeleri almıştır.⁷¹ Marx, ATÜT terimini 1853 yazında, Moğol Sarayı'nda on iki yıl hekimlik yapmış Fransız

⁷⁰ Ancak, hemen belirtelim ki, Batı sisteminde *kölelik* hiçbir zaman bitmemiştir. Bu bağlamda Engels'in şu tespiti son derece önemli ve aydınlatıcıdır: "Toplumsal, bir sömüren ve bir de sömürülen sınıf biçimindeki ilk büyük bölünüşü, en yüksek gelişmesine uygarlık çağında erişen kölelikle birlikte meydana geldi. Bu bölünüş, bütün uygarlık dönemi boyunca sürüp gitti. Kölelik, ilk sömürü biçimidir, antik dünyaya özgü bir biçimdir; onun yerine, ortaçağda servaj (toprak-bentlik), modern zamanlarda da ücretlilik geçer. Bunlar, uygarlığın üç büyük çağını belirleyen, üç büyük kölelik biçimidir; kölelik, önce açık ve sonra da az gizli, uygarlığın bütün devirlerinde varlığını sürdürür" (ENGELS, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 181). Batı sistemi her zaman için köleci bir sistemdir. Kapitalist üretim tarzının aktörü burjuvazi, işçileri yoldan çıkarmak ve onları kölelikten kurtulma fikrini bir yana bırakmış *hoşnut köleler* durumuna sokmak arzusundadır (LENİN, Vladimir İliç; *Tasfiyecilik Üzerine*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 276).

⁷¹ VARGA, Yevgeni; "Asyagil Üretim Tarzı' Üzerine", *İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizm* (iç.), Jean Suret-Canale ve Diğerleri, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 137.

François Bernier'in eserini okuduktan sonra geliştirmiştir.⁷² Bununla birlikte Marx, ATÜT terimini, esas olarak 19. yüzyıl *Hindistan*⁷³ toplumundaki devleti ve köy topluluklarını tasvir eden İngiliz dokümanlarını derinlemesine inceleyerek ortaya atmıştır.⁷⁴ Sözelimi Marx, Hindistan'ı açıklarken çok sayıda metinden ilginç alıntılar yapmıştır. Bunlarda birisi şudur: "Köylü çiftçi açlıktan kırılırken hayvanlar semiriyor. Kırlara sürekli yağmur yağmıştı, ot boldu. Hintli köylü, se-mirmiş öküzünün yanı başında açlıktan ölecek. Boşınanların devam edip gitmesi, birey için zalim görünür, ama topluluk için koruyucudur; iş hayvanlarının korunması, toprağın işlenmesi için gerekli gücü, geleceğin yaşamının ve servetin kaynağını sağlarlar. Söylenmesi katı ve üzücü gelir, ama Hindistan'da, bir insanın yerinin doldurulması, bir öküzün yerinin doldurulmasından daha kolaydır."⁷⁵

Marx, ATÜT'ü ilk kez 1853'te Engels ile olan yazışmalarında gündeme getirmiştir. Marx, Engels'e 2 Haziran 1853'de gönderdiği mektubunda, Asya'da herhangi bir "ülkede tüm toprağın tek sahibi hükümdar"⁷⁶ vurgusuna yer vererek ATÜT'ten söz etmiştir. Marx daha sonra bu konuya, yani Doğu despotizmi olarak ATÜT'e 1857-1858'de yazdığı *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*'da değinmiştir.⁷⁷

⁷² TİMUR, Taner; *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 21.

⁷³ Maxime Rodinson, Marx'ın dünya ölçüsünde var olan üretim biçimine, daha çok da Hindistan'daki biçimini bildiği ilkel tarım topluluğuna, "asya tipi" ya da "doğu tipi" demesi için hiçbir nedeninin olmadığını ileri sürmüştür (RODINSON, Maxime; *İslam ve Kapitalizm*, Çeviren: L. Fevzi Topaçoğlu, Spartaküs Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 77).

⁷⁴ GODELIER, *Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplulukların Evrimi*, s. 13-14.

⁷⁵ Aktaran; MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi*, İkinci Cilt, s. 215-216.

⁷⁶ MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 89.

⁷⁷ Marx, öncelikle Asyatik topluma ilişkin görüşlerini *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* adlı kitabının "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimleri" başlıklı 12. bölümünde (s. 523-

ATÜT'ün temel özelliği, devletin güçlü ve despotik oluşudur. Asyatik toplumda devlet, bütün küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan bir birliktir. Bu birlik, en yüksek mülk sahibidir. Aynı zamanda bu despotik birliğin himayesinde yer alan topluluklar da mülke sahiptir. Fakat tüm küçük toplulukların üstünde olan birliğin en yüksek mülk sahibi veya tek mülk sahibi olarak durması, toplulukların ise sadece mirasçı mülk sahipleri olarak görünmesi birbirleriyle asla çelişmez. Bu güçlü birlik, gerçek mülk sahibi ve ortak mülk sahipliğinin önkoşuludur. Devlet denilen yapılanma, çok sayıdaki tek tek gerçek toplulukların üstünde ve onlardan ayrı bir öge olarak karşımıza çıkar. Tek başına birey aslında mülksüzdür. Mülkiyet, bütünü sarmalayan birliğin -ki bu, sayısız toplulukların babası, despotun kişiliğinde gerçekleşmiştir- her bireye belirli bir komünün aracılığıyla verilmiş bir bağıştır.⁷⁸ Bu noktada mülkiyet, "bireyin, emeğin ve ona ait olan nesnel koşullar olarak algılanan yeniden-üretimin *doğal koşullarıyla*, bir başka deyişle, inorganik doğa biçiminde bulunan öznelliğin gövdesiyle ilişkilidir."⁷⁹ ATÜT'te artı-ürün, en üst siyasal birlik olan devlete aittir. Doğu despotizmi içinde mülkiyetin hukuksal bakımdan olmayışı belirgin bir nitelik gibi görünmekle beraber, bu, imalatla tarımın birleşmesiyle mutlak olarak kendi kendine yeterli bir duruma gelmiş olan ve yeniden-üretimin ve artı-üretimin bütün koşullarını bizzat kapsayan küçük top-

590) dile getirmiştir. **Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma'nın** bu bölümü daha sonraları bağımsız bir metin olarak (MARX, Karl; **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1997) yayınlanmıştır. Marx'ın **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler** çalışmasının aynısı şu eserin içinde de yer almaktadır: MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri**, Çeviren: Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 61-109. Marx, Asyatik toplum konusuna başka yapıtlarında da değinmiştir. Örneğin, **Kapital**'in 1. ve 2.cildinde bu konuya vurgu yapmıştır.

⁷⁸ MARX, **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, s. 7-8.

⁷⁹ **A.g.e.**, s. 8.

luluğun içinde çoğu zaman yaratılmış bulunan kabile ya da topluluk mülkiyeti temel olarak vardır. ATÜT'te artı-emeğin bir bölümü, sonuçta kişi olarak var olan üst düzeydeki topluluğa aittir. Bu artı-emek, aynı zamanda kabile ya da topluluk içerisinde, bir kısmı gerçek despot için, bir kısmı da kabilenin hayalî ruhu, Tanrı için, üst birliğin mutluluğuna yapılan kolektif çabayla sağlanır.⁸⁰

ATÜT'te en üst siyasal birlik olarak devletin görülmesinin temel nedenlerinden birisi, sulama kanallarının Asyalı toplumlar için ehemmiyet teşkil etmesi ve devletin eseri olarak görülmesidir. Bu bağlamda, Marx ATÜT'ü tartıştığı *Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler* kitabına şunları yazmıştır: “Sulama kanalları Asyalı halklarda çok önemlidir, ulaşım araçları vb. gibi emek yoluyla gerçek mülk edinmenin ortaklaşa koşulları, bu durumda üst birliğin- alt toplulukların üstünde yer alan despotik hükümetin- eseri olarak görülecektir.”⁸¹ ATÜT'ün olduğu toplumlarda bayındırlık işleri merkezi hükümetin işidir, birkaç büyük kent dışında tüm imparatorluk düzeni, her biri tamamen bağımsız bir örgütlenmeye malik olan ve kendi içinde bir dünya meydana getiren köylere bölünmüştür.⁸² Marx'a göre, Asya'nın çoğu bölgelerinde sulama işlerini köy topluluklarından daha geniş bir çapta eşgüdümleme ve örgütleme zorunluluğu, toplulukların topraklarının yüksek sahibi olarak devleti öne çıkarmıştır.⁸³ Asya'nın çok geniş topraklara ve büyük çöl alanlarına sahip olması Asya tarımının temeli olan yapay sulama işlerini devletin üstlenmesini zorunlu kılmıştır. Marx, “Hindistan'da İngiliz Egemenliği” makalesinde şöyle demiştir: “İklim ve coğrafi koşullar, özellikle Büyük Sahra'dan başlayıp, Arabistan'dan, İran'dan, Hindistan'dan ve

⁸⁰ A.g.e.

⁸¹ A.g.e., s. 9.

⁸² MARX ve ENGELS, *Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869*, s. 94.

⁸³ SURET-CANALE, Jean; “İlk Sınıflı Toplulukların İrdelenmesinin Teorik Sorunları,” *İlk Sınıflı Topluluklar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizm* (iç.), Jean Suret-Canale ve Diğerleri, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 38.

Tartari'den geçip Asya'nın en yüksek dağlık yerlerine kadar uzanan engin çöl alanları, kanallar ve su şebekeleri ile yapılan yapay sulamayı doğu tarımının temeli yapmıştır. Mısır'da ve Hindistan'da olduğu gibi, sel suları, Mezopotamya, İran, vb. topraklarının bereketini artırmakta kullanılmıştır; sulama kanallarını beslemekte bunlardan büyük çapta yararlanılmıştır. Flanderler'de ve İtalya'da olduğu gibi batıda da özel girişimi gönüllü işbirliğine itmiş bulunan suyun bu biçimde ekonomik ve ortaklaşa kullanılması zorunluluğu, gönüllü işbirliğini harekete geçirmekte uygarlığın çok düşük düzeyde kaldığı ve coğrafi boyutların çok geniş olduğu doğuda, hükümetin merkezî gücünün müdahalesini zorunlu kılmıştır.”⁸⁴

Devletin güçlü ve etkin oluşuna toprak rantlardan toplanan vergiler vesile olmuştur. Marx, bu durumu Osmanlı İm-

⁸⁴ MARX ve ENGELS, *Sömürgecilik Üzerine*, s. 35-36. ATÜT'ün bütün Asya toplumlarını kapsamadığı bir gerçektir. Bozkır uygarlıkları, ayrı bir kategori olarak ele alınmayı gerektirecek özelliklere sahiptir. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nu tahlil ederken, daha dikkatli davranılmalıdır. Onu peşinen ATÜT kalıbının içine yerleştirmek doğru bir yaklaşım değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal olarak değerlendirilemeyeceği gerçeği onun ATÜT örneği olmasını gerektirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, ekonomik örgütlenmeyi mümkün olduğunca idaresi altındaki halklara bırakmış ve bu planda üstün varlık rolü oynamak yoluna gitmemiştir. Bunun yanı sıra, ATÜT'teki geniş sulama işlerine tekabül edecek bir ekonomik görevi Osmanlı İmparatorluğu'nda bulmak da zordur (SEZER, Baykan; *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 5-6). Bazı araştırmacılar, Marx'ın ATÜT'ü Asya'nın tamamı için kullanmadığı gerçeğini gözden uzak tutarak Asya toplumlarının hepsini ATÜT bağlamında değerlendirmişler, özellikle de Asya toplumlarının savunucusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ATÜT ekseninde tahlil etmişlerdir. Bu araştırmacılardan birisi, Sencer Divitçioğlu'dur. “Osmanlı toplumunun bünyesi öyle sanıyoruz ki, sınıf ilişkileri bakımından, X. ile XIII. yüzyıllar arasındaki Avrupa feodalizmine pek az Asya üretim tarzına ise ziyadesi ile benzetilmektedir. Osmanlı toplumu, sınıfların aldığı şekil, birleşim ve sınıflar arasındaki ilişkiler bakımından Avrupa feodalizminden çok muhakkak ki, Asya üretim tarzına yaklaşmaktadır” (DİVİTÇİOĞLU, Sencer; *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, AR Yayın Dağıtım, İstanbul, 1981, s. 135-136).

paratorluğu ekseninde tartışmış ve *Kapital*'de şöyle demiştir: "Asya'da devlet vergilerinin esasta aynî olarak ödenen rantlardan ibaret oluşu, doğal olay düzenliliği ile yeniden ortaya çıkan üretim koşullarına bağlıdır. Ve bu ödeme biçimi de eski üretim biçiminin devamını sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun ayakta kalmasının sırlarından birisi de budur."⁸⁵ ATÜT'te devlet, artı-ürüne el koyma yoluyla varlığını sürdürür. Devlet artı-ürüne iç talan, dış talan ve kamu işleri vasıtasıyla sahip olur. Marx, "Hindistan'da İngiliz Egemenliği" başlıklı yazısında şunları yazmıştır: "Çok eski zamanlardan beri Asya'da, genellikle, üç hükümet bakanlığı olagelmıştır: Maliye ya da iç yağma; savaş ya da dış yağma ve en sonu, kamu hizmetleri bakanlığı."⁸⁶

ATÜT'ün bir başka temeli, Hindistan ve Çin'de yaygın olan ortak toprak mülkiyeti üzerine kurulan köy topluluklarıdır. Köy topluluklarının yaptığı küçük ölçekli tarım, ev sanayi ve onların birliği, ATÜT açısından son derece önemlidir.⁸⁷

ATÜT'te devlet, en üst siyasal oluşumdur. Devlet, her şeyi kontrolü altında tutmuştur. Devletten habersiz kuş bile uçamaz. Despotik devlet, özellikle toprağı ve topraktaki üretimi denetimi altına almış ve ona çok önem vermiştir. Toprağın, kralın ve firavunun şahsında temsil edilen devlet tarafından mülkleştirilmesi, bütün toplulukların topraklarının ellerinden alınması anlamına gelir.⁸⁸ ATÜT'te toprakta özel mülkiyet yoktur. Bu da Doğu'nun gerçek anahtarı, başka bir deyişle Doğu cennetinin anahtarıdır.⁸⁹ ATÜT'ün egemen olduğu toplumlarda sınıfların ortaya çıkmasına kaynaklık edebilecek mülkiyet, güçlü despotik devletin tekelinde olduğu için sınıf savaşımı söz konusu değildir. ATÜT'te devlet, toprağın sahibidir. Bu yüzden

⁸⁵ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 155.

⁸⁶ MARX ve ENGELS, *Sömürgecilik Üzerine*, s. 35.

⁸⁷ MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi, Üçüncü Cilt*, s. 293.

⁸⁸ GODELIER, *Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplulukların Evrimi*, s. 19-20.

⁸⁹ MARX ve ENGELS, *Sömürgecilik Üzerine*, s. 341.

ATÜT'ün başat olduğu toplumsal yapılar, toprak sahipleriyle sömürülen köylülük arasındaki sınıf mücadelesinin yokluğunu bünyelerinde barındırmışlardır.⁹⁰ Kısaca, Marx sınıf mücadelesinin yokluğu nedeniyle Asyatik toplumların durağan bir yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir.⁹¹

3.3.4. Feodal Toplum

Marx'ın toplumların tarihsel gelişim şemasında yer tutan önemli bir aşama, bir başka sınıflı toplum olan feodal toplumdur. Feodal toplum, köleci toplumun çözülmesinin bir sonucudur. Nasıl ki, köleci toplumlar ilkel komünal toplumdan ortaya çıktıysa, feodal toplum da köleci toplumun dönüşümüyle şekillenmiştir.

Feodal toplum, Asyatik topluma ve köleci topluma göre daha yüksek bir sosyo-ekonomik yapılanmadır. Marx'a göre, tarihi süreçte ortaya çıkan her toplum kendinden bir önceki toplumla kıyaslandığında daha ilerici olduğundan feodal toplum

⁹⁰ TURNER, Bryan S.; **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 47-48.

⁹¹ Marx'a göre, Asyatik toplumlar durağandır. Bu yapıları değişime açık hale getirecek ve değiştirecek Batı'dır. "Marx ve Engels, Batı kapitalizminin tarihte, Çin ve Hindistan'ın durağan ekonomik sistemlerinin tasfiye edilmesine yol açan kaçınılmaz ve ilerlemeci bir güç olduğu görüşünü öne sürerler" (TURNER, Bryan S.; **Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm**, Çeviren: Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22). Marx'a göre, asyatik toplumlarda değişmezlik esastır (MARX, **Kapital 1: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili**, s. 372). Asya'nın tarihsel durağanlığı, Batı kapitalizminin toprakta özel mülkiyet, demiryolu sistemi ve modern ordu gibi dinamik unsurlarının girişiyle köklü bir biçimde dönüşmüştür. Asya'nın ilerlemeye dönük bir tarihsel yola girmesini engelleyen ekonomik temellerini ancak kapitalizm parçalayabilir (TURNER, **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, s. 30). Marx, "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları" yazısında şunları yazmıştır: "İngiltere'nin Hindistan'da yerine getirmesi gereken ikili bir görevi vardır: biri yıkıcı, öteki yenileyici- eski asyatik toplumun ortadan kaldırılması ve Asya'da batı toplumunun maddi temellerinin atılması" (MARX ve ENGELS, **Sömürgecilik Üzerine**, s. 87).

Asyatik topluma ve köleci topluma oranla daha gelişmiş bir toplum tipidir. Niteliği ve özü gereği “feodal üretim tarzı, her ne kadar köleci üretim tarzı gibi çalışan çoğunluğun egemen azınlık tarafından sömürülmesine dayanıyorsa da, ondan daha ileri oldu.”⁹²

Feodal toplum, ezen soylu sınıf ile ezilen köylü sınıfı arasındaki ilişki üzerine biçimlenmiştir. O halde, şehirli köleci toplumun aksine feodal toplum köylü bir toplumdur.

Köleci toplum kentten, feodal toplum ise kırdan gelişmiştir. Bu iki toplumun çıkış noktaları arasındaki farklılığı belirleyen temel şey, geniş bir alana yayılmış olan ve istilâlar yüzünden artış gösteremeyen nüfusun azlığıdır. “Yunan ve Roma’nın tersine, feodal gelişme tarımında Roma fetihleriyle ve ilk defa bu fetihlerin neden olduğu yayılmayla hazırlanan çok daha geniş bir alan üzerinde başlıyor. Gerileme halindeki Roma İmparatorluğu’nun son yüzyılları ve barbarların fetihleri, bir yığın üretici gücü tahrip etti: Tarım gerilemişti, sanayi, pazar yokluğundan dolayı gerilemişti, ticaret uykudaydı ya da zor yoluyla kesintiye uğramıştı, kırsal ve kentsel nüfus azalmıştı. Bu koşullar ve fetihin bu koşullarca belirlenen örgütleniş tarzı, Cermenlerin askerî örgütlenişlerinin etkisi altında, feodal mülkiyeti geliştirdi.”⁹³

Köleci toplumlardaki mülkiyet şekli gibi, feodal mülkiyet biçimi de ortaklığa dayanır. Fakat bu ortaklığın karşısında artık, köleci toplumda olduğu gibi doğrudan üreticiler sınıfını oluşturan köleler değil, serfleştirilmiş küçük köylüler vardır. Feodal toplumun temeli toprak mülkiyetine ve “toprağın mümkün olduğu kadar çok sayıda alt-feodaller arasında bölünmesi”ne dayanır.⁹⁴ Feodal soylunun başlıca üretim araçları olan toprak ve iş araçları üzerindeki tekelleşen mülkiyeti, feodal üretim tarzının belirleyici özelliğidir. “Bu araçların, feodal mülkiyet biçiminin niteliğinden doğan, doğrudan üreticiye teslim edilmesi,

⁹² ZUBRİTSKİ ve Diğerleri, *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, s. 147.

⁹³ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 40.

⁹⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 734.

köylülerin serfleşmesini, onların ekonomik baskısını ve ekonomik bağımlılığını arttırdı.”⁹⁵ Bu süreçte köylüler kişisel olarak senyöre bağlı hale getirilmiştir. Bu yapıda “üretilen her şey, köylü emeğinin sonucu”dur.⁹⁶

Feodal toplum, feodal beyin kendisine bağımlı olan köylülerin zor yoluyla ürettiği artı-ürüne el koymasına bağlı bir toplumdur. Feodal beylerin gücü, köylülerin fazla olmasıyla ve onları sömürmesiyle doğrudan ilişkilidir: “Feodal beyin kudreti, diğer bütün hükümdarlar gibi, mülklerinin çokluğuna değil, uyruklarının sayısına ve bu da kendi toprakları üzerinde çalışan köylülerin sayısına dayanıyordu.”⁹⁷

Feodalitede toprak mülkiyetinin hiyerarşik yapısı ve bu yapıya eşlik eden silahlı yükümlülükler soyluları serfler üzerinde egemen bir konuma getirmiştir. Burada mülkiyet esasında her bireyin kendi emeğine bağlıdır. Birleşmiş soyguncu soylulara karşı ittifak ya da birlik zorunluluğu, sanayicinin aynı zamanda tüccarlık da yaptığı bir sırada, kapalı çarşıları ortaklaşa yürütme gereksinimi, refah ve bolluk içindeki kentlere kitleler halinde kaçıp gelen serflerin yarattıkları artan rekabet loncaları meydana getirmiştir. Tek tek zanaatçılar tarafından sürekli olarak biriktirilen küçük sermayeler sayesinde kentlerde de köydekine benzer bir hiyerarşi doğuran kalfalık ve çıraklık ilişkilerini, yani lonca tipi örgütlenmeyi geliştirmiştir. Demek ki feodal toplumda başlıca mülkiyet, bir yandan serflerin emeğinin boyunduruk altına sokulduğu toprak mülkiyetine, öte yandan da küçük bir sermaye yardımıyla kalfaların emeğini yöneten kişisel emeğe dayanır. Mülkiyetin bu iki biçiminin yapısı sınırlı üretim koşullarıyla, yani ilkel ve küçük tarımla ve el emeğine dayalı sanayiyle belirlenir. Çünkü feodalitenin en ileri durumunda bile işbölümü pek fazla gelişmemiştir. Kırdaki prensler, soylular, din adamları ve köylüler, kente ise usta, kalfa, çırak ve pleb ayrışmasına karşın işbölümü gelişmemiştir. Hatta tarımda köylülerin kendi el

⁹⁵ ZUBRİTSKİ ve Diğerleri, *İlkel, Kölecilik ve Feodal Toplum*, s. 146.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 134.

⁹⁷ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 734.

zanaatlarına ilaveten geliştirdikleri küçük parçalı işletmecilik işbölümünü daha da zorlaştırmıştır. Sanayide ise, her zanaat kolunun kendi içinde işbölümü istenilen düzeyde gelişmiştir.⁹⁸

Kısaca, temeli tarımsal üretime dayanan ve sefleştirilmiş köylü emeğinin muazzam sömürüsüyle varlığını sürdüren feodal üretim tarzı, farklı dönemlerine karşın insanlık tarihinde 9. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında başat olmuştur.

3.3.5. Kapitalist Toplum

Marx'ın eserlerinde üzerine en fazla kafa yorduğu toplum, kapitalist toplumdur. Marx, en fazla "kapitalist toplum"⁹⁹ üstüne yazmıştır. Başta ana eseri *Kapital* olmak üzere, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *Grundrisse*, *Artı-Değer Teorileri*, onun kapitalist topluma olan ilgisini yansıtır. Onun metinleri kapitalist toplumun ayrıntılı bir eleştirel analizi olarak okunabilir. Bu yüzden, ben de çalışmamda onun kapitalist topluma dair analizlerine daha fazla yer vereceğim.

3.3.5.1. Kapitalist Toplumun Feodal Toplumun İçinde Filizlenmesi ve Burjuvazi ile Proletaryanın İnşası

Feodal yapı geliştikçe, çelişkileri berraklaşmış, ezilen sınıf olan köylüler devrimci bir güç haline gelmiş, soysuz soyluların köylüler üzerindeki tahakkümü azalmaya başlamış,

⁹⁸ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 40-41.

⁹⁹ Marx, çalışmalarında, genellikle "kapitalist toplum" ve "burjuva toplumu" sözcüklerini birbirlerinin yerine kullanmıştır. Marx, aynı zamanda kapitalist üretim tarzının biçimlendirdiği kapitalist toplumun bir "piyasa toplumu" olduğunu da vurgulamıştır. Schmitt'in belirttiği üzere, Marx, kapitalizmin "piyasa toplumu" olduğunu kabul etmiştir (SCHMITT, Richard; *Introduction to Marx and Engels: A Critical Reconstruction*, Westview Press, Colorado, 1997, s. 100). En azından Marx, kapitalizmin piyasa toplumu olarak isimlendirilmesine/çağrılmasına itiraz etmemiştir (A.g.e., s. 87).

bu da *kapitalist üretim tarzına* kaynaklık etmiş olan feodal üretim tarzının sonunu hazırlamıştır. “Feodal toplum basit bir tarım ekonomisi temelinde gelişir. Feodal beylerin elinde bulunan en iyi topraklar köylüler ya da serfler tarafından beyler için işlenir. Köylüler ya da serfler kendi araçlarına sahiptirler, ama ürettiklerinin bir bölümünü beylerine teslim etmekle yükümlüdürler. Bu iki sınıf arasındaki antagonyizma, feodal toplumun baş çelişmesini oluşturur. Meta üretiminin gelişmesi sonucunda, feodal toplumun bağrında iki yeni sınıf doğar: Ticaret ve manifaktürle uğraşan burjuvazi ya da kapitalistler ve çoğunlukla yoksullaşmış köylülükten gelen ve ücret karşılığında kapitalistlere sattıkları işgücülerinden başka bir şeyi olmayan proleterler.”¹⁰⁰

Feodal toplumun yıkılışını tetikleyen, yani *kapitalist toplumu* yaratan başka gelişmeler de olmuştur. Bunlar arasında yeni coğrafyaların keşfi ve ticaret yollarının bulunması büyük bir öneme haizdir. “16. ve 17. yüzyıllarda coğrafi buluşlar ile ticarete görülen ve tüccar sermayesinin gelişmesini hızlandıran büyük devrimler, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişi kolaylaştıran belli başlı öğelerden birisini oluşturur. Dünya pazarındaki ani genişleme dolaşımdaki metaların çoğalması, Asya’nın ürünleriyle Amerika’nın hazinelerine sahip çıkmak için Avrupa uluslarının gösterdikleri hırs ve rekabet, sömürgecilik sistemi -bütün bunlar, üretim üzerindeki feodal zincirlerin parçalanmasına maddî katkıda bulunmuşlardır.”¹⁰¹

Büyük coğrafi keşiflerin yapılması (bilhassa, 1492’de Amerika kıtasının keşfedilmesi) ve yeni ticaret yollarının bulunması, feodal üretim tarzı içinde burjuva sınıfı gibi yeni oluşumların filizlenmesine yol açmıştır. Bu süreci, Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*’nda şu şekilde izâh etmişlerdir: “Amerika’nın keşfi, Ümit Burnunun dolaşılması,

¹⁰⁰ THOMSON, George; Marx’tan Mao Zedung’a: Devrimci Diyalektik Üzerine, Çeviren: Coşkun Irmak, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29.

¹⁰¹ MARX, Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt, s. 292.

yükselen burjuvazi için yeni bir alan açtı. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle ticaret, değişim araçlarının ve genel olarak metaların artışı, ticarete, gemiciliğe, sanayiye o güne dek görülmemiş bir atılım ve böylelikle, çöküş halinde olan feodal toplumdaki devrimci unsura da hızlı bir gelişim sağladı. Sınai üretimin kapalı loncalar tarafından tekelleştirildiği feodal sanayi sistemi, yeni pazarlar açıldıkça durmaksızın büyüyen gereksinimlere artık yetmiyordu. Onun yerini manüfaktür sistemi aldı. Lonca ustaları imalatçı orta sınıf tarafından bir kenara itildiler; farklı lonca birlikleri arasındaki işbölümü, tek tek her atölye içindeki işbölümü karşısında yok oldu. Bu arada, pazarlar durmaksızın büyüyor, talepler durmaksızın yükseliyordu. Manifaktür bile artık yeterli değildi. Tam bu sırada, buhar ve makine, sınai üretimi devrimcileştirdi. Manüfaktürün yerini modern büyük sanayi, sanayici orta sınıfın yerini sanayici milyonerler, tüm sınai orduların önderleri, modern burjuvazi aldı."¹⁰²

Marx ve Engels'e göre, modern sanayi, Amerika'nın keşfiyle hazırlanan *dünya pazarını yaratmıştır*.¹⁰³ Dünya pazarı

¹⁰² MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 10-11.

¹⁰³ Marx'tan ve Engels'den önce Adam Smith de Amerika'nın keşfinin Avrupa'nın durumunda köklü değişmelere yol açtığını, Avrupa pazarının gitgide genişlediğini ve Avrupa'nın önemli bir bölümünün (bugünkü Batı Avrupa) büyük bir ilerleme gösterdiğini ileri sürmüştür. "...Avrupa pazarı gitgide genişlemiştir. Amerika'nın keşfinden bu yana, Avrupa'nın önemli bir bölümü büyük ilerleme göstermiştir. İngiltere, Hollanda, Fransa ve Almanya, hatta İsveç, Danimarka ve Rusya bile hem tarım, hem manüfaktürde oldukça ileri gitmişlerdir" (SMITH, Adam; *Ulusların Zenginliği*, 1. Cilt, Çeviren: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 171). Smith'e göre, "...Amerika'nın keşfi son derece önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Avrupa'nın tüm mallarına yeni ve sonsuz bir pazar açarak, işbölümünün artması ve sanatların gelişmesi için olanak yaratmıştır ki bu durum eski ticaretin dar çerçevesi içerisinde üretimlerinin çoğunu satın alabilecek bir pazarın eksikliğinden dolayı asla gerçekleşemezdi. Emegın üretim gücü gelişmiş ve Avrupa'nın tüm ülkelerinde üretim artarken, buna paralel olarak kıta sakinlerinin gerçek geliri ve serveti de çoğalmıştır" (SMITH,

ise ticarete, gemiciliğe ve kara ulaştırmacılığına muazzam bir gelişme kazandırmıştır. Bu gelişme sanayinin yayılmasını etkilemiştir. Sanayinin, ticaretin, gemiciliğin ve demiryollarının gelişmesine koşut olarak burjuvazi de palazlanmış, sermayesini arttırmış ve feodaliteden kalma bütün sosyal sınıfları geri plana itmiştir. Burjuvazi Avrupa'da üstünlüğü ele geçirdiği her bölgede, bütün feodal, ataerkil ve pastoral ilişkilere son vermiştir. Yer aldığı toplumda, yani kapitalist toplumda çoğunluk üzerindeki egemenliğini devamlı arttıran burjuvazi, insanı doğal efendilerine bağlayan çok çeşitli feodal bağları acımasızca koparmış ve insan ile insan arasında çıplak çıkardan ve katı nakit ödemedi başka hiçbir şey bırakmamıştır. Burjuvazi, dinsel tutkuların, şövalyece coşkunun ve dar kafalı duygusallığın kutsal titreyişlerini bencil hesapların buzlu sularında boğmuştur. Kişisel değeri, değişim-değerine dönüştürmüş ve sayısız yok edilemez ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine, o biricik *insafsız özgürlüğü* (ticaret özgürlüğünü¹⁰⁴) koymuştur. Burjuvazi, dinsel ve

Ulusların Zenginliği, 2. Cilt, s. 35). Kısaca, Avrupa'nın Amerika'yı keşfetmesi ve Ümit Burnu üzerinden Doğu Hindistan yolunu bulmasından kaynaklı olarak çok sayıda avantaj elde ettiği söylenebilir (**A.g.e., s. 187).**

¹⁰⁴ Burjuvazi ve özgürlük kavramları sıklıkça birlikte anılır. Burjuvazi kendisini hep özgürlük yanlısı olarak gösterir, yapıp ettiği her şeye özgürlük kılıfı geçirir. Burjuvazi kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda geçmişte ve günümüzde yaptığı savaşlara ve katliamlara dahi özgürlük kavramını siper etmiştir. Bugün Amerikan burjuvazisinin Irak'ta yaptığı insanlık dışı eylemlere ve milyonlarca insanı katletmesine "özgürleştirme/demokratikleştirme operasyonu" adını takması bu durumun en iyi örneklerinden birisidir. Burjuva sisteminde insanların ve sınıfların özgürlüğünden söz edilemez. Burjuva düzeninde sadece sermayenin özgürlüğü vardır. *Bırakınız yap-sınlar! Bırakınız geçsinler!* söylemi kitleler için değil, sermaye sahibi kişi ve zümreler için geçerlidir. Kapitalist dünyada emeğin özgürlüğü mevzu bahis olamaz. Marx ve Engels ile birlikte bu konuya dikkat çekenlerden biri de Lenin'dir. "Özgürlük' büyük bir sözcüktür, ama sanayi özgürlüğü bayrağı altında en yağmacı savaşılar verilmiştir, emek özgürlüğü bayrağı altında çalışan halk soyulup söğana çevrilmiştir" (LENİN, Vladimir İliç; **Ne Yapmalı? Hareketi-**

siyasal yanılsamalarla maskelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız ve kaba sömürüyü getirmiştir. Burjuva sınıfı, insanoğlunun şimdiye dek saygı duyduğu ve saygın olarak değer verdiği bütün mesleklerin halelerini söküp atmış, doktoru, avukatı, rahibi, şairi ve bilim adamını ücretli emekçi konumuna getirmiştir. Burjuvazi, en önemlisi aile ilişkilerindeki duygusal peçeyi yırtıp atmış ve onu salt bir para ilişkisine indirgemıştır.¹⁰⁵ Kapitalist toplumun gelişimiyle birlikte, bütün insansal ilişkiler para ilişkisine indirgenmiş ve insanlarda para hırsı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu noktada Marx, “modern sanayi toplumunun gelişmesinin ön dönemi, gerek bireylerin, gerek devletlerin genel para hırsı ile başlar”¹⁰⁶, demiştir.

Her türlü insansal ilişkiye son veren burjuvazi başat olduğu coğrafyalarda, yani kapitalist üretim tarzının belirlediği yerlerde (dağınık olarak bazı Akdeniz kentleriyle ve esas itibariyle İngiltere’de), serflik uzun zaman önce ortadan kaldırıldığı gibi, Ortaçağın en yüksek ilerlemesi olan bağımsız kentlerin varlığı da çoktan yok olmuştur.¹⁰⁷ “İlkel birikimin tarihinde, bütün devrimler, kapitalist sınıfın oluşması yolunda kaldıraç görevi gören çağ açıcı devrimlerdir; ama her şeyden çok, büyük insan yığınlarının birdenbire ve zorla geçim araçlarından kopartılarak, özgür ve ‘bağılantısız’ proleterler olarak emek pazarına fırlatılıp atıldığı anlar önem taşır. Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları, bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, farklı ülkelerde, farklı yönler alır ve farklı evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere’de klasik bi-

mizin Canalcı Sorunları, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 15).

¹⁰⁵ MARX ve ENGELS, Komünist Parti Manifestosu, s. 13.

¹⁰⁶ MARX, Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri [Birinci Kitap], s. 147.

¹⁰⁷ MARX, Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt, s. 732.

çimde görülür.”¹⁰⁸ Marx, kapitalizmin oluşumunu, İngiltere’de az çok bağımsız köylülüğün topraktan koparılmasıyla açıklamıştır. Öncelikle köylüler mülksüzleştirilmiştir. Yün ticareti koyun yetiştiriciliğinden daha kârlı bir iş haline getirilmiştir. Gelişen tarım teknikleri mülksüzleşmeyi teşvik etmiş, daha az çiftçi gerekli hale gelmiştir. Üretim dışı kalan köylüler, düşkünleşip akbabalaşmışlar, “kanlı yasalar” ile topraklarından kovulmuşlar ve sonunda fabrika ağıllarını doldurmuşlardır.¹⁰⁹

Kısaca, kapitalist toplumu inşa eden kapitalist üretim tarzının doğuşu, 16. yüzyıla kadar geri götürülebilir.¹¹⁰ Kapitalist üretim ilişkilerinin ilk ortaya çıktığı yer İngiltere’dir. 16. yüzyıldan itibaren “Büyük Britanya sanayinde, kapitalist ilişkilerin hızla geliştiği görülür.”¹¹¹ Feodal üretim tarzı, zikrettiğim yüzyılda kendi içinde kapitalist üretim tarzını üretmiştir. Esasında kapitalist üretim tarzının iki temel ögesi olan ücretli emekçiyle kapitalisti meydana getiren gelişmenin çıkış noktası, emekçinin köleleşmesidir. Bu ilerleme, aslında kölelik biçiminde değişmedir, feodal sömürünün kapitalist sömürüye dönüşmesidir.¹¹²

Kapitalizm, hem belirli bir üretim tarzı hem de bir ekonomik ve sosyal formasyondur. Çeşitli yönleriyle sermaye-

¹⁰⁸ A.g.e.

¹⁰⁹ COHEN, Gerald A.; **Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma**, Çeviren: Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 207-208.

¹¹⁰ Marx, kapitalizmin başlangıcını yukarıda değindiğim üzere gayet bilimsel ve mantıksal bir bağlam içinde 16. yüzyıla temellendirmişken, kapitalizmin kökenleri üzerine yazan bazı yazarlar sırf onunla didişmek için çeşitli temelsiz iddialar ortaya atmışlardır. Meselâ, Baechler, Marx'ta kapitalizmin “başlangıç tarihinin seçimi tamamen keyfidir”, demiştir (BAECHLER, Jean; **Kapitalizmin Kökenleri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 39).

¹¹¹ ZUBRİTSKİ, Y. ve Diğerleri; **Kapitalist Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 29.

¹¹² MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 732.

nin temel üretim biçimini gösteren bir sözcük olan kapitalizm, toplumların sosyo-ekonomik formasyonlarındaki evrimi çerçevesinde feodalizmin ürettiği ve onun yerine geçen sosyo-ekonomik oluşumdur.¹¹³

Kapitalist üretim tarzının inşa ettiği kapitalist toplum ya da Marx'ın deyişiyle burjuva toplumu feodal toplumun bir neticesidir. Marx, *Kapital*'de bu duruma dair şunları yazmıştır: "Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiştir. Bu ikinci toplumun da çözülmesiyle birincinin öğeleri serbest kalmıştır. Doğrudan üretici, emekçi, ancak, toprağa bağlı bulunmaktan, bir başkasına köle, serf ya da bağımlı olmaktan çıktıktan sonra, kendisi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Metainı, satabileceği bir pazarın bulunduğu her yere götürebilen özgür bir emekgücü satıcısı halini alabilmesi için, ayrıca, lonca düzeninden, bunların çıraklar ve kalfalar için koyduğu kurallardan, çalışma yönetmeliklerinin kısıtlamalarından da kurtulması gerekiyordu. Demek oluyor ki, üreticiyi ücretli-işçi haline getiren tarihsel hareket, bir yandan bunların kölelikten ve loncaların koydukları bağlardan kurtulmaları olarak görünüyor; ve işte, burjuva tarihçilerimiz için, işin yalnız bu yanı söz konusudur. Ama öte yandan, bu yeni özgürleşmiş kimse-ler, sahip oldukları bütün üretim araçları ile eski feodal düzenlemelerin sağladığı her türlü güvenceler ellerinden alındıktan sonra, ancak kendi kendilerinin satıcısı haline geliyorlar. Ve onların mülksüzleştirilmesini anlatan bu öykü, insanlık tarihine, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır."¹¹⁴

¹¹³ BOUVIER-AJAM, Maurice, IBARROLA, Jesus ve PASQUARELLI, Nicolas; *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, Çeviren: B. Aren ve İ. Yaşar, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1977, s. 271; DESAI, Meghnad; "Kapitalizm", Çeviren: Ali Doğan, *Marxist Düşünce Sözlüğü* (iç.), Editör. Tom Bottomore ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 321; ROSENTHAL, M. ve YUDİN, P.; *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, Çeviren: Enver Aytekin ve Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1980, s. 255.

¹¹⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 731.

Marx, kapitalizmin oluşumunu feodalizmin çözülüş süreci olarak görmüştür.¹¹⁵ Marx ve Engels'e göre, kapitalist üretim tarzı feodal üretim tarzıyla doğrudan ilişkilidir: "...temeli üzerinde burjuvazinin kendisini inşa ettiği üretim ve değişim araçları, feodal toplum içersinde yaratılmışlardır. Bu üretim ve değişim araçlarının gelişiminin belirli bir aşamasında, feodal toplumun üretimde ve değişimde bulunduğu koşullar, tarımın ve manüfaktürün feodal örgütlenmesi, tek sözcükle, feodal mülkiyet ilişkileri, gelişmiş bulunan üretici güçlere artık ayak uyduramaz hale geldiler; bir o kadar ayakbağı oldular. Bunlar kırılmalıydılar; kırıldılar."¹¹⁶ Marx, burjuva devrimi olan Fransız Devrimi'yle de gelişimin önünde engel teşkil eden senyörlerin ve soyluların üstünlük hakları, yerel ayrıcalıklar, belediye ve lonca tekelleri, taşra anayasası gibi feodalizmin bütün kırıntılarının süpürüldüğünü iddia etmiştir. Fransız Devrimi'nin dev süpürgesi her türlü Ortaçağ kalıntısını temizlemiştir.¹¹⁷ Bu yönüyle Marx, burjuvazinin tarihte "ilerici"(!) ve "devrimci"(!)¹¹⁸ bir rol üstlendiğini savunmuştur. "Burjuvazi, gericiliğin, ortaçağda o çok hayran olduğu kaba güç gösterisinin, en ruhsuz tembellikte kendi en uygun tamamlanışını bulduğunu gösterdi. İnsan etkinliğinin neler yaratabileceğini ilk gösteren o oldu. Mısır piramitlerini, Roma'nın su kemerlerini ve Gotik kated-

¹¹⁵ OLLMAN, *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, s. 144.

¹¹⁶ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 16.

¹¹⁷ MARX, *Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar*, s. 55.

¹¹⁸ Bazı Marxistler de burjuvazinin "devrimci" karakterine vurgu yapmışlar ve onun geçmişte insanlık açısından çok önemli işler yaptığını iddia etmişlerdir. "Burjuvazi her zaman ikili bir nitelik taşımıştır. Geçmişe ilişkin olarak devrimci, geleceğe ilişkin olaraksa karşıdevrimcidir. Ve kapitalizmin son aşamasında olumsuz yön ağır basar. Bir zamanlar ulusal bağımsızlık mücadelesine önderlik eden burjuvazi, artık öteki ulusları boyunduruğu altına almaktadır. Burjuvazinin bir zamanlar canlı ve hayat dolu olan kültürü, artık boyunduruk altındaki halkların özlemlerini bastıran ezici bir yük haline gelmiştir" (THOMSON, *Marx'tan Mao Zedung'a: Devrimci Diyalektik Üzerine*, s. 67).

ralleri kat be kat aşan harikalar yarattı; daha önceki bütün tarihsel göçleri ve haclı seferlerini gölgede bırakan seferler düzenledi.”¹¹⁹ Sadece burjuvazinin egemenliği, feodal toplumun maddi köklerini söküp atar, üzerinde bir proleter devrimin gerçekleşebileceği alanı düzler ve bütün engelleri bertaraf eder.¹²⁰ Lenin de, Marx'ın burjuvaziye ve onun sistemi kapitalist üretim biçiminin “ilerici” ve “devrimci” sıfatlarını atfettiğini beyan etmiştir: “Marx'ın görüşüne göre, kapitalizmin ilerici ve devrimci rolü, onun, emeği toplumsallaştırarak aynı zamanda tam da bu süreç mekanizmasıyla ‘işçi sınıfını eğitmesi, birleştirmesi ve örgütlemesinden’, onları savaşıma için eğitmesinden, ‘başkaldırmalarını’ örgütlemesinden, onları ‘mülksüzleştirilenleri mülksüzleştirmek’, siyasal gücü almak ve üretim araçlarını ‘birkaç gaspedici’nin elinden alarak topluma devretmek üzere birleştirmesinden ibarettir.”¹²¹

Feodal üretim tarzının zorunlu dönüşümüyle gerçekleşen ve “feodalizmin bağrından doğmuş”¹²² olan kapitalizm, sermayeye malik olan bir azınlıkla (burjuvazi), bu azınlığa emeğini satmak zorunda bırakılan bir çoğunluğun (proletarya) oluşturdukları üretim tarzına dayanır.

Kapitalist sistemin temeli ama aynı zamanda düşman sınıfları olan burjuvazi ile proletarya, 16. yüzyıldan itibaren biçimlenmeye başlamış olmalarına rağmen, özellikle İngiltere’de tarihsel kökleri çok eskiye uzanan, ancak 18. yüzyılın ortalarında belirginleşen ve feodal sistemi kökten değiştiren Sanayi Devrimi’nin ürünüdürler. Sanayi Devrimi’ne, buhar makinesi, çeşitli dokuma makineleri, buharlı tezgâh ve başka mekanik aygıtların icadı neden olmuştur. Çok pahalı olan ve bu yüzden de büyük kapitalistler tarafından satın alınabi-

¹¹⁹ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 13.

¹²⁰ MARX, *Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850*, s. 43.

¹²¹ LENİN, Vladimir İliç; “Halkın Dostları” Kimlerdir? ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?: *Ruskoye Bogatstvo*’da Yayınlanmış Marksistlere Karşı Makalelere Yanıt, Çeviren: Vahap S. Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 195.

¹²² NİKİTİN, *Ekonomi Politik*, s. 40.

len bu makineler, o güne değin var olan tüm üretim tarzını değiştirmiştir. Makineler işçilerin derme çatma çıkırıkları ve el tezgâhlarıyla ürettiklerinden daha ucuz ve iyi metalar ürettiği için eski işçileri yerinden etmiştir. Bu makineler, sanayiye büyük kapitalistlerin ellerine teslim etmiş ve işçilerin sayıca az olan el tezgâhları gibi mülklerini değersizleştirmiştir. Fabrika sistemi, çok geçmeden özellikle pamuklu dokuma ve matbaa işlerinde, çanak-çömlek ve madeni eşya sanayisinde kullanılmaya başlanmıştır. İşçiler arasında giderek daha çok işbölümü olmuş, öyle ki daha önce tüm bir nesneyi yapan işçi artık onun sadece bir kısmını üreten konuma gelmiştir. İşbölümü, ürünlerin daha hızlı ve daha ucuza arz edilmelerini olanaklı kılmıştır. Bu, her işçinin etkinliğini bir makinenin yalnızca aynı yetkinlikle değil, hatta bundan daha iyi bir şekilde yapabildiği basit ve sürekli tekrarlanan mekanik bir işleme indirgemıştır. Bu yolla sanayinin iplikçilik ve dokumacılık gibi dalları birbiri ardından makinenin egemenliği altına girmiştir. Her şey büyük kapitalistlerin ellerine geçmiş ve artık işçiler bağımsızlığın son kırıntılarını da yitirmişlerdir. Manüfaktürlere ek olarak zanaatlar da giderek fabrika sisteminin egemenliği altına girmişlerdir. Maliyetlerden tasarrufların yapılabildiği ve işbölümüne dayalı büyük atölyelerin kurulmasıyla, büyük kapitalistler küçük zanaatçıyı yerinden etmiştir. Böylece uygar ülkelerde bütün çalışma dalları fabrika sistemi altında yürütülmüş, zanaat ve manüfaktür sistemi büyük sanayi tarafından saf dışı edilmiştir. Bunun sonucu olarak özellikle küçük zanaat ustaları giderek ortadan kalkmış ve işçilerin eski konumları tamamıyla değişmiştir. Artık bütün sınıfları yutan iki yeni sınıf ortaya çıkmıştır: Bütün uygar ülkelerde, bütün geçim araçlarına ve onların üretimi için gerekli hammadde ve aletlere (makineler ve fabrikalar, vb.) tamamıyla sahip olan büyük kapitalistler sınıfı, yani burjuvalar sınıfı (burjuvazi) ile tamamıyla mülksüz olan, bu yüzden de karşılığında zo-

runlu geçim araçları edinmek için emeklerini burjuvalara satmak zorunda bırakılan proleterler sınıfı (proletarya).¹²³

Proletarya, 19. yüzyılda öne çıkan ve geçimini sadece emeğini kapitalist sınıfa (burjuvaziye) satarak sürdüren çalışan sınıftır. Proletarya ya da proleterler sınıfı, kapitalist sistemin ana sınıfıdır. Burjuva toplumunun varlığı çalışan emekçi sınıf proletaryanın üretimine bağlıdır. "Proletarya, toplumun, geçim araçlarını herhangi bir sermayeden elde edilen kârdan değil, tamamıyla ve yalnızca kendi emeğinin satışından sağlayan; sevinci ve üzüntüsü, yaşaması ve ölmesi, tüm varlığı emek talebine, dolayısıyla işlerin iyi gittiği dönemler ile kötü gittiği dönemlerin birbirlerinin yerini almasına, dizginsiz rekabetten doğan dalgalanmalara dayanan sınıftır."¹²⁴

Burjuvazi ile proletarya birbirlerine düşman sınıftırlar. Onların hiçbir ortak yönü yoktur. Onlar, iki ayrı gerçekliktir. "Burjuvazinin, yeryüzündeki başka her ulusla, yanında yaşadığı işçilerden çok daha fazla ortak yanı vardır. İşçiler başka lehçelerle konuşurlar, başka düşünceleri ve idealleri, başka gelenekleri ve ahlâk ilkeleri, burjuvazininkinden farklı bir dinleri ve politikaları vardır. Böylece birbirine hiç mi hiç benzemez iki ayrı ulusturlar; birbirine hiç benzemez iki ırkın oluşturduğu iki ulus gibidirler."¹²⁵ Kısaca, burjuvazi hem liberal hem karşı-devrimcidir.¹²⁶ Proletarya ise, sosyalist ve devrimcidir. İkisi iki ayrı sosyal dünya ve gerçekliğe işaret ederler.

Kapitalist üretim tarzı, üretim araçlarının az sayıda insanın elinde toplanması, bunların doğrudan kullanan işçilerin mülkiyetinden çıkıp toplumsal üretim güçleri halini alması, emeğin kendisinin toplumsal emek halinde örgütlenmesi ve dünya pazarının yaratılması olguları ekseninde şekillenmiş bir sistemdir.¹²⁷

¹²³ ENGELS, "Komünizmin İlkeleri", s. 169-170.

¹²⁴ A.g.e., s. 168.

¹²⁵ ENGELS, İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, s. 185.

¹²⁶ LENİN, Tasfiyecilik Üzerine, s. 259.

¹²⁷ MARX, Kapital, Ekonomi Politîğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt, s. 235.

3.3.5.2. Meta Toplumu Yaratma Olarak Kapitalizm

Marx, kapitalist üretim tarzını, ağırlıklı olarak iktisadi unsurlar çerçevesinde değerlendirme yoluna gitmiştir. “Marx’ın kapitalizm analizi, ekonomi üzerine yoğunlaşmıştır.”¹²⁸ Marx, *Kapital*’de “kapitalizmin ekonomik çözümlemesini”¹²⁹ hedefler. Dolayısıyla Marx, kapitalist üretim biçiminin tahliline ana iktisadi unsur olan metayla başlamıştır. Bu, kapitalist üretim tarzını en doğru değerlendirmenin yoludur. “Marx, metayı modern servetin en temel biçimi olarak görmüş ve kapitalizmin iktisadi ve toplumsal özellikleriyle ilgili çözümlemesinin odak noktasına oturtmuştur.”¹³⁰

Kapitalist toplum, insanlık tarihinde üretimin önemli bir kısmının metallerden ibaret olduğu ilk toplumdur.¹³¹ “Kapitalist üretim, metayı bütün ürünlerin genel biçimi haline getiren ilk üretim tarzıdır.”¹³²

Kapitalist üretim tarzında tüm eşyalardan emek-gücüne kadar her şey alınıp satılır, iktisatçıların dediği gibi, bir meta biçimini alır. Bu çerçevede, insanlar arası ilişkiler metalar arasındaki ilişkilerin biçimini temsil eder.

Meta, burjuva toplumunun “ekonomik hücresi”¹³³ konumundadır. “Kapitalist üretim, başlangıçta, görünüşte üretim biçimini etkilemeksizin, ürünlerin satışını ana amaç haline getirir. Örneğin, kapitalist dünya ticaretinin, Çin, Hindistan,

¹²⁸ WORSLEY, Marx and Marxism, s. 38.

¹²⁹ HAMPSHER-MONK, İain; **Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes’tan Marx’a Büyük Siyasal Düşünürler**, Çeviren: Necla Arat ve Diğerleri, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s. 653.

¹³⁰ PAPPENHEIM, Fritz; **Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx’a ve Tönnies’ye Dayalı Bir Yorum**, Çeviren: Salih Ak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 76.

¹³¹ MANDEL, Ernest; **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çeviren: Ali Ünlü, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.

¹³² MARX, Karl; **Kapital’e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları**, Çeviren: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

¹³³ NİKİTİN, Ekonomi Politik, s. 41; VYGODSKI, Marx’ın Düşüncesi: İktisat ve Tarih, s. 68.

Arap, vb. gibi uluslar üzerindeki ilk etkisi böyle olmuştu. Ama sonraları, kök saldıgı her yerde kapitalist üretim, ya üreticilerin kendi çalışmaları ya da yalnızca ürün fazlasının meta olarak satılması üzerine dayanan her çeşitten meta üretimini yok eder. Kapitalist üretim, önce meta üretimini genelleştirir, sonra da yavaş yavaş bütün meta üretimini, kapitalist meta üretimine dönüştürür.”¹³⁴

Burjuva zenginliğinin temel ögesi, metadır. Metanın diyalektik metot açısından çözümlenmesi¹³⁵, Marx’a kapitalist üretim tarzını ve bu tarzın inşa ettiğı bütün ilişki formlarını ve yapılarını açıklama olanağı vermiştir. “Meta ancak kapitalist üretim tarzının çok özel mantığı anlaşılmak istendiğinde bir hareket noktası olur.”¹³⁶ Marx, kapitalist üretim tarzının mantığını ve işleyişini tahlil ederken metayı merkeze almıştır. “Meta, sermayenin oluşması için bir ön gerekliliktir.”¹³⁷ Bu bağlamda Marx, Althusser’in hepimizin bir biçimde okuduğı¹³⁸ dediğı *Kapital*’de, metanın burjuva toplumundaki

¹³⁴ MARX, *Kapital*, *Ekonomi Politiğın Eleştirisi*, İkinci Cilt, s. 42-43.

¹³⁵ Bu bağlamda, Lenin’in *Felsefe Defterleri*’ndeki açıklayıcı bir notu konunun daha anlaşılır kılınması açısından önem ihtiva etmektedir: “‘*Kapital*’de Marx, burjuva (tüccar) toplumunun en basit, en alışılmış, temel, en kitle halinde yaygın, en sıradan ve milyarlarca kez rastlanan *bağıntı*’sını: mal (emtia) mübadelesini, çözümler ilkin. Ve çözümlene ortaya koyar ki, çağdaş toplumun *bütün* çelişkileri (yani *bütün* çelişkilerin tohumları), bu ilk fenomenin içinde (burjuva toplumunun bu ‘hücre’inde) bulunmaktadır. Açıklama, daha sonra, bu çelişkilerin ve bu toplumun, başlangıcından sonuna kadar, çeşitli parçalarının Σ (toplam)’ı içinde gelişimini (ve büyümesini ve hareketini) gösterir bize. Genel bakımdan diyalektiğın (çünkü burjuva toplumunun Marx’taki diyalektiğı, diyalektiğın tikel şıklarından biridir ancak) açıklama (yani inceleme) metodu, işte bu olmalıdır” (LENİN, *Felsefe Defterleri*, s. 304-305).

¹³⁶ COLLIN, Denis; *Marx’ı Anlamak*, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 123.

¹³⁷ MARX, *Kapital*’e Ek: *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, s. 10.

¹³⁸ J. Swinton ile yaptığı basın söyleşisinde Marx, “*Kapital*’e başvurmak konusunda, onu okumayı isteyebilecek herhangi birinin, Almanca orijinalinden birçok yönden daha üstün olan Fransızca çevirisini bulmasını tavsiye ettiğini” söylemiştir (MARX ve ENGELS, *Basın Söyleşileri*, s. 36). Althusser’e göre, “kuşkusuz, hepimiz Ka-

yerini ve neliğini şöyle tanımlamıştır: “Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği ‘muazzam bir meta birikimi’ olarak kendini gösterir, bunun birimi tek bir metadır... Meta, her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinmelerini gideren bir şeydir. Bu gereksinmelerin niteliği, örneğin ister mideden, ister hayalden çıkmış olsun, bir şey değiştirmez.”¹³⁹ Kısaca, meta insanla karşı karşıya gelen, insan için belli bir faydası olan ve içinde emeğin sabitleştiği/somutlaştığı maddi nesnelerdir.¹⁴⁰

Meta, satılmak için üretilen bir şeydir; bir maldır ya da hizmettir.¹⁴¹ Meta, insan hayatı için gerekli, yararlı ya da hoş olan her şeydir. Ancak, hemen belirtelim ki, “kapitalist üretimin kitle halinde yarattığı metalar miktarı, üretimin boyutlarına ve bu üretimi devamlı genişletme gereksinmesine bağlıdır, yoksa önceden belirlenen arz talep alanına, karşılanması zorunlu gereksinmelere değil.”¹⁴²

Metanın “kullanım-değeri ve değişim-değeri”¹⁴³ olmak üzere iki yönü vardır. “Metalar, dünyaya, kullanım-değerleri ya da demir, keten bezi, buğday vb. gibi ticari mallar olarak gelirler. Bu, onların, sade, yalın, maddi biçimidir. Bununla

pital'i okuduk ve herkes de okudu. Aşağı yukarı bir yüzyıldır, tarihimizin dram ve düşlerinde, çekişme ve çatışmalarında, biricik umudumuz ve yazgımız olan işçi devriminin yenilgi ve utkularında, her gün berrak bir şekilde onu okuyabiliyoruz. ‘Dünyaya geldiğimiz’ andan başlayarak, bizim için onu okumuş, iyi ya da kötü, ölü ya da diri olanların, Engels’in, Kautsky’nin, Plekhanov’un, Lenin’in, Rosa Luxemburg’un, Trotsky’nin, Stalin’in, Gramsci’nin, işçi örgütleri önderlerinin, onların yandaş ve karşıtlarının, felsefecilerin, ekonomistlerin, siyasetçilerin yazı ve konuşmalarında, sürekli olarak **Kapital'i** okumuş bulunuyoruz” (ALTHUSSER, **Kapital'i Okumak**, s. 29).

¹³⁹ MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 49.

¹⁴⁰ MARX, **Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap**, s. 153.

¹⁴¹ SWEEZY, **Marksizm Üzerine Dört Ders**, s. 38.

¹⁴² MARX, **Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, İkinci Cilt**, s. 73.

¹⁴³ MARX, **Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı**, s. 41.

birlikte, bunlar, yalnızca iki yanlı bir şey oldukları, hem yararlılığın nesneleri ve hem de değer taşıyıcıları oldukları için metadırlar. Birisi fiziksel ya da doğal biçim, birisi de değer-biçim olmak üzere, iki biçime sahip oldukları sürece, ancak meta olarak görünürler, ya da meta biçimine bürünürler.”¹⁴⁴ Metanın kullanım-değeri olarak bu varlığı, onun somut ve elle tutulur fiziksel varlığıyla uyushmaktadır. Örneğin, buğdayın kullanım-değeri pamuğun kullanım-değerinden farklıdır. Kullanım-değeri, kullanım bakımından bir değere sahiptir ve bu da ancak tüketim süreci içinde gerçekleşir.¹⁴⁵ Metanın kullanım-değerleri özel bir bilgi alanının, metaların ticari bilgisinin malzemesini oluşturur. Kullanım-değerleri, ancak kullanım ya da tüketimle bir gerçek haline gelir. Bunlar, ayrıca toplumsal biçimi ne olursa olsun her türlü servetin özünü teşkil ederler.¹⁴⁶ Metanın kullanım-değeri herhangi bir ekonomik belirlemeyle ilgisiz bulunduğu zaman, yani kullanım-değeri ancak kullanım-değeri olarak kaldığı durumda ekonomi politiğin ilgi alanına girmez. Marx, kullanım-değerini ifade eden bir meta olarak elmas örneğini vermiştir. Yosmanın boynunda ya da camcının elinde estetik ya da teknik ihtiyaçları karşılamak üzere kullanım-değeri olarak kullanıldığında o, elmadır, meta değildir. Demek ki, kullanım-değeri, ancak bizatihi kendisi kesin bir ekonomik belirleme meydana getirdiğinde ekonomi politiğin tetkik sahasına girer. İşte, o zaman kullanım-değeri, belirli bir iktisadî ilişkinin, değişim-değerinin doğrudan doğruya ortaya çıktığı bir maddi temel oluşturur.¹⁴⁷

Kullanım-değeri, değişim-değerinin maddi taşıyıcısıdır. Değişim değeri, ilk bakışta bir nicel ilişki olarak görünür.

¹⁴⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 62.

¹⁴⁵ MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 42.

¹⁴⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 50.

¹⁴⁷ MARX, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 42.

Kullanım-değeri, bu ilişkiye göre birbiriyle değiştirilir.¹⁴⁸ Çünkü “metalar, kullanım-değeri olmak için, evrensel olarak el değiştirmeli, değişim süreci içine girmelidirler.”¹⁴⁹ Bir metanın değişim-değerinin ya da bu metanın değişim alanlarının daha geniş olması ölçüsünde daha yüksek bir derecede değişim-değeri olarak belirlediği oldukça aşıkârdır.¹⁵⁰ Öyleyse, meta doğrudan tüketilmek için değil, aksine bütünüyle pazarda değiştirilmek amacıyla yaratılan üründür. Bu durumda her meta hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın kullanım değeri ve değişim değerine birlikte sahip olmak zorundadır.¹⁵¹

Metanın en büyük özelliği, emek ürünü olmasıdır.¹⁵² Her şey, insan emeğine dayanır. Sözelimi, “doğa makine yapmaz, lokomotifler, demiryolları, elektrikli telgraflar, ...vb. üretmez. Bunlar insan çabasının, sanayinin ürünleridir; doğal hammaddelerin insanın doğaya hâkim gelen iradesinin ya da insanın doğa üstündeki etkinliğinin organlarına dönüştürülmesidir. İnsan beyninin, insan eliyle yaratılmış organlarıdır; bilimin nesnelleşmiş gücüdür.”¹⁵³ Emek, insanın temelidir. İnsan emekle/emeğiyle tanımlanır. Tarih ve toplum insan emeğinin ürünüdür. Emek, insanın var oluşunu sağlayan şeydir.

Her çeşit emek (somut emek ve soyut emek), özünde insan emek-gücü harcanmasıdır. Bu çerçevede, her türlü emek, soyut emeği özelliğinde oluşuyla, metaların değerini yaratır ve ona biçim verir. Aynı zamanda her çeşit emek insan emek-gücünün özel bir şekilde ve belirli bir gayeye yönelik olarak harcanmasıdır. Bu somut faydalı emek niteli-

¹⁴⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 50-51.

¹⁴⁹ MARX, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s. 57.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 66.

¹⁵¹ MANDEL, *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*, s. 12.

¹⁵² MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 52.

¹⁵³ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 654.

ğiyle kullanım-değerini üretir¹⁵⁴ ve sermayeye karşılık taşır. "Vazedilmiş mübadele değeri olarak sermayenin karşısında duran kullanım değeri, emektir."¹⁵⁵ Metada maddeleşen emeğin ikili özelliği vardır: Somut emek ve soyut emek. Değişim-değeri yaratıcısı emek soyut emek, kullanım-değeri yaratıcısı olarak emek somut emektir. Hemen belirtelim ki, "metada maddeleşen emeğin ikili karakterini ilk defa Marx ortaya çıkarmıştır."¹⁵⁶ Marx'ın kendisi de, "metalarda bulunan emeğin bu ikili niteliğine ilkönce işaret eden ve eleştireci bir yaklaşımla inceleyen ben oldum"¹⁵⁷, demiştir. Kısaca, emek, tüm metaların değer ölçüsüdür.¹⁵⁸

İnsan emeğinin mahsulü olan metalar için asıl olan unsurlardan biri de, değişimdir. Metalar, kapitalist üretim biçiminde pazara kendi başlarına gidemezler ve kendi hesaplarına değişim yapamazlar. Demek ki, metaların sahipleri olan koruyucularını ve onların metalarla ilişkilerini bilmemiz gerekir. Meta, maliki için doğrudan bir kullanım-değerine sahip değildir, yoksa onu pazara getirmez. Metadaki kullanım-değeri başkaları içindir. Kendisi için dolaylı kullanım-değeri olması sadece değişim-değeri taşıyıcısı ve değişim aracı olmasındandır. Bu sebeple, meta sahibi metasını kullanım-değeri kendisine faydalı olacak metalarla değiştirmeye karar verir. Tüm metalar, aslında sahipleri için kullanım-değeri değildir, fakat kendilerine sahip olmayanlar için kullanım-değerleri durumundadırlar. Bunun için de metalar el değiştirmek zorundadırlar. El değiştirme, metaların değişimlerini oluşturan şeydir. Onlar, birbirlerinin karşısına değer olarak çıkarlar ve değer olarak gerçeklik kazanır-

¹⁵⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 61.

¹⁵⁵ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 355.

¹⁵⁶ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politikin Temelleri*, s. 136.

¹⁵⁷ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 56.

¹⁵⁸ ENGELS, *Konut Sorunu*, s. 38.

lar.¹⁵⁹ Bu süreçte değerlerin ölçüsünün ne olacağı önem arz eder. Değerlerin ölçüsü, altın ya da paradır. Başka bir deyişle, metalar altın ya da para olur. “Para, değişim sırasında, zorunluluğun oluşturduğu kristaldır; böylece farklı emek ürünleri fiilen birbirlerine eşitlenir ve bu uygulama sonucu metalara dönüşürler.”¹⁶⁰ Metaların değişim-değerini belirleyen fiyattır. “Fiyat, metaların değişim-değerinin dolaşım süreci içinde *belirdiği*, başkalaşıma uğramış şeklidir.”¹⁶¹ Fiyat, değerın aldığı özel bir şekildir. Fiyat, *değerin paraca ifadesidir*.¹⁶² Metaların değerlerinin altın-fiyat olarak ifade edildikleri aynı sürecin neticesi olarak altın, değer ölçüsü ve dolayısıyla para haline dönüşürler. Sermayenin ilk meydana çıkış biçimi olan ve daha çok “burjuva toplum idealini (özgürlük, eşitlik, bencillik) realize eden, bunun fiilen var olmasını mümkün kılan toplumsal mekanizma”¹⁶³ konumundaki para, hem değerın hem de fiyatın ölçüsüdür. Para, insan emeğinin cisimleşmesinin sosyal olarak benimsenmesi yönünden değerın, belirlenmiş bir madenî ağırlık olması yönünden ise fiyatın ölçüsüdür.¹⁶⁴ “Paranın niteliğinde belirlenen değişim-değeri, fiyattır.”¹⁶⁵ Para, önekli bir metadır. Para, meta niteliğini ancak dünya pazarlarında kazanır.¹⁶⁶

Kapitalist üretim tarzı içinde para merkezi bir rol oynar ve onun temeline yerleşir. Kapitalist üretim tarzının savunucularından Adam Smith, parayı “ticaret aracı” ve “değer

¹⁵⁹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 100-101.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 102.

¹⁶¹ MARX, *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, s. 83.

¹⁶² MARX, *Karl; Ücret, Fiyat ve Kâr*, Çeviren: C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, Tarihsiz, s. 57.

¹⁶³ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politığın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 265.

¹⁶⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 113.

¹⁶⁵ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politığın Eleştirisinin Temelleri [Birinci Kitap]*, s. 117.

¹⁶⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 156.

ölçüsü"¹⁶⁷, David Ricardo ise salt "mübadeleyi gerçekleştirme aracı"/"dolaşım aracı"¹⁶⁸ olarak değerlendirmiştir. Oysa paraya dönük bu izahatlar gerçeği karşılamaz. Kapitalist üretim tarzı, "toplumun gezen rehini"¹⁶⁹ olarak işlev gören parayı kutsallaştırmıştır. Her şey parayla alınıp satılabilen bir hale gelmiştir. Eş deyişle, para her şeye sahip olma ve her şeyi satın alma özelliğine sahiptir. İnsan yapamadığı her şeyi para aracılığıyla yapabilir. Para, insanların sayılarla ölçülen değeridir. Para, esaretin aracıdır. İnsanlığın yüz karasıdır. "Para insanın tüm tanrılarını aşağılar ve onları metalara çevirir. Para her şeyin evrensel, kendinde oluşmuş değeridir. Bu yüzden de tüm dünyayı, hem insan dünyasını hem doğayı, özgül değerinden yoksunlaştırır. Para, insanın işinin ve insanın varoluşunun yabancılaşmış özüdür ve bu yabancı öz insana hükmeder ve insan da ona tapınır."¹⁷⁰

¹⁶⁷ SMITH, *Ulusların Zenginliği*, 2. Cilt, s. 15.

¹⁶⁸ MARX, Karl; *Ekonomi Yazıları*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 190.

¹⁶⁹ Bu vurgu, Aristoteles'e aittir (MARX, Karl; *Yabancılaşma*, Derleyen: Barışta Erdost, Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 2000, s. 113).

¹⁷⁰ MARX, *Yahudi Sorunu*, s. 48. Marx, burjuva toplumunda paranın gücünün başatlığına vurgu yaparken, özellikle de Goethe ve Shakespeare'den yararlanmıştır:

"'Hay Allah! ellerinin de ayaklarının da
Kafanın da kıcının da senin oldukları açık;
Ama sevine sevine zevkine vardığım tüm bu şeyler
Bu yüzden daha mı az benim?
Eğer altı damızlık atın parasını veririm,
Onların güçleri benim güçlerim olmaz mı?
Dörtnala gidenim ve kodaman bir beyim ben,
Sanki yirmidört ayağım varmış gibi.' (Goethe, *Faust*)
Atinalı Timon'da Shakespeare:

'Altın! Sarı, pırıl pırıl, değerli altın! Hayır gök tanrıları, ben hafif-meşrep bir aşık değilim. ... Şu azıcık altın, akı kara, güzeli çirkin, haklıyı haksız, soyluyu soysuz, genci yaşlı, yiğidi alçak kılmaya yeter... Bu altın sizin rahip ve hizmetkârlarınızı mihraplarınızdan uzaklaştıracak; can çekişenlerin başı altından başyastığını çekip alacak; bu sarı köle antları tutturup bozduracak, kargışlıları kutsayacak, cüzamlıya taptıracak, hırsızlara senatörler sırası üzerinde yer, san, saygı ve övgü kazandıracaktır; iki gözü iki çeşme dolu ye-

Fakat kapitalist sistemde paraya sahip olanın onun dışında başka bir şeyi olamaz. “Birey olarak kapitalist, para dışında her şeyden yoksundur.”¹⁷¹

Kapitalist üretim biçiminde para, sürekli para olarak kalmaz, metaya dönüştürülür. Paranın meta olmasıyla meta değişim süreci değişir. Parayla meta-meta değişimi (M-M), yani meta değişiminde para ön plana çıkar. Meta başkalaşımı, “meta-para-meta” (M-P-M) şekline dönüşür. Böylece, “değişim, birbirine karşıt, ama birbirini tamamlayan nitelikte iki başkalaşım ile tamamlanmış oluyor -metanın paraya dönüşmesi ve paranın yeniden metaya dönüşmesi.”¹⁷²

Metanın en basit dolaşım şekli M-P-M, metanın paraya dönüşmesi ve paranın tekrar meta haline gelmesi, yani satın almak için satmaktır. M-P-M'nin yanında paranın metaya dönüşmesi ve tekrar para halini alması, yani satmak için satın almak süreci vardır. Marx, bunu “para-meta-para” (P-M-P) olarak ifade etmiştir. P-M-P'da dolaşımını tamamlayan para, böylece sermayeye dönüşür, sermaye halini alır.¹⁷³ Marx'a göre, metaların dolaşımı, sermayenin başlangıç noktasıdır. Meta üretimi, dolaşımı ve ticaret denen daha gelişmiş dolaşım şekli, sermayenin doğup büyüdüğü tarihsel temeli oluştururlar. 16. yüzyılda meydana gelen dünya ölçeğindeki ticaret ve dünya pazarı, sermayenin modern tarihinin başlangıcı olmuştur.¹⁷⁴ Tarih açısından sermaye, toprak mülkiyetinin aksine, her zaman para biçimini almıştır. Para-

niden evlenmeye götüren de odur. Bir iğrenç yaralar hastanesinde memelerini kestirecek kadını, altın güzel kokular sürer, mis gibi yapar, yeni baştan bir nisan gününe çevirir onu. Hadi, kargışlı madden, tüm insanlığın orta malı orospu, sen ki uluslar arasına anlaşmazlık sokarsın...” (Aktaran; MARX, 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe, s. 206-207).

¹⁷¹ LEFEBVRE, *Diyaletik Materyalizm*, s. 114.

¹⁷² MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 120.

¹⁷³ A.g.e., s. 161.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 160; RÜHLE, Otto; *Marx'ın Kapitali: Marx'ın Sözcükleriyle Kapital Özeti*, Çeviren: Belirtilmemiş, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2009, s. 92.

dan oluşan servet, tüccar ve tefeci sermayesi olarak zuhur etmiştir. Sermayenin ilk meydana geliş biçiminin para olduğunu keşfetmek için menşesine kadar gitmeye gerek yoktur. Her yeni sermaye, başlangıçta sahneye, yani pazara meta, emek ya da para piyasasına belirli bir süreçle sermayeye dönüşeceği para biçiminde çıkmıştır.¹⁷⁵

Marx'a göre, meta demek para demektir. "Meta üretiminde, ürünün paraya çevrilmesi, satış, olmazsa olmaz koşuldur."¹⁷⁶ Parayı oluşturan niteliği ve çeşidi ne olursa olsun metadır. "Kapitalist, bütün metaların, ne denli çirkin görünse de, ne denli pis koksa da, imanda ve gerçekte para olduğunu, gerçekten sünnetli Yahudi olduğunu çok iyi bilir; üstelik bu, paradan para yapan harika araçtır."¹⁷⁷

Öz itibarıyla, sermayenin çıkış noktasını oluşturan meta dolaşımı iki biçimde gerçekleşir: Meta-para-meta (M-P-M) ve para-meta-para (P-M-P). Bu iki dolaşımdan ilki basit meta dolaşımı (M-P-M), bir satışla başlar ve bir satın almayla sona erer. Oysa paranın sermaye olarak dolaşımı (P-M-P) bir satın almayla başlar ve satışla sonlanır. M-P-M'da çıkış noktası ve amaç meta iken, P-M-P'da paradır. Meta dolaşımının ilk biçiminde hareketi meydana getiren para, ikincisinde metadır.¹⁷⁸ Marx'a göre, "kapitalist, meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkar; parası metalara dönüşür, ya da P-M dolaşımından geçer. ...Satın alınan metaların kapitalist tarafından üretken tüketimi. ...Kapitalist, pazara satıcı olarak geri döner; metaları paraya dönüşür, ya da bunlar M-P dolaşımı hareketinden geçer."¹⁷⁹ M-P-M dolaşımı bir metayla başlar ve dolaşımdan çıkıp tüketim alanına giren başka bir metayla son bulur. Tüketim, ihtiyaçların karşılanması ya da tek bir sözcükle kullanım-değeri, M-P-M'nin sonu

¹⁷⁵ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 160-161.

¹⁷⁶ MARX, *Ekonomi Yazıları*, s. 196.

¹⁷⁷ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 168.

¹⁷⁸ *A.g.e.*, s. 162.

¹⁷⁹ MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi, İkinci Cilt*, s. 33.

ve aynı zamanda amacıdır. P-M-P dolaşımı ise, parayla başlar ve onunla biter. Bunun için onu harekete geçiren ana şey, sadece değişim değildir. P-M-P dolaşımı ilk bakışta amaçsız görünebilir. Çünkü her iki uçta da aynı ekonomik biçim olan para vardır. Örneğin, 100 sterlini pamukla değiştirmek ve ardından tekrar aynı pamuğu 100 sterlinle değiştirmek, parayı parayla, kısacası aynı şeyi aynı şeyle değişmenin sadece dolaylı bir yoludur. Bu işlem, saçma olduğu kadar amaçsız gibi görünebilir. Bu noktada para miktarı birbirlerinden ancak büyüklükleri vasıtasıyla ayırt edilir. Demek ki, P-M-P sürecinin genel özelliği ve yönelimi, her ikisi de para olduğu için uçları arasındaki bir nitel farktan değil, nicel farktan kaynaklanır. Sonuçta dolaşımdan başlangıçta konulduğundan daha fazla çekilmiş olur. Şöyle ki, 100 sterline alınan pamuk, belki de 100+10 ya da 110 sterline yeniden satılır. Bu nedenle bu sürecin doğru biçimi, "P-M-P'"dir.¹⁸⁰ Burada, $P' = P + \Delta P$ = ilk sürülen para, artı bir fazlalıktır. Marx, ilk değerinin üstündeki bu artışa ya da fazlalığa artı-değer demiştir. Marx'a göre, başlangıçta ileri sürülen/belirlenen değer, dolaşım sürecinde ilk haliyle kalmaz, kendisine sürekli bir artı-değer katar ya da kendisini sürekli çoğaltır. İşte, onu sermayeye dönüştüren şey, bu harekettir.¹⁸¹ "Kapitalist üretimin tüm niteliği, yatırılmış bulunan sermaye-değerin kendisini genişletmesi ile belirlenir; yani, önce, elden geldiğince fazla artı-değer üretimiyle, sonra ...sermaye üretimiyle, böylece de artı-değerin sermayeye dönüşmesiyle belirlenir."¹⁸²

Sermaye birikimi açısından önemli olan artı-değer sözcüğü, Marx'tan önce de vardı. Marx, *Kapital*'in dördüncü

¹⁸⁰ Marx'a göre, P-M-P', sermayenin genel formülüdür (MARX, *Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, Üçüncü Cilt*, s. 43 ve 239 vd.). Sermaye, öncelikle paradır, ama daha çok özel bir işlevi olan para, yani "para kazanan para"dır. Başka bir deyişle, sermaye haline gelen para, para olarak paradan farklı bir paradır. Sermaye haline gelen para, bir meta satın alır ve mübadeleye girer (MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikinin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 308-313 ve 351).

¹⁸¹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 163-164.

¹⁸² MARX, *Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, İkinci Cilt*, s. 76.

cildi olarak düşündüğü *Artı-Değer Teorileri*'nde, artı-değerin sadece meta dolaşımından elde edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Marx, Fizyokratlardan önceki düşünce adamlarının artı-değeri, sadece değişimle, metanın değerinin üstünde satılmasıyla açıkladıklarını ileri sürmüştü¹⁸³, daha sonra benzer yanılgılara Fizyokratların ve Adam Smith'in de düştüğünü belirtmiştir. Fizyokratlar, artı-değeri ilk kez başkalarının emeğinin sahiplenilmesi ve bu sahiplenmeyi metaların değişim temeli üzerinde açıklamışlardır. Fakat onlar, artı-değerin toplumsal emeğin bir biçimi ve artı-emek olduğunu idrâk edememişlerdir.¹⁸⁴ Adam Smith, artı-değeri kârla özdeşleştirmiş, onu kârla karıştırmıştır.¹⁸⁵ Marx, *Kapital*'de şöyle demiştir: "Artı-değerin yaratılması ve dolayısıyla paranın sermayeye dönüşmesi, ne metaların değerlerinin üzerinde satılmasını, ne de bunların değerlerinin altında satın alınmasını varsaymak ile açıklanamaz."¹⁸⁶ Marx, kapitalizmin nesnel ekonomik yasası¹⁸⁷ olan artı-değerin oluşumunda ve üretiminde başka bir ögeye dikkat çekmiştir: Emek ve emek-gücü. Demek ki, "artı-değer, toplumsal artı-ürünün para biçiminden başka bir şey değildir, yani ücretli işçinin üretiminin, üretim araçları sahiplerine karşılıksız bıraktığı bölümün para biçimidir."¹⁸⁸

*Para sahibi kapitalist*¹⁸⁹, M-P-M ve P-M-P dolaşım sürecinde artı-değer oluşturmada bir meta olarak emek kapasisi-

¹⁸³ MARX, *Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap*, s. 33.

¹⁸⁴ A.g.e., s. 44.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 82.

¹⁸⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 176.

¹⁸⁷ NİKİTİN, *Ekonomi Politik*, s. 23.

¹⁸⁸ MANDEL, *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*, s. 26.

¹⁸⁹ Marx'ın "kapitalist" tanımlaması oldukça yerindedir: "Kişiliği, ya da daha doğrusu cüzdanı, paranın yola çıktığı ve dönüp dolaşıp geldiği noktadır. P-M-P dolaşımının nesnel ya da esas kaynağı olan değer büyüməsi, kapitalistin öznel amacı halini alır; gitgide daha fazla soyut servete sahip olma faaliyetlerinin tek dürtüsü haline geldiği ölçüde o, bir kapitalist olarak, yani bir kişiliğe bürünmüş, bilinç ve iradeye sahip sermaye olarak işlev yapar. Kullanım-değerine, bunun için, kapitalistin

tesi ya da emek-gücünü piyasada bulmak mecburiyetindedir. Marx, para ve meta dolaşımının sermayenin var oluşunun tarihî şartlarının doğmasına kâfi gelmediğini iddia etmiştir. Sermayenin oluşabilmesi için üretim ve tüketim araçlarını elinde bulunduran kimseyle emek-gücü satan özgür emekçilerin pazarda karşı karşıya gelmesi icap eder.¹⁹⁰ Başka bir anlatımla, kapitalizmin ortaya çıkabilmesi iki şarta bağlıdır. Bunlardan ilki, bireysel hürriyetten faydalanabilen ama üretim araçlarıyla geçim araçlarından mahrum ve emek-güçlerini satmak zorunda kalan insan kitlesinin (proleterler) bulunması, ikincisi ise oldukça fazla miktarda para ve üretim araçlarının bazı kişilerin (kapitalistlerin) ellerinde toplanmasıdır.¹⁹¹ Söz konusu ön-gereklilikler ve koşullar bağlamında cereyan eden kapitalist üretim ilişkileri ağında, pazarda para sahibi kapitalistle direkt bir biçimde yüz yüze gelen aslında emek değil, emekçidir. Onun pazarda sattığı, kendi emek-gücüdür. Emek-gücünün emeği, fiilen harcanmaya başlar başlamaz, artık emek-gücüne ait olmaktan çıkmıştır. Bunun için de söz konusu emeğin onun tarafından satılması olası değildir. Emek, değerın özü ve değerin içkin ölçüsüdür ama

gerçek amacı gözüyle bakılmaması gerekir; tek bir alışverişteki kâr için de aynı şey geçerlidir. Onun biricik amacı kâr etmenin, durup dinlenmeyen, bitip tükenmeyen sürecidir. Bu sınırsız zenginlik hırsı, bu değişim-değeri avcılığı tutkusu, kapitalist ile cimride ortak bir yandır; ne var ki, cimri, çılgın bir kapitalist olduğu halde, kapitalist akıllı bir cimridir. Cimrinin, parasını dolaşımdan çekmek suretiyle sonu gelmez değişim-değeri biriktirme amacını, ondan daha akıllı ve kurnaz kapitalist, parayı tekrar tekrar dolaşıma sokmak suretiyle gerçekleştirir” (MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 166-167).

¹⁹⁰ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 185. Marx ve Engels'e göre, kapitalist toplumun bireyleri birbirlerini *sahip olarak, işçi olarak, baldırı çıplak olarak* dikkate alıyorsa, bu, birbirlerine işe yarar özne olarak davrandıkları anlamına gelir. İşçiyi, *işçi olarak* dikkate alan kapitalist, işçilere gereksinmesi olduğu için onu dikkate alır. İşçi de kapitaliste aynı biçimde davranır (MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi*, s. 352).

¹⁹¹ NİKİTİN, *Ekonomi Politik*, s. 68.

kendisinin hiçbir değeri yoktur.¹⁹² Emek-gücü ya da çalışma/emek kapasitesi, “insanın kendisinde bulunan ve hangi türden olursa olsun bir kullanım-değeri üretirken harcadığı zihinsel ve fiziksel yetilerin toplamıdır.”¹⁹³ Marx, değeri ve onun kapitalizm altındaki önemini açıklamak için, insan emeğinden yola çıkmıştır.¹⁹⁴

Her şeyin metaya dönüştüğü/metalaştığı bir ekonomik yapılanmada emek-gücü de bir metadır. Kapitalist döneme niteliğini kazandıran temel şey, emek-gücünün işçinin kendi gözünde kendi malı olan bir meta biçimini alması, dolayısıyla emeğinin ücretli emeğe dönüşmesidir. Emek ürününün meta halini alması ancak bu andan sonra olur.¹⁹⁵ Sözün kısası, “kapitalizmin en önemli ayırt edici özelliği, emek gücünün meta haline gelişidir.”¹⁹⁶ Kapitalizm, insanın emek gücüne alıp satılan ve tüketilen bir mal muamelesi yapan bir sistemdir.¹⁹⁷ “Emekçi emek-gücünü kapitaliste satmaya mecburdur, çünkü emek-gücü satmak zorunda olduğu tek metadır.”¹⁹⁸

Kapitalist düzenin efendisi burjuva sınıfı, emek-gücünü kullanmak için satın alır. Kullanılan bu emek-gücü, emeğin kendisidir.¹⁹⁹ “Burjuva toplumunun temel koşulu, emeğin doğrudan değişim-değerini, yani parayı üretmesi; sonra da doğrudan emeği, ancak işçinin bizzat kendi etkinliğini değişimde devretmesi yönünden işçiye satın almasıdır.”²⁰⁰ Kapi-

¹⁹² MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 549.

¹⁹³ A.g.e., s. 183.

¹⁹⁴ SAAD-FILHO, Alfredo; *Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik*, Çeviren: Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s. 74.

¹⁹⁵ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 186.

¹⁹⁶ FINE ve SAAD-FILHO, *Marx'ın Kapital'i*, s. 39.

¹⁹⁷ QUINIOU, *Yaygın Yanlış Fikirler Kısacasında Karl Marx*, s. 57.

¹⁹⁸ MARX, *İktisat Üzerine*, s. 44.

¹⁹⁹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 193.

²⁰⁰ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisinin Temelleri [Birinci Kitap]*, s. 148.

talist üretim tarzı bütünüyle işçinin emek-gücünü bir meta olarak satması olgusuna dayanır.²⁰¹ “Ücretli-emekçi, yalnızca kendi emek-gücünü satarak yaşar.”²⁰² Zaten sermayenin tarihsel koşullarından biri, özgür emektir.²⁰³ Bu çerçevede kapitalizm yalnızca bir meta üretimi sistemi değil, işgücünün bizzat meta durumuna geldiği ve herhangi bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistemdir. Bunun tarihsel önkoşulu, en son tahlilde üretim araçlarının mülkiyetinin toplumun azınlıkta bir kesiminden oluşan bir sınıfın (burjuvazinin) elinde toplanması ve bunun sonucunda hayatını sürdürebilmenin tek yolu olarak işgücünü satmak olan mülksüz bir sınıfın (proletaryanın) ortaya çıkmasıdır.²⁰⁴ Marx'ın düşünce sistemi çerçevesinde sermaye öncelikle emek satın alır, daha sonra ise satın aldığı emeği kullanır, değer üretir²⁰⁵, kendisini genişletir, ezilen kitlelerle birlikte toplumun tamamını kuşatır. Marx'ın deyişiyle, “kendisini genişleten bir değer olarak sermaye, yalnızca sınıf ilişkilerini değil, emeğin ücretli-emek biçiminde varolmasına dayanan belirli nitelikte bir toplumu da kapsar.”²⁰⁶

Kapitalist düzende bir meta olan emek-gücü öteki metarlardan önemli ölçüde ayrılık gösterir. Bütün metalar tüketimle birlikte yok olmalarına karşın emek gücünün tüketimi değer yaratır.²⁰⁷ Kapitalistin emek-gücünün tüketilmesi biçimine dönüştürdüğü iş süreci kendine özgü iki olgu gösterir. Bunlardan ilki, işçinin emeğinin ait bulunduğu kapitalistin denetimi altında çalışması, kapitalistin işin usulüne uygun bir tarzda yapılmasına ve üretim araçlarına önemli ölçüde özen göstermesidir. İkincisi, ürünün onu doğrudan

²⁰¹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 442.

²⁰² MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi, İkinci Cilt*, s. 42.

²⁰³ MARX, *Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*, s. 5.

²⁰⁴ DOBB, Maurice; *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Çeviren: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 8.

²⁰⁵ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 351.

²⁰⁶ MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi, İkinci Cilt*, s. 99.

²⁰⁷ SEZGİN, Marx, *Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, s. 52.

üreten işçinin değil, kapitalistin metası olmasıdır. Çünkü işyerine adımını attığı anda emek-gücünün kullanım-değeri tamamıyla kapitaliste aittir. Emek-sürecinin ürünü, tıpkı mahzende mayalanma sürecini tamamlamış şarap gibi, yine kapitaliste aittir.²⁰⁸ Kapitalist bu çerçevede iki amaç güder: İlk olarak, kapitalist değişim-değeri olan bir kullanım-değeri üretmek, yani satılacak bir mal/meta üretmek niyetindedir. İkinci olarak ise, değeri üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister. Kapitalistin niyeti, sadece kullanım-değeri değil, aynı zamanda meta ve artı-değer üretmektir.²⁰⁹ Kapitalist üretimin doğrudan amacı, artı-değer üretimidir.²¹⁰ Artı-değer üretimi ya da artı-emeğin sızdırılması, kapitalist üretimin özgül amacı ve varoluş nedenidir.²¹¹ Bu bağlamda Marx, kapitalist üretim tarzının özünü içeren önemli bir saptama yapmıştır: “Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, esas olarak artı-değer üretimidir. Emekçi kendisi için değil, sermaye için üretir.”²¹² Kapitalist sistemde üretim toplumun/genelin çıkarına değildir, yalnız *sermaye* için üretim yapılır.²¹³

Artı-değer, fazladan harcanan emek miktarı ve emek sürecinin uzatılmasından doğar.²¹⁴ Emekçinin emeği tarafından kendi işgücünün değerinin üzerinde meydana getirilen değer fazlası, artı-değeri oluşturur.²¹⁵ Sermaye, işçileri gerekli emeğin üzerinde artı-emek üretmeye zorlar. Çünkü sermaye ancak böyle değerlenir ve artı-değer yaratır.²¹⁶

²⁰⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 201.

²⁰⁹ *A.g.e.*, s. 202.

²¹⁰ MARX, *Artı-Değer Teorileri*, İkinci Kitap, s. 524.

²¹¹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 310.

²¹² *A.g.e.*, s. 520.

²¹³ MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi*, Üçüncü Cilt, s. 221.

²¹⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 213.

²¹⁵ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politikin Temelleri*, s. 192.

²¹⁶ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri [Birinci Kitap]*, s. 320.

Artı-değer, emekçinin yarattığı fakat kapitalistin el koyduğu değerdir.²¹⁷ Böylelikle Marx, kapitalist üretim tarzının temel yasası olan “artı-değer yasası”nı formüle etmiştir. *Kapital*’inin esas hedefi bu yasayla bağlantılıdır: “Bu yapının son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır.”²¹⁸ Marx’ın “toplumun ekonomik hareket yasası” dediği, artı-değer yasasından başka bir şey değildir. Bu kanun, Marx’ın kapitalizm teorisinde oldukça önemli bir açılamdır. Zagolov ve arkadaşlarının da belirttiği üzere²¹⁹, kapitalist sömürünün özü bu yasada açığa çıkar. Kapitalist üretim tarzının gayesi olan proletarya ile burjuvazinin sınıfsal çıkarlarının karşıtlığı ve uzlaşmazlığı zikredilen yasada ifadesini bulur. Artı-değer üretimi ya da fazlalaştırmasını kapitalist üretim tarzının mutlak yasası olarak gören Marx, onu aynı zamanda kapitalist toplumdaki üretim ilişkilerinin gelişme yönünü tayin eden üretici güçlerin gelişmesinde önemli faktör olarak telâkki etmiştir.

Kapitalizmin temel dayanağı, sermayedir. Marx, sermayeyi üretim araçları, hammadde, yardımcı malzemeler ve iş aletlerince temsil edilen ya da üretim araçlarında maddeleşen ve üretim süreci sırasında nicel yönden bir değer değişimine uğramayan *değişmeyen-sermaye* ve emek-gücü tarafından temsil edilen ve üretim sürecinde bir değer değişimine uğrayan *değişen-sermaye* olarak ikiye ayırmıştır.²²⁰ Değişen-sermaye, “*değeri* bakımından, bu üretim kolunda kullanılan toplumsal emek-gücünün değerine eşittir; bir başka deyişle, bu emek-gücü için ödenen ücretlerin toplamına eşittir. Bu sermaye, özü bakımından ise, eylem halindeki emek-gücünden, yani bu sermaye-değerin harekete geçirdiği canlı emekten ibarettir.”²²¹ Değişmeyen-sermaye ise,

²¹⁷ MARX, *İktisat Üzerine*, s. 71.

²¹⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 18.

²¹⁹ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politikinin Temelleri*, s. 195-196.

²²⁰ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 224-225.

²²¹ MARX, *Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi*, İkinci Cilt, s. 353.

“üretken amaçlar için bu kolda kullanılan bütün üretim araçlarının değeridir. Bu da gene, makineler, emek aletleri, binalar, iş hayvanları vb. gibi *sabit* sermaye ile ham ve yardımcı malzemeler, yarı-mamul ürünler vb. gibi üretim malzemeleri olarak *döner* değişmeyen-sermayeye ayrılır.”²²² Sermaye, özü itibariyle ölü emektir, vampir gibi canlı emeği emmekle yaşayabilir, ne kadar çok emek emerse o kadar uzun ömürlü olur.²²³ Marx’a göre, kapitalist, emekle yaşamadığı için kârla, yani kendine mal ettiği ötekinin emeğiyle yaşamak mecburiyetindedir.²²⁴

Marx, kapitalist üretim tarzını ücretli emek-gücünün sömürülmesine dayanan sistem olduğunu ortaya çıkarmak için çözümlemiştir.²²⁵ “Kapitalist üretimin başlıca amacı ve yönlendirme dürtüsü, elden geldiğince fazla artı-değer sızdırmak, dolayısıyla emek-gücünü mümkün olan en geniş ölçüde sömürmektir.”²²⁶ Kapitalist üretim tarzının mantığı, “canlı emeği sömürmek”²²⁷ üzerine kurulmuştur. Emek-gücünün *emeğinin karşılığını alamaması*²²⁸, kapitalizmin özünü teşkil eder. Bunun için yapılması gereken ilk işlerden birisi, işgününün uzatılmasıdır. Bu durumu Marx, “mutlak artı-değer üretimi” olarak ifade etmiştir. Kendi deyişiyle,

²²² A.g.e., s. 353-354.

²²³ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 247. Adam Smith, “sermaye tutumlulukla artar, israf ve kötü yönetimle azalır”, demiştir (SMITH, *Ulusların Zenginliği*, 1. Cilt, s. 277).

²²⁴ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri [İkinci Kitap]*, s. 221-222.

²²⁵ BESSE, Guy, “Sunuş”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Felsefe Metinleri* (iç.), Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 14.

²²⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 345.

²²⁷ MARX, *Kapital, Ekonomi Politikin Eleştirisi, Üçüncü Cilt*, s. 43.

²²⁸ Adam Smith ise, kapitalizmin beşiği İngiltere’de bunun aksini iddia etmiş, “günümüzde Büyük Britanya’da emek ücretlerinin emekçinin ailesini geçindirmesi için tam olarak gerekli miktardan kesinlikle daha yüksek olduğu görülmektedir”, demiştir (SMITH, *Ulusların Zenginliği*, 1. Cilt, s. 69).

“işgününün, emekçinin kendi emek-gücünün değerine eşit bir değeri ürettiği noktanın ötesine uzatılması ve bu artı-emeğe sermaye tarafından el konulması, işte bu, mutlak artı-değer üretimidir.”²²⁹ Marx, işgününün uzatılmasıyla üretilen artı-değere, mutlak artı-değer demiştir.²³⁰ Artı-değeri arttırmaya yönelik olarak duyduğu aşırı hırs nedeniyle sermaye, işgücünün sadece manevi değil, aynı zamanda fiziksel en üst sınırlarını da yok etmeye çalışır. Emek-gücünün ömrünün uzunluğu sermaye için mühim değildir. Sermayeyi alâkadar eden şey, bir işgünü boyunca işin sürekliliğini ve akışını sağlayabilecek azamî emek-gücüdür. Artı-değer üretimi ve artı-değerin emilmesi manasına gelen kapitalist üretim tarzı, işgününün uzatılmasıyla, emek-gücünün normal, manevi ve fizikî gelişme şartlarını ve fonksiyonlarını yozlaştırır, onun zamanından önce tükenmesine ve ölümüne sebebiyet verir. Belli bir dönem içerisinde emekçinin gerçek hayat süresini kısaltarak üretim süresini uzatır.²³¹ Bu süreçte, *emeğin yabancılaşması*²³² gerçeği ortaya çıkar.

²²⁹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 521.

²³⁰ *A.g.e.*, s. 329.

²³¹ *A.g.e.*, s. 279.

²³² Yabancılaşma terimi, felsefi ve sosyolojik anlamda 19. yüzyılda sıkça tartışılmıştır. Yabancılaşma felsefe alanında Hegel, sosyolojik bağlamda Marx tarafından derinlemesine irdelenmiştir. “Felsefi anlamda yabancılaşma terimi, 19. yüzyılın başlarında Fichte ve Hegel tarafından kullanılmıştır; ancak o dönemde terimin etkisi bu filozofların müritlerinden oluşan küçük gruplarla sınırlı kalmıştır. Marx kapitalist çağa ilişkin yorumunu insanın kendi kendine yabancılaşması kavramı üzerine oturtunca, terim aynı yüzyılın 40’lı yıllarında sosyoloji kuramına girmiş oldu” (PAPPENHEIM, *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx’a ve Tönnies’ye Dayalı Bir Yorum*, s. 4). Ancak, hemen belirtelim ki, Marx çoğu konuda olduğu gibi yabancılaşma konusundaki görüşlerini biçimlendirirken Hegel’den faydalanmıştır. Yabancılaşma terimini literatüre kazandıran düşünür Hegel’dir. Hegel için insanlığın tarihi, insanların yabancılaşmasının tarihinden ibarettir (FROMM, *Marx’ın İnsan Anlayışı*, s. 110).

3.3.5.3. Emegın Yabancılaşması Olarak Kapitalist Toplum

Yabancılaşma nosyonu, Marx'ın ilk dönem felsefi yazılarında merkezi bir konumdadır.²³³ "Yabancılaşma teorisi ya da yabancılaşmanın eleştirisi Marx'ın düşüncesinin çıkış noktasıdır."²³⁴ Marx, eserlerinde üzerinde en fazla durduğu olgulardan birisi olan yabancılaşmayı kapitalist üretim tarzının temel karakteristiğı, sömürünün bir aracı ve ürünü olarak görmüştür.²³⁵ Marx'a göre, din, devlet ve politik ekonomi gibi kapitalist toplumdaki tüm büyük kurumsal alanlar yabancılaşma durumunu ortaya çıkarırlar.²³⁶

Marx'ın esas aldığı yabancılaşma, "emeğın yabancılaşması"dır. Kapitalist üretim tarzında işçi ne kadar zenginlik üretirse o kadar yoksul duruma gelir. İşçi ne kadar çok meta üretirse o kadar ucuz bir meta olur. Nesnelerin (şeylerin) dünyasının değeri kazanmasıyla doğrudan orantılı olarak insanların dünyası değersizleşir.²³⁷ Böylece "emeğın ürettiğı nesne -emeğın ürünü- emeğın karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğın ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleşmiş emektir: Emeğın nesneleştirilmesidir. Emeğın gerçekleştirilmesi, emeğın nesneleştirilmesidir. Politik iktisadın ele aldığı durumlarda, emeğın bu gerçekleşmesi, işçiler için gerçekliğın yok olması şeklinde görünür; nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar."²³⁸ Görüldüğü üzere, kapitalist üretim tar-

²³³ COSER, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, s. 50. Fakat Marx, daha sonraki yıllardaki eserlerinde, özellikle de *Kapital* metninde, 1840'larda ve 1850'lerde sıkça kullandığı "yabancılaşma" terimini kullanmayı bırakmıştır (WENDLING, Amy E.; *Karl Marx on Technology and Alienation*, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 13).

²³⁴ COLLIN, *Marx'ı Anlamak*, s. 23.

²³⁵ MARX, *Yabancılaşma*.

²³⁶ COSER, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, s. 50-51.

²³⁷ MARX, *1844 Felsefe Yazıları*, s. 73.

²³⁸ A.g.e., s. 73.

zında işçi kendi emeğinin ürününe yabancı bir nesneleşmiş gibi bir ilişki içindedir. Oysa Marx'a göre, ekonomi politik işçi (emek) ile üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi dikkate almadığı için emeğin özündeki yabancılaşmayı gizlemiştir. Bu noktada emek zenginler için çok güzel şeyler, güzellikler (saraylar vb.) yaratırken, yoksullar için çirkin şeyler, çirkinlikler (izbeler, inler vb.) inşa etmiştir. Emekle ürünleri arasındaki dolaysız ilişki, işçiyle kendi ürettiği nesneler arasındaki ilişkiden ibarettir. Ancak işçinin yabancılaşması gerçeği, sadece onun kendi emek ürünüyle olan ilişkisiyle sınırlı değildir. Yabancılaşma, üretimin yalnız sonucunda değil, üretim eylemi içinde, yani üretici etkinliğin kendi içinde de görülür.²³⁹

Marx, emeğin kendine yabancılaşması/başkalaşması sürecini meydana getiren süreci 1844 *Felsefe Yazıları*'nda şu şekilde izah etmiştir: "Bir kere, çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, inkâr eder, mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihnî enerjisini serbestçe geliştirmez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır."²⁴⁰

Emeğin yabancılaşmasının iki görünümü vardır: İşçinin, yabancı ve kendi üzerinde başat nesne olarak emek ürünüyle ilişkisi ve emeğin çalışma sürecinde üretim eylemiyle ilişkisi. Marx, yabancılaşmış emeğin bu iki görünümünden bir üçüncü görünüm daha çıkarmıştır. Marx'a göre, emeğin yabancılaşması ya da yabancılaşmış emek, aynı zamanda bir tür varlığı olarak insanı insana kendi deyişiyle türü insana yabancılaştırmıştır.²⁴¹ Yabancılaşmış emek, insanın türsel varlığını hem doğayı hem de manevi türsel özelliğini insanın

²³⁹ A.g.e., s. 75-76.

²⁴⁰ A.g.e., s. 76.

²⁴¹ A.g.e., s. 79.

dışında bir varlığa onun bireysel varoluş aracı durumuna dönüştürmüştür. Yabancılaşmış emek, insanın insanca varlığını yabancılaştırdığı gibi insanı kendi bedenine de yabancılaştırmıştır. İnsanın kendi emeğinin ürününden türsel varlığına yabancılaşması olgusunun mühim bir sonucu, insanın insana yabancılaşmasıdır.²⁴² Marx'a göre, kapitalist sistemde insan hemcinsine bir araç gözüyle bakar, kendini bir araç düzeyine düşürür ve böylece yabancı güçlerin oyuncağı haline gelir.²⁴³

Marx'ın yabancılaşma sürecinde dikkat çektiği yön, işçiyle üretiminin yabancılaşması, yani yabancılaştırılmış emektir. Burada Marx, emeğin yabancılaşması sürecini, yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisini çok net bir şekilde ortaya koymuştur: "...işçi yabancılaşmış, dışlanmış emek yoluyla, emeğe yabancı ve emeğinin dışında duran bir insan ilişkisini kurmaktadır. İşçinin emekle ilişkisi, emekle kapitalistin, ya da emeğin efendisine ne denirse onun, ilişkisini yaratmaktadır. Böylece özel mülkiyet, dışlanmış emeğin, işçinin doğayla ve kendisiyle dışsal ilişkisinin ürünü, sonucu, gerekli vargısıdır. ...böylece özel mülkiyetin, dışlaştırılmış emek, yani dışlaştırılmış insan, yabancılaşmış hayat, yabancılaşmış insandan doğduğu"²⁴⁴ bir gerçektir. Aynı zamanda, Marx, "sermaye ilişkisi, emekçiyi kendi emeğini maddeleştirdiği araçlarla karşı karşıya koyan iç bağıntıyı, tam bir ilgisizlik, yalnızlık ve yabancılaşmanın ardına gizler"²⁴⁵, demiştir.

Marx'ın yabancılaşma görüşünün ana hatlarını dört noktada toplamak mümkündür²⁴⁶:

²⁴² A.g.e., s. 81.

²⁴³ PAPPENHEIM, *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum*, s. 73.

²⁴⁴ MARX, *1844 Felsefe Yazıları*, s. 85.

²⁴⁵ MARX, *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt*, s. 79-80.

²⁴⁶ OLLMAN, *Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*, s. 13-14.

- 1) Kapitalist sistemde işçi, kendi üretici etkinliğinden yabancılaştırmıştır. Emeliyle ne yapılacağına ve nasıl yapılacağına karar vermede söz hakkına sahip değildir. Bu kararları, kapitalist verir. Hatta işçinin çalışıp çalışmayacağını kapitalist belirler. Kapitalist yeri gelir işçiyi işe alır, yeri gelir işten kovar.
- 2) Kapitalist üretim biçiminde emekçi, üretici etkinliğinin ürününden yabancılaştırmıştır. İşçinin neyin üretilceği ve üretilen ürünle ne yapılacağı hakkında bir görüşü yoktur.
- 3) Kapitalist düzende işçi, diğer insanlardan yabancılaştırmıştır. Bunun ana nedeni, rekabet ve işbirliğinin yerini alan karşılıklı kayıtsızlıktır.
- 4) Kapitalizmde işçi, yalnızca insan olmamızdan dolayı hepimizin paylaştığı özgül güçler olan ortak yaşama ve yaratıcılık niteliklerinden yabancılaştırmıştır. Emekçiyi etkinliğinden, ürettiği ürününden ve diğer bireylerden yabancılaştıran emek süreci sebebiyle emekçiler, bu hassas özellikleri geliştirme kabiliyetlerini yavaş yavaş kaybederler.

Kısaca, kapitalist üretim tarzı, sermayeyi esas alır, insanı yozlaştırır, emeliğini sömürür. Emekçiyi zincire vurur. Marx'a göre sermaye, "ücretli emekçinin bizzat kendisinin yapıp boynuna geçirdiği altın bir zincirdir."²⁴⁷ Kapitalist üretim tarzı, yabancılaştırmayı üretir. İnsanları; kendisi, ailesi, çevresi ve en önemlisi mensubu bulunduğu sınıftan uzaklaştırır. "Burjuva toplumunda insanlar kendilerine 'insanlıklarını' kazandıran toplumla bağlarından belirli biçimlerde yabancı-

²⁴⁷ Marx'tan aktaran; JAMESON, *Kapital'i Sahnelemek: Birinci Cilt Üzerine Bir Yorumlama*, s. 81.

laşırlar.”²⁴⁸ Marx, kapitalist toplum koşullarında insanın *inine/mağaraya* döndüğünü, ama mağaraya yabancılaşmış ve düşman bir biçim altında (sinsi bir tarzda) döndüğünü öne sürmüştür.²⁴⁹ Son tahlilde, Marx, *1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe* metninde, insanlıktan uzaklaşmış kapitalist toplumun gizini açığa çıkarmıştır. Bu çerçevede, kapitalist toplumdaki emek yabancılaşmış emek olduğundan toplum gayri insanidir.²⁵⁰ Marx’a göre, “kapitalist toplum, uygulamada, insanın kendine yabancılaşmasının bir iktisadî ifadesi olmasının yanı sıra insanoğlunun kendisinin nesnelleşmiş özünden yabancılaşması konusundaki bir ilişkidir.”²⁵¹ Kapitalist toplum, ürettiği yabancılaşma mekanizması vasıtasıyla insanları birbirlerinden koparmış, parçalamış ve insanaltılaştırmıştır. Böylelikle de onları kolayca sömürmüştür. Yabancılaşmış emek-gücünü sömürmek, kapitalistin işine gelen ve onun en çok istediği şeydir.

3.3.5.4. Emegın Sömürüsü Olarak Kapitalist Toplum

Kapitalist üretim tarzının temeli olan sermaye, emegın sömürüsü üzerine bina edilmiştir. Sömürü mekanizması, kapitalizmin yaşama iksiridir. Zenginlik, emek-gücünün emegının karşılığının verilmemesi ve çok çalıştırılması yoluyla sağlanır.

Kapitalist üretim tarzında emegın sömürü derecesi ve kapitalistler tarafından el konulan artı-emek ve artı-değer miktarı, işgününün uzatılması ve emegın yoğunlaştırılma-

²⁴⁸ GIDDENS, Anthony; *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim and Max Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

²⁴⁹ MARX, *1844 Felsefe Yazıları*, s. 136; MARX, *1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, s. 194.

²⁵⁰ MANDEL, Ernest; *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, Çeviren: D. Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 27.

²⁵¹ RUBIN, Isaak Illich; *Marx'ın Emek Değer Teorisi*, Çeviren: Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s. 65.

sıyla yükseltilir.²⁵² “Sermayenin doğuştan gelen ilk hakkı, emek-gücünün bütün kapitalistlerce eşit olarak sömürülmesidir.”²⁵³ Ücretli-emekçi ve kapitalisti meydana getiren gelişmenin çıkış noktası, emekçinin köleleşmesidir.²⁵⁴ Marx, işgününün uzatılmasına dair “mutlak artı-değer”le birlikte “nispî artı-değer” anlayışını ileri sürmüştür. Marx, “gerekli emek-zamanının kısaltılması ve bunun sonucu işgününün iki kısmının uzunluklarındaki değişiklikten doğan artı-değere, *nispî artı-değer* diyorum”²⁵⁵, demiştir. Kapitalist üretim tarzında artı-değeri arttırmanın iki ana yolu vardır: Mutlak artı-değer ve nispî artı-değer. Kapitalist üretim tarzında emek-gücünün kendisini üretmek için gerekli çalışma süresi sabit iken toplam çalışma süresinin (işgününün) uzatılmasına “mutlak artı-değer”, çalışma süresi sabit iken gerekli sürenin olabildiğine uzatılmasına ise “nispî artı-değer” denir. Mutlak artı-değer, kapitalizmin ilk kuruluş aşamasına, nispî artı-değer ise makineleşme aşamasına, yani üretimin teknik ve örgütsel koşullarının olgunlaştığı ve proletaryanın gittikçe artan savaşımlarının burjuvaziye çalışma süresini uzatma olanağı bırakmadığı döneme tekabül eder.²⁵⁶

Kapitalist üretim tarzı, ancak her bireysel kapitalin aynı anda oldukça çok sayıda işçi kullanmasıyla ve bunun sonucu emek sürecinin büyük ölçüde yürütülmesi ve nispeten geniş miktarda ürün vermesiyle başlamıştır. Fazla sayıda işçinin, aynı zamanda, aynı yerde, aynı iş alanında, tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları, hem tarih hem mantık açısından kapitalist üretimin çıkış noktasını meydana getirir.²⁵⁷ Marx, çok sayıda işçinin aynı ya da aralarında ilişki bulunan süreçlerde bir

²⁵² MARX, *Kapital*, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Üçüncü Cilt, s. 206.

²⁵³ MARX, *Kapital*, *Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 305.

²⁵⁴ *A.g.e.*, s. 732.

²⁵⁵ *A.g.e.*, s. 329.

²⁵⁶ SEZGİN, Marx, *Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, s. 56-57.

²⁵⁷ MARX, *Kapital*, *Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 336.

arada yan yana çalışmalarına “elbirliği etmek” (elbirliği içinde çalışmak) demiştir.²⁵⁸ Kapitalist üretim tarzında “genel kural olarak, işçiler bir araya getirilmeksizin elbirliği yapamazlar; tek bir yerde toplanmaları, elbirliğinin zorunlu bir koşuludur. Ücretli işçiler aynı sermaye, aynı kapitalist tarafından, aynı zamanda çalıştırılmadıkça ve bunun için de emek-güçleri kapitalist tarafından aynı zamanda satın alınmadıkça, elbirliği yapamazlar.”²⁵⁹ İşçilerin aynı işyerinde aynı zaman diliminde çalıştırılmaları, emek-sürecinin maddi koşullarında bir devrime kaynaklık etmiştir. Çalıştıkları işyerleri ve hammadde depoları da bu proleter direnmenin üstesinden gelebilmesi için karşı-baskı yapmayı artırmıştır. Bu noktada kapitalistin uyguladığı denetim, sadece toplumsal emek-sürecinin özelliğinden doğan ve bu sürece özgü özel bir işlev değil, aynı zamanda bu toplumsal emek-sürecinin sömürülmesi işlevidir. Onun kökleri, sömürücü ile onun sömürdüğü canlı ve çalışan hammadde arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkta bulunur.²⁶⁰ Fazla miktarda ücretli işçinin bir ve aynı süreçte aynı zamanda çalıştırılmaları, kapitalist üretimin çıkış noktasını oluşturur.²⁶¹

İşçilerin tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir araya gelmeleri ve kapitalistin denetimine girmeleri elbirliğinin olduğu gibi aynı zamanda özellikle manüfaktürün de doğal başlangıç noktasıdır.²⁶² İşbölümü ve el tekniği üzerine inşa edilmiş kapitalist işletmeler²⁶³ olan manüfaktür, gelişmiş bir uluslararası ticarete, oldukça yüksek miktarlara ulaşmış olan bir nüfus yoğunluğuna ve artmış bir sermaye yoğunluğuna dayanır.²⁶⁴ Özgül kapitalist biçimi içerisinde hem işçi ile işveren arasındaki

²⁵⁸ A.g.e., s. 340.

²⁵⁹ A.g.e., s. 344.

²⁶⁰ A.g.e., s. 345.

²⁶¹ A.g.e., s. 349.

²⁶² A.g.e., s. 373.

²⁶³ NİKİTİN, *Ekonomi Politik*, s. 87.

²⁶⁴ BAECHLER, *Kapitalizmin Kökenleri*, s. 22.

ilişkilerde hem de mülkiyet ilişkilerinde değişikliğe²⁶⁵ yol açan manüfaktür, nispî artı-değer elde etmenin ve işçilerin çıkarlarının aleyhine sermayenin kendi kendisini genişleterek büyütmesinin özel aracıdır. Manüfaktür, emeğin toplumsal üretken gücünü proleter adına değil, kapitalist lehine arttırır ve aynı zamanda sermayenin emek üzerindeki üstünlüğü için de yeni koşul ve olanak alanları oluşturur. Bu nedenle manüfaktür bir yandan kendisini tarihsel olarak toplumun ekonomik gelişmesinde bir ilerleme (bir zorunlu evre) olarak gösterir, öte yandan inceltilmiş ve uygarlaştırılmış sömürü yöntemini daha da geliştirir.²⁶⁶

Manüfaktürel üretimin gelişmesiyle sermayenin emek üzerindeki egemenliği artmış, kafa ve kol işçisi arasındaki karşıtlık derinleşmiştir. Fakat kapitalizmin hızlı gelişim seyri içinde manüfaktür yetersiz kalmıştır. Tüm bunlarla birlikte, kapitalist üretim tarzı içinde manüfaktürün tarihsel bir önemi vardır. Onun önemi makineli büyük üretime geçişin önkoşullarını yaratmasından kaynaklanır.²⁶⁷ Üretim tarzında devrim, manüfaktürde emek-gücü, büyük sanayide ise emek araçlarıyla başlamıştır. Buradaki temel problematik durum, emek araçlarının alet olmaktan çıkıp bir artı-değer üretme aracı olan makineye dönüşmesidir.²⁶⁸ Makineli büyük üretime geçiş, bilhassa iş aletlerindeki temelden değişikliklerle makinelerin icat edilmesiyle ve yaygınlaştırılmasıyla başlamıştır.²⁶⁹ Sanayi Devrimi'nin çıkış noktası olan makine²⁷⁰, tek bir aleti kullanan işçi yerine, oldukça fazla sayıda benzer aletleri çalıştıran ve gücünün şekli ne olursa olsun tek bir devindirici güç tarafından devindirilen bir mekanizmayı (fabrika sistemini) inşa etmiştir. Marx'ın deyişiy-

²⁶⁵ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi* -Feuerbach, s. 81-82.

²⁶⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 378-379.

²⁶⁷ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politiğin Temelleri*, s. 224-226.

²⁶⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 385.

²⁶⁹ ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politiğin Temelleri*, s. 227.

²⁷⁰ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 390.

le “fabrikanın gövdesi”²⁷¹ olan makine, ilk önce kas gücünü vazgeçilmez bir öge olmaktan çıkarmıştır. Makine, kas gücü zayıf, vücut gelişmesi eksik ama eklem ve organları kıvrak olan işçileri çalıştıran bir araçtır. Bu nedenle, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey, kadın ve çocuk emek gücü olmuştur. Makinenin üretimde kullanılmasıyla daha az teknik eğitim ve güce gereksinim duyulmuş, özellikle kadın işgücü²⁷² daha fazla aranır olmuştur. Emek ve emekçinin

²⁷¹ A.g.e., s. 431.

²⁷² Marx’a göre, makinenin üretimde kullanılmasının önemli sonuçlarından birisi kadınların ve çocukların fabrikalara sürülmesi ve özellikle kadınların üretimin etkin bir gücü haline gelmesidir (MARX, Karl, ENGELS, Friedrich ve LENİN, Vladimir İliç; *Kadın ve Aile*, Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 47). Kadınların, bilhassa evli kadınların çalışmasının kapitalist için özel bir anlamı vardır. Çünkü “kadınlarla çocukların yığınlar halinde işçi saflarına katılmalarıyla, makine, en sonu, manifaktür döneminde erkek işçilerin sermayenin zorbalığına karşı sürdürdüğü direnmeyi kırmış olur” (MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 415). Bebel, Marx’ın bu tespitlerine şunları ilave etmiştir: “İşçi olarak evli kadın, bekârlardan ‘çok daha dikkatli ve anlayışlıdır’; çocuklarını geçindirmek kaygısı kadını, gücünü sonuna dek harcamaya zorlar ve bu nedenle bekâr kadının ve hele hele erkek işçinin göz yummadığı bazı şeylere göz yumar. Genel olarak kadın işçi, daha iyi çalışma koşulları elde etmek için iş arkadaşlarıyla birleşmeye henüz ender olarak cesaret ediyor. Bu da işverenin gözünde onun değerini arttırıyor; hatta çoğunlukla işverenin elinde, asi erkek işçilere karşı iyi bir koz oluşturuyor; ayrıca onlar daha büyük sabıra, daha usta el becerisine, daha gelişmiş bir zevke sahiptirler ve bu özellikleri nedeniyle bir sürü iş için erkekten daha uygundurlar” (BEBEL, August; *Kadın ve Sosyalizm*, Çeviren: S. N. Kaya, İnter Yayınları, İstanbul, 1991, s. 234). Engels’in bildirdiğine göre, kadının fabrikada çalışmaya başlaması aileyi çözmüş, yetişkinlerde ve çocuklarda ahlâk bozucu sonuçlara yol açmıştır. Çocuklarına vakit ayıramayan, ilgilenemeyen, onlara yeterince sevgi veremeyen kadın, annelik edemez bir duruma gelmiş, sonuçta ailenin genel bir yıkımı ortaya çıkmıştır (MARX, ENGELS ve LENİN, *Kadın ve Aile*, s. 136). Lenin’in ileri sürdüğü gibi, “çağdaş kapitalizmin üstün biçimleri, yeni bir aile biçimi, kadının durumu ve yeni kuşakların eğitimi konusunda yeni koşullar hazırlıyor: Kadınların ve çocukların çalışması, ataerkil ailenin kapitalizm tarafından dağıtılması, çağdaş toplumda kaçınılmaz olarak en korkunç, en yıkıcı ve en tiksiniç biçimler alıyor” (LENİN, Vladimir İliç;

yerini alan bu güçlü araç çok geçmeden yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailesinin bütün üyelerini direkt bir biçimde sermayenin egemenliği altına sokarak ücretli işçi sayısını çoğaltmanın bir aracı durumuna gelmiştir. Makine bu süreçte erkeğin emek-gücünün değerini düşürmüştü²⁷³, bir sanayiye tamamen ele geçirdiğinde işçilerin sürekli rakibi olmuş, kendisiyle rekabet eden işçiler arasında müzmin bir sefalet yaratmıştır.²⁷⁴ Makine, işçinin karşısına onunla devamlı rekabet halinde olan ve onu gereksiz kılan bir rakip gibi çıkmıştır. Makine, aynı zamanda "işçiye düşman bir güçtür ve bunu, sermaye, hem bütün gücüyle ilân eder, hem de bundan yararlanır."²⁷⁵ Kapitalist üretim tarzında makine işçiye işten kurtarmadığı ve çalışmanın tüm ilginçliğini yok ettiği için işin hafiflemesi bile bir işkence halini almıştır. Kapitalist üretim tarzı, sadece bir emek-süreci olmayıp, aynı zamanda bir artı-değer yaratma süreci de olduğu için şu ortak özelliği gösterir: Emek araçlarını kullanan işçi değildir, tersine işçiye kullanan emek araçlarıdır.²⁷⁶ Kapitalist üretim tarzı, proleteri makinenin bir parçası yapmış ve yeteneksizleştirmiştir. Makinenin yaygın kullanımı ve işbölümü yüzünden proleterin işi tüm bireysel niteliğini ve çekiciliğini yitirmiştir. İşçi makinenin bir eklentisi haline gelmiştir. Ondaki beklenen yalnızca en basit, tek düze ve kolay edilebilen hünlerdir.²⁷⁷

Gençlik Üzerine, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 51).

²⁷³ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 408.

²⁷⁴ A.g.e., s. 443.

²⁷⁵ A.g.e., s. 447. Ancak hemen belirtelim ki, kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi makineyle işçi arasında değil, sermayeyle proleterya arasındadır. Marx'a göre, makineleşmenin çelişkisi ve çatışmaları, makineleşmenin kendisinde değil, onun kapitalist kullanımından kaynaklanır (LÖWY, Michael; *Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri*, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 234).

²⁷⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 435.

²⁷⁷ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 18.

Makine, özü itibariyle kapitalist üretim tarzında çoğu işçinin üretim dışı kalmasını sağlamış, her an kullanıma hazır “yedek bir sanayi ordusu”²⁷⁸ oluşmasına ve kapitaliste işçi üzerinde denetim kurmasına imkân tanımış bir aygıttır. “Makineler her zaman görelî bir artı-nüfus, yedek bir işçiler ordusu yaratır; bu, sermayenin gücünü büyük ölçüde artırır.”²⁷⁹ Sabit sermaye niteliğiyle makine, emekçinin bağımsızlığını ortadan kaldırmış ve onu bir başkasının malı haline getirmiştir.²⁸⁰ Makine, proleterin üretim dışı kalmasına yol açmış, “sermayenin diktasına boyun eğmeye zorunlu, bir fazla işçi nüfusu meydana getirmiştir.”²⁸¹ Marx’ın dediği gibi, kapitalist üretim biçiminde makine, “sermayenin sömürücü gücünün başlıca konusu olan insan malzemesini artırmanın yansıra, bu sömürünün derecesini de yükseltmiştir.”²⁸² Makine, liberal iktisatçıların iddia ettiklerinin aksine²⁸³, sermayeye sürekli eğilimini rahatça pratik etme olanağını sağla-

²⁷⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 489.

²⁷⁹ MARX, *Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap*, s. 531.

²⁸⁰ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikinin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 647-648.

²⁸¹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 420.

²⁸² *A.g.e.*, s. 408-409.

²⁸³ Liberallerin babalarından Ricardo, öncelikle makinenin genelin iyiliğine olacağını iddia etmiş, daha sonra ise emekçi sınıfın çıkarına zararlı olduğunun farkına varmış, çoğu konuda olduğu gibi bu konuda da yanılmış, nitekim yanıldığını kendisi itiraf etmiştir. “Dikkatimi ekonomi-politik konularına çevirdiğim ilk andan bu yana, makinenin, herhangi bir üretim dalında emek tasarruf edecek şekilde kullanılmasının genelin iyiliğine olacağını düşündüm... Emekçiler sınıfının da makine kullanımından eşit derecede yararlı çıkacağı görüşündeydim... Emeğe olan talepte değişme olmayacağını, ücretlerin de eskisinden daha düşük olmayacağını düşündüğüm için, makine kullanımı sayesinde metaların fiyatında genel bir ucuzlama olduğunda, bunun getireceği avantajlardan emekçi sınıfının da diğer sınıflar kadar yararlanacağını düşünmüştüm. Bu görüşlerim toprak sahipleriyle kapitalistler açısından değişmiş değil ancak insan emeğinin makine ile değiştirilmesinin emekçiler sınıfının çıkarlarına çok zararlı olduğuna ikna oldum” (RICARDO, *Ekonomi Politikinin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, s. 335-337).

yan koşullar yaratmış ve ona işçilerin emeğini sömürmek konusundaki iştahını kamçılayacak yeni dürtüler hazırlamıştır.²⁸⁴ Makinenin kullanılmaya başlamasıyla beraber işçi, sermayenin somutlaşmış şekli olan bu aracın bizatihi kendisiyle savaşmaya başlamış, kapitalist üretim tarzının maddi temeli olduğu için bu özel üretim aracına karşı başkaldırmıştır.²⁸⁵ Ancak hemen belirtelim ki, Marx, kapitalist üretim biçiminde *makine düşmanlığı*²⁸⁶ yapmamıştır. Marx, makineye, kapitalist sistemde egemenlerin çıkarına kullanılan bir ayt olmasından dolayı eleştirel yaklaşmıştır.

Kapitalizm, makinenin de yardımıyla emek-gücünün emeğinin sömürsünü arttırmıştır. Amaç, sistemin temeli olan sermaye birikimini sağlamaktır. Marx'ın belirttiği gibi, "kapitalist üretim süreci özünde bir birikim sürecidir."²⁸⁷ Marx'a göre, kapitalist sınıfın biriktirme güdüsünü canlı tutan şey, gelirlerinin giderlerinden fazla olması gerçeğidir. Yani birikimin dürtüsü, kârdır.²⁸⁸ Bu çerçevede, sermaye birikiminin ilk koşulu, kapitalistin elinde bulunan metaları satabilmesi, aldığı paranın büyük kısmını sermayeye dönüştürmesi²⁸⁹ ve *sermayenin dolaşımını*²⁹⁰ sağlamasıdır. Birikim

²⁸⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 416.

²⁸⁵ A.g.e., s. 439.

²⁸⁶ Marx, muhalifleri ve eleştirmenleri tarafından hem tarım hem de sanayide "makine düşmanı" olarak görülmüştür. Makinelerin işçiler üzerindeki yıkıcı etkilerinden söz etmiş olan Marx, gerçekleri tahrif etmek ve her türlü şansızlığı makinelere yüklemekle suçlanmıştır (LENİN, Vladimir İliç; *Tarımda Kapitalizm*, Çeviren: Serpil Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 89).

²⁸⁷ MARX, *İktisat Üzerine*, s. 108.

²⁸⁸ MARX ve ENGELS, *Nüfus Üzerine*, s. 123-124.

²⁸⁹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 580.

²⁹⁰ Sermayenin dolaşımı, onun oluşu, büyümesi ve yaşam sürecidir (MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politığın Eleştirisinin Temelleri [İkinci Kitap]*, s. 12). Bu çerçevede, bir para miktarının üretim araçlarına ve emek-gücüne dönüştürülmesi, sermaye olarak işlevde bulunacak bir değer miktarının atacağı ilk adımdır. Bu dönüştürülme işlemi pazarda dolaşım alanı içinde gerçekleşir. İkinci adım

için artı-ürünün bir bölümünün sermayeye dönüştürülmesi zorunluluğu vardır. Artı-değer, ancak değerini temsil ettiği artı-ürün yeni sermayenin maddi öğelerini meydana getirdiği için sermayeye dönüşebilir.²⁹¹ Kapitalistin malı olan artı-değerin sermaye olarak kullanılmasına ve tekrar sermayeye dönüştürülmesine sermaye birikimi denir.²⁹² Marx'ın bakış açısından "sermaye birikimi, artı-değerin varlığını; artı-değer, kapitalist üretimi; kapitalist üretim ise, meta üreticilerinin ellerinde daha önceden oldukça büyük bir sermaye ve emek-gücü kitlesinin bulunmasını öngörür."²⁹³ Kapitalist üretim tarzının temeli olan ve onun olmazsa olmaz koşulu²⁹⁴ durumunda bulunan sermaye birikimine ilişkin olarak Marx, "Biriktirin, Biriktirin! Musa da böyle der, peygamberler de!"²⁹⁵, biçimindeki o ünlü cümlesini ileri sürmüştür.

Sermaye biriktirmek, toplumsal zenginlik âlemini ele geçirmek, sömürdüğü insanların sayısını çoğaltmak ve böylelikle kapitalistin dolaylı ve dolaysız hükümranlılığını genişletmektir.²⁹⁶ "Sermaye arttıkça, ücretli emek kitlesi büyür, ücretli işçilerin sayısı çoğalır. ...Sermayenin egemenliği daha

ise, üretim süreci, üretim araçları, değerleri kendilerini oluşturan öğelerin değerini aşan ve bu yüzden başlangıçta yatırılan sermayeyle birlikte bir artı-değeri kapsayan metalara dönüşür dönüşmez tamamlanır. Bu metaların derhal dolaşıma sokulması gerekir. Bunların satılması, değerlerin para olarak gerçekleşmesi, bu paranın yeniden sermayeye dönüşmesi ve bu hareketin sürekli bir biçimde yenilenmesi şarttır. Marx, aynı evrelerin durmadan birbirlerini takip ettikleri bu dairesel harekete, sermayenin dolaşımı hareketi demiştir (MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 579).

²⁹¹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 597.

²⁹² *A.g.e.*, s. 595.

²⁹³ *A.g.e.*, s. 729.

²⁹⁴ KORSCH, *Karl Marx: Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi*, s. 210.

²⁹⁵ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 612.

²⁹⁶ *A.g.e.*, s. 609.

çok sayıda bireyleri kapsar.”²⁹⁷ Sermayenin birikimi, proletaryanın çoğalmasına²⁹⁸ ve kapitalistlerin proletarya üzerindeki hegemonyasının artmasına sebep olur.

Ricardo'ya göre, “sermaye biriktirilebilmesi için iki yol vardır: Sermaye, ya gelirin artması ya da tüketimin azalmasıyla tasarruf edilebilir.”²⁹⁹ Marx ise, sermayenin birikim sürecinde ikili bir aşamadan geçtiğini, bunların sermayenin yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesi olduğunu iddia etmiştir. Sermaye birikimi, sermaye yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini birlikte getirir.³⁰⁰ Her şeyden önce bireysel meta üreticilerinin ellerinde toplanan sermaye birikimi, kapitalist üretim biçiminin zorunlu önkoşuludur.³⁰¹ Her bireysel sermaye, şu ya da bu ölçüde üretim araçlarının yoğunlaşmasıdır. Bu bireysel sermayenin, aynı zamanda kendisinin büyüklüğü ölçüsünde bir emek-ordusu üzerinde komuta yetkisi bulunmaktadır. Aslında her birikim yeni bir birikimin aracı olur. Sermaye olarak işlev gören servetin kitlesindeki çoğalmayla birlikte yükselen birikim, bu servetin bireysel kapitalistlerin ellerinde yoğunlaşmasını artırır. Birikim, boyutları genişlemiş bir üretimle kapitalist üretim tarzına has usullerin dayandığı temeli genişletir. Böylece sermayelerin büyümesi, sosyal sermayenin büyümesi sonucunu verir. Bireysel sermayeler ve bunlarla birlikte üretim araçlarının yoğunlaşması, toplam toplumsal sermayenin unsurları olmaları oranında çoğalır. Sermaye birikimiyle kapitalistlerin sayısı bu ölçüde artar.³⁰² Toplam sermayeyi meydana getiren ferdi sermayelerin her biri, üretim araçlarının ve emek-sürecini temin eden bütün araçların kapita-

²⁹⁷ MARX, *Ücretli Emek ve Sermaye*, s. 36.

²⁹⁸ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 631.

²⁹⁹ RICARDO, *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, s. 117-118.

³⁰⁰ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 667.

³⁰¹ *A.g.e.*, s. 641.

³⁰² *A.g.e.*, s. 642.

listlerin ellerinde yoğunlaşması olarak görünür. Toplam sermaye arttıkça bu yoğunlaşma da artar. İşte, bireysel sermayelerin birikimine, eş deyişle artı-değerin sermayeleştirilmesi aracılığıyla büyümesine sermayenin yoğunlaşması denir. Sermayenin merkezileşmesi ise, sermayenin yoğunlaşmasından farklı bir süreçtir. "Sermayenin merkezileşmesi", iki ya da daha fazla özerk ve bağımsız küçük sermayelerin bir tek ve bütün büyük bir sermaye halinde birleşmesi, yani ferdi sermayelerin daha sınırlı ve tek elde toplanmasıdır.³⁰³ Sermayenin merkezileşmesi, daha önce oluşmuş bulunan sermayelerin yoğunlaşması, bağımsızlıklarına son verilmesi, kapitalistin kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ve küçük sermayenin büyük sermayeye dönüştürülmesi hadisesidir.³⁰⁴ Sermayenin büyük bileşimiyle, aynı zamanda çalışan ücretli işçi kesiminin önemli bir kısmı üretim-dışı kalır. Bu bağlamda Marx'a göre, "kapitalist üretimin büyük güzelliği şuradadır: yalnız ücretli işçiyi durmadan ücretli işçi olarak yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda, sermaye birikimiyle orantılı olarak daima bir nispî ücretli işçi artı-nüfusunu da üretir."³⁰⁵ Marx, sermayenin merkezileşmesiyle üretim dışı kalan bu kitleyi, nispî artı-nüfus (nispî nüfus fazlası) ya da yedek sanayi ordusu şeklinde nitelemiştir. Marx, *Kapital*'de şu vurguları öne çıkarmıştır: "Nispî aşırı emekçi nüfusu, yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu, bu yüzden de bir artı-nüfusu kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir."³⁰⁶ Emekçi artı-nüfus, sermaye birikiminin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, aynı zamanda tersine olarak bu nüfus fazlası, kapitalist birikimin kaldırıcı ve ha-

³⁰³ SEZGİN, Marx, *Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, s. 60; ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politiğin Temelleri*, s. 299.

³⁰⁴ MARX, *Kapital*, *Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 643.

³⁰⁵ A.g.e., s. 788-789.

³⁰⁶ A.g.e., s. 647.

ta kapitalist üretim tarzının ana varlık koşulu haline gelir. Bu artı-nüfus, kapitalist üretim tarzında her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur. Bu ordu, tıpkı bütün masrafları sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi, tamamen sermayeye aittir. Fiilî nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak bu artı-nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere, daima sömürülmeye hazır, bir insan malzemesi kitlesi yaratır.³⁰⁷ Demek ki, kapitalist üretim tarzı, emekçi nüfus kitlesinin bir kısmını sürekli bir biçimde işsiz ya da yarı-işsiz bir duruma getirir.³⁰⁸ Bu süreçte proletaryanın çalışan kesiminin de aşırı-çalışması³⁰⁹ söz konusudur. Proleterlerin çalışanlarının aşırı-çalışmaları bir yandan yedek işsiz ordusunun saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek sanayi ordusunun rekabet yoluyla çalışan proleterler üzerindeki sürekli çoğalan baskısı, bunları aşırı-çalışmaya boyun eğmeye ve sermayenin diktası altına girmeye zorlar. Proletaryanın bir kesimi aşırı-çalışmayla diğer kesimi zorunlu bir işsizliğe mahkûm eder.³¹⁰ Diğer yandan “yedek sanayi ordusu, duraklama ve gönenç dönemlerinde faal emek-ordusunu baskı altında tutar, aşırı-üretim ve coşkunluk dönemlerinde bu faal ordunun isteklerini dizginler.”³¹¹ Bütün bunlarla Marx, “kapitalist birikimin mutlak genel yasası”nı ortaya koymak istemiştir. Buna göre sosyal servet, işleyen ve çoğalan sermaye, bu sermayenin ölçüsü ile hızı ve

³⁰⁷ A.g.e., s. 649.

³⁰⁸ A.g.e., s. 650.

³⁰⁹ Emekçinin gereğinden fazla çalışması, kapitalist üretim tarzıyla birlikte doruğa çıkmıştır. Adam Smith “aşırı-çalışma”yı “teşvik edilme” ile izah etmiştir. “Bizler dedelerimizden daha çok çalışıyoruz, çünkü günümüzde emeğin geçimi için ayrılan kaynaklar, çalışmayan kişilerin geçimi için iki-üç yüzyıl önce ayrılmış olması mümkün olan kaynaklara oranla, çok daha büyüktür. Atalarımız, çalışma yeterli teşvik görmediği için çalışmıyorlardı. Bir atasözü, boşu boşuna oynamak boşu boşuna çalışmaktan yeğdir, der” (SMITH, *Ulusların Zenginliği*, 1. Cilt, s. 275).

³¹⁰ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 653.

³¹¹ A.g.e., s. 656.

dolayısıyla proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin büyüme ve genişleme gücüyle denetimindeki emek-gücünün genişlemesi ve çoğalması aynı sebebe bağlıdır. Bunun için yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisiyle beraber artar. Fakat bu yedek sanayi ordusunun faal orduya oranı ne kadar büyük ise yoksulluğu, çalışma sırasında katlandığı sıkıntılarla ters olan toplam artı-nüfusun kitlesi de o denli büyük olur. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzında bir yanda faal emek-ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordusunun safrası olan yoksulluk, diğer yanda ise yoksulların emek-gücünün ve ürettikleri artı-değere el konması ve onların emeğinin muazzam bir biçimde sömürülmesine dayanan zenginlik başat hale gelir.³¹² Özetle, “kapitalist birikimin mutlak genel yasası’ kapitalist toplumun bir yanda sermayenin büyüyen gücü ve zenginliğiyle diğer yandan yedek emekçi ordusunu ve yoksullaşan işçi sınıfı tabakasını teşkil eden ‘nispi artı nüfusun’ büyümesinde ifadesini bulan nüfus kitlesinin artan sefaleti arasındaki zorunlu kutuplaşmayı tanımlar.”³¹³ Bu bağlamda Marx’ın tespitleri ilgi çekicidir: “Kapitalist sistemde emeğin üretkenliğinin yükseltilmesi için kullanılan bütün yöntemler, bireysel emekçinin aleyhine kullanılıyordu; üretimi geliştirme araçlarının hepsi, üreticiler üzerinde egemenlik kurulması ve sömürülmesi araçlarına dönüşüyordu; bunlar, emekçiyi, bir parça insan haline getiriyor, onu makinenin bir parçası düzeyine indiriyor, yaptığı işin bütün sevimliliğini yok ederek nefret edilen bir eziyet haline sokuyordu; bilimin bağımsız bir güç olarak sürece katılması ölçüsünde işçiyi, emek-sürecinin entelektüel yeteneklerinden uzaklaştırıyor; çalışma koşullarını bozuyor, emek-süreci sırasında nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakıyor; tüm yaşamını yalnızca çalışma yaşamı şekline sokuyor ve karısıyla çocuklarını, sermaye, Juggernaut’un çarkları arasına sürüklüyordu. Ne var ki, bü-

³¹² A.g.e., s. 661.

³¹³ CLARKE, Marx’ın Kriz Teorisi, s. 279.

tün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda, birikim yöntemleridir ve birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için bir araç haline gelir. Bundan da şu sonuç çıkar ki, sermaye birikimi oranında, aldığı ücret, ister yüksek ister düşük olsun, emekçinin yazgısı daha da beter olacaktır. En sonu, nispî artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile daima dengeli durumda tutan yasa, emekçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilgisizliğin, zalimliğin, aklî yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur.”³¹⁴

Marx'a göre, sermayenin yoğunlaşmasıyla ve daha sonra merkezileşmesiyle oluşan süreçte sermayenin büyümesine ve genişlemesine koşut olarak proletaryanın yoksullaşması da artar. Kapitalist birikimin büyüme hızı ne kadar büyük olursa proletaryanın sosyo-ekonomik koşulları da o derece olumsuzlaşır.

Marx, bu süreçte aslında sermayenin oluşum mantığına, yani mülksüzleştirme olgusuna dikkat çekmiştir. Kapitalist üretim tarzı, emeğin nesnel koşullarının (hammadde, üretim aracı ve işçiyi üretim süresince canlı ve dinamik tutacak temel gereksinim maddeleri) mülkiyetiyle emeğin birbirinden ayrılmasına dayanır.³¹⁵ Kapitalist üretim tarzı, sermayenin birikmesi için emekçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri üretim araçları üzerinde her türlü mülkiyet hakından tamamen ayrılmış/kopmuş olmalarını esas alır³¹⁶ ve emek-gücünü mümkün olabildiğince mülksüzleştirir. “Bireylerin malı olan dağınık üretim araçlarının toplumsal ve yo-

³¹⁴ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 662-663.

³¹⁵ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 519.

³¹⁶ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 731.

ğunlaşmış birimler haline, pek çok insanın cüce mülkiyeti-
nin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, bü-
yük halk yığınlarının, topraktan, geçim araçlarından ve
emek araçlarından yoksun hale getirilmesi, halk yığınlarının
bu korkunç ve ıstıraplı mülksüzleştirilmesi işlemi, sermaye-
nin tarihinin başlangıcını oluşturur.”³¹⁷ Mülksüzleştirme,
kapitalist üretim tarzının kendi içinde taşıdığı yasaların
işlemesi ve sermayenin merkezileşmesi/tekelleşmesi süre-
ciyle gerçekleşir. Mülksüzleştirme işlemi, emekçi kesimi
tükettiği gibi bir kapitalistin diğer birçok kapitalisti yok
etmesine imkân tanır. Marx, kapitalist üretim tarzının ana
öğelerinden “mülksüzleştirme” sürecinin izahını şöyle yap-
mıştır: “Emek-sürecinin, gitgide boyutları büyüyen koopera-
tif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntem-
li bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa
kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek
araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak
kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya
pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin ulus-
lararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok
kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi
ile el ele gider.”³¹⁸ Kapitalist üretim tarzının bir ürünü olan
bu mülk edinme tarzı, son kertede kapitalist özel mülkiyeti
yaratır ve onun büyümesine katkıda bulunur. Bu, aynı za-
manda mülk sahibinin emeğine dayanan bireysel özel mül-
kiyetin de ilk yadsınmasıdır. Marx ve Engels’e göre,
“...iktisadi hareketi içinde özel mülkiyet, kendi öz
yokoluşuna doğru yol alır.”³¹⁹ Kapitalist üretim tarzı bir
doğa yasasının kaçınılmaz zorunluluğuyla kendi yadsınma-
sını üretir. Bu durumu Marx “yadsımanın yadsınması”³²⁰
olarak nitelemiştir.

³¹⁷ **A.g.e.**, s. 781.

³¹⁸ **A.g.e.**, s. 782.

³¹⁹ **MARX ve ENGELS, Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştiri-
risi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı**, s. 58.

³²⁰ **MARX, Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**,
s. 783.

3.3.5.5. Kendi Mezar Kazıcılarını Kendisi Üreten Toplum Olarak Kapitalist Toplum

Kapitalist toplum, tarihsel süreçte ortaya çıkmış diğer toplum tiplerinde olduğu gibi, kendi sonunu hazırlayan koşulları kendi içinde barındırır. Kapitalist toplumun hastalıkları, açmazları, zıtlıkları ve çelişkileri arttıkça kendi karşısına dönüşmesi kaçınılmazdır. Özel mülkiyeti kutsallaştıran kapitalist toplumun, onun düşmanı olan topluma doğru hızlıca yol aldığı aşikârdır. Kapitalist üretim tarzının “bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki sürekli azalmayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte sayıları sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırmaları da genişler, yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırp boy atan üretim tarzının ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilirler.”³²¹ Bu, Marx tarafından “kapitalist birikimin tarihsel eğilimi”³²² olarak adlandırılmıştır. Kapitalist üretim tarzının, yani büyük sanayinin burjuvazinin istemsiz olarak teşvik ettiği ilerleyişi, proleterlerin rekabetten kaynaklanan yalıtılmışlıklarının yerine birlikteliklerinden ileri gelen devrimci birliğini koyar. Demek ki, modern büyük sanayinin gelişmesi, burjuvazinin ayaklarının altından üzerinde ürünleri ürettiği ve mülk edindiği temeli

³²¹ A.g.e., s. 782. Bu noktada Marx'a göre, kapitalizmin temel çelişkisi ancak üretim araçlarındaki kapitalist mülkiyetin ortadan kaldırılması ve bunların sosyalist mülkiyete geçirilmesiyle çözülür. Üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin sosyal karakterleriyle zorunlu uyumu sağlanır ve toplumun daha ileriye doğru gelişmesinin kanalları açılır (SCHELLENBERG, “Kapital” Üzerine Temel Kurslar, s. 22).

³²² ZAGOLOV ve Diğerleri, *Ekonomi Politikinin Temelleri*, s. 320.

çeker.³²³ “Şu halde, burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce, kendi mezar kazıcılarıdır.”³²⁴ Marx’a göre, kapitalist üretim tarzının temeli olan sermaye sürekli bir biçimde kendi karşısını üretir: “Sermayenin karşıtı, emektir.”³²⁵ Marx’ın düşünce örgüsü çerçevesinde, “burjuvazi, yani sermaye, hangi oranda geliyorsa, proletarya da, modern işçi sınıfı da aynı oranda gelişir.”³²⁶ Diğer bir deyişle, proletaryanın gelişmesi, burjuvazinin gelişmesi tarafından koşullanır.³²⁷ Sanayi proletaryasının gelişmesi, tamamıyla sanayi burjuvazisinin gelişmesine bağlıdır.³²⁸ Dolayısıyla, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu sistemde burjuvazi ile savaşım verecek tek sosyal sınıf, proletaryadır. Proletarya geliştikçe ve bilinçli bir sınıf haline geldikçe, burjuvazi geri plana itilir. “Ve proletarya ne kadar gelişiyor, ne kadar kendi sınıf niteliğini sezmeye, kendi sınıf bilinci ile davranmaya başlıyorsa, burjuvazi de o kadar korkak bir duruma geliyordu.”³²⁹

Son kertede, kapitalist toplum, ezen sınıf (burjuvazi) ile ezilen sınıfın (proletaryanın) savaş alanıdır. Kapitalist toplum, söz konusu iki sınıf arasındaki sınıf savaşımının en ayyuka çıktığı toplumdur. Kapitalist toplum, önceki toplum formlarında da başat olan sınıf savaşımı gerçeğini yok edemediği gibi onu iyice ve derinden üreten bir yapıya sahiptir. Çünkü kapitalist toplumun temeli olan “modern sanayinin ilerlemesi geliştikçe, sermaye ile emek arasındaki sınıf karşıtlığı da genişliyor, yoğunlaşıyor.”³³⁰

³²³ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 25-26.

³²⁴ *A.g.e.*, s. 26.

³²⁵ MARX, *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s. 355.

³²⁶ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 18.

³²⁷ MARX, *Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850*, s. 43.

³²⁸ MARX ve ENGELS, *Politika ve Felsefe*, s. 212.

³²⁹ ENGELS, Friedrich; *Köylüler Savaşı, Çeviren: Kenan Somer*, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 17.

³³⁰ MARX, *Fransa’da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar*, s. 55.

Feodal toplumun yıkıntıları arasından filizlenip yükselen kapitalist toplum önceki toplumlarda olduğu gibi uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarını yok edememiştir. Modern burjuva toplumu (kapitalist toplum) sadece eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni ezme, yeni baskı koşulları, yeni sömürme koşulları ve yeni savaşım biçimleri koymaktan öteye gitmemiştir. Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşimleri 1848-1850* metninde, Fransa'da mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, burjuvazi, küçük-burjuvazi, köylü sınıfı, proletarya ve lumpen proletarya gibi sınıflarından bahsetmiştir.³³¹ Marx, *Kapital*'in son bölümünde ise, kapitalist üretim tarzında üç sınıfın varlığına işaret etmiştir: "Ücretli-emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluştururlar."³³² Marx, kapitalist sistemde boyunduruk altında tutulan tek sınıfın işçi sınıfı olduğunu ileri sürmüştür: "Bu sınıf dışında, bizim varsayımımıza göre -yani kapitalist üretimin genel ve mutlak egemenliği altında- işçi sınıfından başka hiçbir sınıf yoktur."³³³

Tüm bunlarla birlikte, modern çağın, yani burjuva çağının ayırıcı özelliği, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olmasıdır. Bütün toplum, iki büyük düşman kampa, doğrudan birbirlerinin karşısına dikilen iki büyük sınıfa (burjuvazi ve proletaryaya) her geçen gün daha fazla bölünmektedir.³³⁴ Marx'a göre, burjuvazi tarihte en devrimci rolü oynamış bir

³³¹ MARX, *Fransa'da Sınıf Savaşimleri 1848-1850*, s. 33-60.

³³² MARX, *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt*, s. 775. Benzer bir şekilde, Marx'tan önce Ricardo da, kapitalist toplumda üç temel sınıfın varlığından söz etmiş, ama Marx'ın aksine zenginliğin sadece egemen sınıfa ait olmadığını, bütün sınıflar arasında pay edildiğini iddia etmiştir. "Yeryüzünün ürünleri -emek, makine ve sermayeyi bir araya getirerek yerkürenin yüzeyinden elde edilen her şey- toplumdaki üç sınıf arasında paylaşılır: Yeryüzünün ekilebilmesi için gerekli olan toprağın sahipleri, sermaye sahipleri ve emeğiyle yeryüzünü eken emekçiler" (RICARDO, *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, s. 23).

³³³ MARX, *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt*, s. 312.

³³⁴ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 10.

sınıftır.³³⁵ Feodal sistemi yıkmış, kendi sınıfsal çıkarlarını ön planda tutarak, korkunç bir sömürü düzeni inşa etmiştir. “Ürünleri için sürekli genişleyen bir pazar gereksiniminin itmesiyle, burjuvazi, yeryüzünün dörtbir yanına yayılıyor. Her yerde tutunmak, her yerde yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır. Burjuvazi, dünya pazarını sömürmesiyle, her ülkedeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik verdi. Gericileri derin kedere boğarak, sanayinin ayakları altından, üzerinde durmakta olduğu ulusal temeli çekip aldı. Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler yıkıldılar ve hâlâ da her gün yıkılıyorlar. Bunlar, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm-kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler tarafından, artık yerli hammaddeleri değil, en ücra bölgelerden getirilen hammaddeleri işleyen ve ürünleri yalnızca ülke içinde değil, yeryüzünün her kesiminde tüketilen sanayiler tarafından yerlerinden ediliyorlar. Ülkenin üretimiyle karşılanan eski gereksinimlerinin yerini, karşılanmaları uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinimler alıyor. Eski yerel ve ulusal yalıtımın ve kendine-yeterliğin yerini, ulusların çok yönlü karşılıklı-ilişkileri, evrensel karşılıklı-bağımlılığı alıyor. Ve maddi üretimde olan, zihinsel üretimde de oluyor. Tek tek ulusların zihinsel yaratıları, ortak mülk haline geliyor. Ulusal tek yanlılık ve darkafalılık giderek olanaksızlaşıyor ve sayısız ulusal ve yerel yazınlardan ortaya bir dünya yazını çıkıyor. Burjuvazi, bütün üretim araçlarındaki hızlı iyileşme ile, son derece kolaylaşmış iletişim araçları ile, bütün ulusları, hatta en barbar olanları bile, uygarlığın içine çekiyor. Metalarının ucuz fiyatları, bütün Çin setlerini yerlebir eden, barbarların inatçı yabancı düşmanlığını teslim olmaya zorlayan, ağır toplar oluyor. Bütün ulusları, yok etme tehdidiyle, burjuva üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları uygarlık dediği şeyi benimsemeye yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek sözcükle, kendi imgesinden bir dünya yaratıyor. Burjuvazi, kırı, kentin egemenliğine soktu. Çok büyük kentler yarattı,

³³⁵ A.g.e., s. 12.

kentsel nüfusu, kıra kıyasla, büyük ölçüde artırdı ve böylece nüfusun oldukça büyük bir kısmını kırsal yaşamın bönlüğünden kurtardı. Kırı nasıl kentlere bağımlı kıldıysa, barbar ya da yarı-barbar ülkeleri de uygar olanlara, köylü ulusları burjuva uluslara, Doğuyu Batıya bağımlı kıldı. Burjuvazi, nüfusun, üretim araçlarının ve mülkiyetin dağılık durumuna giderek daha çok son veriyor. Nüfusu biraraya toplamış, üretim araçlarını merkezileştirmiş, mülkiyeti birkaç elde yoğunlaştırmıştır. Bunun zorunlu sonucu, siyasal merkezileşme oldu. Ayrı çıkarlara, yasalara, hükümetlere ve vergi sistemlerine sahip, bağımsız ya da birbirleriyle gevşek bağlara sahip eyaletler, *tek bir hükümete, tek bir hukuk düzenine, tek bir ulusal sınıf çıkarına, tek bir sınıra ve tek bir gümrük tarifesine sahip tek bir ulus içinde biraraya geldiler.*"³³⁶ Aynı zamanda halklar arasındaki ulusal farklılıklar ve karşıtlıklar, burjuvazinin gelişmesi, ticaret özgürlüğü ve dünya pazarıyla üretim tarzındaki ve buna tekabül eden hayat koşullarındaki eşbiçimlilikle her geçen gün biraz daha yok olmaktadır.³³⁷ Burjuvazi, bütün alanlarda, yani sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel, düşünsel ve inanç alanlarında büyük dönüşümler ve devrimler gerçekleştirmiştir. Ne var ki, bütün bu dönüşümleri ve devrimleri yaparken, yalnız kendi sınıfının çıkarları açısından hareket etmiş ve her şeyi kendisinin faydasına göre düzenlemiştir. Bütün bu başarılarına karşın, burjuva sınıfı kendi varlığını tehlikeye sokan güçleri yok edememiştir: "Burjuvazinin feodalizmi yerle bir ettiği silahlar, şimdi, burjuvazinin kendisine karşı çevrilmiştir. ...burjuvazi kendisine ölüm getiren silahları yaratmakla kalmamış; bu silahları kullanacak insanları da var etmiştir, - modern işçi sınıfını, proleterleri."³³⁸ Kapitalist sistem, kendisinin devrilmesine kaynaklık edecek bunalımları yaratır. "Öyle anlaşıyor ki, kapitalist üretim, iyi ya da kötü niyetin tamamen dışında kalan koşulları, işçi-sınıfına ancak geçici olarak nispi bir gönenç sağlayan ve bu yüzden de daima

³³⁶ A.g.e., s. 14-15.

³³⁷ A.g.e., s. 34.

³³⁸ A.g.e., s. 17-18.

ancak yaklaşan bir bunalımın müjdecisi olan koşulları içermektedir.”³³⁹

Kapitalist üretim tarzının gelişmesine koşut olarak emek-sermaye çelişkisi artar, emekçi sınıf sermaye sınıfına, sermaye sınıfı da emekçi sınıfa engel teşkil etmeye başlar. “Belli bir noktadan sonra, üretimin itici güçlerinin gelişimi sermaye için bir engel haline gelir; dolayısıyla sermaye ilişkisi de emeğin üretken itici güçlerinin gelişmesi için bir engel haline gelir. Bu noktaya vardığında sermaye yani ücretli emek, toplumsal zenginliğin ve üretim güçlerinin gelişmesiyle birlikte lonca sistemi, serflik ve kölelikle aynı ilişkiye girer ve bir köstek olarak kırılması gerekir. İnsan etkinliğinin aldığı son kölelik biçimi, bir yanda ücretli emek öte yanda sermaye biçimi, böylece bir deri gibi soyulup atılır.”³⁴⁰

Marx’a göre, sermayeye sahip olan burjuva sınıfı geliştiği ölçüde, iş buldukları sürece yaşayan ve emekleri sermayeyi arttırdığı müddetçe iş bulan proletarya da gelişmekte ve burjuvaziye karşı önemli bir güç odağı olarak ortaya çıkmaktadır. Kendilerini parça parça satmak zorunda olan proleterler, bütün öteki ticaret nesneleri gibi, bir metadırlar, bu durumun doğal bir sonucu olarak rekabetin bütün sakıncalarına, pazarın bütün dalgalanmalarına açıktırlar. Bu süreçte proletarya öncelikli olarak sayıca çoğalmaktadır. Burjuva toplum düzeninin gelişimine koşut olarak toplumun orta sınıfının alt katmanları (küçük çapta ticaretle uğraşanlar, dükkancılar ve genellikle emekli olmuş esnaflar, zanaatçılar ve köylüler) sermayelerinin küçük oluşu yüzünden büyük kapitalistlerle rekabet edememişler, piyasadan silinip gitmişler, böylelikle proletaryaya karışmışlardır.³⁴¹ Kapitalist üretim tarzında büyük sermaye egemendir. Büyük sermaye, küçük sermaye gruplarını ortadan kaldırmış, Marx’ın deyi-

³³⁹ MARX, *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt*, s. 367.

³⁴⁰ MARX, Karl; *Felsefe Yazıları*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 270.

³⁴¹ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 18-19.

şiiyle, "büyük sermaye, daha küçüğünü yenmiştir."³⁴² Bu süreçte proletarya, nüfusun büyük çoğunluğundan oluşmuş bir sınıf olarak karşımıza çıkmış ve burjuvaziye karşı savaşım vermeye başlamıştır. Proletaryanın doğmasıyla birlikte burjuva sınıfına karşı savaşımı da hız kazanmıştır. Bu mücadele, başlangıçta tek tek işçiler, sonra bir fabrikadaki işçiler, daha sonra da bir bölgedeki bir işkolunun işçileri tarafından, kendilerini doğrudan sömüren burjuvalara karşı yürütülür. Bu ilk karşı koymalar burjuva üretim ilişkilerine değil, üretim aletlerinin kendilerine yönelmiş, bu süreçte makineler parçalanmış ve fabrikalar ateşe verilmiştir. Bu aşamada proleterler, hâlâ bütün ülkeye dağılmış ve karşılıklı rekabet yüzünden oldukça fazla parçalanmış, dağınık bir yığın oluştururlar. Herhangi bir yerde daha toplu organlar meydana getirmek üzere bir araya gelseler de, bu henüz kendi etkin birliklerinin neticesi değil, kendi politik amaçlarına ulaşmak için tüm proletaryayı harekete geçirmek zorunda kalan ve dahası bir süre için bunu başaran burjuvazinin kendi birliğinin sonucudur. Bu aşamada demek ki, işçiler kendi düşmanlarıyla değil, fakat düşmanlarının düşmanlarıyla, yani mutlak monarşi kalıntıları, toprak sahipleri, sanayici olmayan burjuvazi, küçük-burjuvaziyle savaşıma girmişlerdir.³⁴³ Bununla birlikte, "bugün burjuvazi ile karşı karşıya duran bütün sınıflar içersinde yalnızca proletarya gerçekten devrimci bir sınıftır. Öteki sınıflar modern sanayi karşısında erirler ve sonunda yok olurlar; proletarya ise onun özel ve temel ürünüdür."³⁴⁴ Marx, proleter hareketi büyük çoğunluğun, büyük çoğunluk çıkarına olan öz-bilinçli, bağımsız hareketi olarak değerlendirmiş ve burjuva sınıfı karşısında proletaryanın zaferini kaçınılmaz görmüştür.³⁴⁵

³⁴² MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, s. 643.

³⁴³ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 19-20.

³⁴⁴ *A.g.e.*, s. 23.

³⁴⁵ *A.g.e.*, s. 24-26.

3.3.6. Sosyalist Toplum

Kapitalist toplumdan sonra ortaya çıkacak olan toplum, “proletarya diktatörlüğü”nün olduğu sosyalist toplumdur. Marx’a göre, proletarya *tarihsel görevinin bilincine*³⁴⁶ eriştiğinde sosyal devrimi gerçekleştirmesi an meselesidir. Önemli olan proletaryanın sağlam bir sınıf bilinci geliştirmesidir. “Proletaryada insan, gerçekte kendi kendini yitirmiş ama aynı zamanda bu yitirmenin teorik bilincini de kazanmıştır; üstelik artık ne sakınabileceği ne de allayıp pullayabileceği sefalet, kendini ona önüne geçilmez bir biçimde zorla kabul ettiren sefalet -zorunluluğun pratik dışavurumu-, onu böylesine bir insan dışılığı karşı doğrudan doğruya başkaldırmaya zorlar; bu nedenle proletarya, kendi kendini kurtarabilir ve zorunlu olarak kurtaracaktır da. Nedir ki o kendi öz yaşam koşullarını kaldırmadan kendi kendini kurtaramaz. Güncel toplumun, kendi öz durumunun özetlediği tüm insan dışı yaşam koşullarını kaldırmadan da kendi öz yaşam koşullarını kaldıramaz. Proletaryanın o sert, ama güçlendirici *emek* okulundan geçmesi boşuna değildir. Söz konusu olan şu ya da bu proleterin ya da hatta tüm proletaryanın bir an için hangi ereği *tasarladığını* bilmek değildir. Söz konusu olan proletaryanın *ne olduğunu* ve bu *varlık* uyarınca tarihsel olarak neyi yapmak zorunda kalacağını bilmektir.”³⁴⁷

Proletaryanın zafere ulaşması yeni bir toplum yapısı (komünist toplum) örecektir. Fakat burjuva toplumundan komünist topluma geçiş birden bire gerçekleşmez. İkisi arasında ara bir toplum biçimi, yani proletarya diktatörlüğü-

³⁴⁶ Lenin’e göre, “siyasal sınıf bilinci, işçilere, *ancak dışardan* verilebilir, yani ancak iktisadi savaşımın dışından, işçilerle işverenler arasındaki ilişki alanının dışından verilebilir” (LENİN, *Ne Yapmalı? Hareketimizin Canalcı Sorunları*, s. 83-84).

³⁴⁷ MARX ve ENGELS, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri’nin Eleştirisi*: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı, s. 59.

nün³⁴⁸ olduğu sosyalist toplum vardır. “Proletarya diktatörlüğü, devrimin sabahında doğar ve tam komünizmin başlangıcına kadar varlığını sürdürür.”³⁴⁹ Kapitalizmden komünizme geçişte, proletarya diktatörlüğü ara bir form olarak karşımıza çıkar. “Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz.”³⁵⁰ Sınıfsız bir toplum yaratabilmek için öncelikle proletaryanın devlet erkini ele geçirmesi zaruridir. Başka bir deyişle, sınıfların ortadan kalması için “tek yol, proletaryanın politik egemenliğidir.”³⁵¹ Proletarya, politik egemenliğini, ilk önce bütün üretim araçlarını devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek, onları devletin mülkiyeti durumuna dönüştürmek ve üretici güçler yığınının tümünü alabildiğince hızla çoğaltmak için kullanmak zorundadır.³⁵² Engels, “proleter devrim”den neyi hedeflediklerini şöyle özetlemiştir: “*Proleter Devrim*, çelişkilerin çözümü: proletarya, kamu iktidarını ele geçirir ve bu iktidar sayesinde burjuvazinin elinden kayan toplumsal üretim araçlarını kamu mülkiyeti durumuna dönüştürür. Bu eylem aracılığıyla, üretim araçlarını daha önceki sermaye niteliklerinden kurtarır ve onların toplumsal niteliklerine, kendilerini kabul ettirme yolunda tam bir özgürlük verir.

³⁴⁸ “Proletarya diktatörlüğü” terimine ilk kez Marx’ın yazdığı bir dizi makalede rastlanır. Marx, konuya ilişkin makalelerini daha sonra **Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850** başlıklı eserinde toplamıştır (DRAPER, Hal; **Proletarya Diktatörlüğü Tartışması: Marx’tan Lenin’e**, Çeviren: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 17).

³⁴⁹ OLLMAN, Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş, s. 44.

³⁵⁰ MARX ve ENGELS, **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, s. 41.

³⁵¹ MARX ve ENGELS, **Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi**, s. 88.

³⁵² MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 37.

Önceden belirlenmiş bir plana göre toplumsal bir üretim, artık olanaklıdır. Üretimin gelişmesi, çeşitli toplumsal sınıfların bundan sonraki varlığını tarihsel olarak eskimiş bir duruma getirir. Toplumsal üretim anarşisinin ortadan kalktığı ölçüde, devletin siyasal otoritesi de uykuya dalar. Sonunda, kendi tarzlarındaki toplumsallaşmalarının efendisi olan insanlar, böylece, aynı zamanda doğanın efendileri, kendilerinin de efendisi durumuna gelirler- özgürleşirler.”³⁵³ Ama tüm bunları yapmakla proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, bütün sınıfsal farklılıkları, karışıklıkları ve devleti yok eder.

Proletarya diktatörlüğü, aslında kapitalizmden komünizme geçiş dönemidir.³⁵⁴ Bu geçiş dönemini Lenin, “Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika” adlı yazısında şöyle temellendirmiştir: “Teorik açıdan, hiç kuşku yoktur ki, kapitalizm ile komünizm arasında, bu her iki toplumsal ekonomi biçiminin özelliklerini ve niteliklerini birleştirmesi gereken belli bir geçiş dönemi uzanır. Bu geçiş dönemi, ölen kapitalizm ile doğan komünizm arasında -ya da bir başka deyişle, yenilmiş ama yok edilmemiş olan kapitalizm ile doğmuş ama henüz çok zayıf olan komünizm arasında- bir savaşım dönemi olmalıdır.”³⁵⁵ Marx'ın teorisinde proletarya diktatörlüğü sınıfları ortadan kaldırmak için tek bir sınıfın diktatörlük dönemine³⁵⁶ duyulan gereksinime karşılık gelir. Proletarya diktatörlüğü, proletaryanın burju-

³⁵³ ENGELS, Friedrich; *Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Gelişmesi*, Çeviren: İsmail Yarkın ve M. A. İnci, İnter Yayınları, İstanbul, 1999, s. 91-92.

³⁵⁴ BALIBAR, Etienne; *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, Çeviren: M. A. Akay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990, s. 114.

³⁵⁵ LENİN, *İşçi Sınıfı ve Köylülük*, s. 334-335.

³⁵⁶ LENİN, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 441. Proletarya diktatörlüğü terimi, tek bir bireyin diktatörlüğüne değil, bir sosyal sınıfın diktatörlüğüne vurgu yapar (A.g.e., s. 418).

vaziye karşı zor ve şiddet kullanarak kazandığı³⁵⁷ ve sürdürdüğü bir yönetimdir. Zor kullanma bakımından proletarya diktatörlüğü, tarihsel süreçte ortaya çıkmış feodalite-deki toprak sahipleri diktatörlüğü ve kapitalist üretim biçimindeki burjuva diktatörlüğü gibi diktatörlüklerden farklı değildir. Fakat proletarya diktatörlüğünün zikredilen diktatörlüklerle ortak olan bu yönünün yanı sıra ayrı özelliklerinin olduğu da bir gerçektir. “Proletarya diktatörlüğü ile öteki sınıflar diktatörlüğü arasında ortak olan şey, burjuva diktatörlüğünün, her diktatörlük gibi, siyasal egemenliğini yitiren sınıfın direncini zor aracıyla kurma zorunluluğunun sonucu olmasıdır. Proletarya diktatörlüğünü öteki sınıflar diktatörlüğünden, ortaçağdaki toprak sahipleri, tüm uygar kapitalist ülkelerdeki burjuva diktatörlüğünden temelden ayıran şey, toprak sahipleri ve burjuvazi diktatörlüğünün, nüfusun büyük çoğunluğunun, yani emekçilerin direncinin zor aracıyla bastırılması olmasıdır. Tersine, proletarya diktatörlüğü, sömürücülerin, toprak sahipleri ve kapitalistlerin, yani nüfusun çok küçük bir azınlığının direncinin zor aracıyla bastırılmasıdır.”³⁵⁸

Proletarya diktatörlüğü, burjuva devlet aygıtının yıkılması ve onun yerine yeni bir devlet aygıtının kurulmasıdır.³⁵⁹ Proletarya diktatörlüğünün ana amacı, sosyalizmi kurmak, toplumun sınıflara bölünmesine son vermek, toplumdaki her ferdi emekçi konumuna getirmek ve insanın insan tarafından sömürülmesini bertaraf etmektir.³⁶⁰ Bu yeni toplum ve devlet düzeni Marx'ın komünizmin ilk evresi diye tanımladığı sosyalizmdir. Başka bir anlatımla, “sosyalist

³⁵⁷ A.g.e., s. 421.

³⁵⁸ LENİN, Vladimir İliç; **Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 126.

³⁵⁹ BALIBAR, **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, s. 85.

³⁶⁰ LENİN, **Ekim Devrimi Dosyası**, s. 323.

toplum, sınıfsız komünist topluma geçiş süreci içinde bir basamaktır.”³⁶¹ Böylelikle proletarya diktatörlüğü, “sosyalizme geçiş” ya da “sosyalizme bir geçiş yolu” değil, sosyalizmin ta kendisidir.³⁶² Bu bağlamda Marx, *Fransa’da Sınıf Savaşimleri 1848-1850* eserinde şunları yazmıştır: “... proletarya, gitgide devrimci sosyalizmin çevresinde, bizzat burjuvazinin *Blanqui* adını taktığı komünizm çevresinde toplanıyor. Bu sosyalizm, genel olarak, sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması, sınıf farklılıklarının dayandıkları bütün üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması, bu üretim ilişkilerine uygun düşen bütün toplumsal bağıntıların ortadan kaldırılması, bu toplumsal bağıntılardan doğan bütün düşüncelerin altüst edilmesine varmak üzere, devrimin sürekliliğinin ilanıdır, zorunlu bir geçiş noktası olarak proletaryanın sınıf diktatörlüğüdür.”³⁶³

Sosyalizm, üretim araçlarının kolektif mülkiyeti ve proletaryanın siyasal iktidarı üzerine şekillenir. Fakat sosyalizm, sosyal sınıfları yok etmiş bir toplum tipi değildir. Proletarya diktatörlüğü döneminde sınıflar ortadan kalkmamıştır. Proletarya diktatörlüğü aşamasında yalnızca “her sınıf bir değişikliğe uğramıştır ve sınıflar arasındaki ilişkiler de değişmiştir. Proletarya diktatörlüğü altında sınıf savaşımı ortadan kalkmaz, yalnızca farklı biçimlere bürünür. ...Sömürücüler sınıfı, toprak sahipleri ve kapitalistler, proletarya diktatörlüğü altında ortadan kalkmamışlardır ve birdenbire kalkamazlar.”³⁶⁴ Proletarya diktatörlüğü dönemi, yani komünizmin ilk evresi (sosyalizm) sınıfsız bir toplum değildir. Sınıfsız bir toplum olmadığı için sömürünün yok olduğu bir top-

³⁶¹ MALİNİN, Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri 1: Diyalektik Maddecilik, s. 89.

³⁶² BALIBAR, Proletarya Diktatörlüğü Üzerine, s. 42.

³⁶³ MARX, Fransa’da Sınıf Savaşimleri 1848-1850, s. 130.

³⁶⁴ LENİN, Marx-Engels-Marksizm, s. 489-490.

lum da değildir.³⁶⁵ Ancak proletarya diktatörlüğünde proletarya, siyasal egemenliğini bütün sermayeyi burjuva sınıftan derece derece koparıp almak için üretim araçlarının tamamını devletin, yani egemen sınıf olarak organize olmuş proletaryanın elinde merkezileştirmek ve üretici güçler yığınının olabildiğince arttırmak için kullanacaktır. Bunun için başat sınıf olan proletarya bütün ülkelerde öncelikli olarak toprak mülkiyetinin kaldırılması, bütün toprak rantlarının kamu çıkarına kullanılması, ağır bir artan oranlı ya da kademeli gelir vergisi, tüm miras haklarının kaldırılması, bütün mültecilerin ve asilerin mülkiyetlerine el konulması, sermayesi devlete ait olan ve tam bir tekele sahip bulunan bir ulusal banka vasıtasıyla kredinin devlet elinde merkezileşmesi, iletişim ve ulaşım araçlarının devletin tekelinde merkezileşmesi, devlete ait fabrikaların ve üretim araçlarının arttırılması, boş toprakların tarıma açılması ve toprağın iyileştirilmesi, bütün insanlar için eşit çalışma yükümlülüğünün olması, tarımın imalat sanayileri ile birleştirilmesi, kentsel ile kırsal arasındaki ayırımın giderilmesi, çocukların çalıştırılmasının sona ermesi, bütün çocuklar için devlet okullarında ücretsiz eğitim verilmesi ve eğitimin sınaî üretimle birleştirilmesi için yoğun bir savaşım vermek zorundadır.³⁶⁶ Proletarya diktatörlüğü, özünde proletaryanın sınıf kavgasının yeni biçimleri içinde sürdürülmesinden ibaretir.³⁶⁷

Sosyalist mülkiyet, özel kişilerin mülkiyetinin (kapitalist özel mülkiyetin) tersine, topluluğun mülkiyetidir. Sosyalist mülkiyet toplumun tamamına aittir, dolayısıyla sosyal hayatta insanların iktisadi eşitsizliğine kaynaklık etmez. Kapitalist özel mülkiyetin aksine her türlü eşitliği sağlar. Üretim

³⁶⁵ BALIBAR, *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, s. 131.

³⁶⁶ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 37-38.

³⁶⁷ LENİN, *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, s. 159.

araçlarının sosyalist mülkiyeti, her türlü sömürü ilişkisini ortadan kaldırır, insanın insan tarafından sömürülmesine son verir. Üretim araçları emekçi çoğunluğun tekelinde olduğundan onları hiç kimse bir diğerini baskı altına almak ve sömürmek için kullanamaz. Ayrıca kapitalist özel mülkiyet insanları birbirlerinden kopartırken, sosyalist mülkiyet birleştirir.³⁶⁸ O halde, sosyalizm doğrudan doğruya üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyetinin temel alınması ve *devlet tarafından mülk edinilmesidir*.³⁶⁹

Sosyalizm, bireysel kâr için bireysel çaba yerine, kolektif fayda için kolektif çabayı esas alır. Tüm metalar, para kazanmak için değil, insanların yararına dönüktür. Meselâ, kumaş, para kazanmak için değil, insanlara giysi sağlamak için yapılır. Kâr etme düşüncesi ortadan kalkar. Bu sistemde gözünü kâr hırsı bürümüş insanlara yer yoktur. Hiçbir kimse bir başkasının emeğinden kâr sağlayamaz. Böylece insanın insan üzerindeki gücü azalır. Sosyalizm, öz olarak kapitalizmin kötülüklerini, bilhassa da sömürüyü, sefaleti, güvensizliği ve savaşı ortadan kaldıran, insanlara refah ve mutluluğun kapılarını açma projesidir. Bunlarla birlikte sosyalizm, şeytanları meleğe dönüştürecek ve cenneti yeryüzüne indirecek bir sistem de değildir.³⁷⁰ Sosyalizm sadece, kapitalizmden daha ileri bir sistemdir.

Kısaca, sosyalist toplum, herkesin çalıştığı, ortak çalışmanın meyvelerinden sadece bir avuç zenginin değil, bütün emekçilerin faydalandığı, makinelerin ve diğer ilerlemelerin bir avuç insanın milyonlarca insanın sırtından zenginleşmesine değil, herkesin çalışmasını kolaylaştırdığı yeni ve daha güzel bir toplumdur. İşte, bu noktada sosyalist toplumu ko-

³⁶⁸ SOLUS, G. P. ve Diğerleri; **Sosyalizmin Ekonomi Politikası**, Çeviren: Muzaffer S. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 41-42.

³⁶⁹ BALIBAR, **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, s. 146.

³⁷⁰ HUBERMAN, **Sosyalizmin Alfabesi**, s. 56-57.

nu edinen öğretiyeye sosyalizm denir.³⁷¹ Sosyalizm, “herkesten yeteneğine göre, herkese *emeği* kadar”³⁷² anlayışı üzerine kuruludur. Sosyalizmde insanlar, emeklerinin karşılığını **tam** olarak alırlar. Sosyalizmde “her emekçiye düşen toplumsal ve ‘kolektif’ servet payını belirlemek söz konusu olduğunda, onun kendi emeği, bireysel emeği dikkate alınır.”³⁷³

Sosyalizm (proletarya diktatörlüğü), komünist toplum yaratma projesinin en önemli aşamasıdır. Proletarya diktatörlüğü yaşanmadan komünist topluma ulaşmak mümkün değildir. “Proletarya diktatörlüğünün tarihi görevi, insan toplumunun sınıfsız komünist topluma doğru ilerlemesini sağlamak için ‘bütün sınıfları ortadan kaldırmak’tır.”³⁷⁴ Komünist toplum tasarımının gerçekleşmesi noktasında “burjuvazinin devrilmesi! İşçi sınıfı diktatörlüğü!”³⁷⁵ gereklidir.

3.3.7. Komünist Toplum

Marx’a göre, insanlığın idealindeki toplum tipi, komünist toplumdur. Bu toplum, daha önceki tüm toplum tiplerinin, özellikle de kapitalist toplumun bütün çelişkilerini bertaraf etmiş son toplumdur. Komünist toplum, sosyalist toplumun ileri formudur.

Komünizm, kapitalizm ve sosyalizmden kopuk değildir. Onlarla bağlantılıdır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi – Feuerbach*’tan söyle seslenirler: “Bize göre komünizm, ne yaratılması gereken bir *durum*, ne de gerçeğin ona uydu-
rulmak zorunda olacağı bir *ülküdür*. Biz, bugünkü duruma

³⁷¹ LENİN, Köy Yoksullarına- Sosyalistler Ne İster?, s. 2-3; LENİN, Kır Yoksullarına!, s. 8.

³⁷² HUBERMAN, Sosyalizmin Alfabetesi, s. 68.

³⁷³ HENRY, Marx’a Göre Sosyalizm, s. 119.

³⁷⁴ MARX, Karl, ENGELS, Friedrich; LENİN, Vladimir İliç; Proletarya Diktatörlüğü Üzerine, Çeviren: E. Güneş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 13.

³⁷⁵ MARX, Fransa’da Sınıf Savaşmaları 1848-1850, s. 59.

son verecek *gerçek* harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları, şu anda varolan öncüllerden doğarlar.”³⁷⁶

Komünist sistem, kapitalist ve sosyalist düzenin negatifliklerini ortadan kaldırır. “Komünizmin ayırdedici özelliği, genel olarak mülkiyetin kaldırılması değil, burjuva mülkiyetin kaldırılmasıdır. ...Bu anlamda, komünistlerin teorisi tek bir tümcede özetlenebilir: özel mülkiyetin kaldırılması.”³⁷⁷ Sermaye, kişisel değil, toplumsal bir güçtür. Sermayeyi kolektif mülkiyete, toplumun üyelerinin tamamının mülkiyetine dönüştürmekle, bireysel mülkiyet toplumsal mülkiyete dönüştürülmüş olmaz. Değişen sadece mülkiyetin toplumsal karakteridir. Komünizmde asıl önemli olan mülkiyetin sınıf karakterini yitirmesidir.³⁷⁸ Ancak, hemen belirtelim ki, komünizm insanları ürünleri mülk edinme olanağından mahrum etmez. Yaptığı tek şey, onu, böyle bir mülk edinme vasıtasıyla başkalarının emeğini boyunduruk altına alma ve sömürme gücünden yoksun bırakmaktır.³⁷⁹

Özel mülkiyetin ortadan kalkmasıyla, sosyal bunalımlar da ortadan kalkar, böylece komünist toplumun kanalları da açılmış olur. “Her şeyden önce, toplumun, hem bütün üretici güçlerin ve iletişim araçlarının kullanımı ve hem de ürünlerin değişim ve dağıtımını özel kapitalistlerin ellerinden alarak, bunları elde bulunan olanaklara ve tüm toplumun ge-

³⁷⁶ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 58.

³⁷⁷ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 27. Sosyalizm ile komünizm arasındaki bilimsel ayrım oldukça nettir. Sosyalizm, Marx’a göre, komünist toplumun “birinci” ya da alt evresidir. “Üretim araçları *ortak* mülkiyet durumuna geldiğine göre, ‘komünizm’ sözcüğü burada da kullanılabilir ancak bunun tam komünizm *olmadığını* akıldan çıkarmamız kaydıyla” (LENİN, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 393). Kısaca komünizm, “sosyalizmin ‘daha yüksek bir aşamasıdır.’ Herkesten yeteneğine göre, herkese *emeği* kadar (sosyalizm). Herkesten yeteneğine göre, herkese *gereksinmesi* kadar (komünizm)” (HUBERMAN, *Sosyalizmin Alfabeti*, s. 68).

³⁷⁸ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 28-29.

³⁷⁹ *A.g.e.*, s. 31.

reksinimlerine uygun düşen bir plan uyarınca yönetmesiyle, büyük sanayinin şu andaki işletilişinin bütün kötü sonuçları ortadan kaldırılmış olacaktır. Bunalımlar son bulacaktır; şimdiki toplum sistemi altında aşırı üretim demek olan ve sefaletin bunca büyük bir nedeni olan genişletilmiş üretim, o zaman yeterli bile olmayacak ve çok daha genişletilmek zorunda kalacaktır. Toplumun acil gereksinimlerinin ötesindeki aşırı üretim, sefalet yaratmak yerine, herkesin gereksinimlerinin karşılanması demek olacak, yeni gereksinimler ve aynı zamanda da bunları karşılayacak araçlar yaratacaktır. Bu, yeni ilerlemelerin koşulu ve nedeni olacak.. büyük sanayi de, özel mülkiyetin baskısından bir kez kurtuldu mu, bugünkü gelişme düzeyini o denli önemsiz bırakacak bir ölçekte gelişecektir. Sanayinin bu gelişmesi, topluma, herkesin gereksinimlerini karşılamaya yeterli miktarda ürün sağlayacaktır. Aynı şekilde özel mülkiyetin baskısıyla ve topraktaki parçalanmayla kösteklenen tarım da, mevcut iyileştirmelerin uygulamaya konmasından ve bilimsel ilerlemelerden yepyeni bir hız kazanacak ve toplumun emrine bol miktarda ürün sunacaktır. Toplum böylece dağılımını bütün üyelerinin gereksinimlerini karşılayacak biçimde düzenleyebilmesine yetecek miktarda ürün üretecektir. Toplumun çeşitli karşıt sınıflara bölünmesi, böylelikle, gereksiz hale gelecektir. ...Toplumun tümü tarafından ortaklaşa ve planlı olarak yürütülen sanayi, ayrıca, her yönden gelişmiş, üretim sisteminin tamamını kavrama yeteneğine sahip insanlar öngörür. Böylece birini köylü, ötekini ayakkabıcı, bir üçüncüsünü fabrika işçisi, bir dördüncüsünü borsa tellalı yapan, makinelerce şimdiden zayıflatılan işbölümü tamamıyla yok olacaktır. Eğitim, genç insanlara üretim sisteminin tamamını baştanbaşa çarçabuk öğrenme olanağını verecek, toplumun gereksinimlerine ya da kendi eğilimlerine göre onların sanayinin bir dalından ötekine geçebilmelerini sağlayacaktır. ...Toplumun komünist örgütlenmesi, böylece, üyelerine, her yönde gelişmiş bulunan yeteneklerini, her yönde kullanma şansını verecektir. Bununla, çeşitli sınıflar zorunlu olarak yok olacaklardır. Şu halde, toplumun komünist örgütlenme-

si, bir yandan sınıfların varlığı ile bağdaşmaz, öte yandan bu toplumun kurulması da, bu sınıf farklılıklarını yok etmenin araçlarını sağlar.”³⁸⁰

Komünist toplumu inşa edecek olan tek sınıf, proletaryadır. Proletarya, önce proletarya diktatörlüğü olan sosyalizmin sonra da kendisinin de ortadan kalktığı sınıfsız toplum konumundaki komünist toplumun mimarıdır. “Eğer proletarya, burjuvaziyle savaşımında, koşulların zorlamasıyla, kendisini bir sınıf olarak örgütlemek zorunda kalacak, bir devrim yoluyla kendisini egemen sınıf durumuna getirecek ve egemen sınıf olarak eski üretim ilişkilerini zor kullanarak ortadan kaldıracak olursa, o zaman, bu ilişkilerle birlikte, sınıf karşıtıtlıklarının ve genel olarak sınıfların var oluş koşullarını da ortadan kaldırmış ve böylelikle bir sınıf olarak kendi egemenliğini ortadan kaldırmış olacaktır. Sınıflarıyla ve sınıf karşıtıtlıklarıyla birlikte eski burjuva toplumun yerini, her birinin özgür gelişiminin, herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik alacaktır.”³⁸¹

Komünizm, her türlü sınıf egemenliğini sınıflarla birlikte ortadan kaldırma projesidir.³⁸² Komünizm, burjuva sınıfı ile proletarya çelişkisini, uzlaşmaz sınıf karşıtıtlıklarını yok etme ve sınıfsız toplum yaratma projesidir: “Komünizm ilke olarak, burjuvaziyle proletarya arasındaki ayrıklığın üstünde ve ötesindedir; yalnızca bu ayrıklığın, o andaki tarihsel önemini kabul eder, ama gelecek için haklı görmez; gerçekte, bu ara açıklığını kapatmak, tüm sınıf karşıtıtlıklarını ortadan kaldırmak ister.”³⁸³ Sınıf farklılıklarının bertaraf edilmesiyle birlikte, bunlardan kaynaklanan bütün sosyal ve siyasal eşitsizlik de kendiliğinden yok olur.³⁸⁴

³⁸⁰ ENGELS, “Komünizmin İlkeleri”, s. 182-184.

³⁸¹ MARX ve ENGELS, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 38-39.

³⁸² MARX, *Sosyoloji ve Felsefe*, s. 69.

³⁸³ ENGELS, *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu*, s. 382-383.

³⁸⁴ MARX, Karl; “Gotha Programının Eleştirisi”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Siyasî Yazılar* (iç.), Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 184.

Sınıf farklılıklarını tümüyle ortadan kaldırmak için sömürücüleri, toprak sahiplerini, kapitalistleri ve onların tüm mülkiyet haklarını ortadan kaldırmak yeterli değildir, aynı zamanda fabrika işçisi ile köylü arasındaki farklılığı ortadan kaldırmak, onların tamamını işçi yapmak gerekir.³⁸⁵ Ayrıca sınıfsız topluma geçmek için mülkiyet ilişkileriyle birlikte sosyal işbölümü biçimlerinin iş örgütlenmesi içinde oynadıkları role göre insanlar arasında beliren farklılıkların, zenginliğin paylaşımından doğan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması³⁸⁶ ve her alanda eşitsizliklerin giderilmesi gerekir. Komünist toplum, kapitalist toplumun olumsuzluklarını, özellikle de emek-sermaye çelişmesini yok ettiği için bireylerinin tamamını kollayan, emeği kutsayan, zenginlikleri onların yetenekleri ve ihtiyaçları çerçevesinde eşit bir şekilde dağıtan, bunu gerçekleştirirken de adil bölüşümü esas alan bir toplum tipidir. Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde şunları yazmıştır: "Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasından, bireylerin işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birincil yaşamsal gereksinim haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman, ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üstüne şunu yazabilecektir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!'"³⁸⁷ Demek ki, komünizmin örgütlenmesi esas olarak ekonomiktir.³⁸⁸

Komünist toplum, kıtlıkların değil, bolluğun olduğu bir toplumdur. İnsanlar, ürünlerden ve nesnelerden mahrum değildir. "Toplumun depoları, bir komünist insanın isteyebi-

³⁸⁵ LENİN, Marx-Engels-Marksizm, s. 487.

³⁸⁶ MALİNİN, Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri 1: Diyalektik Maddecilik, s. 87.

³⁸⁷ MARX ve ENGELS, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, s. 31.

³⁸⁸ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi -Feuerbach*, s. 96.

leceği her şeyle doludur. ...Komünizmde bütün mallar günümüzde suyun olduğu kadar boldur. Sadece böyle bir temelde insanlar o an kullandıkları şeyleri toplumsal nesneler, yani herkes tarafından herkes için üretilen ürünler olarak görebilirler. Bundan sonra 'benim', 'senin' ve 'onun' yoktur; sadece 'bizim' vardır."³⁸⁹

Komünist toplum, kapitalist toplumun tüm çelişkilerinin tamamen ortadan kalktığı toplumdur. Meselâ, kapitalist toplumda işçi emeğinin tam karşılığını alamazken, "komünist toplumda her işçi, ...'tam emek semeresi'ni alacaktır."³⁹⁰ Bunun yanı sıra, Marx yabancılaşmanın kapitalist üretim tarzının somut bir doğurgusu olduğunu, yıkıcı gücüne kapitalist toplumda ulaştığını, komünist toplumda ise yabancılaşma sürecinin ortadan kalkacağını iddia etmiştir: "...komünizm insanın kendine dönüşü ya da kendisiyle yeniden bütünlenmesi, insanın kendine yabancılaşmasının aşılması olduğunu bilir..."³⁹¹

Marx, komünist toplumu, bireylerin sömürülmediği, zapturapt altına alınmadığı, gerçekten özgür ve mutlu olabildiği, dilediklerini yapabildiği, yeteneklerini en iyi bir biçimde sergileyebildiği ve kendini geliştirebildiği bir toplum olarak tasavvur etmiştir. "Her ne olursa olsun, toplumculuk en azından içinde insanların daha çok özgürlükten ve daha çok mutluluktan yararlanabilecekleri daha iyi bir toplum olabilir."³⁹² Komünist toplumda insan kendini gerçekleştirebilir ve başkasına hiçbir şekilde zarar vermeksizin her istediğini yapabilir. İnsanlar, komünist toplum öncesi toplum tiplerinde kendilerine verilen rollerin ve görevlerin dışına çıkamaz. Onlar, kendilerinden isteneni yapmakla mükelleftirler, dolayısıyla özgür ve mutlu değildirler. Sözelimi kapitalist top-

³⁸⁹ OLLMAN, Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş, s. 68-69.

³⁹⁰ MARX, Karl; *Gotha Programı'nın Eleştirisi*, Çeviren: İsmail Yarkın ve M. A. İnci, İnter Yayınları, İstanbul, 1999, s. 24.

³⁹¹ MARX, 1844 Felsefe Yazıları, s. 109.

³⁹² MARCUSE, Herbert; *Estetik Boyut- Sanatın Sürekliliği: Marxist Estetiğin Bir Eleştirisine Doğru*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 61.

lumda birey özgür değil, tamamen köledir. Ancak bireylerin çoğu bunun farkında değildir. “Modern dünyada her birey, aynı zamanda hem köle hem de topluluk üyesidir. Ama burjuva toplumunun köleliği, görünüşte en büyük özgürlüğü oluşturur; çünkü birey, kendi yaşamının, örneğin mülkiyet, sanayi, din, vb. gibi kendisine yabancılaşmış öğelerinin anarşik hareketini kendi öz özgürlüğü olarak gördüğünden, görünüşte bireysel bağımsızlığın gerçekleşmesidir bu kölelik ve bu hareket de artık genel bağlara, insan tarafından yönetildiğinden daha çok bağlı değildir. Bu sözde-özgürlük, tersine, onun köleleşme ve insandışılığının gerçekleşmesi anlamına gelir.”³⁹³ Kısaca komünizm öncesi toplumlarda fertler, özgür değildirler, sistemin içinde kalmak istiyorlarsa kendilerine buyrulan görevlerin gereğini yapmak zorundadırlar. “Oysa herkesin bir başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsolmadığı, herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiçbir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır.”³⁹⁴ Dolayısıyla komünizm insanın kurtuluşunun ve kendini onarmasının gerçek uğrağıdır.³⁹⁵ Çünkü Marx’a göre, komünist toplumda insanı baskı altında tutan, ezen ve köleleştiren devlet ve egemen sınıflar yoktur.

Komünizmin bir diğer özelliği, devletin ortadan kalkmış olmasıdır.³⁹⁶ Engels’in *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*’daki şu pasaj konunun anlaşılır kılınması bakımından önemlidir: “Devlet, tüm toplumun resmi temsilcisi, onun gözle görülür bir kurul biçimindeki bireşimi idi

³⁹³ MARX ve ENGELS, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri’nin Eleştirisi*: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı, s. 158.

³⁹⁴ MARX ve ENGELS, *Alman İdeolojisi* -Feuerbach, s. 56.

³⁹⁵ MARX, 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe, s. 184.

³⁹⁶ A.g.e., s. 171.

ama bu, tüm toplumu, zamanı için kendi başına temsil eden sınıfın devleti olduğu ölçüde böyle idi: İlkçağda köle sahibi yurttaşların; Ortaçağda feodal soyluluğun; çağımızda burjuvazinin devleti. Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendisini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiçbir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve üretimdeki güncel anarşi üzerine kurulu bireysel yaşama savaşımı ile birlikte, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, artık bir bastırma gücünü, bir devleti zorunlu kılan, bastırılacak hiçbir şey yoktur. Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem, -üretim araçlarına toplum adına el konması, -aynı zamanda onun devlete özgü son eylemidir de. Devlet erkliğinin toplumsal ilişkilere karışması, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar. Kişilerin hükümeti yerini şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet 'ilga' edilmez, *söner*. 'Özgür halk devleti' üzerindeki kof tümcenin, ajitasyon aracı olarak geçici doğruluğu bakımından olduğu denli, bilimsel olarak kesin yetersizliği bakımından da değerlendirilmesini; bunun gibi anarşist denilen kimsele-
rin, devletin bugünden yarına ortadan kaldırılması (ilga edilmesi) yolundaki istemlerinin değerlendirilmesini de, işte bu sağlar."³⁹⁷

Kısacası, komünist toplum, aslında mülkiyetin değil, yalnızca özel mülkiyetin kaldırıldığı, böylelikle insanların öz-

³⁹⁷ ENGELS, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, s. 400-401. Lenin, Engels'in "devlet sönüp gider" şeklindeki ünlü tezinin yanlış anlaşıldığını ve saptırıldığını vurgulamıştır. Lenin'e göre, Engels tezini ortaya koyduktan sonra derhal somut olarak bu tezin hem oportünistlere hem de anarşistlere karşı yöneldiğini açıklamıştır. Özellikle halk devletinin 1870'li yıllarda Alman sosyal demokratların bir şiarı olduğunu vurgulayan Lenin, "her devlet ezilen sınıfa karşı 'özel bir baskı erkidir'. Bu yüzden her devlet ne özgür ne de halk devletidir. Marx ile Engels bunu yetmişli yıllarda partili yoldaşlarına tekrar tekrar açıkladılar", demiştir (LENİN, *Devlet ve Devrim*, s. 27-28).

gürleştigi³⁹⁸, burjuva diktatörlüğü ve onun ileri bir aşaması olan proletarya diktatörlüğünün sonlandığı, dolayısıyla ezen ya da ezilen sınıfların tamamen ortadan kalktığı, her türlü düzenlemenin bireyin ihtiyacına, kabiliyetine ve emeğine göre yapıldığı, sömürü ve baskının bittiği sınıfsız toplum tasarımıdır.

³⁹⁸ AXELOS, *Alienation, Praxis, and Techne in the Thought of Karl Marx*, s. 234.

"Komünistler, kendi görüşlerini ve amaçlarını gizlemeye tenezzül etmezler. Hedeflerine ancak tüm mevcut toplumsal düzenin zorla yıkılmasıyla ulaşabileceğini açıkça ilan ederler. Varsın egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var. BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!" (Karl MARX ve Friedrich ENGELS, Komünist Parti Manifestosu, s. 55).

Marx, sıkıntılı, çalkantılı ve dramatik bir hayat sürmüş, egemen güçlere ne pahasına olursa olsun asla boyun eğmemiş, onlar karşısında onurlu ve bağımsız bir duruş sergilemiş, bunun da bedelini uygar(!) Batı toplumlarında (Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere'de) baskılara ve sürgünlere maruz kalarak ödemiştir. "Marx bağımsız bir entelektüel ve politik eylemci olarak yaşamıştır."¹ Marx'ın sosyolojisinin oluşumunda Fransız ütöpik sosyalizminin, İngiliz ekonomi politiginin ve Alman felsefesinin etkisi büyüktür. Marx'ın sosyolojisi, "Alman, Fransız ve İngiliz düşüncesinin bir sentezidir."² Marx'ın düşünce sistemi üzerinde Hegelci diyalektik metot ile Feuerbach'ın felsefi sistemi belirleyici olmuştur. Marx, Feuerbach'ın ve Hegel'in felsefelerini aşarak, onların felsefi kavrayışlarına özellikle Hegel'in diyalektiğine ekonomik etkeni katarak teorisini ve metodolojisini inşa etmiştir. Bu bağlamda, Marx'ın sosyolojisinin özü, son tahlilde şu teze dayalıdır: "Üretim ilişkileri insanlar arasında mevcut bütün öteki ilişkileri belirler."³ Böylece Marx sosyoloji tarihinde diyalektik ve tarihsel materyalizmin mübeşşiri olmuş, kendisinden sonra gelen çoğu sosyologu etkilemiştir.

Marx, kendinden evvelki filozofların hepsinden daha çok felsefeyi dünyaya açmış, teoriyi eyleme bağlamış, akılla tari-

¹ LEMERT, Charles (Editör); **Social Theory: The Multicultural and Classic Readings**, Westview Press, Boulder, 1993, s. 35.

² BALIBAR, **Marx'ın Felsefesi**, s. 15.

³ PLEHANOV, **Marksizmin Temel Sorunları**, s. 194.

hi birleştirme başarısı göstermiştir.⁴ Marx, gerçekten kaçmamış, onun üzerine gitmiştir. Bu çerçevede o, toplumun ve tarihin işleyişi ve gelişim süreci üzerine kafa yormuştur. Sözün kısası, Marx, idealar dünyası yerine gerçek dünya üzerine yoğunlaşmış, bu ekseninde insanlık tarihinin gelişme yasalarını keşfetmiştir. “Tıpkı Darwin’in, organik doğanın gelişme yasasını keşfetmesi gibi, Marx da, insan tarihinin gelişme yasasını keşfetti.”⁵ Marx’ın sosyal değişme süreçlerine odaklanması, yazılarının ve fikirlerinin merkezinde yer alır.⁶ Marx, tarih ve toplum sorunları üzerine etraflıca düşünmüş, onları diyalektik ve tarihsel materyalizmin mantığı ve ilkeleri ışığında tetkik etmiştir. İlk toplumlardan yaşadığı döneme kadar zuhur eyleyen başkalaşimleri incelemiştir. Kalbi sürekli değişim için atmıştır. Tarihsel süreçte meydana çıkmış olan her toplumu kendi öncesi, karşıtı ve sonrasıyla birlikte düşünmüştür. Her toplum, kendinden önce yer alan toplumun zıtlıklarından çıkar ve kendinden sonrakinin çelişkilerini bünyesinde barındırır ve dönüşür. Bu çerçevede, köleci toplum, ilkel komünal toplumun; feodal toplum, köleci toplumun; kapitalist toplum, feodal toplumun; sosyalist toplum, kapitalist toplumun; komünist toplum ise, sosyalist toplumun içinden çıkar, onun çelişkilerini gidermeyi hedefler. Diğer bir deyişle, ilkel komünal toplum köleci topluma, köleci toplum feodal topluma, feodal toplum kapitalist topluma, kapitalist toplum sosyalist topluma, sosyalist toplum komünist topluma dönüşür. Marx’ın yapmış olduğu söz konusu toplum sınıflaması, Batı dünyası için geçerlidir.

Marx, aynı zamanda Doğu toplumlarını da irdelemiştir. Marx, Doğu dünyasını, bilhassa Çin ve Hindistan’ın üretim ilişkilerini inceledikten sonra toplum sınıflamasına *asyatik üretim tarzını* ve onun biçimlendiği *asyatik toplumu* ilave etmiştir. Bu, önemli bir tespittir. Marx, yukarıda değindiğim toplum tasnifinin önce tüm toplumlar için geçerli olduğunu

⁴ POSTER, Mark; Foucault, Marksizm ve Tarih, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 56.

⁵ ENGELS, “Karl Marx’ın Cenaze Töreni”, s. 400.

⁶ COSER, Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context, s. 55.

iddia etmiş, fakat sonradan Doğu toplumlarının bu sınıflamaya uymadığını fark etmiş, sınıflamasının sadece Batı tarihi ve toplumları için geçerli olduğunu beyan etmiştir. Bu yönüyle Marx, Batı ve Doğu toplumlarının birbirlerinden farklı üretim tarzlarına sahip olduğu gerçeğini net bir biçimde idrak eden ilk sosyolog olmuştur. Marx, Doğu-Batı ayrımı yapmış olması hasebiyle dikkate değer bir simadır.

Marx, Batı toplumlarının oluşumunu ve gelişimini çözümlerken üretim tarzı ve onunla yakın ilişkili sınıf ve devlet teriminden yola çıkmıştır. Marx, Batı toplumlarının özel mülkiyete dayalı, sömürüyü şiar edinmiş toplumlar olduğu gerçeğini ileri sürmüş, onları sınıf çatışması bağlamında tahlil etmiştir. Sosyolojisi, sınıf ve sınıf kavgası üzerine örülmüştür. Sınıf kavramı, onun sosyolojisinin belkemiğini oluşturmıştır. “Sınıf kavramı, Marx’ın ve Engels’in düşüncesinde merkezî bir konumdadır.”⁷ Marx’ın sosyolojisini sınıf teorisine indirgemek mümkündür. O, sınıf teorisiyle kendisinden sonra gelen sosyoloji neslini sarsmıştır. “Karl Marx’ın sosyal sınıflar teorisi hem kendi çalışmalarında büyük bir öneme hem de modern sosyal düşünce üzerinde çok derin bir etkiye sahipti.”⁸

Marx’ın sınıf analizinde devlet önemli bir aygıttır. Marx’ta devlet, başat sınıfların egemenliğinin bir aracıdır. Devlet, var olduğundan bu yana egemen sınıfların hükümlerliğini meşrulaştıran bir baskı makinesidir. Devlet, toplumların karşıt sınıflara ayrılmasını sonucu olarak tezâhür etmiştir. Tarihte ilk toplum olan ilkel komünal toplumda, özel mülkiyet ve sınıflar belirginleşmediği, sınıfsal bölünme gerçekleşmediği için devlete gereksinim duyulmamıştır. Özel mülkiyetin ve sınıfların zuhur etmesiyle onları koruyacak güce, yani devlete ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak devlete sınıfsal karşıtlıkları frenleme, uzlaş-

⁷ SCHMITT, *Introduction to Marx and Engels: A Critical Reconstruction*, s. 145.

⁸ BENDIX, Reinhard ve LIPSET, Seymour Martin; “Karl Marx’s Theory of Social Classes”, *Class, Status, and Power: Social Stratification in Comparative Perspective* (iç.), Editör: Reinhard Bendix ve Seymour Martin Lipset, The Free Press, New York, 1966, s. 6.

maz sınıfsal çelişkilerinin sürdürülmesine katkı sağlama misyonu yüklenmiştir. Demek ki, Marx'ın sosyolojisinin belkemiği konumundaki sınıf teorisi, devlet olgusuyla bağlantılıdır. Marx'ın sosyolojisinin doğru tahlil edilmesinde sınıfların konumu, sınıf savaşı ve egemen sınıfla organik bağı bulunan devletin rolüne yoğunlaşmak gerekir.

Marx, tarihte tüm toplumlarda yaygın ve başat olan sınıf savaşmaları üzerinde durmuş olmasına rağmen en çok da kapitalist toplumdaki sınıf mücadelesine, yani üretim araçlarına sahip olan burjuva sınıfı ile üretim araçlarının mülkiyetinden mahrum olan ve geçinmek için emeğini satmak dışında hiçbir seçeneği olmayan proleter sınıf arasındaki büyük kavgaya vurgu yapmıştır. Bir bakıma onun sınıf teorisi, kapitalist toplumların sınıf yapısının ayrıntılı çözümlenmesinden ibarettir. Marx, kapitalist toplumda sınıf mücadelesinin ana taraflarından biri olan ezilen proletaryaya büyük bir görev yüklemiş, onu, sömürü ve yoksullaşma süreci sonucunda zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi kalmayacağından, devrim yapacak ve burjuvaziyi alaşağı edecek tek sınıf olarak görmüştür. Fakat günümüzde Batı proletaryası devrim yapacak bir konumdan uzaktır. Bugün, Batı işçi sınıfı, sosyalist bilinçten mahrumdur. Sömürü karşıtı pozisyon alamadığı gibi sömürüye ortak olmuştur. Burjuva sınıfının ağzına bir kaşık bal çaldığı işçi sınıfı, zincirlerinden başka kaybedecek bazı olanaklara kavuşmuş, sistemle bütünleşmiş, devrimin önde gelen aktörü olmaktan çıkmış ve sömürücü bir konum almıştır. Günümüzde işçi sınıfı sömürden pay aldığı için karşı-devrimci bir kimliğe bürünmüştür. Batı proletaryası gerçek kimliğinden uzaklaşmış, ülkelerinin başka ülkeleri sömürmesine sessiz kalmıştır. “‘Kendi’ ulusunun başka ulusları ezmesine göz yuman bir proleter, sosyalist bir proleter olamaz.”⁹ Burjuvazinin sömüreceği bir şey kalmayınca işte o zaman işçi sınıfı sömürden pay alamayacağı için gerçek kimliğine kavuşacaktır. Marx'ın Batı işçi sınıfının burjuvaziyi devirerek sosyalizmi kuracaktır, görüşü geçerlidir. Batı dünyası için Marx'ın görüşleri geçerliliğini her zaman koruyacaktır. Eninde sonunda Batı'da Marx'ın

⁹ LENİN, *Sosyalizm ve Savaş*, s. 29.

ileri sürdükleri gerçekleşecektir. Batı'da kapitalizmin yıkılacağı, yerine sosyalizmin geleceği açıkça gözüküyor. Bunu görmemek için kör olmak ya da liberal virüs kapmış olmak gerekir. Batılı işçi sınıfının bugünkü duruşuna bakarak Marx'ın sınıf teorisinin çöktüğünü ilan etmek, doğru bir yaklaşım değildir. İşçi sınıfının "devrimci" misyonunu kaybetmiş olması, Marx'ın fikirlerinin bittiği anlamına gelmez. Bu "geçici" bir durumdur. Burjuvazinin sömürü düzeni, baskı rejimi, insanlık dışı uygulamaları, kısaca burjuva diktatörlüğü, eninden sonunda Batı'da proletaryanın zaferini kaçınılmaz hale getirecektir.

Sosyoloji tarihinde sosyal sınıflar ekseninde tarih ve toplum alanını değerlendiren ilk sosyolog olan Marx'ın ana amacı, her türlü sömürünün ortadan kalktığı ve emeğin kutlandığı, her bireye ihtiyacı kadar ürünün verildiği komünizmi egemen kılmaktır. Eş deyişle, onun maksadı, sınıfların olmadığı bir toplum inşa etmek, yani sınıfsız toplum (komünist toplum) yaratmaktır. Kapitalist toplum sonrası ortaya çıkacak toplum tipi onun tüm çelişkilerini ortadan kaldırmış olan sınıfsız toplum konumundaki komünist toplumdur. Ancak, komünist toplumun var olabilmesi için önce proletarya diktatörlüğünün yaşanması gerekir. Proletarya diktatörlüğü ise, komünist toplumun ilk evresi olan sosyalizme tekabül eder. Kapitalist toplumdan komünist topluma doğrudan geçmek mümkün değildir. İkisi arasında sosyalist toplum yer alır. Sosyalist toplumda sınıflar yok olunca/gereksiz hale gelince, sınıf ve devletin olmadığı son toplum tipi olan komünist toplum ortaya çıkacaktır.

Kapitalist-emperyalist Batı sisteminin en büyük düşmanı, Marx'tır. Marx, kapitalist toplumun mezarını kazmıştır. Marx, katı burjuva düzeninin bütün ilişki ağlarının paramparça edilmesi için uğraşmış, bu noktada kitleleri harekete geçirmeye gayret etmiştir. Bu hususta, "...taşlaşmış ilişkileri, onlara kendi öz şarkılarını söyleyerek, harekete geçmeye zorlamak gerekiyor!"¹⁰, demiştir.

¹⁰ MARX, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, s. 195.

Marx, Batı'nın haydutluğuna ve barbarlığına işaret etmiş, onun sistemi olan kapitalizme çeşitli hastalıklar atfetmiştir: Sınıf tahakkümü ve sömürüsü, proletaryanın yoksullaşması, yabancılaştırma, aşağılanma, sefalet, kaynak ve enerjilerin kapitalistlerce israf edilmesi, verimsizlik ve akıl dışılık gibi.¹¹ Kapitalist sistem, verimsiz, müsrif, akıldışı ve adaletsiz bir sistemdir.¹² "Tröstleri geliştirmek, çocukları ve kadınları fabrikalara doğru sürmek, onlara acı çektirmek, ahlâklarını bozmak, en kötü durum içine düşürmek, burjuvazinin işidir."¹³ Ancak kapitalist toplum, söz konusu hastalıklarını ve çelişkilerini gizlemeye çalışır, sanki her şey normalmiş ve yolundaymış gibi bir görüntü sergiler. "Modern kapitalist toplum, ilk bakışta görülemeyen bir yığın yoksulluk ve zulüm olaylarının gizlendiği yerdir."¹⁴ Kapitalizm, yayılcılığa dayalıdır, egemen olduğu ülkelerin yapısını bozar, acımasız ve katliamcı bir sistem üretir. Marx, "Hindistan'da İngiliz Egemenliği" yazısında şunları dile getirmiştir: "Hint eltezgahını parçalayan ve çıkırgını yok eden, davetsiz gelen İngiliz olmuştur. İngiltere, Hint pamuklu kumaşlarını Avrupa pazarlarından yoksun bırakmakla başlamıştır işe; ardından Hindistan'a ipliği sokmuş ve sonunda da pamuklu kumaşın anavatanını pamuklu kumaşa boğmuştur. 1818'den 1836'ya kadar İngiltere'den Hindistan'a yapılan iplik ihracatı, 1'e 5.200 oranında artmıştır. 1824'te Hindistan'a yapılan İngiliz muslinleri ihracatı 1.000.000 yardı bulmazken, 1837'de 64.000.000 yardı aşmıştır. Ama aynı zamanda, Dakka'nın nüfusu, 150.000 kişiden 20.000'e düşmüştür."¹⁵ Bu bağlamda, Lenin'in şu uyarısı dikkate değerdir: "Kapitalizm sizi yiyip yutuyor, ...herkesi yutacaktır ve siz onu devirinceye kadar da yiyip yutmayı sürdürecektir."¹⁶ Marx, Batı'nın insanî olmayan doğasına dikkat çeken, onun insanlık dışı olduğunu ve insanlığı yok edici yönlerini vurgulayanlar

¹¹ LUKES, Marksizm ve Ahlâk, s. 111.

¹² HUBERMAN, Sosyalizmin Alfabeti, s. 29-41.

¹³ LENİN, Komün Dersleri, s. 64.

¹⁴ LENİN, Vladimir İliç; Kadınların Kurtuluşu, Çeviren: Ertuğrul Yemenoğlu, Honca Yayınları, İstanbul, 1993, s. 31.

¹⁵ MARX ve ENGELS, Sömürgecilik Üzerine, s. 37.

¹⁶ LENİN, Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları, s. 50.

arasında belki de en fazla zikredilmeye hak eden isimdir. Marx, insana, ezilen sınıflara, mekâna ve doğaya düşman olan kapitalist toplumu doğru anlayanlardandır. Başka bir deyişle, insansal ve sınıfsal bağlam başta olmak üzere her türlü parçalanmışlığı esas alan, insanı katleden, farklı coğrafyaları ve mekânları haritadan silen, kırı ve kenti yok eden, kültür ve uygarlıkları tahrip eden burjuva toplumunun gerçek karakterini Marx ifşâ etmiştir.

Marx, bugünkü Batı düzenini biçimlendiren kapitalist üretim tarzını eleştirel bağlamda tahlil etmiş ve günümüze ışık tutmuştur. Batı sistemi yaşadıkça Marx da yaşayacaktır. Marx, kapitalizmin ortaya çıkış ve mantığı gereği kendisini ulusal alanla sınırlayamayacağını, başka uluslara yöneleceğini, dünyayı büyük bir pazar haline getireceğini ve yerküreyi kuşatacağını bildirmiş, dolayısıyla günümüz modern-dünya sistemini (emperyalizm olarak küreselleşmeyi) doğru izah etmiştir. Marx, “bir ülkenin kapitalist sınıfının tümü, kendi kendisinden kâr sağlayamaz”¹⁷, “sınıf egemenliği, kendini artık ulusal bir üniforma altında gizleyemez”¹⁸, demiş ve böylelikle de modern sömürgeciliğin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmıştır. Marx’ı doğru tahlil ettiğimizde, bugünkü globalizmin kapitalizmin diasporasından başka bir şey olmadığı, onu yeni ve farklı bir süreçmiş gibi telâkki etmenin yanlış olduğu hemen görülecektir. Marx, “Amerika’da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika’nın, kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının pembe renkli şafak işaretleriydi”¹⁹, şeklindeki saptamasıyla, çok evvelden kapitalizmin küresel olduğunu bildirmiş ve günümüzdeki küreselleşme tartışmalarına doğru yerden bakmamızı sağlamıştır. Marx’ın yapıtları sadece işçi sınıfının değil, aynı zamanda,

¹⁷ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 178.

¹⁸ MARX, *Fransa’da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar*, s. 81.

¹⁹ MARX, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, s. 769.

Batı vahşetinin manifestolarıdır. Marx, sosyalizmin ve komünizmin teorisyei olmakla birlikte, esas itibariyle *barbar Batı'nın radikal eleştirmenidir*.²⁰ Batı'yı doğru tahlil etmenin en düzgün yolu, Marx'ın sosyolojisi üzerine düşünmekten geçer. Batı sistemini ve insanını anlamak için Marx vazgeçilemez bir isimdir. Marx olmadan onlar idrâk edilemez. Marx, Batı'nın her şeyidir. Batı barbarlığını doğru tetkik etmede Marx'ın metinleri birer anahtardır. Batı, Marx olmadan asla kavranamaz. Batı'nın yol haritasını doğru kavramak isteyen elinde Marx'ın metinleri olmalıdır. İnsanlar, onun kılavuzluğu olmaksızın Batı cehennemini cennet zannedip aldanabilirler, burjuva toplumun düzeneğini olumlu olarak görebilirler ve mutlu varlıklar olduklarını düşünebilirler. "Burjuva toplumun bencil bireyi kendi duyulur olmayan tasarımı ve yaşamsız soyutlamasında, kendini bir atom, yani en küçük bir bağlantısı olmayan, kendi kendine yeten, gereksinmesiz, *mutlak olarak dolu* tam bir mutluluk içinde bir varlık olarak görmeye dek boşuna şişirir."²¹

Marx, sosyoloji tarihinde üzerine en çok söz söylenen sosyolog olmuştur. Marx, sosyolojik düşüncenin çerçevesinin gelişiminde gerçek öncülerden birisi olarak kabul edilebilir.²² Marx (ve Engels), sosyal ve politik teori üzerinde kendi çağlarının diğer düşünürlerinden daha fazla büyük tesir bırakmışlardır.²³ Marx, Comte, Mill ya da çağını temsil edebilen herhangi bir sosyologdan ve filozoftan farklıdır. Marx, döneminin filozoflarının "hepsinin yapmağa kalktığı, fakat beceremediği şeyi becerebilen, yalnız o olmuştur: Felsefeyi, tarihi, ekonomiyi büyük bir sistem halinde birleştirebilmiştir."²⁴ Marx, proletarya ile birlikte felsefeye büyük bir

²⁰ Marx'ın Batı barbarlığına dönük görüşleri için bkz. KIZILÇELİK, *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, s. 47-94.

²¹ MARX ve ENGELS, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı*, s. 163.

²² SCOTT, John; *Sociological Theory: Contemporary Debates*, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot Hants, 1995, s. 16.

²³ ASHLEY ve ORENSTEIN, *Sociological Theory: Classical Statements*, s. 218.

²⁴ LICHTHEIM, *Sosyalizmin Kökeni*, s. 267.

görev yüklemiştir. Ona göre, insanlığın kurtuluşunun “başını felsefe, kalbini proletarya oluşturur.”²⁵ Tarih üzerine düşünen ve toplum sorunları üzerine kafa yoran birinin Marx’la karşılaşması kaçınılmaz ve anidir.²⁶ Marx, fikirleriyle hem kendi çağını hem de 20. yüzyılı sarmış devrimci bir sosyologdur.

Marx’ın (ve Engels’in) teorisi, bir dogma değil, bir *eylem kılavuzudur*.²⁷ Marx, kendinden önce var olan ve birbirleriyle kopuk durumunda bulunan proletarya ve sosyalizm kavramlarını sıkıca, beden ile gövde gibi birleştirmiş, böylelikle proletaryaya ruh vermiştir.²⁸ Proletaryanın sosyologu Marx, 19. yüzyıldan bu yana kılavuz olmuş, fikriyatıyla kendisinden sonra -kendisi kadar olmasa da- çok sayıda büyük düşünür üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. McBride, *The Philosophy of Marx* adlı eserinde, Marx’ın yolundan gitmeyi çalışanların kapsamlı bir listesini sunmuştur: Georgi Plekhanov, Karl Kautsky, Eduard Bernstein, Rosa Luxemburg, Lenin, Lukacs, Korsch, Gramsci, Mao Tse-tung, Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir, Roger Garaudy, Henri Lefebvre, Louis Althusser, Ernst Bloch, Thomas Münzer, Walter Benjamin, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Leszek Kolakowski, Gajo Petrovic, Mihailo Markovic ve Svetozar Stojanovic.²⁹ Bunların yanı sıra çok sayıda mühim düşünürün teorileri Marx’ın sosyolojisinin tesirindedir. Marx, “başlarda sosyolojik teorinin ve günümüzde sosyal teorinin şekillenmesinde kesinlikle etkili figürler”den biridir.³⁰

Kısaca, başlangıçtan itibaren sosyolojide Marx’tan aşırı derecede etkilenenler vardır. Özellikle Avrupa’da Marxçı

²⁵ MARX, Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, s. 209.

²⁶ CASTORIADIS, Cornelius; *Toplum İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar? 1. Cilt: Marksizm ve Devrimci Kuram*, Çeviren: Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15.

²⁷ LENİN, “Sol” Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı, s. 67.

²⁸ BEER, Max; *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, Çeviren: Galip Üstün, May Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 552.

²⁹ McBRIDE, William Leon; *The Philosophy of Marx*, St. Martin's Press, New York, 1977, s. 141-163.

³⁰ CUFF, SHARROCK ve FRANCIS, *Sosyolojide Perspektifler*, s. 15.

sosyolojinin sürekli bir çizgisi olmuştur.³¹ “Marx günümüzde farklı sosyoloji anlayışları için önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir.”³² Marx, günümüz için önemli bir teorisyen olarak kalmayı sürdürmektedir.³³ O, asla değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Son tahlilde, Marx, düşünce tarihinde çok ünlü taraftarlar bulduğu gibi kendisine en çok muhalif üreten sosyolog olma niteliğine de haizdir. Marx, sosyolojinin her şeyidir. Sosyoloji yapmanın ön koşuludur. Sosyoloji alanında Marx’tan olumlu ya da olumsuz anlamda söz etmeyen teorisyen hemen hemen yok gibidir. Marx, bu yönüyle sosyoloji alanında en büyük uğrak alanıdır. Elinizdeki metnimin devamı olan *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi* kitabımda uzun uzun tartıştığım gibi, Marx olmasaydı, ne Emile Durkheim ne Max Weber ne de tilmizleri sosyolojide boy gösterebilirdi ve bu kadar ünlü olabilirlerdi. Sosyolojide (ve diğer sosyal bilimlerde ve felsefede) tanınmanın, ünlenmenin ve söz sahibi olmanın yolu, Marx’ı eleştirmekten geçer. Marx olmasaydı, burjuvazinin bilimi sosyoloji ortaya çıkamazdı. Zaten Batı burjuva sosyolojisinin gündeme gelmesinin nedeni, Marx’ın Batı tarihine ve toplumlarına dönük fikirlerini, özellikle de sosyalizm ve komünizm anlayışını çürütmektir. Fakat burjuva sosyologları bu gayelerinde muvaffak olamayacaklardır, çünkü “Marksist toplumbilim, güçlü bir olgusal temele, ‘Cebel-i Tarık’ kayası kadar gerçek bir temele dayanmaktadır.”³⁴ Burjuva sosyologları yakın bir zamanda bu sağlam kayaya toslayacaklardır, tıpkı burjuvazinin sosyalist proletarya kayasına ve Batı-dışı mazlum milletler bloğuna toslayacağı gibi.

³¹ RITZER, George; *Modern Sosyoloji Kuramları*, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 27.

³² RICHTER, *Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş*, s. 68.

³³ TURNER, BEEGHLEY ve POWERS, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, s. 192.

³⁴ OŞİPOV, G.; *Toplumbilim: Teori ve Yöntem Sorunları*, Çeviren: Ünsal Oskay, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s. 245.

KAYNAKÇA

- ABERCROMBIE, Nicholas; **Class, Structure and Knowledge: Problems in the Sociology of Knowledge**, Basil Blackwell, Oxford, 1980.
- ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; **Contemporary Sociological Theory**, Pine Forge Press, California, 2002.
- AKDERE, İlhan; **Marksizm'de Temel Kavramlar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1991.
- ALTHUSSER, Louis; **John Lewis'e Cevap**, Çeviren: Müntekin Ökmen, V Yayınları, Ankara, 1987.
- ALTHUSSER, Louis; **Lenin ve Felsefe**, Çeviren: Bülent Aksoy ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- ALTHUSSER, Louis; **Özeleştirici Öğeleri**, Çeviren: Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- ALTHUSSER, Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviren: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- ALTHUSSER, Louis; **Kapital'i Okumak**, Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
- ALTHUSSER, Louis; **Gelecek Uzun Sürer**, Yayına Hazırlayan: Olivier Corpet ve Yann Moulier Boutang, Çeviren: İsmet Berkan, Can Yayınları, İstanbul, 1996.
- ALTHUSSER, Louis; **Marx İçin**, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.
- AMİN, Samir; **Eşitsiz Gelişme: Çevre Kapitalizmi Toplumsal Kuruluşları Üzerine Deneme**, Çeviren: Ahmet Kotil, Arba Yayınları, İstanbul, 1991.
- AMİN, Samir; **Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm**, Çeviren: Yiğit Bener ve Fikret Başkaya, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- AMİN, Samir; **Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Çeviren: Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- AMİN, Samir; **Kaos İmparatorluğu: Yeni Kapitalist Küreselleşme**, Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

- AMİN, Samir; **Maoizmin Geleceği**, Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- AMİN, Samir; **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çeviren: Semih Lim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- AMİN, Samir; **Kapitalizmin Hayaleti: Günümüz Entellektüel Modalarının Bir Eleştirisi**, Çeviren: Cengiz Algan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- AMİN, Samir; **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çeviren: Vasıf Eranus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- AMİN, Samir; **Değişim Halindeki Dünya Sistemi**, Çeviren: Fikret Başkaya, Cantekin Mat. Yay. Tic. Ltd. Şti, Ankara, 2000.
- AMİN, Samir; **Entellektüel Yolculuğum**, Çeviren: Uğur Günsür, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000.
- AMİN, Samir; **Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması**, Çeviren: Fikret Başkaya ve Diğerleri, Maki Basın Yayın, Ankara, 2004.
- AMİN, Samir; **Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi**, Çeviren: Fikret Başkaya ve Diğerleri, Maki Basım Yayın, Ankara, 2006.
- AMİN, Samir; **V. Enternasyonal İçin**, Çeviren: Fikret Başkaya, Maki Basım Yayın, Ankara, 2007.
- AMİN, Samir; **Kapitalizmden Uygarlığa: Sosyalist Perspektifi Yeniden İnşa Etmek**, Çeviren: Yağmur Dönmez ve Naim Atabağsoy, Maki Basın Yayın, Ankara, 2010.
- AMİN, Samir ve Ali El KENZ; **Avrupa ve Arap Dünyası: Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıkları**, Çeviren: Kemal Ülker, Versus Kitap, İstanbul, 2006.
- ANDERSON, Perry; **Tarihsel Materyalizmin İzinde**, Çeviren: Mehmet Bakırcı ve H. Gürvit, Belge Yayınları, İstanbul, 1986.
- ANDERSON, Perry; **Marksizm'de Tartışmalar: "Tarih Yazımı, Ütopyalar, Stratejiler Üzerine"**, Çeviren: Ahmet Özdemir, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998.
- ANDERSON, Perry; **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

- ARON, Raymond; **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çeviren: Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- ASHLEY, David ve ORENSTEIN, David Michael; **Sociological Theory: Classical Statements**, Allyn and Bacon, Boston, 1990.
- ATTALI, Jacques; **Karl Marx: Evrensel Zihin**, Çeviren: Martı Şahin ve Melike Işık Durmaz, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2010.
- AXELOS, Kostas; **Alienation, Praxis, and Techne in the Thought of Karl Marx**, Çeviren: Ronald Bruzina, University of Texas Press, Austin, 1976.
- BAECHLER, Jean; **Kapitalizmin Kökenleri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- BAKUNİN, Mihail; **Devlet ve Anarşi**, Çeviren: Murat Uyurkulak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.
- BAKUNİN, Mihail; **Tanrı ve Devlet**, Çeviren: Sinan Ergün, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.
- BAKUNİN, Mihayil; **Bakunin Marx'a Karşı**, Çeviren: H. Murat Yurttaş, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010.
- BALIBAR, Etienne; **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, Çeviren: M. A. Akay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990.
- BALIBAR, Etienne; **Marx'ın Felsefesi**, Çeviren: Ömer Laçiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.
- BARRETT, Michéle; **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çeviren: Ahmet Fethi, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- BEBEL, August; **Kadın ve Sosyalizm**, Çeviren: S. N. Kaya, İnter Yayınları, İstanbul, 1991.
- BEER, Max; **Karl Marx**, Çeviren: Şerif Hulûsi ve Muvaffak Şeref, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1968.
- BEER, Max; **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**, Çeviren: Galip Üstün, May Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- BENDIX, Reinhard ve LIPSET, Seymour Martin; "Karl Marx's Theory of Social Classes", **Class, Status, and Power: Social Stratification in Comparative Perspective** (iç.), Editör: Reinhard Bendix ve Seymour Martin Lipset, The Free Press, New York, 1966, s. 6-11.

- BERMAN, Marshall; **Marksizmle Maceram**, Çeviren: Aylin Ülçer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- BERNAL, J. D.; **Marx ve Bilim**, Çeviren: Osman Arman, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1997.
- BESSE, Guy, "Sunuş", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Felsefe Metinleri** (iç.), Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 9-20.
- BOGARDUS, Emory S.; **The Development of Social Thought**, David McKay Company Inc, New York, 1960.
- BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri; **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi**, Çeviren: Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1990.
- BOTTIGELLI, Émile; "Sunuş", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi** (iç.), Çeviren: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1989, s. 7-14.
- BOTTIGELLI, E.; "Sunuş", MARX, Karl; **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe** (iç.), Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 13-77.
- BOTTOMORE, Tom; "Marxism and Sociology", **The Classical Tradition in Sociology: The European Tradition, Volume I** (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 341-372.
- BOTTOMORE, T. B. ve RUBEL, Maximilien; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Zuhal Bilgin, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2006.
- BOUVIER-AJAM, Maurice, IBARROLA, Jesus ve PASQUARELLI, Nicolas; **Marksist Ekonomi Sözlüğü**, Çeviren: B. Aren ve İ. Yaşar, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1977.
- BÖHM-BAWERK, Eugen von; **Marx ve Marksist Sistemin Bitişi**, Çeviren: Can Madenci, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- BRUNHOFF, Suzanne de; **Devlet ve Sermaye**, Çeviren: Kuvvet Lordoğlu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- CALLINICOS, Alex; **Anti-Kapitalist Manifesto**, Çeviren: Derya Kömürcü, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.
- CALLINICOS, Alex; **Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri**, Çeviren: Attila Tuygan, Antikapitalist Yayınları, İstanbul, 2009.

- CARR, Edward Hallett; **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929**, Çeviren: Levent Cinemre, Mer Yayınları, İstanbul, 1992.
- CARR, Edward Hallett; **Karl Marx: Bağınazlık Üzerine Bir Araştırma**, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- CHE GUEVARA, Ernesto; **Marx & Engels**, Çeviren: Şule Gülmen, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.
- CHEVÈNEMENT, J. P. ve MOTCHANE, D.; **Sosyalizm İçin Anahtar**, Çeviren: Hayrettin Cangız, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- CHILDE, Gordon; **Tarihte Neler Oldu**, Çeviren: Mete Tunçay ve Alâeddin Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- CHOMSKY, Noam; **Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri**, Çeviren: Veysel Kılıç, bgst Yayınları, İstanbul, 2009.
- CLARKE, Simon; **Marx'ın Kriz Teorisi**, Çeviren: Cumhuriyet Atay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- CLIFF, Tony; **Rusya'da Devlet Kapitalizmi**, Çeviren: Ali Saffet ve Tarık Kaya, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.
- COGNIOT, Georges; **Çağdaşımız Karl Marx**, Çeviren: Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1975.
- COHEN, G. A.; "Images of History in Hegel and Marx", **The Classical Tradition in Sociology, The European Tradition, Volume II** (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 21-42.
- COHEN, Gerald A.; **Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma**, Çeviren: Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- COLLIN, Denis; **Marx'ı Anlamak**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2008.
- COLLINS, Randall; **Sociological Insight: An Introduction to Non-Obvious Sociology**, Oxford University Press, New York, 1992.
- CONQUEST, Robert; **Karl Marx Nerede Yanıldı**, Çeviren: Esin Örücü, Çağdaş Yayınları, Yayın Yeri Yok, 1972.

- COPLESTON, Frederick; **Felsefî Tarihi VII. Cilt: Hegel**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996.
- CORNU, Auguste; "Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları", MARX, Karl; **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe** (iç.), Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 241-337.
- COSER, Lewis A.; **Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1977.
- COTTIER, Georges; "Praksis Felsefesinin Önemi (Feuerbach Üzerine 11 Tez)", **Marx ve Beşeri Bilimler** (iç.), Derleyen: Gerhard Seel, Çeviren: B. Mehmet Şahin, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 67-95.
- COTTRET, Bernard; **Karl Marx: Romantizm ve Devrim Arasında Bir Yaşam**, Çeviren: Mahmut Nedim Demirtaş, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- CUFF, E. C., SHARROCK, W. W. ve FRANCIS, D. W; **Sosyolojide Perspektifler**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- CUZZORT, R. P. ve KING, E. W.; **Humanity and Modern Social Thought**, The Dryden Press, Illinois, 1976.
- ÇE-TUNG, Mao; **Teori ve Pratik**, Çeviren: N. Solukçu, Sol Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÇUBUKÇU, Aydın; **Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998.
- DERRIDA, Jacques; **Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal**, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- DERRIDA, Jacques; **Marx ve Mahdumları**, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- DESAI, Meghnad; "Kapitalizm", Çeviren: Ali Doğan, **Marxist Düşünce Sözlüğü** (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 321-324.
- DESAI, Meghnad; **Marx'ın İntikamı**, Çeviren: Gökçer Özgür, Efil Yayınevi, İstanbul, 2011.

- D'HONDT, Jacques; **Hegel ve Hegelcilik**, Çeviren: Bayram Işık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer; **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, AR Yayın Dağıtım, İstanbul, 1981.
- DOBB, Maurice; **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Çeviren: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- DRAPER, Hal; **Proletarya Diktatörlüğü Tartışması: Marx'tan Lenin'e**, Çeviren: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- DUMÉNIL, Gérard, LÖWY, Michael ve RENAULT, Emmanuel; **Marksizmin 100 Kavramı**, Çeviren: Gözde Orhan, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.
- DURAND, Jean-Pierre; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Ali Aktaş, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.
- DURAND, Pierre; **Karl ile Jenny Marx**, Çeviren: F. Yazıcı, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- DURKHEIM, Emile; **Socialism (Le Socialisme)**, İngilizceye Çeviren: Charlotte Sattler, Collier Books, New York, 1962.
- DUVERGER, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- EAGLETON, Terry; **Marx Neden Haklıydı?**, Çeviren: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.
- EATON, John; **Keynes'e Karşı Marx**, Çeviren: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009.
- EGAN, Gabriel; **Shakespeare ve Marx**, Çeviren: Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayın, İstanbul, 2006.
- ELSTER, Jon; **An Introduction to Karl Marx**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- ENGELS, Friedrich; "[Anti]-Dühring'e Eski Önsöz", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yapıtlar 3 (iç.)**, Çeviren: Mihri Belli ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 70-79.
- ENGELS, Friedrich; **Bakuninciler İş Başında**, Çeviren: Ferhat Gelendeş, Başak Yayınları, Ankara, 1989.

- ENGELS, Friedrich; "Önsöz", MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politikasının Eleştirisi, Üçüncü Cilt** (iç.), Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 11-27.
- ENGELS, Friedrich; **Doğanın Diyalektiği**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1991.
- ENGELS, Friedrich; **Konut Sorunu**, Çeviren: Güneş Özduvalı, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- ENGELS, Friedrich; **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- ENGELS, Friedrich; **Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- ENGELS, Friedrich; **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- ENGELS, Friedrich; "Önsöz", MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politikasının Eleştirisi, İkinci Cilt** (iç.), Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 11-28.
- ENGELS, Friedrich; **Tarihte Zorun Rolü**, Çeviren: Seyhan Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- ENGELS, Friedrich; "Karl Marx'ın 'Ekonomi Politikasının Eleştirisi'", MARX, Karl; **Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı** (iç.), Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 27-37.
- ENGELS, Friedrich; **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çeviren: Kemal Savaş, Yorum Yayınları, İstanbul, 1993.
- ENGELS, Friedrich; **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995.
- ENGELS, Friedrich; **Büro ile Barikat Arasında: Mektuplarda Bir Yaşam**, Çeviren: Necla Kuglin ve Jörg Kuglin, Sol Yayınları, Ankara, 1996.
- ENGELS, Friedrich; **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

- ENGELS, Friedrich; **Hakiki Sosyalistler**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- ENGELS, Friedrich; **Köylüler Savaşı**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- ENGELS, Friedrich; **Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Gelişmesi**, Çeviren: İsmail Yarkın ve M. A. İnci, İnter Yayınları, İstanbul, 1999.
- ENGELS, Friedrich; "Sunuş", MARX, Karl; **Ücretli Emek ve Ser-maye** (iç.), Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 5-16.
- ENGELS, Friedrich; "Karl Marx", **Marx-Engels Anıları** (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 25-37.
- ENGELS, Friedrich; "Karl Marx'ın Cenaze Töreni", **Marx-Engels Anıları** (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 400-402.
- ENGELS, Friedrich; **Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94**, Çeviren: Öner Ünalın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2000.
- ENGELS, Friedrich; "Komünizmin İlkeleri", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri** (iç), Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 168-188.
- FEDOSEYEV, P. N. ve Diğerleri (Bilimler Akademisi Kolektifi); **Karl Marx Biyografisi**, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, İstanbul, 1995.
- FERNBACH, David; **Siyasal Marx**, Çeviren: Murat Akad, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008.
- FEUERBACH, Ludwig; **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri**, Çeviren: Oğuz Özgül, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- FEUERBACH, Ludwig; **Hristiyanlığın Özü**, Çeviren: Devrim Bulut, Öteki Yayınevi, Ankara, 2004.

- FEUERBACH, Ludwig; **Klasik, İbrani ve Hristiyan Antikçağ Kaynaklarına Göre Tanrıların Doğuşu**, Çeviren: Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri; **Karl Marx ve Sistemi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.
- FINE, Ben ve SAAD-FILHO, Alfredo; **Marx'ın Kapital'i**, Çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- FISCHER, Ernst; **How to Read Karl Marx**, İngilizceye Çeviren: Anna Bostock, Monthly Review Press, New York, 1996.
- FOUCAULT, Michel; **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- FOUCAULT, Michel; **Marx'tan Sonra**, Söyleşi: Duccio Trombadori, Çeviren: Gökhan Aksay, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.
- FROMM, Erich; **Marx'ın İnsan Anlayışı**, Çeviren: Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993.
- GARAUDY, Roger; **Marks İçin Anahtar**, Çeviren: A. Taner Kışlalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- GERAS, Norman; **Marx ve İnsan Doğası: Bir Efsanenin Reddi**, Çeviren: İsmet Akça ve M. Görkem Doğan, Birikim Yayınları, İstanbul, 2011.
- GIDDENS, Anthony; **İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı: Marks'ın Sınıflar Teorisi, Sonraki Teoriler ve Eleştirel Değerlendirmeler**, Çeviren: Ömer Baldık, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- GIDDENS, Anthony; **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.
- GIDDENS, Anthony; **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim and Max Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- GIDDENS, Anthony ve HELD, David; "Introduction", **Classes, Power, and Conflict: Classical and Contemporary Debates** (iç.), Editör: Anthony Giddens ve David Held, Macmillan Education Ltd., London, 1990, s. 3-11.

- GODELIER, Maurice; **Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumlara Evrimi**, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993.
- GOLDMANN, Lucien; **Diyalektik Araştırmalar**, Çeviren: Afşar Timuçin ve Mehmet Sert, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- GOLDMANN, Lucien; **İnsan Bilimleri ve Felsefe**, Çeviren: Afşar Timuçin ve Füsun Aynuksa, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- GOYTISOLO, Juan; **Marx'ların Öyküsü**, Çeviren: Muhittin Karkın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- HAMPSHER-MONK, Iain; **Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler**, Çeviren: Necla Arat ve Diğerleri, Say Yayınları, İstanbul, 2004.
- HANDS, Gill; **Marx - Kilit Fikirler**, Çeviren: Melis İnan, Optimist Yayınları, İstanbul, 2011.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1**, Derleyen: Henri Lefebvre ve Norbert Guterman, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara, 1976.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tinin Görüngübilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1986.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Seçilmiş Parçalar**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- HEGEL, G. W. Friedrich; **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler, Cilt: I**, Çeviren: Taylan Altuğ ve Hakkı Ünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi II-Doğa Felsefesi I: Mekanik**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tüze Felsefesi: Tüze Felsefesinin Anahatları ya da Anahatlarda Doğal Hak ve Devlet Bilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tarih Felsefesi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Karalama Defterinden Aforizmalar**, Çeviren: Enver Orman, Belge Yayınları, İstanbul, 2010.

HEILBRONER, Robert L.; **İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşanları ve Fikirleri**, Çeviren: Ali Tartanoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

HENRY, Michel; **Marx'a Göre Sosyalizm**, Çeviren: Işık Ergüden, Monokl Yayınları, İstanbul, 2011.

HERAKLEITOS; **Fragmanlar**, Çeviren: Cengiz Çakmak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

HİLAV, Selâhattin; **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993.

HOBSBAWM, Eric J.; "Sunu", ENGELS, Friedrich; **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu** (iç.), Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 7-19.

HOBSBAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

HORKHEIMER, Max; **Critical Theory: Selected Essays**, Çeviren: Matthew J. O'Connell ve Diğerleri, The Continuum Publishing Company, New York, 1999.

HUBERMAN, Leo; **Sosyalizmin Alfabetesi**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

HYPPOLYTE, Jean; "Fenomenoloji'nin Anlamı ve Yöntemi", **Hegel'i Okumak** (iç.), Derleyen ve Çeviren: Tülin Bumin, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 65-95.

- HYPPOLITE, Jean; **Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar**, Çeviren: Doğan Barış Kılınç, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010.
- JALÉE, Pierre; **Kapitalizm Nasıl İşler?**, Çeviren: Süreyya Ersoy, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- JAMES, Émile; "Giriş," PROUDHON, Pierre-Joseph; **Mülkiyet Nedir?** (iç.), Çeviren: Vedat Gülşen Üretürk, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 23-34.
- JAMESON, Fredric; **Kapital'i Sahnelemek: Birinci Cilt Üzerine Bir Yorumlama**, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- KAHL, Joseph A.; **The American Class Structure**, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1965.
- KANDEL, Y. P ve Diğerleri (Bilimler Akademisi Kolektifi); **Friedrich Engels Biyografisi**, Çeviren: Oğuz Özgül ve Süheyla-Saliha Kaya, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARATANI, Kojin; **Transkritik: Kant ve Marx Üzerine**, Çeviren: Erkan Ünal, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAUTSKY, Karl; **Seçilmiş Politik Yazılar**, Derleyen: Hatrick Goode, Çeviren: Celal A. Kanat, Kavram Yayınları, İstanbul, 1990.
- KELLNER, Douglas; **Critical Theory, Marxism, and Modernity**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.
- KERVÉGAN, Jean-François; **Hegel ve Hegelcilik**, Çeviren: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- KILMINSTER, Richard; **Praxis and Method: A Sociological Dialogue with Lukács, Gramsci and the Early Frankfurt School**, Routledge & Kegan Paul, London, 1979.
- KINLOCH, Graham C.; **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977.
- KIVILCIMLI, Hikmet; **Diyalektik Materyalizm, Tarih ve Devrim** Yayınları, İstanbul, 1974.
- KIVILCIMLI, Hikmet; **Marx-Engels, Sosyal İnsan** Yayınları, İstanbul, 2008.

- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 2**, Yunus Emre Ltd. Şti., Konya, 1994.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Yazıları 1**, Saray Kitabevleri, İzmir, 1998.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Yazıları 2**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Atatürk'ü Doğru Anlamak**, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2004.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Zalimler ve Mazlumlara: Küreselleşmenin İnsanî Olmayan Doğası**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sefaletin Sosyolojisi**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Bataklığı**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, Ankara, 2012.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KOJÉVE, Alexandre; **Hegel Felsefesine Giriş**, Çeviren: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOLPİNSKİ, N. Y.; "Sunuş", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Anarşizm Üzerine (iç.)**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 7-20.
- KORSCH, Karl; **Marksizm ve Felsefe**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- KORSCH, Karl; **Karl Marx: Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi**, Çeviren: Mehmet Okyayuz, Doruk Yayınları, Ankara, 2000.

- LACLAU, Ernesto ve MOUFFE, Chantal; **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, Çeviren: Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 1992.
- LAFARGUE, Paul; "Marx'tan Anılar", **Marx-Engels Anıları** (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 84-103.
- LARSON, Calvin J.; **Major Themes in Sociological Theory**, David McKay Company, Inc., New York, 1973.
- LEFEBVRE, Henri; **Marksizm**, Çeviren: Vedat Günyol, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- LEFEBVRE, Henri; **Yaşamla Söyleşi: Sosyalizm, Günlük Yaşam ve Ütopya Üstüne**, Söyleşiyi Yapanlar: Patricia Latour ve Francis Combes, Çeviren: Emirhan Oğuz, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
- LEFEBVRE, Henri; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Selahattin Hilav, Gökkuşuğu Basın Yayın, İstanbul, 1995.
- LEFEBVRE, Henri; **Diyalektik Materyalizm**, Çeviren: Barış Yıldırım, Kanat Kitap, İstanbul, 2006.
- LELEDAKİS, Kanakis; **Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEMERT, Charles (Editör); **Social Theory: The Multicultural and Classic Readings**, Westview Press, Boulder, 1993.
- LENİN, Vladimir İliç; **Felsefe Defterleri**, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1976.
- LENİN, Vladimir İliç; **Emperyalist Ekonomizm: Marksizmin Bir Karikatürü**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1991.
- LENİN, Vladimir İliç; **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- LENİN, Vladimir İliç; **Komün Dersleri**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Ne Yapmalı? Hareketimizin Canalıcı Sorunları**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Sosyalizm ve Savaş**, Çeviren: N. Solukçu, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Bir Adım İleri, İki Adım Geri: Partimizdeki Bunalım**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

LENİN, Vladimir İliç; **Materyalizm ve Ampiryokritisizm: Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

LENİN, Vladimir İliç; **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

LENİN, Vladimir İliç; **Gençlik Üzerine**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

LENİN, Vladimir İliç; **Kadınların Kurtuluşu**, Çeviren: Ertuğrul Yemenoğlu, Honca Yayınları, İstanbul, 1993.

LENİN, Vladimir İliç; **Tasfiyecilik Üzerine**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

LENİN, Vladimir İliç; **Kır Yoksullarına!**, Çeviren: İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1993.

LENİN, Vladimir İliç; **Devlet ve Devrim**, Çeviren: Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İnter Yayınları İstanbul, 1995.

LENİN, Vladimir İliç; **Mektuplar**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1995.

- LENİN, Vladimir İliç; **İşçi Sınıfı ve Köylülük**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1996.
- LENİN, Vladimir İliç; **Örgütlenme**, Çeviren: Gürol İlban, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- LENİN, Vladimir İliç; **Proleter Devrim ve Dönek Kautsky**, Çeviren: Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1996.
- LENİN, Vladimir İliç; **Tarımda Kapitalizm**, Çeviren: Serpil Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 1996.
- LENİN, Vladimir İliç; **“Halkın Dostları” Kimlerdir? ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?: *Ruskoye Bogatstvo*’da Yayınlanmış Marksistlere Karşı Makalelere Yanıt**, Çeviren: Vahap S. Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1996.
- LENİN, Vladimir İliç; **İşçi Sınıfının Emekçi Köylülükle İttifakı Üzerine**, Çeviren: Süheyla Kaya ve Diğerleri, İnter Yayınları, İstanbul, 1997.
- LENİN, Vladimir İliç; **Marx-Engels-Marksizm**, Çeviren: Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- LENİN, Vladimir İliç; **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çeviren: Cemal Süreya, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- LENİN, V. İ.; **“Karl Marx”, Marx-Engels Anıları (iç.)**, Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 38-72.
- LENİN, Vladimir İliç; **“Sol” Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- LENİN, Vladimir İliç; **Ekim Devrimi Dosyası**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- LENİN, Vladimir İliç; **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çeviren: Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1999.
- LENİN, Vladimir İliç; **Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik**, Çeviren: Sibel Özbudun, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000.
- LENİN, Vladimir İ.; **Karl Marx**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

- LENİN, Vladimir İ.; **Friedrich Engels**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- LENİN, Vladimir İliç; **Köy Yoksullarına- Sosyalistler Ne İster?**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013.
- LICHTHEIM, George; **Sosyalizmin Kökeni**, Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1976.
- LEOPOLD, David; **The Young Karl Marx: German Philosophy, Modern Politics, and Human Flourishing**, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- LIEBKNECHT, Wilhelm; “Marx’tan Anılar”, **Marx-Engels Anıları** (iç.), Hazırlayan: Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Çeviren: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 113-163.
- LONGUET, Robert-Jean; **Büyük Dedem Karl Marx**, Çeviren: Renan Akman, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- LÖWITH, Karl; **Max Weber ve Karl Marx**, Çeviren: Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
- LÖWY, Michael; **Marksizm ve Din: Kurtuluş Teolojisi Meydan Okuyor**, Çeviren: İrfan Cüre, Belge Yayınları, İstanbul, 1996.
- LÖWY, Michael; **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx’tan Walter Benjamin’e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- LÖWY, Michael; DUMÉNIL, Gérard ve RENAULT, Emmanuel; **Marx’ı Okumak**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- LUKÁCS, György; **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- LUKÁCS, György; **Lenin’in Düşüncesi: Devrimin Güncelliği**, Çeviren: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- LUKES, Steven; **Marksizm ve Ahlâk**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- LUXEMBURG, Rosa; **İktisat Nedir?**, Çeviren: Ahmet Çakmak ve İzak Atıyas, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

- MALİNİN, V. A.; Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri I: Diyalektik Maddecilik**, Çeviren: Veysel Atayman, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.
- MALİNİN, V. A.; Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarih-sel Maddecilik**, Çeviren: Caner Ertuna, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.
- MANDEL, Ernest; Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, Çeviren: Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- MANDEL, Ernest; Marksizmin Tarihteki Yeri**, Çeviren: Masis Kürkçügil, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- MANDEL, Ernest; Ekim 1917: Darbe mi, Sosyal Devrim mi? Rus Devriminin Meşruiyeti**, Çeviren: Oktay Emre, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- MANDEL, Ernest; Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çeviren: Ali Ünlü, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- MANDEL, Ernest; Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu**, Çeviren: D. Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- MANDEL, Ernest; Marx'ın Kapitali**, Çeviren: Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- MARCUSE, Marcuse; Sovyet Marksizmi**, Çeviren: Seçkin Çağan, May Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- MARCUSE, Herbert; Us ve Devrim: Hegel ve Toplumbilimin Doğuşu**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1989.
- MARCUSE, Herbert; Estetik Boyut- Sanatın Sürekliliği: Marxist Estetiğin Bir Eleştirisine Doğru**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997.
- MARTINDALE, Don; The Nature and Types of Sociological Theory**, Houghton Mifflin Company, New York, 1960.
- MARX, Karl; Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, Çeviren: Selâhattin Hilâv ve Attilâ Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.
- MARX, Karl; Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.

MARX, Karl; **1844 Felsefe Yazıları**, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986.

MARX, Karl; **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986.

MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, İkinci Cilt**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, Üçüncü Cilt**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

MARX, Karl; **Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

MARX, Karl; **Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1991.

MARX, Karl; **İngiliz Emperyalizmi: XIX. Yüzyıl Çin'de ve Osmanlı'da İngiliz Emperyalizmin İki Yüzü**, Çeviren: Ali Nejat Ölçen, Ekin Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl; **Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt**, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl; **Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat**, Çeviren: Emin Karaca, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1992.

MARX, Karl; **18. Yüzyılda Gizli Diploması: Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni**, Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

MARX, Karl; **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

MARX, Karl; **Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

MARX, Karl; **Yahudi Sorunu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

- MARX, Karl; **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- MARX, Karl; **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- MARX, Karl; **Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- MARX, Karl; **Jenny'ye Adanmış Şiir Albümlerinden**, Çeviren: Barış Pirhasan, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- MARX, Karl; **Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları**, Çeviren: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999.
- MARX, Karl; **Gotha Programı'nın Eleştirisi**, Çeviren: İsmail Yarkın ve M. A. İnci, İnter Yayınları, İstanbul, 1999.
- MARX, Karl; **Ücret, Fiat ve Kâr**, Çeviren: C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, Tarihsiz.
- MARX, Karl; **Yabancılaşma**, Derleyen: Barışta Erdost, Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 2000.
- MARX, Karl; **Karl Marx: Selected Writings**, Editör: David McLellan, Oxford University Press Inc., New York, 2000.
- MARX, Karl; **Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri**, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Sol Yayınları, Ankara, 2000.
- MARX, Karl; **Grundrisse: Ekonomi Politikinin Eleştirisinin Temelleri [Birinci Kitap]**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- MARX, Karl; **Grundrisse: Ekonomi Politikinin Eleştirisinin Temelleri [İkinci Kitap]**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 2003.
- MARX, Karl; "Gotha Programının Eleştirisi", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Siyasî Yazılar (iç.)**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 167-192.

- MARX, Karl; **Felsefe Yazıları**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.
- MARX, Karl; **Ekonomi Yazıları**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.
- MARX, Karl; **Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler**, Çeviren: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.
- MARX, Karl; **Sosyoloji ve Felsefe**, Çeviren: Ardaş Margosyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.
- MARX, Karl; **İntihar Üzerine**, Derleyen ve Çeviren: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2006.
- MARX, Karl; **Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- MARX, Karl; **İktisat Üzerine**, Çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2010.
- MARX, Karl; **Basın Özgürlüğü Üzerine**, Çeviren: Önder Kulak ve Kurtul Gülenç, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
- MARX, Karl; **Genç Düşünceler (1838-1845)**, Derleyen: Önder Kulak, Çeviren: Önder Kulak ve Diğerleri, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **The Marx-Engels Reader**, Editör: Robert C. Tucker, W. W. Norton & Company, Inc., New York, 1978.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Felsefe İncelemeleri**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, Çeviren: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1989.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi**, Çeviren: Cenap Öktener, Ekim Yayınları, Ankara, 1990.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Alman İdeolojisi -Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri**, Çeviren: Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Din Üzerine**, Çeviren: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 1995.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1996.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 1**, Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1995.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 2**, Çeviren: Necla Kuglin, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sömürgecilik Üzerine**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sürgündeki Büyük Adamlar**, Çeviren: Sargut Şölçün, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Parti Manifestosu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Felsefe Metinleri**, Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 1999.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Basın Söyleşileri**, Çeviren: Burcu Günüşen, Sol Yayınları, Ankara, 2000.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sanat ve Edebiyat Üzerine**, Çeviren: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2003.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2005.

- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 2008.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Nüfus Üzerine**, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2011.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Politika ve Felsefe**, Çeviren: Tektaş Ağaoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2011.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, Çeviren: Nail Satlıgan ve Diğerleri, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Alman İdeolojisi**, Çeviren: Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.
- MARX, Karl, ENGELS, Friedrich ve LENİN, Vladimir İliç; **Kadın ve Aile**, Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, LENİN, Vladimir İliç; **İşçi Sınıfı Partisi Üzerine**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1993.
- MARX, Karl, ENGELS, Friedrich; LENİN, Vladimir İliç; **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, Çeviren: E. Güneş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- McBRIDE, William Leon; **The Philosophy of Marx**, St. Martin's Press, New York, 1977.
- McLELLAN, David (Editör); **Karl Marx: Interviews and Recollections**, Barnes & Noble Books, Totowa, New Jersey, 1981.
- MEHRING, Franz; **Tarihsel Maddecilik Üzerine**, Çeviren: Halil Çelik, h2O Kitap, İstanbul, 2012.
- MERİÇ, Cemil; **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MERİÇ, Mahmut Ali; "Giriş", Cemil Meriç, **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist** (iç.), Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 7-26.
- MILHAU, Jacques; "Sunuş", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Alman İdeolojisi -Feuerbach** (iç.), Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 7-19.

- MILIBAND, Ralph; **Kapitalist Devlet**, Çeviren: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.
- MILIBAND, Ralph; "Devlet", Çeviren: Levent Köker, **Marxist Düşünce Sözlüğü** (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 126-130.
- MOLYNEUX, John; **Marksizm ve Parti**, Çeviren: Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- MOORE, Stanley W.; **Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı: "Kapitalist Demokrasinin Eleştirisine Giriş"**, Çeviren: Ahmet Cumhur Aytulun, Simge Yayınevi, İstanbul, 1989.
- MORGAN, Lewis Henry; **Eski Toplum I**, Çeviren: Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1994.
- MULLER, Joachim; "Giriş", MARX, Karl, ENGELS, Friedrich ve LENİN, Vladimir İliç; **Kadın ve Aile** (iç.), Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 7-9.
- NIMTZ, August H.; **Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels**, Çeviren: Can Saday, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- NİCOLAİESKY, Boris ve MAENCHEN-HELFEN, Otto; **İnsan ve Savaşçı Karl Marx**, Çeviren: Özlem Gürkan, Akademi Yayınları, İstanbul, 2010.
- NİKİTİN, P.; **Ekonomi Politik**, Çeviren: Hamdi Konur, Sol Yayınları, Ankara, 1990.
- OIZERMAN, Theodor I.; **Felsefe Tarihinin Sorunları**, Çeviren: Celal A. Kanat, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- OLLMAN, Bertell; **Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar**, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.
- OLLMAN, Bertell; **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, Çeviren: Ayşe-gül Kars, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.
- OSSOWSKI, Stanislaw; "The Marxian Synthesis", **Issues in Social Inequality** (iç.), Editör: Gerald W. Thielbar ve Saul D. Feldman, Little, Brown and Company, Boston, 1972, s. 147-156.

PAOLUCCI, Paul; **Marx's Scientific Dialectics: A Methodological Treatise for a New Century**, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2007.

PAPPENHEIM, Fritz; **Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum**, Çeviren: Salih Ak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

PARKAN, Barış; **Marx**, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

PATTERSON, Thomas C.; **Karl Marx, Anthropologist**, Berg, Oxford, 2009.

PERİNÇEK, Doğu; "Türkçe Baskıya Önsöz", MARX, Karl; **18. Yüzyılda Gizli Diplomasi: Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni** (iç.), Çeviren: Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 7-34.

PLEHANOV, G. V.; **Marksizmin Temel Sorunları**, Çeviren: Erdem Buri ve Diğerleri, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.

POLITZER, Georges; **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1994.

POLITZER, Georges; **Felsefenin Temel İlkeleri**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1996.

POLLOCK, Friedrich; "State Capitalism: Its Possibilities and Limitations", **The Essential Frankfurt School Reader** (iç.), Editör: Andrew Arato ve Eike Gebhardt, The Continuum Publishing Company, New York, 1998, s. 71-94.

POPPER, Karl; **Açık Toplum ve Düşmanları**, Cilt. 2: **Hegel, Marx ve Sonrası**, Çeviren: Harun Rızatepe, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

POSTER, Mark; **Foucault, Marksizm ve Tarih**, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008.

POULANTZAS, Nicos; **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çeviren: Şen Süer ve L. Fevzi Topaçoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

PROUDHON, Pierre-Joseph; **Mülkiyet Nedir?** Çeviren: Vedat Gülşen Üretürk, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969.

- PROUDHON, Pierre-Joseph; **İktisadî Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi**, Çeviren: Işık Ergüden, Kaos Yayınları, İstanbul, 2012.
- QUINIOU, Yvon; **Yaygın Yanlış Fikirler Kıskaçında Karl Marx**, Çeviren: Savaş Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2009.
- RIAZANOV, David; **Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş**, Çeviren: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- RICARDO, David; **Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çeviren: Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- RITZER, George; **Toward an Integrated Sociological Paradigm: The Search for an Exemplar and an Images of the Subject Matter**, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1981.
- RITZER, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knoph Inc., New York, 1983.
- RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2012.
- ROCKMORE, Tom; **Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx**, Blackwell Publishers, Oxford, 2002.
- RODINSON, Maxime; **İslam ve Kapitalizm**, Çeviren: L. Fevzi Topaçoğlu, Spartaküs Yayınlar, İstanbul, 1996.
- ROSENTHAL, M. ve YUDİN, P.; **Materyalist Felsefe Sözlüğü**, Çeviren: Enver Aytekin ve Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1980.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yalnız Gezerin Düşleri**, Çeviren: Hasan Fehmi Nemli, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.
- ROUSSEAU, Jean Jacques; **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, Çeviren: Mehmet Baştürk ve Yavuz Kızılçim, Babil Yayınları, Erzurum, 2000.

- RUBEN, David Hillel; **Marksizm ve Materyalizm: Marksist Bilgi Kuramı Üzerine Bir Çalışma**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, V Yayınları, Ankara, 1989.
- RUBIN, Isaak Illich; **Marx'ın Emek Değer Teorisi**, Çeviren: Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.
- RÜHLE, Otto; **Marx'ın Kapitali: Marx'ın Sözcükleriyle Kapital Özeti**, Çeviren: Belirtilmemiş, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2009.
- SAAD-FILHO, Alfredo; **Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik**, Çeviren: Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.
- SABINE, George; **Yalın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çeviren: Özer Ozankaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- SARTRE, Jean Paul; **Yöntem Araştırmaları**, Çeviren: Serdar Rıfat Kırkoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- SCHELLENBERG, Walter; **"Kapital" Üzerine Temel Kurslar**, Çeviren: Ş. Bakırsan, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.
- SCHMITT, Richard; **Introduction to Marx and Engels: A Critical Reconstruction**, Westview Press, Colorado, 1997.
- SCHWARTZ, Laurent; **Marksçılık ve Bilimsel Düşünce**, Çeviren: Vedat Günyol, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- SEEL, Gerhard; **"Karl Marx'ın Felsefesinin Özeti", Marx ve Beşeri Bilimler (iç.)**, Derleyen: Gerhard Seel, Çeviren: B. Mehmet Şahin, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 15-37.
- SEZER, Baykan; **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- SEZER, Baykan; **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- SEZGİN, Ömür; **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, V Yayınları, Ankara, 1989.
- SINGER, Peter; **Marx: A Very Short Introduction**, Oxford University Press Inc., New York, 2000.

- SINGER, Peter; **Düşüncenin Ustaları: Hegel**, Çeviren: Bahar Öcal Düzgören, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.
- SMITH, Adam; **Ulusların Zenginliği, 1. Cilt**, Çeviren: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- SMITH, Adam; **Ulusların Zenginliği, 2. Cilt**, Çeviren: M. Tanju Akad, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- SMITH, Adam; **Milletlerin Zenginliği**, Çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- SOLUS, G. P. ve Diğerleri; **Sosyalizmin Ekonomi Politikası**, Çeviren: Muzaffer S. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1979.
- STACE, W. T.; **Hegel Üzerine**, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986.
- STALİN, Josef; **Anarşizm mi? Sosyalizm mi?**, Çeviren: Muzaffer E. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1978.
- STALİN, Jozef; **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm**, Çeviren: Zeynep Seyhan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1989.
- STALİN, Josef; **Leninizmin Sorunları**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- STRUİK, Dirk J.; "Sunuş: *Komünist Manifesto*'nun Doğuşu ve Tarihsel Önemi", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri** (iç.), Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 7-88.
- SURET-CANALE, Jean; "İlk Sınıflı Toplumların İrdelenmesinin Teorik Sorunları," **İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizm** (iç.), Jean Suret-Canale ve Diğerleri, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 33-44.
- SWEEZY, Paul; "Manifesto'nun Tarihsel Önemi", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar** (iç.), Çeviren: Olcay Göçmen, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 117-135.
- SWEEZY, Paul M.; **Marksizm Üzerine Dört Ders**, Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.

- SWINGEWOOD, Alan; **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- ŞEPTULİN, Aleksandr; **Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları**, Çeviren: Yakup Şahan, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.
- ŞÖLÇÜN, Sargut; "Türkçe Çeviriye Önsöz", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sürgündeki Büyük Adamlar** (iç.), Çeviren: Sargut Şölçün, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 7-12.
- THALHEIMER, August; **Diyalektik Materyalizme Giriş**, Çeviren: Sevinç Altınçakır, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.
- THOMAS, Paul; **Marx ve Anarşistler**, Çeviren: Devrim Evcı, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000.
- THOMSON, George; **Marx'tan Mao Zedung'a: Devrimci Diyalektik Üzerine**, Çeviren: Coşkun Irmak, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- TIMASHEFF, Nicholas S.; **Sociological Theory Its Nature and Growth**, Random House, New York, 1967.
- TİMUR, Taner; **Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- TİMUÇİN, Afşar; **Düşünce Tarihi**, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.
- TIRYAKIAN, Edward A.; "Emile Durkheim", Çeviren: Ceylan Tokluoğlu, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** (iç.), Derleyenler: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 199-250.
- TOKATLI, Attilâ; **Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel**, Sitare Yayınları, İstanbul, 2011.
- TURNER, Bryan S.; **Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm**, Çeviren: Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- TURNER, Bryan S.; **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- TURNER, Jonathan H., BEEGHLEY, Leonard ve POWERS, Charles H.; **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2010.

- URRY, John; **The Anatomy of Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State**, The Macmillan Press, London, 1983.
- VARGA, Evguéni; **Kapitalizmin Ekonomi Politikü Üstüne Denemeler**, Çeviren: Kerem Kurtgözü, Başak Yayınları, Ankara, 1988.
- VARGA, Yevgeni; **“Asyagil Üretim Tarzı’ Üzerine”, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil üretim Tarzı ve Doğü Despotizm (iç.)**, Jean Suret-Canale ve Diğerleri, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 135-153.
- VASİNA, L. ve Yu. Vasin; **Marks’ın Gotha Programı’nın Eleştirisi Üzerine**, Çeviren: Levent Oğuz, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- VOLPE, Galvano della; **Sosyalizm ve Özgürlük: Rousseau ve Marx ve Diğer Yazılar**, Çeviren: Hasan Ataol, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- VYGODSKI, Vitali S.; **Marx’ın Düşüncesi: İktisat ve Tarih**, Çeviren: Attila Aksoy, V Yayınları, Ankara, Tarihsiz.
- WALLERSTEIN, Immanuel; **“Marx ve Tarih: Kutuplaşma”, Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler (iç.)**, Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Çeviren: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 157-168.
- WENDLING, Amy E.; **Karl Marx on Technology and Alienation**, Palgrave Macmillan, New York, 2009.
- WHEEN, Francis; **Karl Marx Das Kapital Biyografı**, Çeviren: Orhan Düz, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- WOOD, Ellen Meiksins; **Marx’a Dönüş**, Çeviren: Elif Dinçer, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007.
- WOOD, Ellen Meiksins; **“150 Yıl Sonra Komünist Manifesto”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar (iç.)**, Çeviren: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 137-157.
- WORSLEY, Peter; **Marx and Marxism**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2003.

- ZAGOLOV, N. A. ve Diğerleri; **Ekonomi Politğin Temelleri**, Çeviren: Bilge Dicleli, May Yayınları, İstanbul, 1976.
- ZEDUNG, Mao; **Çelişki Üzerine**, Çeviren: Belirtilmemiş, Ulusal Kültür Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- ZEITLIN, Irving M.; **Ideology and the Development of Sociological Theory**, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1987.
- ZUBRİTSKİ, Y. ve Diğerleri; **Kapitalist Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1976.
- ZUBRİTSKİ, Y. ve Diğerleri; **İlkel, Köleci ve Feodal Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX'IN SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

Bu eserde, Türkiye'de ilk kez Marx'ın sosyolojisi temel metinleri ışığında tahlil edilmiştir. Sermayenin küreselleştiği, burjuvazinin azgınlaştığı, sömürgeciliğin sınır tanımadığı, tarihsel devletlerin haritalardan silindiği, ülkelerin parçalanarak yağmalandığı, ulusların birbirlerine düşman edildiği, insanın insana kırdırıldığı, emeğin sömürüldüğü, zenginliğin bir avuç insanın elinde toplandığı, emek-sermaye çelişkisinin doruğa çıktığı, neo-faşizmin ve çağdaş totalitarizmin yaygınlaştığı, tiranların, despotların ve diktatörlerin volta attığı günümüzde Marx'ın sosyolojisinin önemi bir kat daha artmıştır. Marx konusundaki ezberi bozmak, Marx'ın ölmediğini görmek, sermayeye direnmek, baskılara karşı koymak ve dünyayı değiştirmek isteyenlere... Marx'a at gözlüğüyle bakmayı bırakıp onu gerçekten merak edenlere...

ANI YAYINCILIK

www.aniyayincilik.com.tr

aniyayincilik@aniyayincilik.com.tr

www.korsanifotokopi.org

Kızılırmak Sok. No:10/A
Bakanlıklar / ANKARA

Tel: 0.312 425 81 50 pbx
Faks: 0.312 425 81 11